

שולחן ערוך כפשוטו

הלכות כיבוד אב ואם
הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם
הלכות תלמוד תורה
הלכות צדקה
הלכות ברית מילה
הלכות גרים

צעקבות
הבית יוסף
והדרכי משה

הלכות כיבוד אב ואם, הלכות כבוד רבו ותלמיד
חכם, הלכות תלמוד תורה, הלכות צדקה
והלכות גרים
סימנים ר"מ – רס"ט

מאת הרב שאול דוד בוצ'קו

עורך: הרב נסים פרידמן

כוכב יעקב תשפ"ו

המוציא לאור:

הוצאת **ספריית עץ חיים**

מפתחות: **הרב תומר דדון**

עימוד ועיצוב: **אדרת מורגנשטרן**

ניתן להשיג את הספר **בישיבת היכל אליהו**

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500 פקס' 02-9972115

© כל הזכויות שמורות למחבר תשפ"ו - 2025

חל איסור גמור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם חלקים מן הספר לצורך לימוד אישי בלבד.

תוכן העניינים

7.....	תוכן העניינים
11.....	הסכמות וברכות
27.....	הלכות כיבוד אב ואם
27.....	סימן ר"מ איזהו כבוד ואיזה מורא ודיניהם
51.....	סימן רמ"א דיני מכה ומקלל אביו ואמו
60.....	כבוד רבו ותלמיד חכם
60.....	סימן רמ"ב שלא להורות בפני הרב, ורב שמחל על כבודו
99.....	סימן רמ"ג תלמיד חכם היה פטור ממוס, ומכירת סחורתו מוקדמת
112	סימן רמ"ד קימה והידור בפני חכם אפילו אינו רבו
126	הלכות תלמוד תורה
126	סימן רמ"ה חייב כל אדם ללמד לבנו ולתלמידים
143	סימן רמ"ו שחייב כל אדם בתלמוד תורה, והיאך לומדים בשכר
175	הלכות צדקה
175	סימן רמ"ז גודל שכר צדקה, ואם כופין עליה
180	סימן רמ"ח מי חייב בה ומי ראוי לקבלה
186	סימן רמ"ט כמה חייב ליתן וכיצד יתננה
195	סימן ר"נ כמה ראוי ליתן לכל אחד
199	סימן רנ"א למי נותנין הצדקה ואיזה קודם לחבירו
212	סימן רנ"ב דין פדיון שבויים וכיצד פודין אותם
221	סימן רנ"ג דין מי הוא הראוי ליטול צדקה
235	סימן רנ"ד שלא לקבל צדקה מן העובדי כוכבים

238	סימן רנ"ה להרחיק מקבלתה.....
241	סימן רנ"ו קופה ותמחוי היאך נגבים ומתחלקים.....
252	סימן רנ"ז סדר גביית הצדקה ושלא לאחרת.....
266	סימן רנ"ח דין המתפייס בצדקה.....
283	סימן רנ"ט דין אם מותר לשנות צדקה, וחנוגת הגבאי עם הצדקה, והממונה עליה.....
295	הלכות ברית מילה.....
295	סימן ר"ם מצות עשה למול את בנו.....
297	סימן רס"א דין אם לא מל האב את בנו.....
299	סימן רס"ב זמן מילה לבריא, לחולה, ולאנדרוגינוס.....
309	סימן רס"ג ילד שהוא אדום או ירוק, ומי שבניו מתים מחמת מילה.....
314	סימן רס"ד מי ראוי למול, ובמה מלין, וכיצד מלין.....
324	סימן רס"ה סדר ברכת המילה ודין מילה ביום התענית.....
343	סימן רס"ו איזה מילה דוחה שבת ויום טוב.....
361	הלכות גרים.....
361	סימן רס"ח כיצד מגיירין חגר וחגיורת, ודיני קדושת חגר.....
377	סימן רס"ט איסור עריות בגרים, ודין לענין עדות וחליצה.....
385	קיצור ההלכות המעשיות שבשו"ע וברמ"א.....
413	מפתח נושאים.....

הסכמות וברכות

מכתב שכתב לי אבא מרי
הרב משה בוצ'קו זצ"ל
 כמה חודשים לפני הסתלקותו,
 כשהבאתי לו את העלים של ספרי
 "בעקבות המחבר"

בס"ד כח אדר תש"ע

לבני אהובי והיקר הגאון הרב שאול דוד שליט"א

הנני שולח לך ברכה מרובה ואלפי תודות על שהעברת לידי קונטרס של כ-240 עמודים מודפסים של דברי תורה והלכה ברורה שהכנת בעצמך.

דברי הלכה, זו תורה, על עניינים העומדים על הפרק היום יומי, זו תורה זו הלכה.

כמובן שאין לי האפשרות להגות בהם וללמוד אותם בעומק כפי הנדרש. אמנם, בקריאה במקצת, אין לי ספק שהוספת נדבך חשוב מאד לאוצר התורה וההלכה הן בביאור והן בהלכה למעשה.

אתה עומד בראש הישיבה - ישיבת הסדר עם 200 תלמידים "היכל אליהו" ונותן בה שיעורים יומיים, וכן אתה רבה של היישוב, שיש בו כעשרה בתי כנסת הנוהגים מנהגים שונים, עם בעיות רבות שלכולן אתה צריך לתת אוזן קשבת ולדאוג להביא שלום למעונם.

וכן ביחד עם אשתך הרבנית הדרה, העמדת דורות שכולם אהובים כולם ברורים כולם הולכים בדרך התורה והיראה. עד שאני תוהה ושואל לעצמי, מתי מצאת הזמן לעסוק בכתיבת הספר הזה, שכל כולו בקיאות ועמקות נפלאה, הרי אין לך לא יום ולא לילה פנויים.

זוהי ברכת ד' יוצאת מן הכלל, ואני מודה לד', שיחד עם אשתי זכינו לחיות בצילכם, כן יזכנו ד' עוד רבות בשנים ליהנות מאהבתכם ותורתכם ומדרככם, וליהנות ולראות את צאצאיכם ומשפחותיהם שב"ה כולם ממשיכים ללכת בדרך שהראת להם, עמו"ש.

וכן אני מסיים מכתב זה בברכה עמוקה, שיחד עם אשתי הלן עלקא נמשיך עוד שנים רבות ליהנות מצל תורתכם ואהבתכם.

משה

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

שלמה משה עמאר
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, כ' טבת, תשע"ב

1801-254/ע"ב

ל ב ר י ב ר כ ת

הובא לפני הספר **שלחן ערוך כפשוטו** על הלכות יו"ט מעשה ידי אומן, נטע נאמן, הרה"ג
ר' **שאוול דוד בצציקו שליט"א**, ראש ישיבת תיכל אליהו, ורב ביישוב כוכב יעקב, אשר ישם לו
למטה לבאר דברי מרן ז"ל בשלחני הטוהור, בדרך תמציתית, בשפה ברורה ונעימה, מסודר
בחלכתו בטוהרי"ד, דבר דבור על אופניו, והלומד מוצא לפניו שלחן ערוך ומסודר.

והנני לבירך את הרב המסכת שליט"א, שיזכה לברך על המוגמר, ומשיך במלאכתו היקרה,
לתועלת לומדי תורה ושומרי תורה, ועוד יפוצו מעיינות תורתו ותרומה ברחובות פלגי מים.
מתוך אישר נחת ושלוח וחיים צד העולם.

בברכת התורה,

שלמה משה עמאר

שלמה משה עמאר

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

David Lau
Chief Rabbi of Israel
President of the Chief Rabbinate Council

דוד לאו
הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בס"ד, י"א אדר א, תשע"ד
11 פברואר 2014

לכבוד

הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א
ראש ישיבת ההסדר "היכל אליהו"
ורב היישוב כוכב יעקב

מכתב ברכה

הגיעוני עלים מספרך "שולחן ערוך כפשוטו", ספר זה הולך סובב עם הלכות אורח חיים דיני השכמת בוקר, ציצית, תפילין וברכות של שחר. והוא המשך לספרך על הלכות יו"ט.

עברתי בין בתריו וחזיתי כיצד במילים קצרות הוספת נופך על דברי מרן המחבר בשו"ע. הדברים נעימים ונחמדים ועולים על לב. הסברים נפלאים לעניינים הנוגעים לקיום יום יומי ובהם נקודות מבט להבין טעמה של הלכה ולרדת לשורשיה.

בין הדברים שהעלת בספרך, טעם, מה יסוד המחלוקת שבין תפילין של רש"י לבין תפילין של ר"ת ומדוע כתבו רש"י ומדוע נהגו כרש"י ומדוע ירא שמים יוצא ידי שניהם, ובספרי "משכיל לדוד" דנתי בארוכה בסוגיה זו והוכחתי על סמך ספר אמונת חכמים, שתפילין של רש"י ניתנו לכ כלל ישראל ואילו תפילין של ר"ת הם במדרגה גבוהה יותר ולא ניתנו אלא ליחידי סגולה, ועיי"ש בארוכה.

ואמנם בדברך שתפילין של ר"ת מקדימים את מידת הדין למידת האהבה, ביארת הכוונה שהאדם יחיה את חייו במידת הדין והדברים עולים בקנה אחד כי לחיות באופן הזה לא ניתן אלא ליחידי סגולה.

יתן ה' ותמשיך בפעלך למען הפצת תורה והאדרתה וספר זה יישם את ייעודיו ויאהיב את תורת ה'.

מברך בכל לב
בברכת התורה

דוד לאו
הרב הראשי לישראל

בית יהב ירמיהו 80, ירושלים ת"ד 7525, מיקוד 91360 טל': 02-5313191 פקס: 02-5377872
Beit Yahav 80 Yirmiyahu At. Jerusalem P.O.B. 7525 Tel: 02-5313191 Fax: 02-5377872
Email: rabbia@rabbinate.gov.il

Rabbi Eliyahu Abergel

Rabbinical Av Beit Din

& Rabbi Of Bak'ah Neighbourhood in Jerusalem
& Chief Rabbi of "Tzoof Devash" Yeshiva**הרב אליהו אברג'ל**

אב בית הדין הרבני

רב שכונת בקעה, וראש ישיבת צוף דב"ש
טובי שו"ת דברות אליהו ז"ח

ב"ה ב"מ אברג'ל

השלח.

זי"נת בספר. הנני למי' ש"ר. אליהו אברג'ל
מחבר יסודי להמחבר של פאט אברג'ל ורב וקידו/ידי.
המחבר דלספר המדעיני. אברהם ב"מ יאיר
במשיכה מאורה. רב ש"ר דוד בנצקן שליט"א,
רב ומנצ' נ"ר בובב ילק. ואיש ישיבת העל הא"מ. י"א
גם זה מנצ' אברג'ל י"א אומ' הש"ס. ראש פול
רשמה העל ה"ר. במקרה באשון ק"ה לנהיטה.
י"ן ספר שחסי י"א ישיבת גיטות מנצ'ר.
העל. ישר ח"י אברג'ל. ורי נצח ש"ר
בידו יצא ובידו י"א המנצ'ר בקרב יא"מ ח"י
טוב ופנא מנצ'ל א"ב"ר

בקרנא דאברג'ל.

רב אליהו אברג'ל

Address: 21 Dan Street, Jerusalem
Tel: 02-6724822 Fax: 02-6727369 Israelמקומו: רח' דן 21 שכונת בקעה, ירושלים
טל: 02-6724822 פקס: 02-6727369 ישראל

מכתב ברכה

מאת הרה"ג שלמה אבינר הכהן שליט"א
ראש ישיבת "עטרת כהנים" – ירושלים העתיקה
רב היישוב בית אל

בס"ד תמוז תשע"ב

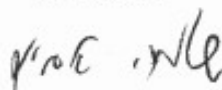
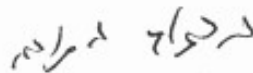
יישר כוחו של ידידי הרב הגאון הרב שאול דוד בוצ'קו על ספרו החשוב "שולחן ערוך כפשוטו" שבא למלא חלל במפרשי הספר הקדוש והיסודי הזה. אכן זה רצונו של הקב"ה שהתורה תהיה מונחת לפנינו בלי שנצטרך לטרוח יתר על המידה. לכן נאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפנים ורש"י מסביר כשולחן ערוך ומוכן לאכול לפני האדם. ואכן רבי יוסף קארו מאור העולם סיכם בצורה ברורה את ספרו בית יוסף עליו טרח ארבעים ושתים שנה והגיש לנו שולחן ערוך מלא טוב וברכה. אבל כטבע העולם רבו המפרשים רבו השיטות והחולקים כך שהלומד נמצא נבוכ מול השולחן ערוך "הרי שולחן והרי בשר והרי סכין לפנינו ואין לנו פה לאכול" (קידושין מו ע"א).

לכן עבודה גדולה עשה המחבר שליט"א כאשר פירש את השולחן ערוך בצורה ברורה ומובנת השווה לכל נפש. מעתה יוכל כל אדם מישראל ללמוד את ההלכה ולדעת אותה וגם הלמדנים והרבנים ימצאו בו תועלת גדולה שלפעמים הם ממהרים וחייבים להבין בדרך קצרה.

לכן יישר כוחו של המחבר ויזכה להשלים את מלאכת הקודש עד תום.

בברכת התורה,

שלמה אבינר

Aryeh Stern
Chief Rabbi Of Jerusalem

אריה שטרן
הרב הראשי לירושלים

בס"ד טבת תשע"ח

לכבוד

ידידי מכובדי הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א

שלום רב,

נהניתי בראותי את הכרך הבא שכתבתם בסדרה של "השולחן ערוך כפשוטו", ניכרת בו העבודה הגדולה והעמל הרב המושקעים בלימוד של כל ההלכות עם הביאור הקצר וההערות המחכימות והכל לפי פשוטם של דברים.

אכן זו היתה מגמה של דורות קודמים לכתוב קיצורים של שו"ע למען נגישם לכל אדם וגם לתלמידים צעירים וכבודו של כל מחבר במקומו מונח. אבל אתם הפלתם לעשות בכתיבה של ההערות מבלי לבטל את הסדר המקורי של השו"ע ויפה עשיתם.

עם זאת נראה לי כי שיטתכם מתאימה באמת לנו בדור הזה כי אפשר להכניס את הכל במסגרת "אינטרנטית" כי אז יהא השימוש בספרים באמת מצוי לכל מי שדורש הלכה כפשוטה, שלא יצטרך להחזיק עשרות ספרים שאין להם כבר מקום על המדף.

לגופם של דברים מצאתי בספר הערה מעניינת על ההלכה (סי' קפב, ז) שאין מברכים על מים אחרונים ואתם מביאים את הטעם לכך שאין מברכים על הסרת סכנה.

בענין זה כדאי לציין את התוספות במסכת שבת (כה, ב, בדיבור המתחיל חובה) שם יש דיון בשאלה זו האם מברכים על נר של שבת שנחשב לדבר שבחובה ומובא החילוק בין נר של שבת לבין מים אחרונים בין דבר שבא לחזק את המצוה לבין דבר שענינו רק לצורך הצלה.

ממילא באמת קשה מדוע תיקנו ברכה על המעקה?

אולי צ"ל שהמעקה בא למנוע סכנה בעוד שהמים האחרונים באים לסלק את הסכנה שכבר ישנה והיינו להסיר את המלת שנמצא על הידים לאחר הסעודה.

לסיום אחזור על ברכתי והערכתי למפעליכם בדברי התורה ובהרבצתה בישיבתכם המפוארת וישר כחכם.

בידידות
אריה שטרן
הרב הראשי לירושלים

ב"ה

הרב שלמה טולידאנו

ראש מכון טולידאנו לחקר תורתם של חכמי צ"א
וגדולי הוגי הדעות בישראל
ראש מוסדות שמ"ש ומגן ע"ש הגר"ש משאש זצוקלה"ה

בע"ה

ערב יום הכיפורים תשפ"ה

מכתב ברכה לרב הגאון רבי שאול דוד בוצ'קו שליט"א

קיבלתי עוד חיבור מפרי עטו של ידידי הגאון ראש ישיבת היכל אליהו המעטירה בישוב כוכב יעקב יע"א – "שולחן ערוך כפשוטו" על הלכות איסור והיתר. אני שוב נפעם מגודל היבול המפואר של הגאון רבי שאול דוד בוצ'קו ישי"ו. יש בספריה שלי מדף שלם של חיבוריו המאלפים, לא שהיה לי במקום בספריה, אלא סילקתי ממנה ספרים רבים כדי להכניס במקומם את ספרי הרב הגאון מחמת חשיבותם.

החיבור המונומנטלי "שולחן ערוך כפשוטו" המקיף את כל אורח חיים וכבר נוגס בחלק יורה דעה עם הלכות איסור והיתר, ראוי להיכנס לכל בתי כנסת ולשמש בסיס להלכה יומית. הוא מצטיין בהצגת היסודות והרציונל של ההלכות. ובנוסף לזה, ואין זה כל כך מצוי בין כותבי ספרי הלכות בימינו, הרב בוצ'קו מצרף נימוקים מחשבתיים להלכות רבות. חיבור ההלכה אל עולם המחשבה הוא תביעה של אנשי דורנו, בעיקר של אלו שנחשפו לדעות שמחוץ לכותלי בית המדרש המסורתי.

חיבורי הרב שאול דוד בוצ'קו מצטיינים בסדר המופתי שלהם, בבהירות המחשבה, בבדיקת כל הצדדים של הבעיה, במיצוי כל השיטות והמקורות. אלו תכונות חשובות להסקת מסקנות הלכתיות נכונות.

תשובותיו בהלכה מתאפיינות בראיה חודרת ובהירה ובתעוזה מבורכת להתמודד עם הבעיות המיוחדות של דורנו, בלי לוותר על קוצו של יוד בהלכה. אשרינו שזכינו בדורנו לחכם הראוי לדור ולשאלותיו, גם בהלכה וגם במחשבה.

לגבי הסדר, כל תשובה מתחילה מן המקורות הראשונים של עולם התורה ומתגלגלת עד מקורותיה האחרונים בימינו.

ובכן, יישר כוחו של הגאון רבי שאול דוד בוצ'קו על יצירתו המרשימה. ויהי רצון שימשיך להאיר את עינינו בתורתו ולהגדיל תורה ולהאדירה אכ"י"ר.

הקטן שלמה טולידאנו

יוסף צבי רימון

רב אזורי - גוש עציון
ראש הישיבה ורב המרכז האקדמי לב
נשיא סולמות ולאופק

רחוב קבוצת אברהם 10
אלון שבות 9043300
משרד: 02-9933644
ניי: 052-5456060
פקס: 052-9933644
rimonim613@gmail.com

בס"ד, ז' בתשרי ה'תשפ"ה

מכתב ברכה

עברתי על חלקים מהספר "שלחן ערוך כפשוטו" על שלחן ערוך הלכות בשר בחלב, תערובות ומאכלי עכ"ס, שכתב הרב שאול דוד בוצ'קו שליט"א, ראש ישיבת היכל אליהו.

לימוד שלחן ערוך זו משימה קשה. משימה זו קשה במיוחד בדורנו, עד כדי שכך שרוב הציבור איננו לומד שלחן ערוך בצורה מלאה, אלא רק סימנים נבחרים. הרב בוצ'קו נותן אפשרות ריאלית ללמוד שלחן ערוך, בליווי הערות קצרות והסברים קצרים, ובכך מאפשר לימוד שלחן ערוך בצורה בהירה ומהירה.

המחבר שליט"א מבאר את דברי השר"ע והרמ"א, מוסיף הערות מבארות, וגם משתדל לברר את הפסיקה להלכה, בצורה תמציתית ומאירה.

בסימן ק"ג, ב הביא השר"ע את דעת הרשב"א ואח"כ את דעת חר"ן. הרב בוצ'קו נותן בקצרה גם הסבר לסברה בשיטות השונות. הרב בוצ'קו מסביר גם כאן דעת שניהם, שמצד אחד האיסור פוגם במאכל, ומצד שני הכמות היא סוג של השבחה.

מדבריהם נראה, שנחלקו חר"ן והרשב"א האם **נתינת טעם לא נאסרה כשהיא פוגמת** (רשב"א) או **שהיא נאסרה** אלא שבתוך תערובת אין לה חשיבות (חר"ן). לכן, חר"ן סבור, שאם אדם מעדיף את הכמות הגדולה, של התערובת העכשווית, למרות שיש בה איסור פגום (אדם מעדיף כמות גדולה יותר, למרות הפגם באיכות), הרי שיהיה בכך איסור, כיוון שדבר זה נחשב כדרך אכילה וחנאות. אולם, הרשב"א התיר באופן זה. גם הרשב"א כנראה לשיטתו. לפי הרשב"א **נתינת טעם לא נאסרה כשהיא פוגמת**, ולכן אין זה משנה אם האדם היה מעדיף כמות גדולה יותר: סוף סוף **נתינת הטעם פוגמת**, ולכן לא נאמר בה החידוש של **טעם כעיקר**.

ישנם כללי פסיקה מסוימים שאנחנו רגילים בהם בשלחן ערוך (אם איננו מוחלטים). לעתים, ישנם לשונות מיוחדים, שאולי ניתן ללמוד מהם על מגמת הפסיקה. לא ברור מדברי השר"ע כמו איזו דעה הוא פוסק. **בדרכי תשובה** עמד על נקודה מעניינת בלשון. השר"ע הביא תחילה את הרשב"א בתור "ויש מי שאומר" ואח"כ הביא את דעת חר"ן בתור "ויש מי שחוקך", ומשמע מכך, **שעיקר דעתו כדעת הרשב"א** ('חוקך' איננו נראה החלטי כמו 'אומר'). אולם, הוא מציין **שהלבוש החמיר** בכך, ונשאר בצ"ע. למעשה, קשה להכריע בכך, ובכך החיים (ס"ק יז) כתב **שבהפסד מרובה או בשעת הדחק ניתן לסמוך על הרשב"א**.

בע"ה שיזכה המחבר שליט"א, להמשיך ולבאר את יתר השלחן ערוך, בטוב טעם, כדרכו בקודש, ולחזק בכך את לימוד השלחן ערוך ואת לימוד ההלכה בעם ישראל.

בברכת התורה, יוסף צבי רימון

מכתב מהרב לאו אחרי שהיה בפניו "בעקבות המחבר" חלק ה ולא נכנס בספר כי הספר כבר הודפס. מביאים מכתבו כאן בגלל החידושי תורה שבו.

David Lau
Chief Rabbi
(President Of the Great Rabbinical Court (retired)

דוד לאו
הרב הראשי
נשיא בית הדין הרבני הגדול (בדימוס)

בס"ד, כ"ב אלול, תשפ"ה
15 ספטמבר, 2025

לכבוד

נשיא הישיבה

הרה"ג שאול דוד בוצ'קו שליט"א

השלום והברכה וכתובה וחתומה טובה!

קבלתי בתודה את העלים לספרו החדש חלק ה' בשאלות ותשובות בהלכה 'בעקבות המחבר', אשר כמעשהו בחלקים הקודמים מפליא להעמיק במקורות ההלכה ובפוסקים ומתוך כך להגיע להלכה ברורה, וכל זה בשפה ברורה ובנעימה המקילה על הלומד לרדת להבנת התשובות והעניינים הנדונים בהם. התשובות לשאלות ההלכתיות הן במגוון נושאים מעשיים, וחלקן גם ממאורעות הימים האלה ממש בהם עם ישראל נלחם על הצלתו מיד צר בזמן ממושך.

השמחה כמובן כפולה ומכופלת, והברכה משולשת בתורה הכתובה, כשרואים שתורה מחזרת על אכסניה שלה בהרבצת תורה בישיבת 'היכל אליהו' בדורות שילשים וריבעים הממשיכים את דרכם של הסבא מייסד הישיבה בחו"ל הרב ירחמיאל אליהו זצ"ל, ובנו הרב משה זצ"ל שזכה לקבוע את הישיבה בארץ ישראל. יזכה ה' להאריך ימים בעסק התורה ובגידול דור ההמשך לתורה ולחיי מצוות ומעשים טובים עד ביאת הגואל בקרוב.

לחביבות הדברים אוסיף תוספת ברכה בעניין מה שכתב בסימן י' להתיר יציאת לוחמים לחופשה בביתם בשבת, וראיתי שגם בספרו חלק ג' דן באריכות בעניין חזרת היוצאין להציל, ותורף הדיון בסתירה שבמשנה בעירובין (מד, ב) ובסוגיא ובפסיקה, שמצד אחד נקבע שכל

רח' הרב מיימון 1, ירושלים ☎ 058-5005531 | 02-5005531
www.lau.co.il ✉ O@lau.co.il

David Lau
Chief Rabbi
(President Of the Great Rabbinical Court (retired)

דוד לאו
הרב הראשי
נשיא בית הדין הרבני הגדול (בדימוס)

היוצאין להציל חוזרין בכלי זינם למקומם [בשבת] ללא הגבלה, ואילו ברישא [ובפסיקה בהלכות תחומין] נראה שהתירו להרחיב להם מקום במקומם והכנסת כלי הנשק לעיר, ורק במקרה של חשש פיקוח נפש במקום ההצלה התירו להם לחזור למקומם בכלי זינם, והביא בדבריו את הדרכים שנאמרו לשוב הסתירה והוסיף גם משלו.

אמנם בספרי משכיל לדוד (חלק א סימנים יב-יד) הארכתי בזה, מפני שלדעתי לא התיישבה בהם הסוגיא כראוי בדרכים אלו. שהרי יש בסוגיא קושי נוסף, שאם מדובר בגדר פיקוח נפש המתאים לחילול שבת בפיקוח נפש, מדוע צריך 'היתר' או 'תקנה של חכמים', ובפרט שהתוספות שם בעירובין [והרשב"א בביצה והרמב"ם בהלכותיו] אומרים שהטעם הוא מפני ש'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', ומכל מקום לא מנהו בכללם כי אין בו חידוש, ולמה אין חידוש? אם זה בגדרי פיקוח נפש אז למה צריך לומר, ואם זה לא בגדרי פיקוח נפש אלא תקנה מדוע זה לא חידוש? עוד צ"ע שלראבי"ה לא התירו מחשש של 'מכשילן לעתיד' איסורי דאורייתא כשאנו בגדרי פיקוח נפש הרגילים, והאריכו האחרונים הגרש"ז אויערבך והגר"ע יוסף זצ"ל שלדעתם לדינא לא הותרו איסורי דאורייתא כשאין חולה לפניך אלא על שם העתיד. אכן האגרות משה כתב להתיר גם איסורי דאורייתא, והבאתי גם את סברת ה'שאלת יעב"ץ' שהוסיף לסברת 'נמצאת מכשילן' את הסברה 'שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מהתורה בקום ועשה במקום 'מיגדר מילתא', אך הוא סתם ולא פירש מהו ה'מיגדר מילתא', ולא נרמז החידוש בפשוטה של סוגיא, ואף לא הכלל של 'נמצאת מכשילן'.

עוד הבאתי שם מדברי המבי"ט בקרית ספר שכתב על דברי הרמב"ם, "ואע"ג דהאי **הוי תקנה משום מעשה שהיה**, הוי מותר דאורייתא, כיון **שנתגלה שהיה סכנה בדבר**, וכן כל שיש סכנה, בין לרבים ובין ליחיד, מצוה להציל בשבת, ואפילו בעשיית כמה מלאכות, דכיון דיש הצלת נפש לא חיישינן אכמה מלאכות, ששבת הוא כחול לגבי סכנת נפשות וכו'". וגם על דבריו לכאורה יש לתמוה, שאם מדובר בפיקוח נפש רגיל מה צורך יש ב'תקנה'? ומה הפירוש ש'נתגלה שיש סכנה', מה נתגלה שלא ידעו קודם?

רח' הרב מיימון 1, ירושלים ☎ 052-5005531 | ☎ 058-5005531
www.lau.co.il ✉ O@lau.co.il

David Lau
Chief Rabbi
(President Of the Great Rabbinical Court (retired)

דוד לאו
הרב הראשי
נשיא בית הדין הריבני וגדול (בדימוס)

מכל הנזכר ביארתי שיש חילוק בין מי שיוצא ברשות כמו מיילדת או הצלת חולה וכדו', שבהם דנים בגדרי פיקוח נפש הרגילים האם יש חולה לפניך לחלל שבת עליו וכדו', וכמו שכתב גם הרמב"ן שם שמדובר שלצורך ההצלה כבר הלכו ועברו איסורי דאורייתא, ומ"מ לא התירו להם לחזור אלא רק הרחיבו להם את התחום במקום שבאו לשם. וכמו שכתבו הפוסקים שאין מחללין שבת להצלה עתידית, כגון ללמוד רפואה בשבת או לזרו הכנת תרופות לצורך העתיד לבוא. אבל הסיפא מדברת על מי שיצאו להגן ב'כלי זין' מפני האוייב. שם מדובר במצבי מלחמה והגנה מפני אויבים שהם נידונים לפי כללי 'פיקוח נפש דרבים', שהרי יוצאין בהם בספר גם על 'תבן וקש' מפני חשש רחוק עתידי. כאשר במעשה שהיה התברר שלא די במלחמה עם האויבים והצלת המותקפים, אלא התגלה שיש צורך גם לשמור על המשך 'כשירות מבצעית' לצורך התקפה נוספת אפשרית, והיינו שכלי המלחמה יהיו עם הלוחמים גם בתוך עירם לצורך חשש ממתקפה עתידית, לכן התירו להם להכניס את כלי המלחמה באיסור דאורייתא לעירם, ומאותה סיבה פשוט שאם יש צורך גם חוזרים לעירם בחילול שבת דאורייתא. מה נשתנה זה מכל פיקוח נפש של מילדת או בא להציל חולה או חשש מהתקפה קרובה? כי כאן מדובר בחשש רחוק מאוד להתקפה נוספת שאולי תהיה, ואולי תהיה בשבת, ואולי יהיה עמוס בכניסה לעיר כפי שהיה במעשה שהיה, ומכל מקום התירו איסורי דאורייתא משום שמלחמה היא מצב של 'פיקוח נפש דרבים', שבו נוהג שבעולם לחשוש גם לחששות רחוקים ביותר, לכן ראו חכמים שיש צורך להרחיב את גדרי ונהלי שמירת המוכנות למלחמה.

במבט רחב זה של 'פיקוח נפש דרבים', נכנסת גם הדאגה למוכנות בשעת שגרה, גם השיקול של הרתעת האוייב בהפגנת נוכחות צבאית ומשטרתית במרחב הציבורי ובגבולות, ועוד. דברים אלו כיון שהם נהוגים בכל העולם בכלל 'פיקוח נפש' אין חידוש בהתרתם, אבל מאידך הם אינם מסורים לקביעת כל אדם להחליט בהם כמו במקרים הפרטיים, אלא נמסרו לחכמים שבכל דור.

David Lau
Chief Rabbi
(President Of the Great Rabbinical Court (retired)

דוד לאו
הרב הראשי
נשיא בית הדין הרבני הגדול (בדימוס)

לכן כאשר נוקטים הראשונים בלשון שהתירו חזרתם בכלי זין למקומם בגלל 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', אין כוונתם 'לתקנה דרבנן' רגילה שיש בה חידוש, אלא כוונתם שחכמים מצאו לנכון לקבוע נהלים חדשים ולהרחיב את הגדרת מצב המוכנות למלחמה, לאור מה ש'התגלה במעשה שהיה' ו'הפקת הלקחים' ממנו.

יתכן שזו גם כוונת השאילת יעב"ץ באומרו שזה מצב של 'מיגדר מילתא' שהצריך את חכמים להכיליו בפקוח נפש ולעקור דבר מהתורה. זו הסברא העומדת ביסוד ההסכמה להתיר כנוהל לעוסקים בהצלה לכלל הציבור לחזור למקומם גם בשבת באיסור דאורייתא, כשפיוזור נוכחותם במקומם הוא חלק מהצורך של ההצלה. הרחבתי שם לבאר שגם אם כוונת החוזרים לביתם היא לנחיותם, מכל מקום י"ל שכל שהוא צורך להצלה הרי שמסברת 'הואיל' אין בזה איסור דאורייתא, ושוב יש להתירו להם.

אך כפי שביארנו כשיש 'חולה לפניו' ואפילו הוא רק לפי שיקול דעתו, חובה לכל אחד להחליץ להצלת אדם פרטי או לעזרת ישראל מיד צר, והוא כיוצא ברשות שתלוי אם יש צורך בחזרתו, אבל כשאין גדר של 'חולה לפניו' אלא 'ביטחון הרבים', הרי שבקביעת הנהלים והמשמרות באופן המותר צריכים שיקול דעת של מורי ההוראה לרבים [כגדולי הפוסקים וכגון הרבנות הצבאית] שיקבעו ביחד עם המכונים בדבר מה נכלל בצורך שאי אפשר בלעדיו, ומה ניתן לסדר באופן שלא יצריך חילול שבת. כפי שהרגיש גם כ"ת,

סידור 'חופשות' לחיילים בשבת, אינו דומה בהכרח להיתר חזרה למקומם של היוצאים להציל אפילו להמתירים כאגרות משה, ובפרט שב'דרך כלל' בחיילים ובעובדים בשכר יש פחות חשש שיימנעו בעתיד מלעשות את חובתם, לכן כל ההיתר צריך להתבסס על הצורך הבטחוני שבדבר, ובזה אינו מסור ליחידים אלא צריך תקנה והיתר לקובעם. נקל להבין, שקביעת הצורך לצאת דווקא לחופשות של יממה ואפילו בשבת, ולהתעקש לא לקבוע מסגרת חופשה של שלושים שעות, נראה 'על פניו' כהרחבה ללא צורך, שנובעת בדרך כלל מחוסר הכרה בצורך של שמירת שבת על ידי המחליטים המקומיים, ולכן מצריך בחינה והיתר של הרבנות הצבאית הראשית. [לדוגמא, זה אינו דומה להיתר של הרבנות הצבאית בראש השנה הצמוד

☎ 058-5005531 | 02-5005531 📍 רח' הרב מיימון 1, ירושלים 🌐 www.lau.co.il 📧 O@lau.co.il

David Lau
Chief Rabbi
(President Of the Great Rabbinical Court (retired)

דוד לאו
הרב הראשי
נשיא בית הדין הרבני הגדול (בדימוס)

לשבת, שכיון שהיו שם היו ג' ימים רצופים היתירו את חזרתם ביו"ט שני דרבנן, אבל אין הכי נמי אם הם יקבעו במקרים מסויימים שיש צורך בנסיעה וחזרה גם בשבת, הרי שיש כח בידם לקבוע שהוא חלק מצרכי מצב המלחמה].

זאת ראיתי לנכון להעיר כדרכה של תורה, ואחזור שוב על ברכותי כי תוסיפו להאיר את שלשלת התורה אשר מאירה בצפון ירושלים, ותגדילו תלמידים הצועדים בעקבות המחבר וגדולי ישראל שבכל הדורות, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא.

☎ 058-5005531 | 02-5005531 📍 רח' הרב מיימון 1, ירושלים 🌐 www.lau.co.il ✉ O@lau.co.il

הלכות כיבוד אב ואם

סימנים רמ-רמא

סימן ר"מ – איזהו כבוד ואיזה מורא ודיניהם, ובו כ"ה סעיפים.

המצווה לכבד ולירוא מהורים נלמדת משני פסקים בתורה. האחד נכתב בעשרת הדברות (שמות כ, יב) "כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוֹן יָמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" – מצוות עשה לכיבוד הורים. האחר (ויקרא יט, ג) "אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ" – מצוות עשה לירא מהורים. הגדרת המצווה: סעיפים א – ט עוסקים בהגדרת המושגים "כבוד" ו"מורא", ומפרטים אלו נכללות בכל אחד מהם. באופן כללי, ה"כיבוד" הוא מה צריך לעשות. וה"מורא" הוא ממה יש להימנע. גבולות המצווה: מסעיף י עד סעיף כ המחבר מגדיר את גבולות המצווה, ומפרט אילו מצבים פוטרים את הבן או הבת מקיום המצווה. הרחבת המצווה: הסעיפים האחרונים – מסעיף כא עד סעיף כה מרחיבים את המצווה ודנים ביחס לכיבוד אנשים אחרים הקרובים להורים, כגון סבים וסבתות.

סעיף א

^אצריך לזוהר מאד בכבוד אביו ואמו ובמוראם (א). הגה: ומכל מקום ^אבברייתא קדושין דף ל, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בכבוד אביו ואמו ובמוראם** – הכבוד והמורא הן מצוות חשובות ביותר, כי התורה השוותה אותן לכבוד ויראה מה'. הלא מצינו כלפי ה' ביטוי של כיבוד – "כִּבֵּד אֶת ה' מֵהוֹנָה" (משלי ג, ט). וכן ביטוי של יראה "אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא" (דברים י, יג). מתוך שהשוותה תורה חובה זו לכבודו של הקב"ה, אנו למדים כי חובת כיבוד הורים היא מהמצוות החשובות ביותר. חובה זו נובעת מהכרת

אין בית דין כופין על מצות (ב) כבוד אב ואם, דהוי ליה מצות עשה שמתן שכרה בצדה שאין בית דין כופין עליה (ג) (בית יוסף בשם הגמרא ובתא"ו נתיב א').

שולחן ערוך כפשוטו

הטוב הבסיסית כלפי ההורים, שהביאו את האדם לעולם ודאגו לקיומו. הכבוד להורים והיראה מהם הם הפתח לכבוד ה' ויראתו. אם למד אדם לכבד את הוריו בבית והפנים שאינו כל יכול, הוא יכבד גם את רבותיו במוסדות הלימודים, ובקהילה, ולהבדיל גם את ה' יתברך.

(ב) אין בית דין כופין על מצות – הכוונה שאם יש בן או בת שאינם מקיימים את המצווה, על אף חשיבותה הרבה, כגון שאינם באים לבקר את הוריהם המבוגרים, בית הדין אינו מחייב זאת בכוח, בניגוד לעיקרון ההלכתי ולפיו, בשאר מצוות, כופים על אדם לקיים את מצוות התורה¹. חשוב להדגיש, כי למרות שלא מכים אותו פיזית, כן מפעילים עליו לחצים שונים, כגון שמדברים עמו ומסבירים את ערך המצווה, כדי שיקיים את המוטל עליו².

(ג) שאין בית דין כופין עליה – הרמ"א מסביר מדוע בית דין לא כופה על אדם לקיים את מצוות כיבוד הורים, על אף חשיבותה הרבה. כאשר התורה מציינת את שכרה של מצווה, בית דין לא כופה על קיומה. במקרה של כיבוד הורים, התורה הבטיחה שכר – אריכות ימים – "לְמַעַן יֵאָרְכוּן יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה" (שמות כ, יב). משכך, אין כפייה מצד בית דין.

העובדה שהתורה מציינת את השכר, שלא כמו ברוב המצוות, רומזת, כי האחריות במצווה זו היא על הקב"ה עצמו. הוא אומר כביכול, אני אתן את השכר, ואם חלילה לא יקיימו, אני אעניש. על כן, אין צורך בכפייה מצד בית הדין. יתירה מכך, כיבוד הורים אמיתי, אינו יכול להיעשות בכפייה. כפייה חיצונית אינה שווה ערך לכיבוד הנובע מרצון פנימי.

יחד עם זאת, חשוב לציין כי קיימים מצבים בהם בית דין כופה על אדם לקיים את מצוות כיבוד הורים, כגון בדאגה לפרנסת הורים עניים, כמבואר בהלכות צדקה (להלן סימן הנא סעיף ג). או כאשר מדובר בזלזול בהורים וחוסר יראה

1. עיין בהרחבה בעניין זה במאמרי כפיה בהלכה בעקבות המחבר חלק ה.

2. על פי ט"ז ס"ק א.

סעיף ב

באיזה מורא (ד), לא יעמוד במקומו להמיוחד לו לעמוד שם בסוד זקנים עם חבריו ^יאו מקום המיוחד לו להתפלל; ^הולא ישב במקום המיוחד לו להסב בביתו (ה); ^וולא סותר את דבריו (ו) ולא מכריע את דבריו בפניו, ^זאפילו לומר ^חנראין דברי אבא (ז); ^טולא יקראנו בשמו, לא בחייו ולא במותו (ח), אלא אומר: אבא מארי. היה שם ^יבריתא שם דף לא, ב. ^ככפי' רש"י שם וטור. ^ככפי' רבינו ירוחם בשם הרמ"ה. ^ככפי' הטור בשם הרמ"ה. ^לשם בברייתא. ^ממדברי הרמב"ם בפ"ה מהת"ת. ^נכפי' הרמ"ה והביאו הטור. ^סטור בשם הרמב"ם בפ"ו מהל' ממרים מברייתא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

מפניהם. במקרים אלו, בית הדין צריך לכפות על קיום המצווה.

(ד) איזה מורא – מהו הביטוי המעשי של המצווה "איש אמו ואביו תיראו"? נראה כי "מורא מהורים" אינו בעיקר רגש פנימי של פחד, אלא בעיקר התנהגות חיצונית, כגון הימנעות מצעדים מסוימים, והיא מביעה את הכבוד הראוי להם.

(ה) במקום המיוחד לו להסב בביתו – אסור לעמוד במקום שאביו רגיל לעמוד, בין אם מדובר במקום מפגש עם חברים, מקום תפילה קבוע, או מקום ישיבה בבית. כי הישיבה במקום זה משדרת זלזול, וכאילו הבן משווה את עצמו לאביו.

(ו) ולא סותר את דבריו – אין להביע דעה הסותרת את דברי האב, כאילו דבריו אינם נכונים. עם זאת, אם האב פתח דיון, מותר להביע דעה בנימוס ובדרך ארץ. בגמרא אנו רואים כי חכמים אף התווכחו עם אבותיהם או רבותיהם בהלכה. כי החתירה לאמת בדיוני הלכה, חשובה מכל.

(ז) אפילו לומר נראין דברי אבא – כשיש לאביו ויכוח עם אדם אחר, אפילו אם דברי האב נראים נכונים, לא יאמר "אבא צודק". כי התערבות בן בוויכוח, יש בה מעין הצהרה על חולשת האב, כאילו הוא זקוק לעזרה, וממתין לבנו, שיחזק את דבריו.

(ח) לא בחייו ולא במותו – אסור לקרוא לאב בשמו, כי זו דרך חברית,

אביו בשם אחרים, 'משנה שמם, אם הוא שם שהוא פְּלִאִישָׁאין הכל רגילים לקרות בו (ט). אבל שם שרגילין בו מותר לקרות אחרים שלא בפניו (י) ^א(טור).

הטור תמה בזה וגם הכ"מ כתב שם בפ' ה' מהת"ת ובפ"ו מה' ממרים צ"ע מהיכן הוציא דין זה. "נלע"ד שצ"ל רמב"ם, כי כ"כ בפרקים הנזכרים.

סעיף ג

(יא) ^בעד היכן מוראם, היה הבן לבוש חמודות ויושב בראש הקהל, ובאו אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוחו על ראשו וירקו בפניו, ^בבעיא שם מעולא, ונפשטא ומהא דכי אתא רב דימי מההוא עובדא דבאשקלון וכו', שם דף לא, א.

שולחן ערוך כפשוטו

ומבטאת זלזול מסוים. יש לקרוא להם "אבא" או "אמא", כדי להראות שהם לפחות דרגה מעלינו.

(ט) שאין הכל רגילים לקרות בו – אם שם האב נדיר, וקיים אדם אחר בשם זה, יש להימנע מלכנות אדם זה בשמו³, כדי שלא תיווצר תחושה כאילו קרא לאביו בשמו הפרטי.

(י) שלא בפניו – כי לא יחשדו שקורא לאביו. ונראה שלדעת המחבר, אם זהו שם נפוץ, מותר לקרוא לאדם אחר בשם אביו, אפילו בנוכחות האב⁴, כי אין חשש לפגיעה בכבוד האב.

(יא) הקדמה לסעיף – סעיף זה מתאר מקרה קיצוני בו הבן יושב במקום מכובד, והוריו מגיעים, קורעים את בגדיו, מכים אותו על ראשו ויורקים בפניו. ודן בתגובת הבן. אף שאסור לאב לפגוע בבנו, כמו שאסור לפגוע בשום אדם, הבן צריך להיות סבלני ומכיל, ולא לבייש אותו, אלא ישתוק וירא ממלך מלכי המלכים שציווהו על כך במצוות המורא.

3. ולדברי הש"ך (ס"ק ג) יש להימנע רק בפני האב.

4. אמנם יש מי שהבין, שהרמ"א מסביר את דברי המחבר, ולא חולק עליו. ונכון לזהר בפניו, כדעת הרמ"א.

לא יכלים אותם אלא ישתוק ויירא מן מלך מלכי המלכים שציוהו בכך (יב).

סעיף ד

^יאיזהו כבוד, מאכילו ומשקהו, מלביש ומכסה, מכנים ומוציא (יג).
^{יד}ויתננו לו בסבר פנים יפות, שאפילו מאכילו בכל יום פטומות (יד)
 והראה לו פנים זועפות, נענש עליו (טו). הגה: וכן להיפך, אם מטחין
 אביו ברחיים, וכוונתו לטובה כדי שינצל אביו מדבר קשה יותר מזה (טז),
^{יז}שם ע"ב. ^{יח}תני אבימי בריה דרבי אבהו וכו', שם ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) שציוהו בכך – ה' ציווה בפסוק (ויקרא יט, ג) איש אמו ואביו תיראו שלא להגיב על פגיעה מההורים. עם זאת, הורים שמתנהגים כך עוברים עבירה חמורה, כי אסור מהתורה לבייש כל אדם, שנאמר (ויקרא כה, יז) ולא תונו איש את עמיתו. הבן יכול לתבוע את הוריו בדין על הנזק שנגרם לו, כמבואר בסעיף ח.

(יג) מכנים ומוציא – כבוד ההורים מתבטא בדאגה לצרכים פיזיים ובגישה מכבדת. דוגמאות לכך הן הבאת אוכל להורים מבוגרים, הזקוקים לעזרה בפעולות יומיומיות. סיוע בשתייה, הלבשה, כיסוי, הכנסה והוצאה ממקום למקום, ודאגה לביטחונם. ולהורים בריאים, ביקור, שירות ויחס מכבד.

(יד) מאכילו בכל יום פטומות – מאכל איכותי ויקר מאד.

(טו) נענש עליו – אפילו אם נותנים להם את הטוב ביותר, אך עושים זאת ללא יחס מכבד, אלא הפוך, בכעס או בחוסר רצון, נענשים על כך. כיבוד הורים אינו רק נתינה, אלא קודם כל יחס מכבד.

(טז) שינצל אביו מדבר קשה יותר מזה – כוונת הרמ"א לומר, שאם מבקש מאביו לעשות עבודה קשה כגון טחינה ברחיים, כדי להציל אותו מעבודה קשה יותר, הרי הוא עושה מצווה, ושכרו גדול. דבר זה למדנו ממעשה שהיה, באב שהמלך זימן אותו לעבודות שירות קשות ובזויות, וכדי להציל את אביו,

ומדבר פיוסים על לב אביו ומראה לו שכוונתו לטובה עד שיתרצה אביו לטחון ברחיים, נוחל עולם הבא (יז) (גמרא ורש"י פ"ק דקדושין וירושלמי). וְיִשְׁמְשְׁנוּ בְּשָׂרָא דְּבָרִים שְׁהִשְׁמֵשׁ מִשְׁמֵשׁ רַבּוֹ (יח).

סעיף ה

^{טז}זה שמאכילו ומשקהו, מִשְׁשָׁל אב ואם, אם יש לו (יט). ואם ^{טז}אין לאב, ויש לבן, כופין אותו (כ) וזן אביו כפי מה שהוא יכול (כא). ^{טז}ואם אין לבן, אינו חייב לחזור על הפתחים (כב) להאכיל את אביו.

^{טז}שם דף לב, א כדאורי ליה רבנן לרבי ירמיה וכו'. ^{טז}תוספות שם בשם השאלות דרב אחאי בפרשת וישמע יתרו ובשם ר"י ור"ח וכ"פ הרי"ף והרא"ש שם. "טור מדברי הרא"ש אביו בפירוש הירושלמי ברי" דרשב"י וכו' וכ"כ ש"פ.

שולחן ערוך כפשוטו

קם הבן ואמר לו, אני אתייצב במקומך לעבודת המלך. ובזמן היעדרי, טחון אתה בריחיים שלי. בן זה, עשה מצווה גדולה, וגדול שכרו.

(יז) **נוחל עולם הבא** – מובן מאליו, כי על הבן לשוחח עם אביו, ולהסביר את כוונתו. הלכה זו מלמדת, כי מצוות הכיבוד היא בראש וראשונה יחס מכבד.

(יח) **דברים שְׁהִשְׁמֵשׁ מִשְׁמֵשׁ רַבּוֹ** – כגון ליווי ונשיאת חפציו וכדומה.

(יט) **אם יש לו** – סעיף זה דן בחובת הבן לפרנס את הוריו במצבים שונים. מהות המצווה, כפי שראינו, היא החובה לתת יחס של כבוד, ונכונות לסייע. אבל אין חובה לשלם את הוצאות ההורים, אם יש להם אמצעי קיום.

(כ) **ויש לבן, כופין אותו** – אף שראינו בסעיף א, שלא כופים על קיום מצוות כיבוד הורים, שם מדובר ביחס של הבן, כגון לבקרו ולהאכילם. אבל כאן מדובר בהורים עניים, ובזה כופים את הבן, לדאוג כלכלית להוריו.

(כא) **כפי מה שהוא יכול** – כל מה שאמרו שפרנסת ההורים אינה אלא "משל אב", מדובר רק בהורים בעלי אמצעים. אבל אם ההורים עניים ללא מקור פרנסה, והבן בעל אמצעים, חובה עליו לפרנסם ולכבדם גם בממונו, כפי יכולתו.

(כב) **לחזור על הפתחים** – חיזור על הפתחים פירושו עזיבת עבודתו ושאר הפעילויות שלו, ופתיחה במסע גיוס כספים במקומות שונים, לצורך מימון

הגה: ויש אומרים דאינו חייב ליתן לו רק מה שִׁמְחֵיב ליתן לצדקה (כג) (כן כתב הב"י דנראה כן מדברי הר"ף והרא"ש, וכ"כ הר"ן פ"ק דקידושין). ומכל מקום אם ידו משגת, תבא מִאֲרָה למי שמפרנס אביו ממעות צדקה שלו (כד) (הגהות מרדכי דב"ב ובהגהות פ"ק דב"מ ובחידושי אגודה). ואם יש לו בנים רבים, מחשבים לפי ממון שלהם (כה), ואם מקצתן עשירים ומקצתן עניים, מחויבים העשירים לבד (כו). (תשובת מיימוני הלכות ממרים בשם מוהר"ם והביאה הבית יוסף). אבל חייב לכבדו בגופו, אף על פי שמתוך כך בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים (כז).

שולחן ערוך כפשוטו

צרכי הוריו. אין חובה לעשות זאת, אבל כמובן, חובה לעזור לאביו לפנות לגורמי סיוע.

(כג) מה שִׁמְחֵיב ליתן לצדקה – בניגוד לדעת המחבר, הסבור כי חובת הבן היא מעבר למינימום של צדקה, הרמ"א סבור שאין הבן חייב לתת לאביו יותר ממה שמחויב מדיני צדקה, כלומר בין עשרה לעשרים אחוז ממה שמרוויח.

(כד) שמפרנס אביו ממעות צדקה שלו – מדובר שלבן יש אמצעים ואפשרות, על כן עליו לראות בסיוע הכלכלי חובה, ולא צדקה, ולא להשתמש בכספי צדקה, לפרנסת הוריו. וזה כדעת מרן⁵.

(כה) מחשבים לפי ממון שלהם – אם יש לאב כמה בנים, מחשבים את סכום הכסף שצריך לפרנס את האב לפי מצבם הכלכלי של כל הבנים. כלומר, כל בן ייתן לפי יכולתו.

(כו) מחויבים העשירים לבד – רק הבנים העשירים חייבים להשתתף בפרנסת האב, כי עניים פטורים ממצוות צדקה, ופרנסת הורים נחשבת לצדקה.

(כז) ויצטרך לחזור על הפתחים – אף על פי שהבן אינו חייב להתפרנס בדוחק כדי לפרנס את אביו, הוא חייב לכבדו בגופו, אפילו אם ייאלץ להפסיד ימי עבודה. שונה היא חובת כיבוד הורים בגוף, ממצות ביקור חולים, בה, אם עלול

5. יש מי שהסביר כי גם לדעת המחבר, חובה זו מקורה רק מדיני צדקה, כי כך משמע מדבריו בבית יוסף. אמנם מתוך שלא העתיק דברים אלה בשולחן ערוך נראה, שבמסקנתו אחז, כי חובה זו מקורה בדין כיבוד אב ואם. בנוסף לזאת, כך משמע גם מהרמב"ם, שהביא את החובה לפרנס הוריו כפי יכולתו, בדיני כיבוד הורים. משמע שזה מדין כיבוד, ולא מדין צדקה.

י"ד ודוקא דאית לבן מזונות לאיתזוני ההוא יומא, אבל אי לית ליה, לא מְחַיֵּב לבטל ממלאכתו (כח) ולחזור על הפתחים.

^{י"ש} בשם הרמ"ה וכ"כ רבינו ירוחם משמו וביאר הטעם משום דגמרינן מכבוד המקום דאינו חייב לבטל ממלאכתו לבקר חולים ולנחם אבלים ושיחזור על הפתחים.

סעיף ו

^{י"ה} היה צריך על שום דבר בעיר, ויודע שישלימו חפצו בשביל אביו, אף על פי שיודע שגם כן יעשו בשבילו, לא יאמר: עשו לי דבר פלוני בשבילי, אלא יאמר עשו בשביל אבא, כדי לתלות הכבוד באביו (כט).

^{י"ב} ברייתא שם בבבלי בקדושין דף לא, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

לאבד את פרנסתו, אינו חייב. אמנם כיבוד הורים מחייב לוותר אף על פרנסתו, אם הוא נדרש לסייע להם בכל צרכיהם ולבקרם. ההבדל הוא, שעיקר המצווה היא היחס המכבד והנכונות לסייע.

(כח) לא מְחַיֵּב לבטל ממלאכתו – דווקא אם יש לבן מספיק כסף למזונותיו שלו לאותו יום, הוא חייב להתבטל ממלאכתו. אך אם אין לו מספיק, אינו מחויב להפסיד ימי עבודה ולפשוט יד, כאשר הטיפול בהוריו גורם לזאת. ואם הוא בעל אישה וילדים, הוא מחויב לספק להם את כל צרכיהם, ויש למצוא את האיזון הנכון בין השניים.

(כט) כדי לתלות הכבוד באביו – סעיף זה מלמד כיצד לכבד הורים גם בעקיפין. כלומר, צריך לכבד אביו גם שלא בפניו. ולכן, גם אם מבקש טובה מאחרים, כגון עזרה בסידורים, בקשה מבעל מקצוע וכדומה, יזכיר את שם האב ויצייין כי הבקשה היא לכבוד האב, כדי להראות כבוד כלפיו.

סעיף ז

כחייב לעמוד מפני אביו (ל). ואם האב תלמיד בנו, כל אחד מהם עומד מפני השני (לא). הגה: ואם הבן רוצה למחול על כבודו, לשמש אביו, הרשות בידו, דהא הרב שמחל על כבודו כבודו מחול (לב). ודוקא בצנעא, או אפילו בפרהסיא וְדָשׁ בעירו (לג) שהכל יודעים שהוא אביו, אבל אם הבן גדול בתורה ואין אביו דש בעירו, איכא למיחש לבזיון התורה (לד) כמא דרב יוסף כד שמע קל רגלוהי דאבואה וכו' שם ומשמעות הבעיא בנו והוא רבו וכו' שם דף לג, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) **חייב לעמוד מפני אביו** – כי זו אחת הדרכים להביע כבוד כלפי האב.⁶
 (לא) **כל אחד מהם עומד מפני השני** – אם האב הוא תלמיד של בנו, שניהם עומדים זה מפני זה – הבן מפני אביו, והאב מפני רבו (שהוא בנו), כפי שנלמד בסימן רמב, שהתלמיד חייב לעמוד בפני רבו. הש"ך סובר שרק הבן עומד מפני אביו, אך לא להיפך, אפילו אם הבן הוא תלמיד חכם.
 (לב) **הרב שמחל על כבודו כבודו מחול** – וכך חייב לעשות. ומה שכתוב שיכול למחול "אם רוצה", מדובר כאשר יש בני משפחה אחרים שיכולים לשרת את האב. וגם אז, ראוי שייקח חלק במצווה.
 (לג) **וְדָשׁ בעירו** – האב מוכר בעירו.
 (לד) **איכא למיחש לבזיון התורה** – תרגום: יש לחשוש לביזיון התורה. כי מה שנאמר שרב או אב שמחל על כבודו, כבודו מחול, זה דווקא על כבודם ולא על בזיונם.
 בדברים אלה נוקט הרמ"א בקו שיטתי, כמבואר בדיני השבת אבידה, ובדיני פריקה וטעינה⁷, שזקן ואינו לכבודו, אין ראוי שיקיים המצווה. אבל המחבר לא סבור כן, ולכן הביא את שיטת הרמב"ם ולפיה, אין כבוד גדול יותר מלעזור ולסייע לזולת, כל שכן לאביו או לאדם אחר, הזקוק לעזרה וסיוע. ונראה לי

6. אמנם יש אומרים, שאין חובה לעמוד בכל כניסה ויציאה של האב, אם הוא נכנס ויוצא, כפי שיבאר הרמ"א בכבוד רבו.

7. חושן משפט סימן רסג סעיף ג, וסימן רעב סעיף ג.

אם יתבזה הבן לפני האב, ויש להם להרחיק זה מזה שלא יקל שום אחד בכבודו (לה) לפני חבירו (הכל סברת הרב); וכן עשה מוהר"ם עם אביו (לו).

סעיף ח

כ"א עד היכן כיבוד אב ואם (לז), אפילו נטלו כים של זהובים

כ"א לשון הרמב"ם שם בפ"ו מהל' ממרים מברייטא משמיה דר"א, שם דף לב, א, וס"ל דהא דקי"ל דוקא משל אב ה"מ לכבוד, אבל כדי שלא לצער, יש לו לאבד כל ממון שבעולם וכו', ב"י.

שולחן ערוך כפשוטו

שאפילו לדברי הרמ"א, מדובר רק בכבוד שאין בו צורך ממשי, כגון קימה. אבל בחובת הסיוע והעזרה, שהיא חלק ממצוות הכיבוד, הבן עדיין מחויב כלפי אביו, גם אם הוא רבו. כמו שמוכח בגמרא, שם ראינו כי רבי טרפון כיבד את אימו, ושירת אותה.

(לה) שלא יקל שום אחד בכבודו – במצב כזה, מוטב שיתרחקו זה מזה, כדי שלא יזלזלו בכבודו של אף אחד מהם. אמנם כל זה, רק בפרהסיה. כי באין רואים, הבן החכם עדיין חייב בכיבוד אביו. המחבר חולק על זה, ולדעתו חובה על הבן, אף שהוא רבו של אביו, לקום בפני אביו. ואביו יקום בפני בנו, אם הוא רבו.

(לו) וכן עשה מוהר"ם עם אביו – מוהר"ם הוא רבי מאיר מרוטנבורג, מגדולי הפוסקים באשכנז (גרמניה וצרפת). היה רבו של הרא"ש, שהוא מעמודי ההוראה. אביו של מהר"ם היה גם הוא תלמיד חכם גדול, ושמו רבי ברוך בן רבי מאיר. כפי הנראה, החשיב את בנו כגדול ממנו. לכן ביקש לקום בפניו, אולם בנו סירב לכך. על כן השתדלו להימנע ממפגש פומבי⁸.

(לז) עד היכן כיבוד אב ואם – חובת כיבוד אב ואם היא גדולה מאד, עד שגם במצבים קיצוניים כגון נזק כלכלי, אסור לבן לבייש את הוריו. עם זאת, גם

8. כך נראה לי. ואף שמקריאת לשון המקור (רא"ש על קידושין פרק א סימן נז) נראה לכאורה לא כך, כי שם כתוב, שלא ראו זה את זה. אמנם מדברי הדרכי משה נראה כדברינו, כי כך כתב "ונ"ל דלפי דס"ל למוהר"ם דרבי טרפון לא עבד רק בצינעא, אבל בפרהסיא יש לחוש משום הרואין, שאינם מכירין אותו".

שלו (לח) והשליכו בפניו לים, לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעום כנגדם, אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק (לט). הגה: ויש אומרים דאם רוצה לזרוק מעות של בן לים דיכול למונעו, דהא אינו חייב לכבדו רק משל אב, אבל לא משל בן (מ) (טור בשם ר"י). ואין חילוק בין לכבדו או לצער (ת"ה סימן מ'). ודוקא קודם שזרקן, דאפשר דממנע ולא עביד (מא), אבל אם כבר זרקוהו, אסור לְאַכְלוּמָהּ (מב) אבל יוכל לְתַבְּעוּ לְדִינָא (מג) (טור

שולחן ערוך כפשוטו

במצוות כיבוד אב ואם קיימת הגבלה, כפי שמיד נראה.
המילה "כיבוד" הכתובה כאן, כוללת בתוכה גם "מורא", שמהותו, הדברים שצריך להימנע מהם, מפאת כבודו.
(לח) נָטְלוּ כִּסּוּסֵי זֵהוּבִים שְׁלוֹ – של הבן. כלומר, מדובר במצב קיצוני בו ההורים פוגעים בבנם מבחינה כלכלית.
(לט) יִקְבַּל גְּזִירַת הַכְּתוּב וַיִּשְׁתּוֹק – אף על פי שאינו חייב לכבד את אביו בממונו, אסור לו להכלים את אביו, גם אם אביו גרם לו הפסד ממון.
(מ) אֲבָל לֹא מִשָּׁל בֶּן – לדעה זו, אם ההורה רוצה לזרוק את כספו של הבן לים, הבן יכול למנוע זאת, כי הוא אינו חייב לכבדו מכספו שלו.
(מא) דֹּאפְשֵׁר דִּמְמַנְע וְלֹא עֲבִיד – תרגום: כי אפשר שיצליח למנוע, ולא יזרוק.
(מב) אֲסוּר לֹאכְלוּמָהּ – לאחר מעשה, אם הכסף כבר הושלך, אסור לבן לצער או לבייש את הוריו, משום מצות מורא.
(מג) יוֹכַל לְתַבְּעוּ לְדִינָא – תרגום: יכול לתובעו בבית דין, כדי שיחזיר לו את הכסף שהפסיד.
מדברים אלה אנו למדים, שאסור אמנם לצער הורים, אך מותר לתובעם בבית דין על נזק שגרמו. ויחד עם זאת, ברור שחובה לעשות זאת דרך בית משפט, ולא בצעקות ובלחצים על אביו.
זו אמנם שיטת הרמ"א, המיקל למנוע נזק כלכלי, גם כשהדבר כרוך בצער הוריו. אמנם לדעת המחבר, אסור להכלים אותם גם במקרה קיצוני של נזק כלכלי, והשלכת ממון בנו לריק. אבל מסכים הוא לדברי הרמ"א, בעניין תביעתם בדין. כי על פי ההלכה, היזק ממון הבן אסור באיסור מוחלט על

בשם הרא"ש). ודוקא אם רוצה לזרוק כיסו לים, דאית ביה חסרון כיס, אבל אם רוצה להעביר ממנו ריוח בעלמא, אסור בכל ענין (ר"ן פ"ק דקדושין). בן שיש לו דין עם אביו, והאב הוא תובע הבן, צריך הבן לילך אחר אביו אף על פי שהבן הוא נתבע ודר בעיר אחרת, שזהו כבוד אביו (מד). אבל האב חייב לשלם לבן הוצאות (מה), דאינו חייב לכבדו משל בן (במהרי"ק שורש נ"ח), כמו שנתבאר (מו).

סעיף ט

^{כב}חייב לכבדו אפילו אחר מותו (מז). כיצד, היה אומר דבר שמועה ^{כב}שם בברייתא דף לא, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

האב, כמו על כל אדם אחר, ולכן רשאי הבן לתבוע את הנזק שנגרם לו שלא כדין.

(מד) **שזהו כבוד אביו** – הכלל הוא שהתובע את חברו לדין, על התובע ללכת לבית הדין המצוי במקומו (עירו) של הנתבע. שונה דין זה, בכל הנוגע לאב התובע את בנו, כי אז, מפאת כיבוד אביו, צריך הבן להתדיין במקום מגורי אביו.

(מה) **האב חייב לשלם לבן הוצאות** – ההוצאות הכרוכות בהגעה לבית הדין שבעירו של האב, כי הבן אינו חייב לכבדו משלו.
(מו) **כמו שנתבאר** – בסעיף ה.

(מז) **לכבדו אפילו אחר מותו** – כיבוד לאחר המוות שונה מהכיבוד בחייהם. בחייהם, הכיבוד כולל דאגה לצרכים הפיזיים, כגון סיוע באכילה ושתיה וכדומה. אך לאחר המוות, הכיבוד מתמקד בכבוד לנשמתו. הכיבוד שלאחר המוות מהותו בעיקר, הליכה בדרך הישר. דרכי חייו הישרים של הבן, מסייעים לאב בניקיון חטאיו בעולם האמת. על כן גדול הכבוד אחרי המוות מהכבוד

מפיו, אומר: כך אמר אבא מארי הריני כפרת משכבו (מח), אם הוא תוך שנים עשר חדש, ^כואם הוא לאחר שנים עשר חדש (מט), אומר: זכרוננו לברכה (נ). הגה: ואין חילוק בין אם לאב בכל זה (מהרי"ל סימן כ"ד). יש אומרים דאם כותב תוך שנים עשר חודש דבר ומזכיר אביו, אין לכתוב הריני כפרת משכבו אלא זכרוננו לברכה, דהא כתיבתו מתקיימת לאחר שנים עשר חודש (הג' באלפס פ"ק דקדושין), ויש מחמירים אפילו בכתיבה (בנ"י ושאר מחברים וכ"מ בב"י סוף סי' רמ"ב בשם רשב"ץ ותשובת ה' חביב רס"ד), וכן נוהגין (נא).

^כשם, ופי' רש"י שכבר קבל מה שקבל, שאין משפט רשעי ישראל בגיהנם אלא י"ב חדש.

שולחן ערוך כפשוטו

בחייו.⁹

(מח) הריני כפרת משכבו – כאשר מצטט דברי תורה או חכמה שאמר אביו, עליו להשמיעם בכבוד רב, ולהוסיף "הריני כפרת משכבו". ביטוי זה משמעו "עלי יבוא כל רע הראוי לבוא על נשמתו", והוא כעין התחייבות של הבן לעשות טוב, כדי לתקן כל חולשה קטנה של אביו "פי אדם אין צדיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא" (קהלת ז).

(מט) ואם הוא לאחר שנים עשר חדש – לאחר מכן, ברור שכבר נתכפרו עוונות האב, כי רק דינם של רשעים ממש, הוא שנים עשר חודש ויותר.

(נ) אומר: זכרוננו לברכה – כדי להזכירו לטובה. ויש עוד מנהגים כגון אמירת קדיש, הדלקת נר נשמה, ועוד.

(נא) וכן נוהגין – אפילו בכתיבה, אם כותב בתוך השנה, יוסיף "הריני כפרת

9. כך הביא הרב דוד פריימן שליט"א (בנו של "האי גברא רבה" הרב בן ציון פריימן זצ"ל, שבתחילת דרכי זכיתי ללמוד ממנו תורה, והוא הכניסני לעולמה של הלכה, בלימוד מסודר של הטור עם הבית יוסף) במאמרו, הנדפס בחוברת "קול מהיכל" (חלק ד) – "בגדר כיבוד אב בחייו ולאחר מותו".

והביא דברי הזוהר (בחוקותי קטו, ב – מתורגם): "ואם אותו הבן הולך בדרך ישרה, ומתקן את מעשיו, ודאי שזה מכבד את אביו, מכבד אותו העולם אצל בני אדם, מכבד אותו באותו העולם אצל הקדוש ברוך הוא. והקדוש ברוך הוא חס עליו ומושיב אותו בקסא כבודו. ודאי בן יכבד אב, עכ"ל.

סעיף י

(נב) ^{טז}מי שנטרפה דעת אביו או אמו, משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירוחם עליהם. ואם אי אפשר לו לעמוד, מפני שנשתגעו ביותר, ילך לו ויניחם, ויצוה לאחרים לנהגם כראוי (נג).

^{טז}טור בשם הרמב"ם בפ"ו מהל' ממרים מעובדא דרב אסי, דהוה ליה ההיא אימא זקינה וכו', שם, והר"ן תמה על הראב"ד שהשיגו, וכ"כ הב"י על הטור שתמה עליו.

סעיף יא

(נד) ^{כה}ראה אביו שעבר על דברי תורה, לא יאמר לו: עברת על ^{כה}ברייתא שם דף לב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

משכבו".

(נב) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה, יחד עם הסעיפים הבאים עד סעיף כ, עוסקים במגבלות של מצווה יקרה זו. סעיף זה מגביל את החובה, בגלל המצב הנפשי של ההורים, שהבן אינו מסוגל לשאתו.

(נג) **ויצוה לאחרים לנהגם כראוי** – לעיתים קורה שאדם מאבד את שפיותו בזקנותו. גם במצב זה חובה להתנהג בכבוד הראוי כלפי ההורים. עם זאת, כאשר הטיפול בהורים הופך קשה מדי מבחינה נפשית, הבן רשאי לבקש עזרה. ואמנם כתוב "ויניח לו", אין הכוונה לעזוב אותם לחלוטין, אלא חייב לבקדם ולדאוג למטפלים ראויים עבורם¹⁰.

(נד) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה מגביל את חובת הכבוד להורים, ומלמד כי מול חובת הכיבוד, קיימת גם חובה לתקן טעות של האב, למרות שאולי יש בזה פן מסוים של חוסר כבוד. ועדיין, כפי שנראה, התיקון צריך להיעשות בדרך כבוד, ולא בביקורת נוקבת.

10. ובזה מתורצת קושיית הראב"ד על הרמב"ם (הלכות ממרים פרק ו הלכה י), "אם הוא ילך ויניח לו, למי יצוה לשמרו?".

דברי תורה, אלא יאמר לו: אבא כתוב בתורה כך וכך, ^ככאילו הוא שואל ממנו ולא כמזהירו, והוא יבין בעצמו ולא יתבייש. ^{כז}ואם היה אומר שמועה בטעות (נה), לא יאמר לו: לא תתני הָכִי (נו). ^{כח}לשון הרמב"ם שם בפ"ו מבריייתא הנזכרת. ^{כט}מהא דאמר שמואל לרב יהודה שיננא וכו' שם.

סעיף יב

(נז) ^כאמר לו אביו: השקני מים, ויש לפניו לעשות מצוה ^{כט}עוברת (נח) כגון קבורת מת או לוייה (נט), אם אפשר למצוה ^כשתעשה על ^{כח}כאיסי בן יהודה דבריייתא שם. ^{כט}כפי' רש"י שם, וכן כתב רבינו ירוחם בשם הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(נה) **היה אומר שמועה בטעות** – מדובר באב בן תורה, שהביע דעה תורנית, בצורה שגויה.

(נו) **לא תתני הָכִי** – אלא ישתוק. ובמקרה שהכרעה הלכתית מוטלת על המאזניים, יגיב בדרך מכבדת ונעימה, כמו שכתוב בתחילת הסעיף. כלומר, אף שהבן מחויב להעמיד דברים על דיוקם, יש להעיר לאב בדרך כבוד.

(נז) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן במצב בו יש התנגשות בין כיבוד אב לבין קיום מצווה אחרת, ומציב שתי מגבלות בקיום המצווה. א, יש להבחין בין מצוה עוברת (שאי אפשר לדחותה), למצווה שאינה עוברת. אם המצווה עוברת, יש לדחות את כיבוד האב, בפני המצווה החולפת. ב, אם הבן התחיל כבר במצווה, יגמור אותה, כי "העוסק במצווה, פטור מן המצווה".

(נח) **מצוה עוברת** – כלומר, מצווה שאי אפשר לדחותה.

(נט) **לוייה** – יתכן שמדובר בליווי המת, וייתכן שמדובר בליווי אורח.

ידי אחרים, יעסוק בכבוד אביו (ס). ואם התחיל במצוה תחלה (סא), יגמור, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה (סב) (ב"י בשם הר"ן). ואם אין שם אחרים לעשות, יעסוק במצוה ויניח כבוד אביו (סג). (מיהו אם אין זמן המצוה עוברת, יעסוק בכבוד אביו ואחר כך יעשה המצוה) (סד) (רבינו ירוחם נתיב א' בשם רא"ש).

סעיף יג

(סה) 'תלמוד תורה גדול מְכַבֵּד אב ואם (סו).

למגילה דף טז, ב מהא דיעקב לא נענש על אותם השנים שהיה בבית עבר.

שולחן ערוך כפשוטו

(ס) **יעסוק בכבוד אביו** – כי זו מצווה שמוטלת עליו ספציפית, בעוד שמצוות הקבורה או הליווי (של מת או אורח) גם אדם אחר יכול לקיימה. על כן יקיים את המצווה המוטלת עליו.

(סא) **התחיל במצוה תחלה** – לפני שהתחייב בכיבוד אב.

(סב) **דהעוסק במצוה פטור מן המצוה** – כיוון שעוסק כבר במצווה, יגמור אותה, ולא צריך להפסיק כדי לקיים את בקשת אביו, שהיא מצוות כיבוד הורים.

(סג) **ויניח כבוד אביו** – אם אין אחרים שיכולים לעשות את המצווה, יעסוק הבן במצווה, אפילו אם עדיין לא התחיל בה, כי המצווה גוברת על כיבוד האב. (סד) **ואחר כך יעשה המצוה** – אם המצווה אינה דחופה, מצוות כיבוד הורים קודמת למצוות אחרות, מפאת חשיבותה.

(סה) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה מציג מגבלה נוספת למצוות כיבוד אב ואם, והיא, כאשר המצווה האחרת חשובה ממנה.

(סו) **גדול מְכַבֵּד אב ואם** – אם אדם משקיע את עצמו בלימוד תורה, ואינו יכול ללמוד במקום מגורי אביו, ילמד תורה במקום שלבו חפץ. עם זאת, צריך לעשות כל מאמץ לשלב בין השניים, ולוודא שלימוד התורה לא יהיה רק חיצוני חס ושלום, כמי ש"לומד ואינו מקיים". אם הבן גר בעיר עם הוריו,

סעיף יד

ל"אביו אומר לו: השקני מים, ואמו אומרת: השקני מים, מניח אמו ועוסק בכבוד אביו (סז). ^{ל"ב}ואם היא מגורשת מאביו, שניהם שווים ולאִיזה מהם שירצה יקדים (סח).

^{ל"א}ברייטא תשובת ר"א ורבי יהושע, בקדושין דף לא, א. ^{ל"ב}לדעת הרי"ף שהשמיט סיפא דברייטא נתגרשה מהו, וכן הרמב"ם לא הזכירו משמע דס"ל בנתגרשה כבוד שניהם שווה, וכן נראה מפ"י רש"י שם.

שולחן ערוך כפשוטו

ישלב גם לימוד תורה וגם כיבוד הורים¹¹.

(סז) מניח אמו ועוסק בכבוד אביו – סעיף זה מלמד כי כאשר יש התנגשות בין כיבוד אב לכיבוד אם, יש להעדיף את כיבוד האב כאשר ההורים נשואים, כי בעודם נשואים, יש מצווה לאישה לכבד את בעלה. ואם שניהם מבקשים דבר מה, יש להקדים את בקשת האב. לאחר גירושין, אין עדיפות לאף אחד מהם.

הלכה זו עשויה להיראות תמוהה בעינינו, ואכן בהלכה הבעל צריך לכבד את אשתו יותר מגופו (יבמות סב, ב). אך יש לזכור, כי חכמים הבינו שצריך לייסד מנגנון הכרעה, ולפיו דברי האב מכריעים, במצבים בהם בני הזוג אינם מצליחים להגיע לעמק השווה.

(סח) ולאִיזה מהם שירצה יקדים – לאחר הגירושין, החיוב לכבד את האב והאם שווה.

11. פתחי תשובה ס"ק ח.

סעיף טז

(סט) ¹⁷אמר לו אביו לעבור על דברי תורה (ע), בין מצות עשה בין מצות לא תעשה, ¹⁷ואפילו מצוה של דבריהם (עא), לא ישמע לו.

¹⁷משנה מציעא דף לב, א וכדיליף לה שם בגמ', וביבמות דף ו, א. ¹⁷הרמב"ם שם בפ"י כיון דרבנן אסמיכיהו אלאו דלא תסור הרי הם בכלל דבר תורה, א"נ משום דמילי דרבנן הוי כבודו של מקום, וקודמים לכבוד אביו.

סעיף טז

¹⁷האב שצוה את בנו שלא ידבר עם פלוני ושלא ימחול לו עד זמן קצוב (עב), והבן היה רוצה להתפיים מיד לולי צוואת אביו, אין לו ¹⁷טור בשם תשובת אביו הרא"ש דאסור לשנוא שום יהודי, אם לא שיראהו עובר עבירה.

שולחן ערוך כפשוטו

(סט) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה ושאריו מלמדים, כי אין לכבד את ההורים על ידי עבירה. שכן כתבה התורה באותו פסוק (ויקרא יט, ג) "אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שְׁבֹתֵי תַשְׁמְרוּ", כדי ללמדנו, על מגבלה במצות הכיבוד: מצוות כיבוד הורים אינה מצדיקה עבירה על התורה והמצוות, שגם האב חייב בהם.

(ע) **לעבור על דברי תורה** – אפילו אם האב מבקש מהבן לבוא בשבת לבקרו, והבן יכול להגיע רק על ידי איסור, כגון שאביו גר רחוק, וצריך לנסוע ברכב, אסור לבן לציית. גם כאשר האב מבקש מבנו מעשה זה או אחר שלא לצורכו, כגון קריאת מאמר מסוים, אין הבן חייב לציית, כי אין זה חלק ממצוות הכיבוד¹².

(עא) **ואפילו מצוה של דבריהם** – אסור לעבור על איסור דרבנן כדי לקיים את מצוות האב. כי לא אומרים שמצווה מן התורה דוחה איסור דרבנן, שהרי גם אביו חייב בקיום מצוות דרבנן.

(עב) **ושלא ימחול לו עד זמן קצוב** – אפילו אם האדם הזה פגע בכבוד אביו,

¹². כפי שיתבאר בסעיף כה.

לחוש לצוואתו (עג).

פעיף יז

^{לז}אחד האיש ואחד האשה שוין בכבוד ובמורא של אב ואם, אלא שהאשה אין בידה לעשות, שהיא משועבדת לבעלה, לפיכך היא פטורה בכבוד אב ואם בעודה נשואה (עד). ^{לזא}ואם נתגרשה או נתאלמנה, חייבת.

^{לזב}משנה כדמפרש שם בגמ' ובברייתא שם דף ל' ע"ב. ^{לזג}מימרא דרב אידי וכו' שם.

פעיף יח

^{לח}ממזר חייב בכבוד אביו ובמוראו (עה). אפילו היה אביו רשע ובעל עבירות (עו), מכבדו ומתירא ממנו. הגה: ויש אומרים דאינו ^{לחט}טור בשם הרמב"ם בפ"ו מה' ממרים, ממשנה יבמות דף כב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

והאב מבקש מהבן שלא למחול לו, הבן לא חייב לציית.
(עג) אין לו לחוש לצוואתו – משום שיש חובה לרדוף אחר השלום. לכן, למרות חובת כיבוד אב, השאיפה לשלום גוברת על הצוואה.
(עד) בעודה נשואה – האישה פטורה רק ממעשים שמפריעים לבעלה, כגון ביקור הורים בזמן שבעלה זקוק לה. אם אין הפרעה לבעל, האישה חייבת בכבודם¹³. שכן גם בעלה חייב בכבוד חמיו, כפי שמבואר בסעיף כד. על כן לא תניח את בעלה כדי לטפל בהוריה, אלא תמצא איזון נכון בין שני הדברים.
(עה) חייב בכבוד אביו ובמוראו – הממזר הוא מי שנולד כתוצאה מיחסים אסורים על פי ההלכה, כגון גילוי עריות או ניאוף. ולמרות שנולד כתוצאה ממעשה עבירה של אביו, חייב בכבודו ובמוראו.
(עו) אביו רשע ובעל עבירות – כי למרות שאביו עושה עבירות, החיוב נובע מעצם קשר הדם בין האב לבן, ואין מעשי העבירות מבטלים קשר זה.

¹³ הש"ך (ס"ק ט"ו) מדגיש שאם הבעל אינו מקפיד, האישה חייבת בכיבוד הורים אפילו בעודה נשואה. כלומר, הפטור של אישה נשואה מכיבוד הורים אינו מוחלט, אלא תלוי בנסיבות.

מחוייב לכבד אביו רשע (עז), אלא אם כן עשה תשובה (עח) (טור ומרדכי פ' כיצד ובהגהות מיימוני פ"ו דהלכות ממרים).

סעיף יט

^{לט}אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויעלים עיניו מהם, ^משהאב שמחל על כבודו, כבודו מחול (עט).

^{לט}שם, וכ"כ הרמב"ם שם, מדין מכה לבנו הגדול, בסעיף הסמוך. ^מקידושין דף לב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(עז) דאינו מחוייב לכבד אביו רשע – הרמ"א סובר שאין מצווה לכבד אב רשע, והוא לומד זאת מהפסוק (שמות כב, כז) "וְנָשִׂיא בְעֶמְקָהּ לֹא תֹאדָר", האוסר לקלל מלך. חכמים דרשו את המילה בְעֶמְקָהּ כאילו כתוב בְעֶמְקָהּ. כלומר, רק מי שמכבד כמוך את התורה, ואם לאו, מותר לקללו. וכך הדין גם במצות כיבוד הורים: החיוב הוא רק כלפי הורים שאינם רשעים.

חשוב להדגיש כי גם לדעת הרמ"א, אין זה פוטר אדם מכיבוד הורים שאינם דתיים. כי יתכן מאוד שדינם כשוגגים, שהרי לא לימדו אותם תורה, או לא חינוכו אותם כראוי. הפטור הוא רק אצל הורים שעברו על הערכים הבסיסיים של החברה, כגון שהאב גזלן, אנס או רוצח. במקרים כאלו, פטור הבן מלכבד את אביו, לשיטת הרמ"א.

(עח) אלא אם כן עשה תשובה – שאז חזר להיות "עֶמְקָהּ", והבן חייב לכבדו. יש כאן מחלוקת בין המחבר והרמ"א, וקשה להפריד בזה בין אשכנזים וספרדים. למעשה נראה לי, כי אפילו אם היה האב רשע ממש, ואפילו ישב בכלא על עבירות חמורות, שלא שייך לומר שהוא כאנוס, עדיין חובה לכבדו, כפסק המחבר, למעט מקרים קיצוניים ממש, כגון שפגע בילדיו שלו עצמו, והילדים מתקשים מאוד לכבדו, שאז אפשר לסמוך על שיטת הרמ"א, שאין להם שום חיוב של כיבוד.

(עט) כבודו מחול – כוונת המחבר שיש צורך בשיקול דעת בריא ומידתי מצד ההורים. הילדים חייבים לכבד את הוריהם, אך חובה זו אינה בלתי מוגבלת. על ההורים להבין שלילדיהם יש חיים משלהם, עם מגבלות זמן ויכולת. אין

סעיף ב

^{מא}המכה לבנו גדול, היו מנדין אותו, שהרי עובר על **לִפְנֵי עֹר לֹא תִתֵּן מִכָּשָׁל (פ)** (ויקרא יט, יד). ולא מקרי גדול לדבר זה, רק אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה **(פא)** (בקונטרס פ"ק דקדושין וב"י ס"ס של"ד).
^{מב}מועד קטן דף יז, א.

סעיף כא

^{מב}חייב אדם לכבד אשת אביו, אף על פי שאינה אמו, כל זמן שאביו קיים **(פב)**. וחייב לכבד בעל אמו, כל זמן שאמו קיימת. אבל
^{מב}כתובות דף פג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

לצפות מהם להתמסר באופן מוחלט לטיפול בהורים, תוך הזנחת חייהם האישיים. אלא יש למצוא את האיזון הנכון בין חובת כיבוד הורים, ובין צרכי המשפחה של הבן.
(פ) לִפְנֵי עֹר לֹא תִתֵּן מִכָּשָׁל – חזקה על טבע האדם שהוא מגיב כאשר תוקפים אותו. לכן, אב המכה את בנו הגדול עלול לגרום לבנו להגיב באלימות כלפיו, ולגרום לו לעבור עבירה.
(פא) רק אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה – בדורות קודמים, הייתה אימת ההורים מוטלת על הבן, עד גיל זה, ולמרות שהיה סופג מכות מהוריו, לא היה מגיב. אמנם הכל תלוי במציאות, כי בזמננו, יתכן שגם בגיל מוקדם יותר, הבן יתקומם ויגיב בתקיפות מול חינוך אגרסיבי.
חשוב לזכור כי חינוך ילדים צריך להיעשות בדרכים חכמות, ולא באלימות. חינוך לא חכם, המושתת בדרך כלל על תוקפנות ואגרסיביות, עלול לגרום לילדים בכל הגילים ריחוק מתורה ומצוות.
(פב) כל זמן שאביו קיים – כיבוד אשת אביו הוא חלק מכבוד אביו¹⁴, וזהו חיוב מן התורה.

14. על פי רמב"ם הלכות ממרים פרק ו הלכה טו "שָׁזָה בְּכָלֵל כְּבוֹד אָבִיו".

לאחר מיתה, אינו חייב בכבודם (פג). ^מומכל מקום דבר הגון לכבדם אף לאחר מיתה (פד).
^ממהא דצוה רבינו הקדוש לבניו שם.

סעיף כב

^מחייב אדם בכבוד אחיו הגדול, בין שהוא אחיו מאביו ^מבין שהוא אחיו מאמו (פה). (ואפילו הקטן הוא תלמיד חכם וגדול בתורה יותר מן הגדול (פו)). (כן משמע לו מתשובת הרא"ש שבסעיף שאח"ז וסמ"ג ודלא כיש חולקין בזה) (כ"ז).
^משם. ^מהרא"ש בתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

(פג) אינו חייב בכבודם – החיוב לכבד את אשת האב או בעל האם, אינו חיוב מצד עצמו, אלא מסונף לכבוד ההורה. לכן, לאחר מות ההורה, פוקע החיוב.
 (פד) הגון לכבדם אף לאחר מיתה – אף על פי שאין חיוב, ראוי לכבדם גם לאחר המיתה, בדומה למצווה לכבד הורים לאחר מותם.
 (פה) אחיו מאמו – החובה לכבד את אחיו הגדול היא מדרבנן¹⁵.
 (פו) וגדול בתורה יותר מן הגדול – אפילו האח הקטן הוא תלמיד חכם וגדול בתורה יותר מהאח הגדול, הוא חייב לכבדו. כי כמו שאדם חייב בכבוד אביו גם אם אינו תלמיד חכם, כך חייב אח קטן, אפילו שהוא תלמיד חכם, בכבוד אחיו הגדול, אף שאינו תלמיד חכם. אמנם גם במקרה שהאח הקטן תלמיד חכם, אחיו הגדול צריך גם הוא לכבדו, כמו שכל אדם חייב בכבוד תלמידי חכמים.

15. רמב"ם הלכות ממרים פרק ו הלכה טו "ומדברי סופרים שיהיה אדם חייב בכבוד אחיו הגדול בכבוד אביו".

סעיף כג

^מאח גדול שחירף וביזה לאחיו שהוא תלמיד חכם וקטן ממנו בשנים, ונידה הקטן לגדול, יפה עשה שנדוהו, דכיון שאינו נושא פנים לתורה (פז) אינו עושה מעשה עמך ואינו חייב לכבדו (פח).
^מישם בתשובה.

סעיף כד

^מחייב אדם לכבד חמיו (פט). הגה: יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (מהרי"ק שורש מ"ד). ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו (צ) (וראיה ממדרש גבי ויזבח זבחים וגו' (בראשית מו, א)).
^מטור מהא דדוד אמר לחמיו שאול (שמואל א כד, יב) ואבי ראה גם ראה.

סעיף כה

^מאם האב רוצה לשרת את הבן, מותר לקבל ממנו (צא) אלא אם
^מב"י מהא דא"ר יעקב לאביי כגון אנא וכו'.

שולחן ערוך כפשוטו

(פז) **שאינו נושא פנים לתורה** – כלומר האח הגדול נוהג בביזיון כלפי אחיו הקטן, שהוא תלמיד חכם. מעשה זה חמור מכיון שביזויו כמוהו כפגיעה בתורה.

(פח) **ואינו חייב לכבדו** – אף שכלפי אב רשע פסק המחבר כי בנו חייב בכבודו, שונה הדין בעניין כיבוד אחיו הגדול אם הוא רשע, הואיל והחיוב לכבדו הוא מדרבנן, ובאח רשע, לא חייבו חכמים.

(פט) **חייב אדם לכבד חמיו** – חיוב זה הוא מדרבנן, כי התורה כתבה חיוב רק כלפי אב ואם.

(צ) **יותר מכבוד אבי אביו** – יש מחלוקת אם חייב לכבד את סבו, והרמ"א הכריע שחייב, אך פחות מאשר כיבוד אב. כי חיוב כיבוד סבו הוא מדרבנן, שכן בתורה לא נכתבה חובה אלא על כיבוד אב ואם. וכמו שאביו חייב בכבוד אביו, גם הבן צריך לחקות בזה את האב.

(צא) **מותר לקבל ממנו** – כי "אב שמחל על כבודו, כבודו מחול", ואם בחר

כן האב בן תורה (צב).^ט תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר, שהוא בוטח שִׁירָאָה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו לפי שדואג שבאותה העיר העובדי כוכבים מעלילים, אינו צריך לשמוע לאביו בזה (צג). הגה: וכן אם האב מוחה בבן לישא איזו אשה שיחפוז בה הבן, אין צריך לשמוע אל האב (צד) (מהרי"ק שורש קס"ו).
^טתה"ד סי' מ"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

לוותר על כבודו ולשרת את בנו, אין הבן צריך למחות על כך.
(צב) האב בן תורה – אם האב תלמיד חכם, אסור לבן לקבל ממנו שירות, כי יש בכך זלזול בכבוד התורה.
 בשעת הצורך, כגון אם הבן חולה וזקוק לעזרה, מותר לאב לסייע לו, גם אם הוא תלמיד חכם. במקרה זה, גוברת מצוות "ואהבת לרעך כמוך", אשר מחייבת כל אדם מישראל לעזור לזולתו בשעת הצורך.
(צג) אינו צריך לשמוע לאביו בזה – הבן רוצה לנסוע למקום אחר ללמוד תורה, ואביו מתנגד, מדאגתו לבנו, שמא יפגעו בו הגויים בעיר אליה הוא נוסע. הבן אינו חייב לציית לאביו, כי מצוות הכיבוד מחייבת לסייע לאביו, ואינה מעניקה לאב שלטון מוחלט על הבן. על כן רשאי הבן לחיות את חייו, כמו שמבין, ואין לזה קשר למצוות כיבוד.
(צד) אין צריך לשמוע אל האב – וכן בכל העניינים האישיים, אין לאב שליטה על החלטות או העדפות בנו, כי אין לזה קשר למצוות הכיבוד. הבן רשאי לנהל את חייו האישיים, כגון נסיעה ללימוד תורה ובחירת בן זוג, לפי הבנתו ושיקול דעתו, ואין לאב זכות לכפות עליו בחירה אחרת.
 חשוב לציין כי בכל המקרים הללו, יש לנהוג בדרך ארץ וכבוד כלפי ההורים, ולנסות להגיע להבנה והסכמה.

סימן רמ"א

דיני מכה ומקלל אביו ואמו, ובו ט' סעיפים.

סימן זה עוסק בשני איסורים חמורים מן התורה: קללת הורים והכאתם.

איסור קללת הורים:

מן התורה, אסור לקלל כל אדם מישראל. קללה מוגדרת כאמירה שבה מאחלים לאדם שה' ירע לו. איסור זה נלמד משלושה פסוקים: "אֱלֹהִים לֹא תִקְלֵל" (שמות כב, כז) – כאן אֱלֹהִים מתייחס לדיין. "וְנָשִׂיא בְעֵמֶךָ לֹא תֹארוּ" (שם) – "נשיא" הכוונה למלך. "לֹא תִקְלֵל חֵרֶשׁ" (ויקרא יט, יד).

מפסוקים אלו למדו חכמים כי האיסור לקלל חל על כל יהודי, החל מהחשובים ביותר (דיינים ומלכים) ועד לפשוטים ביותר (כחירשים). כמובן, הורים כלולים באיסור זה.

עונש קללה רגילה הוא מלקות. אולם, קללת הורים חמורה יותר ועונשה מוות, כפי שנאמר (ויקרא כ, ט) "כִּי אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יִקְלֵל אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ מוֹת יוּמָת אָבִיו וְאִמּוֹ קֵלֶל דָּמִיו בּוֹ".

איסור הכאת הורים:

מן התורה, אסור להכות כל אדם מישראל. איסור זה נלמד מהפסוק (דברים כה, ג) "אֲרִבְעִים יִכּוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֵלָה מִכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִידָה לְעִינֶיהָ", האוסר הוספת מכה מיותרת, למי שהתחייב מלקות. אם אסור להוסיף מכה אחת מעבר למספר המלקות הקצוב, קל וחומר שאסור להכות כל אדם מלכתחילה. אולם הכאת הורים חמורה יותר ועונשה מוות, כפי שנאמר (שמות כא, טו) "וּמִכָּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת".

חומרת העבירה:

בדרך כלל, השולחן ערוך אינו דן בעונשים על עבירות. אולם, כאן הוא חורג ממנהגו, ככל הנראה, כדי ללמד על חומרת האיסור. חומרה זו באה לידי ביטוי

בכך שנאסר על בן לטפל רפואית באביו, שמא יפצע אותו, כפי שנראה להלן. וכמו כן חמורה יותר חומרת ביזוי אב, מביזוי אדם אחר.

מבנה הסימן:

סעיפים א-ז דנים באיסורים אלו, ואילו סעיפים ח-י מגדירים מיהו אב לעניין דינים אלו.

סעיף א

^אהמקלל אביו או אמו, ^באפילו לאחר מיתתן (א), חייב סקילה אם הוא בעדים והתראה (ב), ^גאחד האיש ואחד האשה שקללו (ג). ^דבמה דברים אמורים, שקללום בשם מהשמות המיוחדים (ד), אבל ^המשנה סנהדרין דף צג, א. ויליף לה שם מקרא. ^ומשנה שם דף פה, ב. ^זברייתא שם. ^חמשנה שם דף סו, א. ושבועות דף לה, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אפילו לאחר מיתתן – מקור החיוב לקלל לאחר מיתה, נלמד מהכפילות בפסוק (ויקרא כ, ט) "כִּי אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יִקְלֹל אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ מוֹת יוּמָת אָבִיו וְאִמּוֹ קָלֵל". אף שאין אפשרות להזיק למת הקללה מבטאת זלזול באדם המקולל, שנברא בצלם אלוקים. באביו ובאימו, חומרה זו גדולה במיוחד, ולכן התורה הטילה עליו עונש, אף לאחר מותם.

(ב) אם הוא בעדים והתראה – זהו תנאי בכל העונשים שבתי הדין מטילים, שאינם ניתנים אלא לאחר התראה בעובר העבירה, בטרם יעבור אותה, ובנוכחות שני עדים בשעת מעשה.

(ג) שקללו – אף שבענישה כתבה התורה "איש", הלא כפלה וכתבה פעמיים "איש איש" (ויקרא שם), והכוונה לכל אחד הן גברים והן נשים¹. וכך הוא בכל איסורי התורה, שאין הבדל בין איש לאשה.

(ד) שקללום בשם מהשמות המיוחדים – באיחול הקללה שלו כלפי אביו, האדם מבקש את עונשו של אביו או את פגיעתו, תוך שימוש בשם השם.

1. עיין בגמרא (סנהדרין סו, א) "לרבות טומטום ואנדרוגינוס", כלומר כל אחד, ללא יוצא מן הכלל.

קללם בכינוי, אינו חייב אלא בלאו (ה), כמו המקלל אחד מישראל. הגה: ^ווכן המכה אביו או אמו, בחייהם, בין איש בין אשה חייבים חנק (ו). ^זודוקא אם עשו בהם חבורה (ז), אבל אם לא עשו חבורה אינו אלא בלאו, כמו מי שמכה אחד מישראל (טור). ^חמשנה שם בסנהדרין דף פה, ב. ^טשם במשנה.

סעיף ב

^אהכתו על אוננו וחרשו, חייב מיתה, שאי אפשר שיעשה חרש בלא חבורה, דטיפת דם יוצא מבפנים באוזן (ח) ועל זה נתחרש. ^במימרא דרבא בב"ק דף פו, א.

סעיף ג

^ההיה קוץ תחוב לאביו, לא יוציאנו, שמא יבא לעשות בו חבורה. ^ווכן אם הוא מקיז דם, או רופא, לא יקיז דם לאביו ולא יחתוך לו ^זלשון הרמב"ם מהא דרב לא שביק ליה לבריה וכו'. ^חמהא דרב פפא לא שביק ליה לבריה וכו', וכ"כ ר"י בשם הרי"ף.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **אינו חייב אלא בלאו** – כלומר בעת שקילל, נמנע משימוש בשמות השם המפורשים, אלא הסתפק בכינויים כגון "הרחום" או "החנון".

(ו) **חייבים חנק** – העונש על הכאת הורים הוא מוות בידי אדם, ולא רק מלקות, כבמכה חברו.

(ז) **ודוקא אם עשו בהם חבורה** – הכוונה היא לפגיעה הגורמת ליציאת דם. וזה מוסכם על המחבר.

(ח) **דטיפת דם יוצא מבפנים באוזן** – הכה בן את אוננו של אביו וגרם לו לחירשות, חייב מיתה. כי החירשות כרוכה בהכרח בחבלה פנימית, הגורמת ליציאת דם באוזן. ואף שלא נראתה יציאת הדם, אין ספק שיצא דם בתוך הראש.

אבר, אף על פי שמכיון לרפואה (ט). הגה: 'בד"א, בשיש שם אחר לעשות. אבל אם אין שם אחר לעשות והוא מצטער, הרי הוא מקיזו וחותר לו כפי מה שירשוהו לעשות (י) (גם זה בטור ורמב"ם פ"ה מה' ממרים).
'הרמב"ן בספר תורת האדם לדעת הרי"ף וכ"כ הטור.

סעיף ד

^אהיו אביו ואמו רשעים גמורים ועוברי עבירה (יא), אפילו נגמר דינם להריגה ויוצאים ליהרג, אסור לו להכותם ולקללם (יב). ואם ^ארמב"ם בפ"ה מהלכות ממרים מבריתא דסנהדרין דף פה, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) אף על פי שמכיון לרפואה – אף על פי שהטיפול הרפואי שמבקש הבן להעניק לאביו אינו בגדר חבלה מכוונת, אלא נועד לטובתו ולרפואתו, קיים חשש שמא יטעה הבן במהלך הטיפול ויגרום לאביו חבלה או נזק שיוציאו דם, ואז יעבור על האיסור החמור.

ואף שקיים איסור בפציעה מיותרת של כל אדם, והתורה חייבה לטפל בחולים למרות החשש הקיים, עדיין החמירו חכמים ואסרו על בן לטפל באביו, שאצלו העבירה חמורה יותר, כל זמן שקיים רופא אחר שיכול להעניק את הטיפול בצורה מיטבית.

(י) כפי מה שירשוהו לעשות – אם אין רופא אחר, ואביו סובל מאוד, מותר לבן להקיז דם או לנתח את אביו, לפי הצורך, על אף החשש. וזה מוסכם על המחבר.

(יא) רשעים גמורים ועוברי עבירה – האיסור לקלל אדם חל רק כאשר האדם אינו רשע. איסור זה נלמד מהפסוק "ונשיא בעמך לא תאור", שמשמעותו היא שאסור לקלל אדם מישראל המוגדר "בעמך", כלומר שאינו רשע שיצא מכלל עמך. אבל אם הוא רשע, ויצא מכלל "עמך", אין איסור לקללו.

(יב) אסור לו להכותם ולקללם – אף על פי שההורים חטאו, הם עדיין ההורים שנתנו לו את החיים, וחובת כיבודם מוטלת עליו. לכן, אסור חכמים על בן לקלל או להכות את הוריו, אפילו אם הם רשעים.

הכה אותם או קללם פטור (יג). ואם עשו תשובה, הרי זה חייב ונהרג עליהם, אף על פי שיוצאין ליהרג (יד).

סעיף ה

^יעבר אביו או אמו עבירה שלוקים עליה, והיה הבן שליח לדיינים (טו), לא יכה אותם (טז). וכן אם נתחייבו נידוי (יז), לא יהא שליח לנדותם. ולא ירדוף ולא יכה אותם בשליחות בית דין (יח), אף על פי שראויים לכך ולא עשו תשובה.

^ישם ממימרא דרבה בר רב הונא ותנא דבי רבי ישמעאל וכו', שם ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) פטור – מעונש, אף שעבר על איסור. מן הטעם האמור, שעיקר האיסור הוא כשאינם רשעים.

(יד) אף על פי שיוצאין ליהרג – אדם שעבר עבירה שדינה "מיתת בית דין", אך חזר בתשובה, אינו נחשב רשע, אף על פי שעונשו לא מתבטל. לכן, איסור לבן מן התורה, להכות הורה כזה.

(טו) והיה הבן שליח לדיינים – מקצועו של הבן הוא הלקאת כל חייבי המלקות.

(טז) לא יכה אותם – חכמים אסרו על בן להכות את הוריו, מפאת חובת כיבוד הורים, אפילו אם עברו עבירה המחייבת מלקות, משום שכלפיו, חובת כבודם גוברת על קיום פסק הדין.

(יז) נתחייבו נידוי – הנידוי הוא סוג של חרם חברתי, המוטל על ידי בית דין, על אנשים שעברו עבירות חמורות. הבן לא יהיה שליח בית הדין לבשר להורים על החלטה זו, משום שגם כאן חובת כיבוד הורים גוברת, ופסק הדין יכול להתקיים על ידי אחרים.

(יח) ולא ירדוף ולא יכה אותם בשליחות בית דין – כאן מדובר שלא התחייבו מלקות מן התורה, אלא בית הדין שלח אחריהם להכותם, כיון שהם ראויים לכך, ומבקשים למנוע מהם, את המשך עשיית העבירות. גם כאן, חובת הכיבוד גוברת על חובת קיום פסק הדין, שאפשר לקיימו על ידי אחרים, ואסור לבן לקיים שליחות זו.

סעיף ו

(יט) "כל המבזה אביו ואמו, אפילו בדברים, אפילו ברמיזה, הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה (כ), שנאמר: אָרֹר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ (דברים כז, טז). ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות (כא) ולענוש כפי מה שראוי. הגה: מי שנתחייב שבועה לבנו בבית דין (כב), אינו משביע בשבועה שיש בה אֵלָה (כג), שהרי זה בא לקלל אביו, אלא משביעו שם."

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) **הקדמה לסעיף** – בפרשת כי תבוא יש רשימה של שנים עשר מעשים שהעושה אותם מקולל מהשם יתברך, ואחד מהם, הוא המזלזל בהורים, כפי שנאמר "אָרֹר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ" כשמשמעות מְקַלָּה הוא זלזול.

(כ) **הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה** – האיסור חל על כל סוג של ביזוי, אפילו בדברים קלים או ברמיזות. כי בניגוד למכה או מבייש הוריו, שאפשרי רק בפניהם, ה"מקלה" ומבזה את הוריו מתחייב אפילו אם זלזל וביזה שלא בפניהם, והרי הוא בכלל ארור.

(כא) **מכת מרדות** – במעשים שלא נאסרו בלאו מן התורה המחייב מלקות. הרשות נתונה ביד חכמי בית הדין למנוע התנהגויות נבזיות, מעין אלה. אף על פי שאין איסור מפורש מהתורה על ביזוי הורים, חכמים ראו בחומרה רבה התנהגות זו, ותקנו עונש מיוחד למניעתה.

(כב) **שנתחייב שבועה לבנו בבית דין** – כגון, שהבן תובע את אביו בבית דין, ולאחר שאביו הכחישו, התחייב בשבועה.

(כג) **אינו משביע בשבועה שיש בה אֵלָה** – יש שתי דרכים להשביע את החייב (שבועה: א) החייב שבועה אומר, אני נשבע בשם ה' כך וכך... (ב) בית הדין אומר: ארור אתה בשם ה', אם אתה משקר. והחייב שבועה, עונה אמן. אומר כאן המחבר, שאין להשביע את האב בשבועה שיש בה קללה, משום שזה כמו לקלל את אביו. יש להשתמש בשבועה שאין בה קללה, כגון "אני נשבע בשם

שבועה שאין בה אלה (טור בשם הרמב"ם).

פעיף ז

⁷ **שתוקי (כד)** (פירוש שתוק לקרוא את אביו, כמו שאמרו בפרק עשרה יוחסין (קידושין סט, א): איזהו שתוקי, כל שמכיר את אמו ואינו מכיר את אביו), **חייב על הכאת וקללת אמו ואינו חייב על אביו (כה)**. אף על פי שנבדקה אמו ואמרה: בן פלוני הוא, אינו נענש על פיה (כו).
⁷ שם.

פעיף ח

¹⁰ **בנו מהשפחה (כז)** או **מהפזית (כח)** אינו חייב לא על אביו (כט)
¹⁰ משנה יבמות דף כב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

ה' ש...².

(כד) שתוקי – מדובר באדם שנולד מחוץ לנישואין, ולכן ידועה זהות אימו, אך לא ידועה זהות אביו.
(כה) ואינו חייב על אביו – כיון שלא ידוע מי הוא אביו.
(כו) אינו נענש על פיה – אף על פי שטוענת שפלוגי, שאינו בעלה, הוא אביו, אין דבריה נאמנים לעניין זה.
(כז) מהשפחה – גויה שקנויה ליהודי. בימינו, בטל מושג העבדות והשפחות.
(כח) מהפזית – הכוונה גויה.
(כט) לא על אביו – זהות בן שנולד לאב יהודי ואם גויה (שפחה או כותית), נקבעת על פי אימו. לכן אינו חייב מיתה אם היכה או קילל את אביו, משום שאינו נחשב בנו, ולא מוגדר יהודי מבחינה הלכתית.

2. דרכי ה'שבועה' התבארו בחושן משפט, סימן פז סעיף יז, ראה שם.

טו ולא על אמו (ל). **י** וכן מי שהיתה הורתו שלא בקדשה אף על פי שלידתו בקדשה (לא).

טו הרמב"ם שם, ויליף לה שם מקרא, דכל שאינו חייב על אביו אע"פ שהוא ודאי אביו אינו חייב על אמו. **י** אמו דרב מרי בר רחל שהיתה לידתו בקדושה ולא ירש את אביו, ב"ב דף קמט, א.

סעיף ט

יג אסור לקלל אביו העובד כוכבים ולהכותו (לב), ולא יבזהו, שלא יאמרו: באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה (לג). **יד** אבל עבד **יח** שם, מהא דאיתא ביבמות דף כב, א דלא אסרו ערוה לגר אלא כדי שלא יאמרו וכו', כמ"ש המחבר. **יג** גם זה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) ולא על אמו – כי האיסור להכות ולקלל נכתב בתורה בצירוף אב ואם, כפי שנאמר (שמות כא, טו-יז) **"וּמַכֶּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת"**, **"וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת"**, ופירשו חז"ל, רק בן הנאסר בקללת אביו, נאסר גם בקללת אימו. אף על פי כן, לא הותר לו להכותם ולקללם, אלא שאינו חייב מיתה. אבל למעשה, הבן חייב בכל הנוגע לכבוד אביו ואימו.

(לא) שלידתו בקדשה – אימו התגיירה כשהייתה בהריון, ובעת הייחוד עם אביו, עדיין הייתה גויה, והעובר אינו מוגדר כזרע אביו. ומשהתגיירה, העובר מתגייר יחד עמה, ומבחינה הלכתית אינו נחשב צאצא של אביו היהודי. על כן אינו חייב אם הכה או קילל את אביו. וממילא, אינו חייב על הכאת או קללת אימו. אף על פי שאינו חייב מיתה, הבן חייב מלקות אם הכה את אביו או את אימו, כמו כל אדם שמכה את חברו.

(לב) אסור לקלל אביו העובד כוכבים ולהכותו – אף על פי שאביו אינו יהודי, חלה עליו חובה לכבדו.

(לג) באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה – כלומר, אסור לגר להקל ראש בכבוד הורים אחר הגיור, ולחשוב שמעמדו כיהודי, פוטר אותו מחובת כיבוד אביו.

שנשתחרר (לד) אין לו יחוס (לה), והרי הוא כמי שאינו אביו לכל דבר (לו).

שולחן ערוך כפשוטו

אין זה איסור מן התורה, אלא גזירה דרבנן, שלא יאמרו הגרים בזלזול, שהם כאילו הם באים מ"קדושה חמורה" של גוי, ל"קדושה קלה" של ישראל, היות שלפני כן היו אסורים בקללת וביזיון הורים (שהרי קיבלו בני נח על עצמם לכבד הורים), ואילו עתה משהתגיירו, הותרו לבזות או לקלל את הוריהם.

(לד) עבד שנשתחרר – מדובר בגוי שנמכר כעבד ליהודי. בעת הקנייתו, הוא מתחיל הליך גיור למחצה, הכולל מילה וטבילה. אחר שחרורו, הופך העבד ליהודי גמור (רמב"ם איסורי ביאה פרק יג הלכה ז-ט).

(לה) אין לו יחוס – אין לו שום קשר לאביו או אימו³.

(לו) כמי שאינו אביו לכל דבר – ואף מדרבנן, אין כל חובה לכבד את מולידיו.

3. כי בעת שנמכר לעבד, נעשה כפוף לאדונו, ופטור ממצוות כיבוד הורים. ובשחרורו, לא נולד חיוב זה מחדש.

כבוד רבו ותלמיד חכם

סימנים רמב-רמז

סימן רמ"ב – שלא לחזרות בפני הרב, ורב שמחל על כבודו, ובו ל"ו סעיפים.

סימן זה, יחד עם שני הסימנים הבאים – רמז רמז – דנים בכבוד רבו ותלמידי חכמים. הסימן הראשון מתמקד בכבוד רבו המובהק של התלמיד. סימן רמז מתמקד ביחס הציבור לתלמידי חכמים, וסימן רמז בחובת הכיבוד של יחיד עבור תלמיד חכם שאינו רבו מובהק.

המושג "רב מובהק" היה נפוץ בעיקר בעבר, כאשר תלמידים למדו את עיקר תורתם מרב אחד או מספר מצומצם של רבנים. כיום, המציאות שונה. במשך שנות לימודיו, האדם לומד ומקבל תורה מרבנים ומורים רבים. זאת מלבד תפוצתה הנרחבת של ספרות תורנית עשירה בכל הענפים, מה שמצמצם את הרלוונטיות של חלק מההלכות בסימן זה.

למרות זאת, שלושת הסימנים מלמדים אותנו על מרכזיות התורה בעם ישראל. בנוהג שבעולם, מעריכים עושר, מעמד וכוח כסמל להצלחה. אבל היהדות מעמידה במרכז את התורה הקדושה כערך עליון. התורה הקדושה היא הבסיס לקיום העם היהודי, המעמידה את כלל ישראל כעם ה', בהפרדה מכל האומות. על כן יש מקום מיוחד לכבד את אנשי התורה, כי כבודם, הוא כבוד התורה.

הסימן מחולק למספר חלקים:

סעיף א: הכלל המרכזי בכיבוד רב.

סעיפים ב-יד: מתי מותר או אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו.

סעיפים טו-כד: חובות כבוד התלמיד כלפי רבו.

סעיפים כה-כח: התנהלות במות רבו.

סעיף א

^אחייב אדם בכבוד רבו ויראתו יותר מבשל אביו (א). הגה: אביו שהוא רבו מובהק, קורא אותו בדברו: רבי (ב), אבל ברבו שאינו מובהק, קורא אותו: אבא (ג) (סברת הרב ממשמעות הטור ומש"ס ר"פ הזהב).
^אמשנה בבא מציעא דף לג, א ובסוף כריתות.

סעיף ב

^בכל החולק על רבו (ד), כחולק על השכינה (ה). וכל העושה מריבה
^במימרות דאמוראי סנהדרין דף קי, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **יותר מבשל אביו** – חובת כיבוד רבו נובעת מחובת כיבוד אביו. גם החובה לירא מרבו נלמדת מחובת היראה מאביו. ומדוע? כי האדם מורכב מחלק גשמי ומחלק רוחני. ההורים נתנו לאדם את גופו, והרב העיר את רוחו של התלמיד וחיברו לתורה. אם כן, הרב הוא 'אב' ברמה יותר גבוהה. למעשה, וכפי שכבר הקדמנו, בימינו כמעט ואין בנמצא "רב מובהק". ומאידך, גם להורים, במשפחה רגילה, יש חלק משמעותי בהתפתחות הרוחנית של ילדם. הם הלא מחנכים אותו, לומדים עמו תורה, ומהווים דוגמה רוחנית עבורו. לכן, קביעת המשנה (בבא מציעא לג, א) "שאביו הביאו לחיי עולם הזה, ורבו לחיי עולם הבא", אינה תואמת למציאות השכיחה של ימינו.

(ב) **קורא אותו בדברו: רבי** – אם האב הוא גם רבו המובהק של הבן, אז התואר "רבי" מתאים לו יותר, מכיוון שהמלמד תורה חשוב יותר מאב, כאמור.

(ג) **קורא אותו: אבא** – ככל בן לאביו, וכיום כך יש לנהוג למעשה, הואיל ואין במציאות "רבו מובהק".

(ד) **החולק על רבו** – משמעות "חולק על רבו" היא הרצון להיות במקום הרב, ולפסוק במקומו. העניין יוסבר בהרחבה להלן, בסעיף הבא.

(ה) **כחולק על השכינה** – הדבר נלמד מקורח, שמרד במשה רבנו, רבם המובהק של כל ישראל, ורצה לפסוק הלכה ולהנהיג במקומו. הפסוק (במדבר כו, ט) "וּבְנֵי אֱלִיָּאב נִמְוָאֵל וְדָתָן וְאַבְיָהֻרָם... אֲשֶׁר הָצִו עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּעֵדַת

עם רבו (ו), כעושה עם השכינה. וכל המתרעם עליו (ז), כאילו מתרעם על השכינה (ח). וכל המהרהר אחר רבו, כמהרהר אחר השכינה (ט).

סעיף ג

יאיזהו חולק על רבו, כל שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד י¹שלא ברשות רבו, ורבו קיים ^האף על פי שהוא במדינה אחרת (י). י²לשון רמב"ם בפ"ה מהלכות תלמוד תורה, שסובר שזה פי' חולק על רבו. י³ברייטא שם דף ה, ב. י⁴ברייטא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

קרח, בְּהַצֵּתָם עַל ה' מלמד, כי מחלוקת על משה רבנו היתה כמו מחלוקת על הקב"ה.

(ו) **מריבה עם רבו** – ב"מי מריבה" רבו בני ישראל עם משה רבנו על מחסור במים, וכשהוכיחם משה, הכתוב אומר (במדבר כ, יג) "הֲמָה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדָּשׁ בָּם". למדנו מזה כי מריבה עם משה רבנו, כמוה כמריבה עם הקב"ה.

(ז) **וכל המתרעם עליו** – כלומר מתלונן.

(ח) **כאילו מתרעם על השכינה** – כשבני ישראל התלוננו על מחסור במזון, אמר להם משה רבנו (שמות טז, ח) "...בְּתַת ה' לָכֶם בְּעֶרְבַּ בֶּשֶׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בִּבְקָר לִשְׂבֹּעַ, בְּשִׁמְעִי ה' אֶת תְּלַנְתֵּיכֶם, אֲשֶׁר אַתֶּם מְלִינִם עָלָיו וְנַחֲנוּ מָה לֹא עָלִינוּ תְּלַנְתֵּיכֶם כִּי עַל הַשֵּׁם". פסוק זה מלמד, כי תלונות על משה רבנו נחשבות כתלונות על הקב"ה.

(ט) **כמהרהר אחר השכינה** – הכוונה היא אפילו מחשבה רעה על הרב, נחשבת כמחשבה רעה על הקב"ה. כך למדנו מהפסוק (במדבר כא, ה) "וַיִּדְבֹּר הָעָם בְּאֱלֹהִים וּבַמֶּשֶׁה לָמָּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לָמוֹת בְּמִדְבָּר...". וכפי שהסביר בתרגום יונתן בן עוזיאל, חשב העם בליבו מחשבות רעות על משה, שהוציא אותם ממצרים אל המדבר, והיה זה כמו שחשבו רעה על השכינה.

(י) **אף על פי שהוא במדינה אחרת** – ה"חולק על רבו", הוא תלמיד הפותח

הגה: אבל מותר לחלוק עליו באיזה פסק או הוראה, אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו שהדין עמו (יא) (פסקי מהרא"י סי' רל"ח).

סעיף ד

(יב) ¹אסור לאדם להורות לפני רבו לעולם (יג), וכל המורה לפניו חייב מיתה (יד). הגה: ואפילו נטילת רשות לא מהני תוך שלשה פרסאות, מ'מרא דרבא עירובין דף סב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

בית מדרש, ופוסק הלכות ללא רשות מרבו. הקמת בית מדרש ללא נטילת רשות מהרב, יש בה כעין זלזול וכפיות טובה, וביטוי של חוסר כבוד לרב, שרוב תורתו ממנו. עם זאת, על הרב לתת רשות לתלמידו, כי מה שחשוב זה הפצת התורה, אבל התלמיד, צריך לפעול בצורה מכובדת ומכבדת.

(יא) **שהדין עמו** – חובת הכבוד כלפי רבו, אין פירושה ביטול התלמיד ודעותיו, כי רדיפת האמת אהובה על הכל. על כן ברור שהתלמיד רשאי להביע את דעתו ההלכתית, אפילו אם היא חולקת על זו של רבו, ובלבד שיבסס את פסיקתו על הוכחות ממקורות נאמנים.

(יב) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן באיסור החל על תלמיד לפסוק הלכות, ללא קבלת אישור מרבו. רבו הדעות על היקף ומגבלות איסור זה, וקבלת רשות מרבו היא אחת מהמגבלות. איסור זה נובע לא רק מחובת כבוד, אלא גם מחשש מהותי, שהתלמיד טרם רכש את הידע התורני-הלכתי ודרכי ההנהגה הנדרשים; על כן, קבלת רשות מרבו, היא עקרונית. היא מעידה על המשכיות מסורת התורה. ובעבר, בזמן הסנהדרין, ניתנה רשות באמצעות סמיכה, שהסמיכה את התלמיד לשבת בבתי דין. גם כיום, סמיכה מרבנים מעידה על כשירות התלמיד להורות הלכה, ומבטיחה שאינו מייצר תורה חדשה, אלא פוסק על פי המסורת, וכללי ההלכה המקובלים.

(יג) **לעולם** – האיסור להורות בפני רב מתייחס לפסיקת הלכות, ולא במסירת שיעור תורה או גמרא, שוודאי מותרת, כי אין זו הוראה.

(יד) **חייב מיתה** – בידי שמים. עם זאת, קבלת רשות מהרב, כפי שנראה להלן, מתירה את ההוראה.

אם הוא רבו מובהק (טו). (ב"י בשם תוספות פ"ק דסנהדרין ומהרי"ק שורש ק"ע ואגודה שם וסמ"ק סוף עשין י"ג בשם ר"י ופרק אף על פי). ^יואם הוא רחוק מרבו י"ב מיל (טז), ושאל לו אדם דבר הלכה בדרך מקרה, יכול להשיב (יז). אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות, אפילו הוא בסוף העולם, אסור להורות עד שימות רבו או עד שיתן לו רשות (יח). הגה: וכל זה ברבו מובהק, אבל בתלמיד חבר (יט), אפילו תוך שלשה פרסאות שרי (כ) (רי"ף ורמב"ם כדאיתא בבית יוסף). ויש אומרים דמכל מקום לפני רבו ממש אסור (כא) (ריב"ש סי' רע"א), ואפילו שלא בפניו ממש, ^יאם התחילו בכבוד הרב לומר ^יטור בשם הרמב"ם (פ"ה מהלכות ת"ת דין ג) מברייטא שם, וכפי' הרמב"ם שם, דלא תקשי מהך ברייתא דמשמע אפילו לא נטל רשות מותר חוץ לשלש פרסאות, אהא דרב הונא לא אורי בחרתא דארגז וכו' שם, והתוספות תירצו כמ"ש הרב רמ"א בהג"ה. ^יכתירוצא קמא שם דף סג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) אם הוא רבו מובהק – הרמ"א חולק וסובר שאפילו אם התלמיד קיבל רשות מרבו, אסור לו להורות בפניו. וטווח של שלושה פרסאות, עדיין נחשב "בפניו". הטעם לכך הוא, שאין לתלמיד סייעתא דשמיא במקום רבו, ושיקול דעתו אינו נכון.

(טז) י"ב מיל – כשנים עשר קילומטר (שהם שלשה פרסאות).

(יז) יכול להשיב – גם ללא רשות מרבו.

(יח) עד שיתן לו רשות – ואם רואה הרב שהתלמיד ראוי לכך, רשאי הוא לתת אישור לתלמידו להורות, כדי להרבות תורה בישראל.

(יט) בתלמיד חבר – למד מרבו מובהק עד שנתגדל בעצמו ונעשה תלמיד חכם גדול, קרוב לגדלותו של רבו. אם הרב נתן לו רשות, מותר לו להורות הלכה גם בתוך יב מיל.

(כ) תוך שלשה פרסאות שרי – הרמ"א חולק על המחבר וסובר שתלמיד חבר יכול להורות הלכה גם ללא רשות מרבו, אפילו בתוך יב מיל. בניגוד לדעת המחבר, שהתיר רק מחוץ ל-יב מיל.

(כא) לפני רבו ממש אסור – אף שמעיקר הדין מותר לתלמיד חבר להורות

שישאלו לרב **(כב)**, "או שהרב מופלג בחכמה וזקנה, אין להורות בעירו **(כג)** **(כב"י מגמרא בפ' הדר)**. ויש אומרים דתלמיד גמור **(כד)** תוך י"ב מיל חייב מיתה **(כה)**, אם הוא מורה. "חוץ לי"ב מיל, פטור אבל אסור **(כו)**. הגה: ויש אומרים דדוקא ברגיל לבא לעירו של תלמיד. אבל אם אינו רגיל לבא שם, רק בדרך אקראי, מותר, כל שהוא חוץ לג' פרסאות **(כז)** **(מרדכי בשם** ^טכתירוץא בתרא שם. 'שם בשם אביו הרא"ש ממימרא דרבא שם דף סג, א דומיא דבני אהרן, והוא תלמיד שהורה לפני רבי אליעזר שם, והגהת מיימוני. "ממימרא דרבא שם, וכמ"ש התוספות שם, ובסנהדרין דף ה, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

הלכה בפני רבו, עליו להימנע מכך כדי לכבד את רבו שגידלו בתורה. כי חובה לכבד את הרב, גם כאשר הגיע התלמיד קרוב למדרגת רבו.

(כב) לומר שישאלו לרב – כגון במצב בו מתנהל ויכוח הלכתי, ואחד המתווכחים מציע לשאול את רב המקום, שהוא רבם. גם אם נמצא במקום תלמיד חבר, עליו להימנע מלפסוק הלכה, ולא יתגאה לומר, אני יכול להשיב לכם. כי הואיל ופתחו בכבוד הרב, צריך לפנות אליו.

(כג) אין להורות בעירו – כאן מרחיב הרמ"א את חובת הכבוד, וקובע שאפילו תלמיד חכם אחר צריך לכבד את הרב הגדול בתורה ובזקנה במקומו (עיר או שכונה וכדומה).

(כד) דתלמיד גמור – שמדרגתו בתורה וחכמה רחוקה מאוד ממדרגת רבו.

(כה) חייב מיתה – כי תלמיד המחשיב עצמו כמו רבו, מפגין זלזול גדול ברבו.

(כו) פטור אבל אסור – הוראת הלכה של תלמיד, במרחק גדול מ-יב מיל, גם היא אסורה ללא נטילת רשות. אבל חומרת הזלזול ברבו קטנה יותר, על כן אינו חייב מיתה.

(כז) כל שהוא חוץ לג' פרסאות – הרמ"א מקל ומתיר לתלמיד להורות מחוץ ל-יב מיל גם ללא קבלת אישור מרבו המובהק. אמנם המחבר סובר שגם במרחק זה, אסור להורות ללא רשות.

ריב"א).¹ תלמיד חבר (כח) תוך י"ב מיל, פטור אבל אסור (כט). וחזין לי"ב מיל, מותר (ל). יאף על פי שנטל רשות מרב אחד (לא), לא סגי (לב), עד שיטול רשות מכל רבותיו המובהקים (לג). הגה: והאי מובהקים לא מיירי כשאר רבו מובהק שרוב חכמתו ממנו, דאם כן לא אפשר במעובדא דתנחום בריה דרבי אמי וכו' שם, וכפירוש התוספות שם בעירובין דף סב, ב. ואפי' נטל רשות, משום דלא מסתייעא מלתא, הואיל ורבו אצלו, מעובדא דאריסיה דאביי דאתא לקמיה דאביי וכו', כתובות דף ס, ב וכפירוש רש"י והתוס' שם, ומשמע דתוך ג' פרסאות חשוב רבו אצלו, וכ"כ מהרי"ק בשורש קע"ג, דדוקא חוץ לג' פרסאות מועיל רשות, וכמ"ש הרמ"א בהג"ה לעיל. "מהרי"ק שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כח) תלמיד חבר – תלמיד שהגיע לרמה גבוהה של ידע וחוכמה, קרובה למדרגת רבו.

(כט) תוך י"ב מיל, פטור אבל אסור – במרחק זה, תלמיד חבר המורה ללא רשות, אינו חייב מיתה. כיוון שהוא אכן ראוי לפסוק הלכה, ואין בכך זלזול של ממש ברבו.

(ל) וחזין לי"ב מיל, מותר – להורות, כי הוא תלמיד חכם. ואין בכך כל זלזול ברבו, כי אין זה מקום רבו.

(לא) שנטל רשות מרב אחד – כאן חוזר המחבר לכלל הבסיסי שראינו בתחילת הסעיף: תלמיד שקיבל רשות מרבו, רשאי להורות בכל מקום.

(לב) לא סגי – לא מספיק. כלומר, קבלת רשות מרב אחד אינה מספיקה, וצריך לקבל רשות מכל רבותיו המובהקים.

(לג) מכל רבותיו המובהקים – לפי המחבר, ייתכנו מספר רבנים מובהקים, מהם קיבל התלמיד את רוב חכמתו. כל רב, בתחום לימוד ספציפי. כלומר, אין בהכרח רב אחד המהווה את מקור הידע העיקרי של התלמיד בכל תחומי התורה, אלא יתכן שהתלמיד רכש את רוב ידיעותיו בתחום המקרא מרב אחד, בתחום המשנה מרב אחר, ובתחום ההלכה מרב נוסף וכן הלאה.¹ במצב זה, כל אחד מהרבנים נחשב רב מובהק של התלמיד, בתחום הלימוד הספציפי.

1. הש"ך ס"ק יב מוסיף גם בתחום אגדות וקבלה.

להיות לו הרבה רבותיו מובהקים (לד), אלא רצה לומר תלמיד גמור (לה), לאפוקי תלמיד חבר דהיינו שנתגדל בתורה ונעשה חבר לרבו, דהיינו שהוא קרוב להיות גדול כרבו (לו) (מהרי"ק שורש ק"ע וב"י בשם רשב"ם פ' יש נוהלין). מיהו יש חולקין וסבירא להו דאי קבל רשות מרבו אחד, מהני להורות חוץ לג' פרסאות (לז) (תשובת הרשב"א סי' קי"א וריב"ש סי' רפ"א). אבל תוך ג' פרסאות, לא מהני ליה (לח). ויש אומרים דכל שאינו רבו מובהק, דהיינו שאין רוב חכמתו ממנו, תלמיד חבר הוא (לט) (ב"י בשם הרמב"ם) (מ).

שולחן ערוך כפשוטו

(לד) לא אפשר להיות לו הרבה רבותיו מובהקים – לפי הרמ"א, רב מובהק הוא רק אחד, ממנו קיבל התלמיד את רוב חכמתו, בכל התחומים.
 (לה) רצה לומר תלמיד גמור – כלומר, התלמיד למד אצל מספר רבנים, אך לא נעשה חכם גדול. תלמיד זה צריך לבקש רשות, מכל הרבנים החשובים שלו.
 (לו) שהוא קרוב להיות גדול כרבו – תלמיד זה, אינו צריך לבקש רשות כלל.
 (לז) מהני להורות חוץ לג' פרסאות – תלמיד שאינו תלמיד חבר, כלומר אינו תלמיד חכם גדול, אינו חייב בקבלת רשות מכל רבותיו, אלא רשאי להורות אפילו אם קיבל רשות מרב אחד.
 (לח) תוך ג' פרסאות, לא מהני ליה – לדעת הרמ"א, אסור להורות כלל בפני רבו, או בטווח של שלוש פרסאות המוגדר גם כ"בפני רבו", למרות שקיבל רשות, וכפי שראינו בתחילת הסעיף.
 (לט) תלמיד חבר הוא – תלמיד שאין לו רב מובהק, רשאי להורות בכל מקום, ללא צורך בקבלת רשות.

(מ) סיכום עיקרי הדינים של הסעיף, לפי שיטות המחבר והרמ"א.

למחבר:

- א. תלמיד שקיבל רשות מרבו, רשאי להורות בכל מקום, בין חוץ ל-יב מיל, ובין תוך יב מיל.
- ב. אם יש לו מספר רבנים מובהקים, עליו לבקש רשות מכולם.
- ג. לא קיבל רשות מרבו, רשאי להורות רק באופן אקראי, ורק מחוץ ל-יב מיל.
- ד. תלמיד חבר רשאי להורות ללא רשות, רק מחוץ ל-יב מיל.

פעיף ה

י"אין תלמיד יכול לסמוך אחרים במקום רבו (מא).

י"שם בשורש קי"ז, וכ"כ התוספות בסנהדרין דף ה סוף ע"א, מהא דא"ר חייא לרבי בן אחי יורד לבבל וכו'.

פעיף ו

י"אם לא קבל הנסמך הסמיכה מיד הרב ההוא הסומך אלא על ידי רבנים אחרים, והוא נעשה להם סניף, אין לאותו הרב להשתרר עליו כלל אם אינו רבו (מב). הגה: אבל אם סמכו לבדו, נהגו שהנסמך י"בתשובות מהרי"ק שם, מהא דרבה בר רב הונא כי הוה מנצי בהדי ריש גלותא.

שולחן ערוך כפשוטו

דעת הרמ"א:

א. תלמיד שיש לו רב מובהק, גם אם קיבל רשות, אסור להורות בתוך יב מיל.
 ב. אם אין לתלמיד רב מובהק, יש אומרים שצריך לקבל רשות מכל רבותיו. ויש אומרים שמספיקה רשות מאחד מהם, כדי להורות מחוץ ל-יב מיל.
 ג. תלמיד חכם גדול שאין לו רב מובהק, אינו צריך לבקש רשות מאף אחד מרבותיו, אפילו בתוך יב מיל של רבו.
(מא) לסמוך אחרים במקום רבו – גם אם תלמיד קיבל רשות מרבו להורות הלכה, אינו רשאי לתת רשות לתלמידים אחרים. ה"סמיכה" היא הענקת סמכות הלכתית – פעולה השמורה לרב בלבד. לפיכך, הגם שקיבל רשות להורות, הרי לא קיבל את הסמכויות של רבו.
(מב) אם אינו רבו – מנהגו של עולם, שהמועמדים לרבנות, אחר הכנה ולימוד מרובה, ניגשים לתלמידי חכמים שונים, לצורך בחינת ידיעותיהם והערכת כשירותם ההלכתית. אחר שהנבחן עומד בכור המבחן, ומתברר כי הוא אכן ראוי להוראה, הרב הבוחן נותן לו "כתב סמיכה", בו רשום כי הוא רשאי להורות בהלכה. סומך זה, אינו בהכרח רבו של הנבחן, ואינו רשאי לדרוש כפיפות מהנסמך, כי מבחן הסמיכה אינו מקנה לבוחן סמכות מעבר לבחינת יכולת ההוראה.

כפוף קצת לְסוּמְכוֹ (מג) (מהרי"ק שורש קי"ז וקי"ג). וכן מי שלומד בישיבה זמן אחד (מד), נהגו לומר שהוא תלמיד בעל הישיבה (מה), אף על פי שאפשר שבעל הישיבה שמע יותר חידושים ממנו (מו), ויש למנהגים אלו עיקר על מה שיסמוכו (מז) (בפסקי מהרא"י).

סעיף ז

^{טו}לא מקרי הוראה אלא בְּשִׁמּוּךָה על מעשה שבא לפניו, אבל אם שאלו לתלמיד הלכה כדברי מי, יכול לומר מה שבדעתו, כיון שאינו מורה על מעשה שבא לפניו (מח).
^{טז}התוס' והרא"ש שם בעירובין וש"פ.

שולחן ערוך כפשוטו

(מג) נהגו שהנסמך כפוף קצת לְסוּמְכוֹ – אם קיבל סמיכה מרב אחד בלבד, המנהג הוא שהנסמך נוהג קצת כפיפות כלפי הרב הסומך.
(מד) מי שלומד בישיבה זמן אחד – בישיבות רגילים להגדיר שלשה זמנים "זמן אלול", "זמן חורף", ו"זמן קיץ". איני יודע אם זו כוונת הרמ"א, אבל ברור שהתלמיד חייב לשהות בישיבה תקופה משמעותית בת כמה חודשים.
(מה) תלמיד בעל הישיבה – בעל הישיבה הוא ראש הישיבה. ומי שלומד בישיבתו תקופה מסוימת, נהוג לראות בו "תלמיד" של ראש הישיבה, גם אם לא התקיימו יחסי לימוד ישירים, ומחויב לנהוג בו כבוד.
(מו) ממנו – גם אם יתכן שתלמיד זה חכם יותר מראש הישיבה, וראש הישיבה למד מהתלמיד יותר ממה שהתלמיד למד ממנו, אף על פי כן, חייב הוא לכבד קצת את ראש הישיבה.
(מז) על מה שיסמוכו – ואף שמנהג זה נראה כנוגד את הכללים לעיל, לפיהם החיוב בכבוד רבו נוהג דווקא כלפי רבו המובהק, עם כל זה, זהו מנהג ראוי. כפי הנראה, הסיבה לכך היא בשל חשיבות מוסד הישיבה, ואחריותו של ראש הישיבה לקיומה. אחריות זו מעניקה לו זכויות גדולות, כמי שנושא באחריות להפצת והרבצת התורה.
(מח) שאינו מורה על מעשה שבא לפניו – כלומר, איסור ההוראה בפני רבו מתייחס רק למקרים בהם התלמיד פוסק הלכה באופן מעשי, ולא ללימוד

סעיף ה

י"א מקרי הוראה אלא בדבר שיש בו חידוש לשואל, אבל בהוראה ידועה שהיא פשוטה לכל, כגון נותן טעם לפגם או לבטל איסור בששים וכיוצא באלו, מותר (מט).

י"ג"ז בתוספות והרא"ש שם וש"פ.

סעיף ט

י"ח מי שכתב שכל הכתוב בספרים מפסקי הגאונים יכול להורות בימי רבו, רק לא יורה דבר מלבדו, ולא יסמוך על ראיותיו לדמות מילתא למילתא מעצמו (ג).

י"הגהמי"י בשם הר"מ.

סעיף י

י"ט מי שכתב שאסור לחכם להתיר דבר התמוה שנראה לרבים י"ג"ז שם בשמו.

שולחן ערוך כפשוטו

תורה באופן תיאורטי.

(מט) **מותר** – איסור הוראה מתייחס רק למקרים בהם התלמיד מחדש דבר הלכה עבור השואל. אך כאשר ההלכה ידועה, אין איסור. על כן מותר לתלמיד להורות פסקי הלכה, על פי ספרים של גדולי הרבנים, כי אין בכך משום חידוש. (ג) **לדמות מילתא למילתא מעצמו** – סעיף זה הוא המשך לסעיף הקודם. התורה מונחת בפני כל הלומדים. וכל זמן שהשאלה הנדונה אינה מקרה חדש, שטרם היה לעולמים, יכול התלמיד להורות הלכה אפילו בזמן רבו. אבל אם מדובר בנידון חדש, המצריך שיקול דעת משמעותי ונרחב, כדי להכריע במציאות עכשווית על פי פסיקות קודמות, בזה אין התלמיד יכול להסתמך על חידושים או ראיות שהוא עצמו מצא. כי זו "הוראה", ולצורך זה, עליו לקבל אישור מרבו. ואף שכתב המחבר בלשון "יש מי שכתב", אפשר לסמוך על דעה זו.

שהתיר את האסור (נא).

סעיף יא

לֹא־פְרוּשֵׁי מַאי־סוּרָא (נב), כגון שרואה אדם שעובר עבירה מפני שאינו יודע שהוא אסור, או מפני רשעתו, מותר להפרישו ולומר לו שהוא אסור, בפני רבו (נג), שבכל מקום שיש חילול השם אין מִימְרָא דְרַבָּא שֶׁם בְּעִירּוּבִין דָּף סג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) שנראה לרבים שהתיר את האסור – לדעה זו, קיימת מגבלה על חכם שאינו יכול להורות הלכה העלולה להתפרש כהתרת איסור. עם זאת, יש להבחין בין פסיקה שיש בה שינוי קבוע מההנהגה המקובלת, לבין היתר לשעת הצורך. שינוי קבוע בהנהגה המקובלת מצריך זהירות רבה, ויש להימנע ממנו. לעומת זאת, היתר הניתן רק לשעת הצורך, וללא שינוי קבוע בהנהגה המקובלת, ודאי מותר. הש"ך (ס"ק יז) סובר שמגבלה זו נאמרה רק כאשר הרב מתיר סתם. אך אם הוא מביא ראיות ונותן טעם לפסיקתו, מותר להורות היתר, אף במקרה העלול להתפרש בעיני הציבור כהתרה של איסור. מאחר ומסביר את פסיקתו באופן משכנע, ובלבד כמובן, שיפסוק בהתאם למקורות ולכללים ההלכתיים.²

(נב) לאפרושי מאיסורא – למנוע אדם מעשיית איסור.

(נג) בפני רבו – תלמיד רשאי להתערב ולמנוע עבירה, הנעשית מתוך ברורות או רשעות, גם אם רבו נוכח במקום. כגון שרבו לא שם לב או אין לו את הכוח להוכיח.

2. וראה דברי רמ"א בדרכי משה (סעיף קטן ה) "כתב בפסקי מהרא"י (תרה"ד ח"ב) סימן רל"ח, אם יש לתלמיד רשות לחלוק על רבו באיזה פסק או הוראה, אם יש לו ראיות מן הספרים. נראה, אם הראיות ברורות קצת, וצורתא דשמעתא מוכח כדברי התלמיד, למה לא יחלוק? כך היה דרכה של תורה, מימי התנאים וכו'".

דברים אלו של תרומת הדשן, אותם הביא רמ"א, מחזקים את דעת הש"ך. שכן, ראיות ברורות וטעמים משכנעים מצדיקים הוראה, אף אם היא עלולה להתפרש בעיני הציבור כתמוהה.

חולקין כבוד לרב (נד).

פעיף יב

^{כא}אם בני ביתו של תלמיד הוצרכו להוראה (נה) ושאלו לו, לא יורה להם במקום רבו (נו) (ולא כל מי שמת רבו מותר לישב ולהורות, אלא אם כן הגיע להוראה (נז)) (טור בשם הרמב"ם).
^{כב}הרא"ש שם.

פעיף יג

^{כב}תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, הרי זה שומה רשע וגם רוח, ועליו נאמר: **פִּי רַבִּים חֻלְלִים הַפִּילָה (נח)** (משלי ז, כו). הגה: ותלמידים הקטנים הקופצים להורות ולישב בראש, להתגדל בפני עמי הארץ, מרבים מחלוקת ומחריבים העולם ומכבין נרה של תורה (טור מהרמב"ם). ויזהר כל אדם שלא יורה כשהוא שתוי יין או שאר דברים המשכרים, אפילו בדבר ^{כב}טור בשם הרמב"ם בפ"ה מהת"ת, ממימרא דרבי אבא, עבודה זרה דף יט, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נד) אין חולקין כבוד לרב – במקום בו יש חילול השם, חובת השמירה על כבוד השם גוברת על חובת כיבוד הרב, לכן, גם אם הדבר כרוך בפגיעה בכבוד רבו, התלמיד רשאי להתערב.

אולם יש צורך בשיקול דעת זהיר, מצד התלמיד. כי יתכן שלרבו יש סיבות טובות מדוע הוא שותק, כגון שמסתפק בדיני תוכחה, המורכבים מאוד. לכן, ישקול התלמיד היטב את נסיבות המקרה בטרם יתערב, כדי להימנע מפגיעה בכבוד הרב שלא לצורך.

(נה) הוצרכו להוראה – בעניין שדינו לא ברור.

(נו) לא יורה להם במקום רבו – אלא ישאל את רבו.

(נז) הגיע להוראה – מה שהתירו לתלמיד להורות אחר פטירת רבו, ללא קבלת אישור מרבו, אין זה אלא בתלמיד חכם הראוי להוראה.

(נח) פִּי רַבִּים חֻלְלִים הַפִּילָה – הוא עלול לטעות בהוראותיו, ולהכשיל אחרים.

פשוט, אם לא שהוא דבר ברור בפוסקים וזיל קרי בי רב הוא (נט) (ת"ה סימן מ"ב ובמהרי"ק שורש ק"ע ועס"ק י"ט). עיין בחושן המשפט סי' ז' (ס).

סעיף יד

^{כב} כל חכם שהגיע להוראה ואינו מורה, הרי זה מונע תורה ונותן מכשולות לפני רבים, ועליו נאמר: **וְעֲצָמִים כָּל הָרְגִיף (סא)** (משלי ז, כו). הגה: ענין הַסְמִיכוֹת שנהגו בזמן הזה (סב), כדי שידעו כל העם שהגיע ^{כג} שם ומשם.

שולחן ערוך כפשוטו

(נט) וזיל קרי בי רב הוא – תרגום: הלכה שאפילו תלמידי בית הספר מכירים. איסור זה נלמד מן התורה, בפרשת שמיני. שם נאמר לכהנים, לבל יבואו לעבודה במקדש בעודם שתויי יין, ככתוב (ויקרא י, ט) **"וַיֵּן וְשָׁכַר אֶל תַּשֵּׁת אֶתָּה וּבְנֶיךָ אֶתָּה בְּבֹאֲכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד"**. ובהמשך כתוב גם **"וְלִהְיוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הַחֻקִּים"**, מכאן שאסרה תורה לפסוק הלכות, אם החכם שתה יין, וחייבה לפסוק בשיקול דעת צלול.

(ס) עיין בחושן המשפט סי' ז' – סעיף ה, שם הביא המחבר **"יש אומרים"** ששתויי יין מתירים לדון דיני ממונות, כי החכם אינו מורה לבדו. ולא נאסרו אלא בהוראת הלכות בדיני איסור והיתר.³

(סא) ועליו נאמר: וְעֲצָמִים כָּל הָרְגִיף – חובה על חכם הראוי להוראה, להורות הלכה לרבים. גם אם נמנע מטעמי ענווה, הרי זה אסור. תכלית לימוד התורה אינו רק כדי להתגדל מבחינה רוחנית, אלא בעיקר כדי לעבוד את ה'. ועבודת השם נעשית בעיקר, באמצעות הרבצת תורה.

(סב) ענין הַסְמִיכוֹת שנהגו בזמן הזה – בעידן הסנהדרין, ומאז תקופת משה רבנו, היו החכמים (הרבנים) סומכים את התלמידים לדיינות. לאחר שבטלה סנהדרין, פסקה גם הסמיכה. אם כן, לאיזה צורך מעניקים בתקופתנו **"סמיכה"**? הסביר רמ"א, כי הסמיכה של ימינו מעידה על מקבלה כי הוא למד

3. אמנם יש חולקים בזה. ולמעשה, אין לסמוך על דעה זו, ככל ספק של תורה. ראה ערוך השולחן, חושן משפט סימן ז הלכה ה.

להוראה, ומה שמורה הוא ברשות רבו הסומכו (סג), ולכן אם כבר מת רבו אין צריך לסמיכות (סד). וכן בתלמיד חבר (סה), כדרך שנתבאר לעיל, במקום שאין צריך רשות (סו) אין צריך סמיכות (סז) (ריב"ש סימן רע"א ודלא כנחלת אבות פ' שנו חכמים). ויש אומרים דמי שאינו מוסמך למורינו (סח) ונותן גיטין וחליצות, אין במעשיו כלום, ויש לחוש לגיטין וחליצות שנתן (סט), אם לא שידוע לכל שמומחה לרבים הוא רק שמצד ענוה ושפלות אינו מבקש גדולות (ע) (מהר"ד כהן סי' כ' ומהרי"ו סי' פ"ה וקב"ב). ויש חולקים ומקילין (עא) (תשובת ריב"ש הנ"ל).

שולחן ערוך כפשוטו

והשקיע רבות בלימוד ההלכה, והוא יודע ומבין כיצד להורות בה. הרמ"א דן במעמדה של הסמיכה בזמן הזה.

(סג) ברשות רבו הסומכו – כי לפני שרבו אישור, נאסר עליו להורות. נמצא כי הסמיכה מעידה על קבלת אישור הוראה.

(סד) אין צריך לסמיכות – מאחר ורבו נפטר, אין עוד צורך לקבל אישור.

(סה) וכן בתלמיד חבר – כלומר, תלמיד שנהיה תלמיד חכם בעצמו.

(סו) במקום שאין צריך רשות – כגון שאין לו רב מובהק.

(סז) אין צריך סמיכות – כי הסמיכה עיקרה הצהרה, על קבלת רשות מרבו.

(סח) שאינו מוסמך למורינו – שיטה זו חולקת על השיטה הקודמת וסוברת, שגם מי שאין לו "רב מובהק" צריך סמיכה מרב, כי יש צורך בתעודה שתוכיח כי הוא אכן למד ונעשה תלמיד חכם. אם לא יחזיק בתעודת סמיכה, צריך לחשוש שהוא אולי אינו בקי בהלכות.

(סט) ויש לחוש לגיטין וחליצות שנתן – יתכן אולי שעשה אותם שלא כדין.

(ע) אינו מבקש גדולות – כלומר, ידוע שהוא תלמיד חכם, ולמרות ידיעותו הנרחבות והטובות בתחום ההלכה, נמנע ולא העמיד עצמו למבחן אצל רבנים, ולא קיבל תואר "רב". אצל אדם כזה, אין התעודה עיקר, אלא יכולתו האמיתית לפסוק לאמיתה של תורה, היא הקובעת.

(עא) ויש חולקים ומקילין – לפיהם, אין לחשוש ברב שיוציא מתחת ידו גט שאינו תקין הלכתית, בלא שלמד הלכות גיטין.

ובמקום עגון יש להקל אם כבר נתן גיטין וחליצות (עב), אבל לא בדרך אחר, כי מנהגן של ישראל תורה (עג), כן נראה לי. ועוד נראה לי שמותר לתת מורינו לאחד שיסדר גיטין (עד), ואף על פי שמדין הסמיכה שבימים הראשונים לא הוי דינא הכי (עה), מכל מקום עכשיו אינו אלא נטילת רשות בעלמא ושרי (עו).

שולחן ערוך כפשוטו

(עב) אם כבר נתן גיטין וחליצות – ואין לאסור אישה גרושה זו, כאילו היא אשת איש.

(עג) מנהגן של ישראל תורה – כיוון שהתקבל המנהג בכלל ישראל, שרק רב בעל סמיכה מטפל בחליצות ובגיטין, אין להפר מנהג זה, שנוסד כדי לוודא שהדברים ייעשו כדין.

(עד) לאחד שיסדר גיטין – הוא אמנם בקי בהלכות גיטין, אך בשאר חלקי התורה, אינו בקי.

(עה) לא הוי דינא הכי – הסמיכה בזמנם הוענקה רק לתלמיד שנעשה חכם ובקי בכל חדרי התורה.

(עו) נטילת רשות בעלמא ושרי – היום שהסמיכה המוענקת לתלמידים אינה אמיתית, הרי היא בעיקר נטילת רשות, והוכחה על הנ"ל, שהוא מכיר מקצוע פלוני בתורה. לכן מותר לתת סמיכה גם למי שאינו בקי בכל תורה, מלבד מקצוע מסוים בתורה, בו הוא אכן בקי.

סעיף טו

(עז) ^טאסור לתלמיד לקרות לרבו בשמו, לא בחייו ^{כה}ולא במותו (עח), ^{כז}ואפילו לקרות לאחרים ששמו כשמו אסור (עט), אם הוא שם פלאי שאין הכל רגילין לקרות בו (פ). הגה: אבל שם שרגילין בו, מותר להזכיר שלא בפני רבו (פא) (כ"י בשם הרמב"ם). וכל זה דוקא כשאנו מזכיר רק שמו לבד, אבל מותר לומר: ר' מורי פלוני (פב) (כן משמע מפי רש"י פ' חלק).

^{כח}כרב נחמן וכדאמר רבי יוחנן מפני מה נענש גיחזי וכו', סנהדרין דף ק, א. ^{כט}הרמב"ם שם. ^ללשון הרמב"ם שם, וכתב הכ"מ שם, גם צריך תלמוד מנ"ל דצריך לשנות שם האחר, בפ"ו מהלכות ממרים כ' שכן נ"ל לדעתו.

סעיף טז

^{לא}לא יתן שלום לרבו ולא יחזיר לו שלום, כדרך שאר העם, אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה ובכבוד: (שלום עליך רבי, ואם נתן ^{לב}ברייתא דר"א ברכות דף כז, ב).

שולחן ערוך כפשוטו

(עז) **הקדמה לסעיף** – נזכיר מה שראינו בהקדמת הסימן, שכל הדינים של סימן זה דנים ברבו מובהק. ואף שבזמננו אין מציאות של "רב מובהק", עדיין יש ללמוד מהלכות אלו, דרך ארץ וכבוד לרב המלמדו תורה.

(עח) **לא בחייו ולא במותו** – ובחייו, יש להימנע מכך בין בפניו ובין שלא בפניו. אלא צריך להוסיף תואר כבוד, כגון "רבי", ואז מותר לקרוא בשמו.

(עט) **אסור** – כי עלול להיווצר רושם כאילו הוא קורא כך לרבו, ללא תואר הכבוד "רבי".

(פ) **שאין הכל רגילין לקרות בו** – כי דווקא שם פלאי, שאינו נפוץ בקרב הציבור, עלול ליצור רושם כזה. שם רגיל, לעומת זאת, הנפוץ בקרב הציבור, אינו מעורר חשש כזה. בהמשך יסביר הרמ"א, כי ההיתר להזכיר את שם הרב, הוא דווקא שלא בפניו.

(פא) **שלא בפני רבו** – זה הסבר דברי המחבר.

(פב) **ר' מורי פלוני** – זה פירוש דברי המחבר.

לו רבו שלום, אומר לו: שלום עליך מורי ורבי (פג) (וכן נוהגין. ויש אומרים דאין לתלמיד לשאול בשלום רבו כלל (פד), שנאמר: רְאוּנִי נְעָרִים וְנַחֲבָאוּ (איוב כט, ח) (ירושלמי, הביאו הגהת מיימוני פ"א וכ"כ תא"ו נתיב ב' וב"י בשם רבינו יונה). כ"ל יחלוץ תפלוץ לפני רבו (פה) ולא יֵסֵב לפניו (פו), אלא יושב כיושב לפני המלך. (היה רבו יושב בסעודה עם אחרים, נוטל רשות מרבו ואחר כך מאחרים (פז)) (רוקח סימן של"ה). ל"ל יתפלל כ"ל רמב"ם שם בפ"ה מהלכות ת"ת, וכאשר הגהתי כן הוא שם ובטור. כ"ש שם מהא דאמרינן אשר הרים יד במלך, שחלק תפילין בפניו, סנהדרין דף קא, ב ומורא רבו כמורא מלך. שם ממימרא דרב יהודה אמר רב, ברכות דף כז, א ציינתיו ג"כ בטור א"ח סי' צ.

שולחן ערוך כפשוטו

(פג) שלום עליך מורי ורבי – כלומר, לא יברך התלמיד את רבו בצורה רגילה כמו שפונה לחבר, אלא יבדיל את הרב משאר בני אדם.

(פד) כלל – אמנם המנהג הוא כדעה ראשונה, ומותר לתת לרב שלום בצורה מכובדת.

(פה) ולא יחלוץ תפלוץ לפני רבו – קיימת דרישה שהתלמיד יעמוד לפני רבו מתוך יראה. חליצתם בעוד הרב מצוי סמוך לו מבטאת חוסר יראה, ומביעה זלזול בכבוד הרב. על כן יתרחק מעט, ואז יסירם.

(פו) ולא יֵסֵב לפניו – ההסבה הנזכרת היא ישיבה בצורה נוחה. כאשר התלמיד יושב לפני רבו, עליו לשמור על יראת כבוד, ולשבת בסגנון מתאים. ההשוואה למלך, מדגישה את יראת הכבוד הנדרשת כלפי הרב.

(פז) נוטל רשות מרבו ואחר כך מאחרים – מדובר בתלמיד שהוזמן לברך ברכת המזון, ורבו יושב בשולחן יחד עם רבנים אחרים. במצב זה, צריך התלמיד לומר "ברשות רבי ורבותי"⁴.

4. פירשנו את דברי הרמ"א כפי ששמע ברוקח סימן שלה.

לפניו (פח) לא לאחריו (פט) ולא בצדו (צ), ואין צריך לומר שאסור להלוך בצדו (צא), אלא יתרחק לאחר רבו (צב). ולא יהא מכוון כנגד אחוריו, אלא יצדד עצמו לצד אחר (צג), בין כשמתפלל עמו בין כשהולך עמו. ^{לא} וחוץ לד' אמות, הכל מותר (צד) (ועיין בא"ח סי' צ"ד). ^{לב} ולא יכנס עמו למרחץ (צה) אלא אם כן הוא צריך לו (צו). הגה: ^{לא} ה"ר יונה וכ"כ הטור מהא דמשני רב אמי ורב אסי חוץ לארבע אמות עברו ברכות שם. ^{לב} ברייתא פסחים דף נא, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(פח) ולא יתפלל לפניו – התפילה היא עמידה בפני הקב"ה, וכשנעמד ישירות מלפניו, נראה הדבר כאילו הוא חשוב מרבו.

(פט) לא לאחריו – יש אומרים שגם תלמיד המתמקם מאחורי רבו, או סמוך לו, עשוי להעביר רושם של חוסר דרך ארץ. עם זאת, יש שאינם רואים בזה חוסר דרך ארץ, אלא שזה נראה כאילו משתחוה לרבו.

(צ) ולא בצדו – יש להימנע ממצבים העלולים להעביר רושם, כאילו התלמיד רואה עצמו שווה לרבו. וכל זה רק כשמתפללים ביחיד, אבל בתפילה בציבור, אין איסור⁵.

(צא) שאסור להלוך בצדו – כאילו הוא שווה לו.

(צב) אלא יתרחק לאחר רבו – לא יהיה סמוך אליו.

(צג) יצדד עצמו לצד אחר – שלא יראה כאילו עוקב אחריו.

(צד) וחוץ לד' אמות, הכל מותר – כי אז אין שום חיסרון כבוד.

(צה) ולא יכנס עמו למרחץ – בזמנם לא היה מקלחות או אמבטיות בתוך הבתים, וכדי להתרחץ, היו כולם הולכים לבית המרחץ העירוני. זהו אחד הצרכים החיוניים של כל אדם, הרב כמו התלמידים.

(צו) אלא אם כן הוא צריך לו – אמנם כשהרב לא זקוק לו, ימתין עד שהרב יסיים ויצא, כדי שלא יראה את רבו ללא לבוש.

5. ש"ך ס"ק כח.

ואם היה התלמיד במרחץ קודם לרבו, ובא רבו לשם, אין צריך לצאת (צז) (מהרי"ו בדינין). וכל זה לא מיירי אלא במקום שהולכים ערומי ערוה במרחץ, אבל במקום שהולכים במכנסים (צח), מותר (אגודה פ' מקום שנהגו). וכן המנהג פשוט ליכנס עם רבו ואביו וחמיו ובעל אמו ובעל אחותו למרחץ, אף על פי שבגמרא אסרו כולם, והכל הוא מטעם דעכשיו הולכים במכנסים (צט). ^{לז}ולא ישב לפניו, עד שיאמר לו: שב, ולא יעמוד, עד שיאמר לו: עמוד, או עד שיטול רשות לעמוד. ^{לז}וְכִשְׁיָפֹטֵר מִלִּפְנֵי לֹא יִחְזֹר לוֹ אַחֲרָיו, אֵלֹא נִרְתַּע לְאַחֲרָיו, וּפְנֵיו כְּנֶגֶד פְּנֵי רַבּוֹ (ק). הגה: (קא) והנפטר מרבו ונטל ממנו רשות (קב) ולן בעיר, צריך לחזור וליטול ממנו רשות (קג) (ש"ס פ"ק דמ"ק ור' ירוחם). ודוקא שלא אמר לו מתחלה שרוצה ללון ^{לז}ל' הרמב"ם שם ממדרש רות ויאמר שבו פה וישבו מכאן שאין רשות לקטן לישוב וכו'. ^{לז}וינא דף נג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(צז) אין צריך לצאת – כיון שהגיע קודם, וכבר נכח במרחץ, לא מבקשים ממנו לצאת.

(צח) במקום שהולכים במכנסים – משהו דומה לבגד ים.

(צט) דעכשיו הולכים במכנסים – על כן בברכה של ימינו, אין איסור.

(ק) ופניו כנגד פני רבו – כל זה כדי להביע כבוד גדול כלפי רבו. וכפי שאמרו חז"ל, יהא מורא רבך כמורא שמים.

(קא) הגה – דברי הרמ"א דנים בתלמיד הלומד בקביעות עם רבו. כשמתעורר צורך לעזוב לתקופה, עליו לבקש אישור מרבו, ולא להיעלם סתם כך, ללא הודעה. מכאן אנו למדים כי מדת דרך ארץ היא, למשתתף בשיעור קבוע, שאם מסיבה כלשהי אינו יכול לבוא לשיעור, ראוי שיודיע לרב מראש על היעדרותו.

(קב) ונטל ממנו רשות – והיה רבו סבור, שילך מיד.

(קג) צריך לחזור וליטול ממנו רשות – על התלמיד להודיע לרבו על השינוי בתוכניותיו, כדי להראות כבוד לרבו, שלא ישמע על השינוי מפי אחרים, ויחשוב שהתלמיד סתם מזלזל בו, ומתעלם ממנו.

בעיר, אבל אם הגיד לו בשעה שנטל רשות, אין צריך לחזור וליטול ממנו רשות (הר"ן שם). ^{ל"ה}ולא ישב במקומו; ולא יכריע דבריו בפניו; ולא יסתור דבריו (קד). ^{ל"ו}וחייב לעמוד מפניו, משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו שלא יראה קומתו, ^{ל"ז}ואחר כך ישב (קה). ^{ל"ח}ואפילו היה רכוב, צריך לעמוד מפניו, דחשיב כמהלך (קו). הגה: ויש אומרים דאין אדם חייב לעמוד לפני רבו, רק שחרית וערבית (קז) (טור בשם הרמב"ם). (*) ודוקא בבית הרב, אבל בפני אחרים שאין יודעים שעמד לפניו, חייב לעמוד (קח) (ב"י בשם התוס' ומרדכי בשם ר"י וע"פ).

^{ל"ה}הרמב"ם שם ויליף מדתני' גבי אביו וציינתיו לעיל בסי' רמ סעיף ב, וכ"ש לרבו שכבודו חמור מכבוד אביו. ^{ל"ז}ממירא דאביי קידושין דף לג, א. ^{ל"ז}איבעיא, ופשטא אביי שם ומעובדא דאביי שם ע"א. ^{ל"ח}ממירא דרבי ינאי שם. (*) פירוש, שדרים בבית הרב, דמסתמא עמדו שחרית וערבית, כ"כ בתוספות שם ריש ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(קד) ולא יסתור דבריו – כפי שראינו בבן כלפי אביו (לעיל סימן רמ סעיף ב). התלמיד רשאי אמנם לחלוק על רבו בלימוד או בהלכה, אבל צריך לעשות זאת בכבוד הראוי.

(קה) ואחר כך ישב – כאשר התלמיד רואה את הרב, הוא חייב לעמוד כדי לכבדו, ולא לשבת עד שהרב יכוסה מעיניו, או לאחר שרבו התיישב. **(קו) דחשיב כמהלך** – אפילו אם הרב רכוב על סוס, חייב לעמוד בפניו, כי העמידה היא אות כבוד עבור הרב.

(קז) רק שחרית וערבית – כשם שקבלת מלכות שמים נעשית פעמיים ביום בלבד, בקריאת שמע שחרית, ובקריאת שמע ערבית. כך הקימה לכבוד הרב, מחויבת פעמיים בלבד, שחרית וערבית, כדי שלא לכבדו יותר מכבוד שמים. אמנם המחבר לא סבור כך. לדעתו, חובה לקום לפני רבו בכל פעם שעובר לפניו, כי גם אם הייתה השכינה מופיעה בפניו כמה פעמים ביום, היינו עומדים לפניו ביראה.

(קח) חייב לעמוד – בפני אנשים אחרים, שאינם יודעים שהתלמיד כבר עמד לפני רבו, ישנה חובה לעמוד שוב, כדי שלא יחשדו בו כמזלזל בכבוד רבו.

פעיף יז

^{לט} שלשה שהיו מהלכים בדרך, הרב באמצע, הגדול לימין, והקטן לשמאל (קט). הגה: והא דאין מכבדים בדרכים אלא בפתח הראויה למזוזה (קי), היינו שכל אחד הולך לדרכו ואינן בחבורה אחת, אבל אם הם בחבורה אחת, מכבדים בדרכים (קיא) (הגהות מיי' פ"ו דהל' ת"ת ובתוספות פרק ^לבמה בהמה). ובמקום סכנה, אין צריך לכבד כלל (קיב) (מרדכי בשם ראבי"ה פ' שלשה שאכלו). ^{לז} ברייתא יומא דף לו, א. ^מ שבת דף נא, ב.

פעיף יח

(קיג) ^{מא} אם קראו לרבו לקרות בתורה בצבור, אינו צריך לעמוד כל ^{מב} שבולי הלקט סימן מב.

שולחן ערוך כפשוטו

(קט) הגדול לימין, והקטן לשמאל – סידור זה נקבע רק למצב בו הולכים בחבורה, יחד עם הרב. אבל אם לא הולכים יחד, כגון שהתלמיד ממהר לדרכו, רשאי הוא להקדים וללכת לפני רבו, כפי שהרמ"א מיד כותב. ובא להסביר את דברי המחבר, ולא לחלוק עליו.

(קי) בפתח הראויה למזוזה – הכיבוד האמור נוהג במצבים הראויים לו, כגון בכניסה למבנה, שם נדרש התלמיד להקפיד על סדר הכניסה, ולאפשר לרב להיכנס ראשון. אבל כשכל אחד הולך לדרכו, גם אם הזדמן באופן מקרי שהתלמיד נפגש עם רבו בדרך, והתלמיד הולך מהר יותר, אין צורך בהקפדה זו, ורשאי הוא לעקוף את רבו.

(קיא) מכבדים בדרכים – כשהולכים כקבוצה, צריך לכבד את הרב גם בדרכים. (קיב) אין צריך לכבד כלל – גם כשהולכים בחבורה, כי לא מתעסקים בכיבודים, אלא ביציאה ממקום סכנה.

(קיג) הקדמה לסעיף – בבתי כנסת רבים, הבימה הממוקמת במרכז, מוגבהת מפני השטח, ועולים אליה באמצעות מדרגות. שליח הציבור קורא בתורה על הבמה המוגבהת, ומבחינה הלכתית, מוגדר כל השטח המוגבה כ"רשות" בפני עצמה.

זמן שרבו עומד (קיד). הגה: וכן כשהרב עומד למעלה בבית, והתלמיד על הקרקע, אין צריך לעמוד לפניו (קטו). אפילו כשהספר תורה על הבימה, אין צבור שבבית הכנסת צריכים לעמוד, דהספר ברשות אחרת (קטז) (ב"י בשם תשובת הרשב"א).

סעיף יט

(קיד) כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו (קיד). ואם הוא במקום שאין מכירין אותו, ואין לו תפילין בראשו, וחושש שמא יאמרו עליו שהוא עבד, אינו נועל לו מנעל ולא חולצו (קיט).
^מרמב"ם שם בפ"ה כמימרא דריב"ל וכדמפר' רבא ורב אשי, כתובות דף צ, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(קיד) כל זמן שרבו עומד – אלא רק עד שיגיע רבו אל הבימה. גם בבית כנסת בו הבימה אינה מוגבהת, נוהגים להקל ומחשיבים את איזור הבימה כרשות אחרת. שכן ספר התורה מונח על שולחן מוגבה, ובמה עצמה ודאי נחשבת רשות אחרת.⁶

(קטו) אין צריך לעמוד לפניו – כי הוא ברשות אחרת.

(קטז) דהספר ברשות אחרת – בשעת הבאת ספר התורה מהארון עד הבימה, חובה לעמוד, לכבוד הספר. אבל אחר שהונח על הבמה, אין צורך לעמוד, כי השטח המוגבה מוגדר רשות אחרת. ולמעשה, גם במקומות שהבמה אינה מוגבהת, אפשר לשבת אחר הנחתו על הבמה.

(קיד) הקדמה לסעיף – בזמן שהייתה עבדות בישראל, היו העבדים מחויבים לשמש את רבם בכל צרכיהם. כגון, להלבישם לרחצם לשאת חפציהם, וכל שאר העבודות שהאדון מטיל על העבד.

(קיד) תלמיד עושה לרבו – כלומר משמש את רבו, ולא רק לומד תורה ממנו.
 (קיט) אינו נועל לו מנעל ולא חולצו – כאשר התלמיד נמצא במצב ציבורי בו הוא עלול להיראות כעבד, בשל פעולות שהוא מבצע, ההלכה מתירה לו להימנע מהן, לא מתוך חוסר רצון לשרת את רבו, אלא מתוך שמירה על

6. ט"ז ס"ק יג.

פעיף ב

^{מ"ב}כל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד ^{מ"ד}ופורק ממנו יראת שמים (קב). ^{מ"ה}היכל תלמיד שמזלזל דבר מכל כבוד רבו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל (קכא).

^{מ"ש}שם ממימרא דר' חייא בר אבא א"ר יוחנן שם. ^{מ"ד}שם ממימרא דרב נחמן בר יצחק שם. ^{מ"ה}מברייתא דר' אליעזר ברכות דף כז, ב.

פעיף בא

^{מ"ו}אין חולקין כבוד לתלמיד (קכב) בפני רבו (קכג), אלא אם כן רבו חולק לו כבוד (קכד). הגה: ואפילו תלמידו של התלמיד או בנו של ^{מ"ז}מסקנת הגמ' בב"ב דף קיט, ב וכתבוהו הרי"ף והרא"ש בפ"ק דקידושין.

שולחן ערוך כפשוטו

המעמד החברתי והכבוד האישי שלו, כי רק עבדים עושים זאת. (קכ) **ופורק ממנו יראת שמים** – רב המונע מתלמיד לשמשו, הרי הוא כאילו אומר לו, כל תפקידי מסתכם בהעברת ידיעות תורניות. אמנם הדבר סותר את תפקיד הרב, כי על הרב לראות עצמו כאביו של התלמיד. שהרי תלמידיו לומדים ממנו דרכי חיים, והוא מביאם לחיי עולם הבא. תלמיד המשמש את רבו, מפנים את היותו הרב כמו אביו, ואף יותר ממנו. (קכא) **גורם לשכינה שתסתלק מישראל** – מסורת התורה עברה כשלשלת מרב לתלמיד, החל ממשה רבנו שקיבל תורה מסיני. תלמיד המזלזל ברבו מפסיק את השרשרת ופוגע בהמשכיות זו, על כן הדבר חמור כל כך. (קכב) **כבוד לתלמיד** – כגון אם התלמיד עצמו, גם הוא תלמיד חכם. (קכג) **בפני רבו** – כגון לקום בפניו. אמנם שלא בפני רבו, מותר לכבדו. אבל המכבד תלמיד בפני רבו, כאשר רבו עצמו אינו מכבדו, הרי הוא משווה את חשיבות התלמיד לחשיבות רבו. (קכד) **רבו חולק לו כבוד** – אם רבו מכבדו, ודאי נוח לו לרב שיכבדו את

התלמיד אין להם לעמוד לפני הרב נגד רבו (קכה) או אבי התלמיד, אלא אם כן הרב חולק לו כבוד. ודוקא אם הרב הוא גם כן רבו של זה היושב לפניו (קכו) (ב"י בשם שבולי לקט).

סעיף כב

¹⁰ראה רבו עובר על דברי תורה, אומר לו: למדתני רבינו כך וכך (קכז). הגה: ואם רצה לעבור רק על איסור דרבנן, אפילו הכי צריך למחות בידו (קכח) (ת"ה סימן מ"ג). הרואה רבו עושה מעשה, ויש לו להקשות על ¹¹רמב"ם שם בפ"ה מדין אביו, בסימן רמ בסעיף יא, וציינתיו שם, וכמ"ש לעיל סעיף יז.

שולחן ערוך כפשוטו

תלמידו.⁷

(קכה) לפני הרב נגד רבו – גם כאשר מדובר בתלמיד של תלמיד, או בנו של תלמיד, אין להם לעמוד בפני רבם או אביו, כאשר הרב של הרב, או של אביו, מצוי שם. אלא אם כן, הרב עצמו יחלוק לו כבוד.

(קכו) רבו של זה היושב לפניו – אם הנמצא במקום מוגדר "תלמיד חכם", אלא שהוא אינו רבו של "האב" או של "התלמיד", הבן צריך לכבד את אביו, והתלמיד את רבו, ולקום בפניהם, אף שנמצא שם גם תלמיד חכם.

(קכז) אומר לו: למדתני רבינו כך וכך – כלומר, יעיר לו בצורה מכובדת.

(קכח) צריך למחות בידו – גם אם הרב עובר על איסור דרבנן, עדיין צריך למחות בידו. ואף שאצל אדם מן השורה עדיף לפעמים להתעלם ולא להעיר, כדי שיהיה שוגג ולא מזיד. הרי אם יאמר לרבו, ברור שיקבל את תוכחתו.

7. בגמרא (ב"ב קיט, ב) הביאו ראייה לזה, מבנות צלפחד, שכיבדו את הנשיאים ואלעזר בן אהרן בפני משה, ואף שמושה היה רבם של כולם, היה הדבר מותר, כפי שהסבירה שם הגמרא, שמושה רבנו עצמו נהג לכבד את כולם, כלשון הרשב"ם (ד"ה הא דפליג) "ומשה רבנו הוה פליג יקרא לכל ישראל וכן זה לזה". מכאן אנו למדים כי זו הדרך הנכונה, לכבד האחד את השני.

זה (קכט), אם הוא איסור דאורייתא יקשה לו קודם המעשה (קל), ואם הוא איסור דרבנן, יניחו לעשות המעשה ואחר כך יקשה לו, הואיל ואינו יודע ודאי שעובר, אלא שיש לו להקשות על זה (קלא) (תא"ו נתיב ב').

פעיף בג

מח"כל זמן שמזכיר שמועה בפניו אומר לו: כך למדתני רבינו (קלב).
מח"רמב"ם שם.

פעיף בד

מח"לא יאמר דבר שלא שמע מרבו, עד שיזכיר שם אומרו (קלג).
מח"שם מברייטא דר"א ברכות דף כז, ב וכפירוש, שכל מה שהתלמיד אומר סוברים השומעים שמרבו שמע, ואם לא שמעו מפיו, צריך להודיע מפי מי שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(קכט) ויש לו להקשות על זה – כלומר, בעיניו נראה שהרב נקט בצעד לא נכון, אבל יתכן שלרבו יש הסבר או נימוק להנהגתו.
(קל) יקשה לו קודם המעשה – כי אם לא יאמר דבר, יתכן שיגלה בסוף שלרבו אין הסבר למעשה. על כן חייב להגיד לו כדי למנעו מאיסור תורה, שגם בשוגג הוא דבר חמור.

(קלא) שיש לו להקשות על זה – כי באיסור דרבנן, אף אם יתברר שאין לרב הסבר למעשה, חומרת איסור דרבנן בשוגג אינה כחומרת איסור דאורייתא. על כן בשעת מעשה לא יתערב, כי אם אכן אין כאן עבירה, ההתערבות מביעה חוסר כבוד. אבל מה ששואל אחר כך, הרי זה כדי לדעת וללמוד.
(קלב) כך למדתני רבינו – בכך הוא נותן כבוד לרבו, ומבהיר שהידיעות שלו באו ממנו.

(קלג) עד שיזכיר שם אומרו – אם מוסר לשומעי לקחו דבר שלא שמע מרבו, מחובתו להודיע מיהו שאמר זאת, כדי שהשומעים לא יחשבו בטעות שהמקור הוא רבו. ואדרבה, יש מצוה לומר דבר בשם אומרו האמיתי.

סעיף כה

(קלד) כשימות רבו, קורע עליו כל בגדיו עד שמגלה לבו (קלה).
נ"יש אומרים שאינו קורע אלא טפח (קלו). **נ"ואינו** מאַחַה לעולם
(קלז). **נ"ומתאבל** עליו בחליצה (קלח) וכל דיני אבילות (קלט)

נ"מב"ם שם ובפ"ט מהלכות אבל (וטור בשם י"א) מדמשוי רבו לאביו, במ"ק דף כו, א
 בברייתא דאלו קרעים שאינם מתאחים כך בשיעור קריעה השנוי עמהם. **נ"טור** בשם
 הרמב"ן בספר תורת האדם מהא דא"ר חסדא וכן לנשיא וכו', וכדמשני שם בגמ',
 וכפירוש רש"י שם דף כו, ב ומהירושלמי וכו', ולזה הסכים הרא"ש, ועיין בב"י מ"ש
 ליישב דעת הרמב"ם. **נ"טור** בשם הרמב"ם שם מדמשוי ליה בברייתא לאביו וציינתיו
 לעיל. **נ"טור** בשם רא"ש ורמב"ן ופירוש 'בחליצה' חליצת המנעל.

שולחן ערוך כפשוטו

(קלד) הקדמה לסעיף – התורה ציוותה על אבילות קרובי משפחה, וקבעה
 חובה של יום אחד. חכמים הוסיפו אבילות של שבעה ימים. בסעיפים הבאים
 נלמד על דיני אבילות תלמיד על רבו, ועל ההשוואה כמו גם על ההבדלים, בין
 אבילות זו לאבילות על אב.

(קלה) כל בגדיו עד שמגלה לבו – בדומה לאבילות על אביו. אמנם למעשה,
 המנהג הרווח היום הוא, לקרוע רק את החולצה, ולא את הבגדים הצמודים
 לגוף.

(קלו) שאינו קורע אלא טפח – כי לא מצינו בתורה דיני אבילות אלא על
 קרובים. ואף שהרב נחשב כ'אב' רוחני, המביא את התלמיד לחיי העולם הבא,
 אין להשוות את חובת האבילות עליו לחובת אבילות על אב ביולוגי, שהיא
 מפורשת בתורה.

(קלז) ואינו מאַחַה לעולם – כמו בקריעה על אביו, הבגד הקרוע אסור בתיקון.
 הקריעה מתבצעת בשעת שמיעת הבשורה המרה על מיתתו, או בעת
 הקבורה.

(קלח) ומתאבל עליו בחליצה – חליצת נעלי עור.

(קלט) וכל דיני אבילות – האבילות כוללת את כל דיני האבילות הרגילים, כגון
 איסור רחיצה, וחובת ישיבה על הקרקע.

^נמקצת יום המיתה או מקצת יום השמועה (קמ).

^נטור, וכחא דאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן אפי' רבו וכו', שם דף כה, ב.

סעיף כו

^נאפילו בשמועה רחוקה (קמא) קורע על רבו (קמב) כשם שקורע על אביו (ועיין לקמן סי' ש"מ ושע"ד (קמג)).
^נרמב"ן בתורת האדם.

סעיף כז

^נמי שרבו מת מוטל לפניו, אינו אוכל בשר ואינו שותה יין, כדין מי שמתו מוטל לפניו (קמד).
^נגם זה שם מסוגיית הירושלמי.

שולחן ערוך כפשוטו

(קמ) מקצת יום המיתה או מקצת יום השמועה – האבלות נהוגה רק בחלק מן היום, ולא במשך שבעה ימים. אם שמע על פטירת רבו ביום הפטירה עצמו, יתאבל באותו יום. אם שמע רק לאחר זמן, יתאבל ביום שמיעת הבשורה.
(קמא) בשמועה רחוקה – גם אם התלמיד שמע על פטירת רבו לאחר זמן ממושך, כגון לאחר שבעה ימים.
(קמב) קורע על רבו – חובת הקריעה על רב דומה לחובת הקריעה על אב, ומתקיימת גם בשמועה רחוקה.
(קמג) ועיין לקמן סי' ש"מ ושע"ד – שם פורטו דיני קריעה.
(קמד) כדין מי שמתו מוטל לפניו – כאשר גופת הרב מוטלת לפני תלמידו, התלמיד מוגדר "אונן", בדומה לאבל לפני קבורת קרובו. במצב זה, אסור לתלמיד לאכול בשר ולשתות יין, עד הקבורה או המסירה לקברנים.

סעיף כח

כשמזכיר רבו תוך י"ב חודש צריך לומר: הריני כפרת משכבו (קמה).

^נהרשב"ץ בתשובותיו, מדין אביו, וציינתיו בסימן רמ סעיף ט.

סעיף כט

נָרַק בפני רבו (קמו), הוא בכלל פֶּל מְשֻנָּאֵי אֶהְבּוּ מָוֶת (קמז) (משלי ח, ל). הגה: ודוקא פִּיחוּ (קמח), שהוא דבר שיצא מגופו בכח, אבל רוק בעלמא, מותר, דאנוס לְרוֹק (קמט) (תא"ו נתיב ב').

^נמימרא דר"ל ערובין דף צט, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(קמה) הריני כפרת משכבו – כמו שנוהג אחר מיתת אביו⁸.

(קמו) רק בפני רבו – היריקה היא פעולה מביישת מאד.

(קמז) פֶּל מְשֻנָּאֵי אֶהְבּוּ מָוֶת – פסוק זה מובא כאן, כהסבר לחומרת האיסור. פירוש הפסוק הוא, מי ששונא אותי, אוהב מוות, כי אהרוג אותו. היריקה בפני תלמיד חכם נחשבת כזלזול חריף, וכאילו ירק בפני ה'. לכן זה חמור כל כך, וחייב מיתה בידי שמים.

(קמח) פִּיחוּ – ליחה סמיכה הנפלטת מגרונו של אדם.

(קמט) דאנוס לְרוֹק – הגוף מייצר לפעמים ריור יתר, והאדם מוכרח להוציא אותו. על כן הוא אנוס, ואין לראות ביריקתו זלזול בכבוד הרב. אמנם כיח, הואיל ואינו יוצא אלא ברצונו, יש בזה זלזול.

נראה שהרמ"א חולק על המחבר. אמנם למעשה, הכל תלוי במציאות. אם הוא אנוס מפאת כיח, גם זה אינו מוגדר זלזול. ואם אינו אנוס להוציא את רוקו, כגון שהיה יכול להתרחק לפני היריקה, הוא אינו אנוס, ויש בזה זלזול.

8. הביטוי מוסבר בסימן רמ סעיף ט הערה מט.

סעיף ל

כל אלו הדברים שאמרנו שצריך לכבד בהם את רבו, ^{נ"ל} לא אמרו אלא ברבו מובהק דהיינו שרוב חכמתו ממנו; אם מקרא, מקרא (קנ); אם משנה, משנה (קנא); אם גמרא, גמרא (קנב). הגה: ובימים אלו עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה, רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר (קנב) (מהרי"ק שורש קס"ט). ^ו אבל אם לא למד רוב חכמתו ממנו, אינו ^{נ"ל} כרבי יהודה בברייתא וכו' יוחנן דפסק כוותיה שם בב"מ דף לג, א, כ"כ הרא"ש שם, והרמב"ם בפ"ה. ^ו לשון הרמב"ם שם, ממימרא דעולא בב"מ שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(קנ) אם מקרא, מקרא – הגדרת "רבו מובהק" משתנה בהתאם לתחום הלימוד. אם רוב לימוד התנ"ך של התלמיד הוא מרב מסוים, הוא נחשב רבו המובהק בתנ"ך.

(קנא) אם משנה, משנה – המשנה היא הלימוד המעשי של כל התורה כולה, שתומצתה בשישה סדרי משנה. רב שלימד את רוב המשניות, והוסיף להסביר לתלמידו כמי נפסקה הלכה, נחשב לרבו המובהק במשנה.

(קנב) אם גמרא, גמרא – בגמרא מוסברים דברי המשניות, כגון, הדינים שהובאו בהם, ומהיכן מקורם. אם בתורה, או בסברא. רב שלימד את התלמיד כיצד לגשת לתלמוד, ורוב חוכמתו והבנתו בתלמוד באה ממנו, נחשב לרבו המובהק בגמרא.

כבר הבהרנו לעיל שכיום, בדרך כלל, אין רב מובהק בכל אחד מתחומים אלו, מכיוון שבכל תחום ותחום לומדים התלמידים ממספר רבנים.

(קנג) והעמידו על האמת והיושר – הרמ"א חולק על המחבר, ולדעתו רב מובהק הוא זה שהכניס את תלמידו לעולם ההלכה למעשה, ולא מי שלימדו את דרכי הפלפול. כי לרוב, הפלפולים אינם מכוונים לאמת ולהלכה. ומה שחלק המחבר על דבריו זהו משום שלדעתו, הפלפול, שהוא ההעמקה בסוגיות, מאפשר להגיע למסקנה הלכתית מדויקת. לכן לפיו, גם רב שלימדו את דרכי הפלפול בסוגיות, גם הוא מוגדר רבו המובהק של תלמיד זה. לכן

חייב לכבדו בכל אלו הדברים (קנז), אבל עומד מלפניו ^{סא}משיגיע לארבע אמותיו (קנה) וקורע עליו, כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם (קנו). ^{סב}אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד, בין קטן בין גדול, עומד מלפניו וקורע עליו (קנז) (ועיין לקמן סי' ש"מ סעיף ח' (קנח)).

^{סא}לשון הטור וכ"כ הרמב"ן בספר תורת האדם והביאו הב"י בשמו. ^{סב}מהא דשמואל דקורע מאניה על ההוא מרבנן דאסבריה וכו', שם בב"מ.

סעיף לא

^{סג}כל תלמיד חכם שדעותיו מכוונות אינו מדבר בפני מי שגדול ^{סד}משנה ז פרק ה דמסכת אבות.

שולחן ערוך כפשוטו

למעשה, בכל עת שמעמיקים בסוגיה, חשוב מאד להגיע בסופה למסקנה ההלכתית, וכפי שהסיקו רבותינו הפוסקים. בדרך זו, יש ערובה שלמדנו לימוד של אמת, ולא פלפולים של הבל וסרק, שאינם מסתיימים בידע אמיתי. (קנז) **בכל אלו הדברים** – כל מה שלמדנו בסימן זה.

(קנה) **משיגיע לארבע אמותיו** – שלא כרבו מובהק, אצלו חייב לעמוד משיראה אותו.

(קנו) **המתים שהוא מתאבל עליהם** – כגון אח ואחות וכדומה, שבתום האבלות מותר לתקן את הקריעה, בניגוד לקריעה על רבו מובהק, שדינה כדין קריעה על אביו, שאסור לאחותה לעולם.

(קנז) **עומד מלפניו וקורע עליו** – כי הוא מוגדר רבו, על כל פנים בדבר שלמד ממנו. למעשה, כיום לא נוהגים בחומרא זו.

(קנח) **ועיין לקמן סי' ש"מ סעיף ח'** – שם כתב הרמ"א מה שכתוב כאן, אלא שהוסיף עוד, שאין זו אלא חומרא נוספת על חובת הקריעה על רבו שאינו מובהק. ויש לנהוג כך, רק במקום שנהגו כן. כיום, לא נהוג להחמיר בקריעה ובעמידה בפני רב זה, הן אשכנזים והן ספרדים.

ממנו בחכמה, אף על פי שלא למד ממנו כלום (קנט). הגה: ואין לאדם להורות עד ארבעים שנה (קס), אם יש גדול ממנו בעיר, אף על פי שאינו רבו (קסא) (ב"י בשם הר"ן וסמ"ק ורש"י פרק הנחנקין). חכם שאסר, אין חבירו רשאי להתיר משקול הדעת (קסב), אבל אם יש לו קבלה שטעה (קסג) (רבינו

שולחן ערוך כפשוטו

(קנט) שלא למד ממנו כלום – כאן אנו למדים כי תלמיד חכם חייב לכבד כל חכם הגדול ממנו, אף אם לא למד ממנו דבר. על כן, אין לדבר בפניו, מלבד אם הוזמן לכך.

(קס) להורות עד ארבעים שנה – ההוראה היא פסיקת הלכה. בטרם הגיע אדם לגיל ארבעים, אסור לו להורות, עד הגיעו לגיל הבינה, בו האדם מגיע לשיא הבנתו, לאחר שנעשה מיושב בדעתו, וזו כוונת חכמים בפרקי אבות "בן ארבעים לבינה". מובן מאליו, כי בכל גיל יש מצווה ללמוד תורה, ואת המידע הנלמד, מצווה להעביר לאחרים, כדי לזכות את מי שאינו יודע.

(קסא) אף על פי שאינו רבו – ואם אין גדול ממנו, רשאי הוא להורות.

(קסב) להתיר משקול הדעת – שיקול הדעת היא סברא הנלקחת מתוך השוואה בין מקרה אחד למקרה אחר. הואיל ואין זו ראייה, אין הוא רשאי לסתור את דברי הרב הראשון, ולשנות את ההוראה שקיבל השואל, כי הדבר מפגין חוסר כבוד כלפי הרב הראשון⁹.

(קסג) יש לו קבלה שטעה – לחכם השני יש קבלה מפורשת מרבותיו, לפיה טעה חברו בפסיקה.

9. המחבר לא הביא דין זה בשולחנו. אמנם הערוך השולחן מסביר (סעיף סג) שבעבר, ספרי הפסיקה לא היו נגישים לכל אחד, ולכן היה קושי לחלוק על פוסק קודם. אך בזמננו, כיוון שספרים פתוחים לכל מורה הוראה, מותר לו להתיר דין מסוים, גם אם פוסק אחר אסר אותו, וזאת בתנאי שיש לו ראיות לפסיקתו המקילה.

ירוחם בשם י"א). או שטעה בדבר משנה (קסד), יוכל להתיר (קסה) (הר"ן פ"ק דעבודת כוכבים בשם ראב"ד ורשב"א ורמב"ן ז"ל ותוס' ורא"ש ור' ירוחם סוף נתיב ב'). ואפילו אם טעה בשקול הדעת, יכול לישא וליתן עם המורה עד שיחזור בו (קסו) (סברת

שולחן ערוך כפשוטו

(קסד) שטעה בדבר משנה – כלומר, החכם המתיר מבסס את הוראתו על מקורות תורניים מפורשים, ולא רק על שיקול דעתו הנשען על סברא, שמקורה בהשוואת המקרה לדין דומה. ספרות ההלכה דנה כבר במקרה כזה, ופסקו להיתר.

(קסה) יוכל להתיר – הרב שהתיר התבסס לא רק על סברתו, אלא גם על מקורות מפורשים. אמנם לו היה מבסס את הוראתו על סברא בלבד, אינו רשאי להתיר, כי העניין של סברא לוקה בחסר. הלא חכם זה סובר כך, וחברו סובר אחרת. וכמו שזה חכם, גם זה חכם, ומי מכריע בין השניים? על כן, לאחר שפנה השואל לרב מסוים שאסר לו, הרב השני אינו רשאי להתיר. כי מי יאמר שסברתו טובה יותר מסברת חברו, ויש בכך ביזיון כלפי הרב הראשון. אמנם במקרה שהרב השני מבסס את היתרו על פסיקות שנכתבו במפורש, רשאי הוא להתיר. ואינו צריך לחשוש על כבודו של חברו, משתי סיבות: א. האמת חשובה יותר, וגוברת על כבוד החכם. ב. הקושי של השואל בקבלת החומרה, היא שגרמה לו לפנות לרב אחר, ויש להתחשב בקושי, כשהנשאל אכן מודע לאפשרות להקל¹⁰.

(קסו) עד שיחזור בו – אם רואה החכם השני שהראשון טעה בהיגיון, הוא

10. הש"ך (ס"ק נח) חולק על הרמ"א, ולדעתו אין להתיר בשום אופן, לאחר שאסר הרב הראשון. והביא ראיות לדעתו, ועיקר ראייתו הביא מהכלל "שווייה אנפשיה חתיכה דאיסורא", כלומר, כשהאדם שאל את פי החכם, הרי זה כאילו קיבל מראש את פסיקתו, והיא חלה עליו אפילו אם מקורה בטעות.

עם זאת הרמ"א לא קיבל דעה זו, כי לפיו, אין להגדיר את פסיקת הנשאל הראשון כקבלה של השואל, כי מדובר בסך הכל בחוסר ידיעה, ושאל כדי לברר, אבל לא כדי לקבל על עצמו. ולא נאמר דין "שווייה" אין זה אלא בכגון מי שמצהיר וקובע כי בשר מסוים טרף ואסור באכילה. חתיכה זו, מוגדרת "שווייה", ולא יוכל לאוכלו. אבל במקרה שבא שואל אל הרב, אינו אלא כמברר ובודק, ולא כמקבל איסור. ובוודאי שאפשר לסמוך על דעת הרמ"א.

הר"ן). ולכן אין איסור לשואל (לשואל) לשני (שם במדרכי ואגודה ותוס' ורא"ש ור' ירוחם שם), ובלבד שיודיע אותו שכבר הורה הראשון לאסור (קסז) (רבינו ירוחם נתיב ב' ותוס' ורא"ש). ואפילו אם התיר הראשון וכבר חלה הוראתו, אין לשני לאסור מכח שקול הדעת (קסח) (כן משמע באשיר"י פרק קמא דע"א). וכל זה באותה הוראה עצמה, אבל במעשה אחר, פשיטא שיכול להורות מה שנראה אליו (קסט)

שולחן ערוך כפשוטו

כמובן יכול לפנות אל האוסר בשיח תורני, עד שישכנע אותו לחזור בו מפסיקתו, ולשנות את הפסיקה להיתר.

(קסז) שכבר הורה הראשון לאסור – החליט השואל לפנות לרב אחר, מאחר ופסיקת הראשון נראית כמחמירה, ולא כעיקר הדין, מחובתו לידע את הרב השני שהשאלה כבר הוצגה בפני הראשון, והלה הכריע לאיסור. כי אם הנידון הוא עניין של סברא, לא יוכל הרב השני להתיר, כפי שלמדנו. ולאחר שיתוודע להכרעת הראשון, הוא יתאמץ לעיין היטב בעומק הסוגיא, לאחר שחברו אסר, שמא ואולי הוא אכן צודק. על כן מחובת השואל ליידעו. ואם החכם השני מגיע למסקנה מתירה, על סמך יסודות הלכתיים חזקים, רשאי הוא להתיר. ומצווה יעשה בזה, כי כשם שאסור להתיר דבר אסור, כך אסור לאסור דבר המותר.

(קסח) מכח שקול הדעת – במקרה זה פונה השואל לרב נוסף, משום שבעיניו נראה כאילו הרב התיר שלא על פי דין. הרב השני אינו רשאי לחלוק על פסיקה של רב ראשון, ולאסור ללא ראיות ויסודות מוצקים, רק על סמך סברא שונה¹¹.

(קסט) שיכול להורות מה שנראה אליו – אדם אינו מחויב לקבל באופן מוחלט את דעתו של רב מסוים. לפיכך, גם אם רב אחד אסר עליו דבר מה,

11. הש"ך חולק גם בדין זה, ולדעתו, הרב השני יכול לאסור את מה שהתיר רב ראשון, אפילו על סמך שיקול דעת בלבד. לטעמו, כאשר רב אוסר דבר, השואל מקבל על עצמו את האיסור, ואין לשנות זאת, משום העיקרון של "שווייה אנפשיה חתיכה דאיסורא", לפיו פסיקת האיסור מחייבת את השואל. אמנם כבר ביארנו כי לדעת הרמ"א, אין כאן דין "שווייה", אלא רק זהירות בכבוד הרב הראשון. ולפי זה, כשם שאינו יכול לחלוק עליו להיתר, כך אינו יכול לחלוק עליו לאיסור, כשהפסיקה מבוססת על שיקול הדעת.

(מהרי"ק שורש קע"ב וחדושי רשב"א וע"פ).

סעיף לב

^טהרב המובהק שמחל על כבודו בכל הדברים האלו, או באחד מהם, לכל תלמידיו או לאחד מהם, כבודו מחול (קע). ^טואף על פי שמחל, מצוה על התלמיד להדרו (קעא) (ואסור לבזותו) (קעב) (פסקי

מהרא"י סימן קכ"ז).

^טלשון הרמב"ם שם בפ"ה וכרב יוסף, וכדהדר אמר רבא תורה דיליה היא וכו', עירובין דף לב ע"א ע"ב. ^טמעובדא דרבא דהוה משקי בי הלולא דבריה וכו' שם.

שולחן ערוך כפשוטו

הוא רשאי לפנות לרב אחר ולשאול אותו על מקרה דומה באותו עניין. מכאן אנו למדים, כי הדעה הרווחת בציבור לפיה, כל אדם חייב לנהוג כדעת רבו, אינה נכונה כלל. כי מדברי הרמ"א עולה שאם רבו פוסק בדברים מסוימים בצורה אחת, ושיטתו אינה מקובלת עליו, הוא רשאי לפנות לרב אחר כדי לקבל דעה שונה.

(קע) כבודו מחול – ההתנהגות המכבדת נועדה לכבד את התורה, ודרך כך את לומדיה ומלמדיה. אולם אם הרב חש שמנהגים אלו מכבידים על התלמידים ומרחיקים אותם, הוא רשאי לוותר עליהם ולמחול על כבודו, כי כל מטרתו היא חיזוק הקשר לתורה.

(קעא) מצוה על התלמיד להדרו – למרות שהרב ויתר על כבודו, התלמיד צריך לנהוג בו בכבוד מסוים. אך ללא הגזמה, כדי לכבד הן את בקשת הרב, והן את הכבוד הראוי לו.

(קעב) ואסור לבזותו – אסור, כמובן, לבזות את הרב. איסור זה נובע מהאיסור הכללי לבזות כל אדם, שהוא איסור תורה מפורש ("לא תונו איש את עמיתו" – ויקרא כה) איסור ביזוי הרב חמור במיוחד, משום שהוא כולל גם את ביזיון התורה שהרב מייצג.

סעיף לג

^טיהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך (קעג).

^טמשנה יב פרק ד דאבות.

סעיף לד

(קעד) ^טאבידת אביו ואבידת רבו (המובהק) (קעה) (ב"י וטור ופוסקים מהש"ס), אבידת רבו קודמת (קעו). ^טואם היה אביו שקול כנגד רבו, ^טמשנה בב"מ דף לג, א. ^טשם במשנה, וכ"כ הרמב"ם בפרק י"ב מהלכות גזילה ואבדה, וכן עיקר, ובפ"ה מהלכות ת"ת טעות סופר.

שולחן ערוך כפשוטו

(קעג) **חביב עליך כשלך** – הרב חייב להסביר פנים לתלמיד, לעודד אותו ולכבד אותו. אם תלמיד טועה או מתקשה בהבנה, על הרב להסביר שוב בסבלנות וללא כעס. כאן המקום לצטט מדברי הטור המאלפים: "כשם שהתלמידים חייבים בכבוד הרב כך הרב צריך לכבד תלמידיו ולקרבו, שכן אמרו חכמים: 'יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך'. וצריך אדם ליזהר בתלמידיו ולאזהבן שהם הבנים המהנים בעולם הזה ובעולם הבא התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין את לבו אמרו חכמים הרבה למדתי מרבתי ומחבירי יותר מרבתי ומתלמידי יותר מכולם שכשם שעץ קטן מדליק הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב בשאלותיו עד שיוצא ממנו חכמה מפוארה".

(קעד) **הקדמה לסעיף** – כפי שראינו בתחילת הסימן, לתלמיד יש שני אבות: האב הביולוגי והרב המובהק שלימדו תורה. זה מביא לעולם הזה, וזה מביא לעולם הבא. על כן מעמדו של הרב עדיף על מעמד האב. השוואה זו היא הבסיס לדיון בסעיף זה, העוסק בקדימות בין כיבוד אב לכיבוד רב.

(קעה) **המובהק** – הוספה זו, לפיה סעיף זה מתייחס לרב מובהק בלבד, כמו שאר דיני הסימן, מוסכמת על המחבר. על כן בזמננו, וכאמור, קשה למצוא רב מובהק. ובמרבית המקרים, קדימות רב על פני האב אינה רלוונטית.

(קעו) **אבידת רבו קודמת** – כפי שהתבאר, הרב מביא את התלמיד לחיי העולם הבא, ולכן מעמדו עדיף.

אבידת אביו קודמת (קעז). היה אביו ורבו נושאים משאוי, מניח של רבו ואחר כך מניח של אביו. היה אביו ורבו עומדים בבית השבי, פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם היה אביו תלמיד חכם, פודה את אביו ואחר כך פודה את רבו (קעח). הגה: וכן מפרק משאו קודם לרבו, ואף על פי שאינו שקול בחכמה כרבו (קעט), אבל אין מחזיר אבידת אביו קודם, עד שיהא שקול כנגד רבו (קפ) (טור בשם הרא"ש והגה"מ וב"י הוכיח כן ע"ש). יש אומרים הא דרבו קודם לאביו היינו שלומד עמו בחנם, אבל אם אביו שוכר לו רבי ומלמדו, אביו קודם לכל דבר (קפא) (ספר החסידים) וכן נראה לי עיקר (קפב).

שולחן ערוך כפשוטו

(קעז) אבידת אביו קודמת – אם האב שקול בחכמתו לרב, אף שהוא אינו רבו, הוא הרי גם אב וגם תלמיד חכם, לכן אבדת האב קודמת.

(קעח) ואחר כך פודה את רבו – כי אין זה עניין ממוני אלא מצב של פיקוח נפש, לכן אין צורך שהאב יהיה שקול בחכמה כנגד רבו, אלא די בזה שהוא תלמיד חכם. כי במצבים של פיקוח נפש, החובה להציל את האב גוברת, ולא נדחית בקלות, מאחר והוא נתן לו חיים.

(קעט) שאינו שקול בחכמה כרבו – הרמ"א סובר שפריקת משא כלולה בגדרי "פיקוח נפש", ולכן גם במקרה זה, אם האב תלמיד חכם, פריקת משאו קודמת, גם אם אינו שקול כמו הרב.

(קפ) עד שיהא שקול כנגד רבו – הרמ"א מסכים עם המחבר בנקודה זו.

(קפא) אביו קודם לכל דבר – כי סוף סוף, כל התורה שקיבל הבן מרבו, באה בזכות אביו.

(קפב) וכן נראה לי עיקר – למעשה, בימינו אין הבדל, מכיוון שבכל מקרה האב קודם, כי אין רב מובהק.

סעיף לה

^{טט}אבירתו קודמת לשל אביו ושל רבו (קפג).

^{טט}שם במשנה.

סעיף לו

^עהאומר לחבירו: איני מקבל ממך אם הִיִּיתָ כְּמֹשֶׁה (קפד), מלקין אותו משום בזיון (קפה) (*). הגה: ותלמיד חכם שאמר דבר הלכה בדבר השייך לדידיה (קפו) (תוס' בשם ר"ת ונ"י), אם אֶמְרָה קודם מעשה שומעין ^עבסוף ספר אורחות חיים. (* פירוש בזיון לכבוד משה רבינו ע"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

(קפג) לשל אביו ושל רבו – הפסוק "אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן" (דברים טו, ד) מלמד, שאדם צריך לדאוג לעצמו לפני שהוא דואג לאחרים, וכלשון הגמרא (בבא מציעא ל, ב) "שלך קודם לשל כל אדם". עם זאת, אין להגזים בדאגה עצמית ולהפוך לאנוכי, כי הדבר עלול להוביל לתוצאות הפוכות, כדברי הגמרא בהמשך (לג, א): "אמר רב יהודה אמר רב, כל המקיים בעצמו כך, סוף בא לידי כך". כלומר מי שמגזים בדאגה לעצמו, מתוך פחד מעוני, עלול בסופו של דבר להגיע לעוני. לפיכך, יש למצוא את האיזון הנכון בין דאגה לעצמו, ובין דאגה לאחרים. אדם החושב רק על עצמו הוא העני ביותר, מכיוון שחיייו חסרים ערך אמיתי.

(קפד) אם הִיִּיתָ כְּמֹשֶׁה – פירוש, אדם אומר לחברו איני מקבל את בקשת הסליחה שלך (בגלל מה שעשית לי), גם אם היית גדול כמשה רבנו.

(קפה) מלקין אותו משום בזיון – כי בדבריו הוא מבזה את משה רבנו, אדון כל הנביאים. ואף שלא התכוון לבזות את משה רבנו, אלא רק להדגיש את רצינותו באי קבלת הסליחה, עדיין יש בכך משום ביזוי, ולכן מלקין אותו, על דיבור לא מכובד כלפי משה רבנו.

(קפו) בדבר השייך לדידיה – החכם מציין פסק הלכה שהוא שמע מרב חשוב, כדי להצדיק את מעשיו.

לו (קפז); ואם לאו, אין שומעין לו (קפח) (ש"ס פ' הערל ריש דף ע"ז ותוס' ונ"י שם ד"מ ס"ס רמ"ה). ודוקא שאמר: כך קבלתי (קפט), אבל אם אומר דבר מסביר ומראה פנים לדבריו והוא נראה (קצ), שומעין לו (נ"י בשם הריטב"א). אבל אין שומעין לדידיה (קצא), דלמא מדמי דברים להדדי שאינן דומים (קצב). אבל אם הוא פשוט, שומעין לו (קצג) (רבינו ירוחם סוף נתיב ב' ובשם הרא"ש).
 ע"ממירא דרבי אבהו וכפירוש התוס' יבמות ריש דף עז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(קפז) אַמְרָה קודם מעשה שומעין לו – אם אמר החכם את פסק ההלכה לפני שהתרחש המעשה, דבריו מתקבלים. כי לא אמר אותה כדי להצדיק את עצמו, אלא כך לימד כבר לפני האירוע, בו הוא מעורב.

(קפח) אין שומעין לו – אם החכם מביא את פסק ההלכה רק לאחר מעשה, כדי להצדיק את עצמו, דבריו לא מתקבלים, מחשש שהוא משתמש בשם אחד הפוסקים כדי להצדיק את מעשיו.

(קפט) ודוקא שאמר: כך קבלתי – אם טוען 'כך שמעתי מרב פלוני', ללא נימוקים או ראיות, אין דבריו מתקבלים.

(קצ) ומראה פנים לדבריו, והוא נראה – אבל אם החכם מסביר את פסיקתו, ומוסיף להביא ראיות ומקורות מבוססים, דבריו מתקבלים.

(קצא) אבל אין שומעין לדידיה – סברא בלבד, ללא ראיות או מקורות תורניים, אינה מספקת לפסיקת הלכה. כי נכונותה של סברא מתבססת רק על עקרונות הלכתיים ולא על דעות אישיות.

(קצב) דלמא מדמי דברים להדדי שאינן דומים – יתכן שהחכם משווה בין דברים שאינם דומים, כדי להצדיק את מעשיו. וללא ראיה מוסמכת וברורה, לא שומעים לו.

(קצג) אם הוא פשוט, שומעין לו – כלומר אם סברתו פשוטה וברורה מקבלים ממנו, אף שלא הביא לה ראיות תורניות חזקות.

סימן רמ"ג

תלמיד חכם היה פטור ממם, ומכירת סחורתו מוקדמת,

ובו ט' סעיפים.

אנו אומרים כל יום "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו", כי באמת, שונה עם ישראל מכל העמים, בזכות התורה שה' העניק לו. התורה היא מקור זהותו וייחודו של העם היהודי. לומדי התורה ומלמדיה, המקדישים את חייהם לשימורה ולהפצתה, נושאים בתפקיד מרכזי בשמירה על נשמתו הרוחנית של העם. על כן ראתה התורה צורך לחייב בכיבודם של תלמידי חכמים, וזה נקרא "עשה של כבוד התורה". חובה זו נלמדת מפסוק במצוות השבת אבדה, בו נאמר "והתעלמת מהם". פשט הכתוב מלמד שאסור להתעלם מן האבדה, אבל חכמים הפיקו ממנו מסר חשוב: "פעמים שאתה מתעלם, כגון זקן ואינו לפי כבודו". כלומר, תלמיד חכם אינו מחויב להחזיר אבדה כאשר העיסוק בה אינו יאה לכבודו, ומשום שמציאות כזו פוגעת בכבוד התורה, וזה נקרא "עשה דכבוד התורה".

עוד אנו לומדים על חובה זו, מן הפסוק (הנידון בהרחבה בסימן הבא) "והדרת פני זקן" שמשמעותו חובה לכבד זקן. חכמים ביארו, כי הזקן אינו רק איש שיבה, אלא בעיקר תלמיד חכם (מלשון זה קנה חכמה). על כן יש להדר את תלמידי החכמים והתורה, יותר מכל שועי עולם, לפעול בכל מה שקשור לכבודם, ולסייעם כפי האפשר.

בעבר, לא קיבלו תלמידי חכמים משכורת קבועה, בעד לימוד התורה. על כן, תיקנו חכמים דרכים שונות לסייע ולהקל עליהם, כדי שיוכלו להתמסר ככל הניתן ללימוד התורה ולהפצתה. בסימן זה נלמדות שתי הקלות עיקריות. א: פטור ממיסים. ב: זכות קדימה במכירת סחורה, כדי להתפרנס בזמן מועט. עוד נלמד בסימן זה אודות חומרת איסור ביזוי תלמידי חכמים.

סעיף א

^אתלמידי חכמים לא היו יוצאין בעצמם עם שאר העם לעשות בבנין ובחפירות העיר וכיוצא בזה, שלא יתבזו בפני עמי הארץ (א), ^בזכיון שהם פטורים אפילו אחרים במקומם אין שוכרין (ב).

^אלשון הרמב"ם בפ"ו מהלכות ת"ת ממימרא דרב יהודה ב"ב דף ת, א וכדמפרש שם בגמ'. ^בר"ן בשם התוספות והביאו הב"י שם.

סעיף ב

^בבמה דברים אמורים (ג), כשכל אדם יוצא בעצמו (ד). אבל אם אין יוצאין בעצמם, אלא שוכרים אחרים במקומם או גובים ממון מבני העיר לעשותו, אם דבר שצריך לחיי האדם ^אכגון בארות מים וכיוצא בהם, חייבים לתת חלקם (ה). (ואם בתחלה הלכו בעצמן (ו), ^אשם במימרא דרב יהודה. ^אכפי' רש"י שם כריא פתיא חפירת מים לשתות.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שלא יתבזו בפני עמי הארץ** – בעבר קבעו תורנויות שונות לביצוע עבודות ציבוריות נחוצות (כמו בנייה וחפירות). תלמידי חכמים היו פטורים מתפקידים אלה, כיוון שמעמדם הרוחני גבוה, ואין זה מכבודם לעסוק בעבודות גופניות פשוטות, העלולות לבזות אותם בעיני הציבור הרחב. תרומתם לחברה נעשית בעיקר באמצעות תורתם והוראתה, החשובה לאין ערוך.

(ב) **אפילו אחרים במקומם אין שוכרין** – הפטור הוא מהותי, ואין לחייבם במימון אדם אחר, שיבצע את התפקיד במקומם.

(ג) **במה דברים אמורים** – מתי פטרנום ממימון עבודות אלה.

(ד) **כשכל אדם יוצא בעצמו** – ולא ראוי לבקש זאת מתלמיד חכם.

(ה) **חייבים לתת חלקם** – ככל אדם המשלם בעד שירות.

(ו) **ואם בתחלה הלכו בעצמן** – בתחילה נהגו שהתושבים כולם משתתפים בעצמם ב"תורנויות". במצב זה, תלמידי חכמים פטורים.

ואחר כך נמלכו לשכור אחרים (ז), תלמידי חכמים חייבים ליתן חלקם (ח) (תשו' מהר"מ במרדכי פ' השותפין). אבל דבר שהוא צריך לשמירת העיר, כגון חומות העיר ומגדלותיה. ושכר השומרים, ^הלא היו חייבין לתת להם כלום, שאין צריכין שמירה, שתורתן שמירתם (ט). ולכן ^ההיו ^הבמימרא דרב יהודה שם וכדא"ל ר"ל לרבי יהודה נשיאה וכו' שם. ^המימרא דרבא, שרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא כרגא וכו', נדרים דף סב, ב וכדאמר רב נחמן בר יצחק לרב נחמן בר רב חסדא וכו', ב"ב דף ח, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) נמלכו לשכור אחרים – אם פרנסי העיר שינו את ההנהגה, ובאמצעות גביית תשלום מכל התושבים, שכרו פועלים לביצוע העבודות.

(ח) חייבים ליתן חלקם – כי מדובר במיסים ושירותים לכלל הציבור, כולל תלמידי חכמים, על כן מחייבים גם אותם להשתתף במימון.

(ט) שתורתן שמירתם – ישנם שני הסברים לפטור זה: א. בזכות התמסרותם ללימוד התורה, הם זוכים לסיוע מן השמים. ב. הם שומרים על רוחניות העם, ובכך תורמים לשמירה, כי בזכותם החברה מתוקנת.

לפי ההסבר הראשון, קשה מאד להסתמך על הטענה שתלמידי חכמים אינם זקוקים לשמירה כיום, שכן בשעת סכנה, כל אדם, גם תלמידי חכמים, פונה למשטרה ולצבא¹. והטעם השני שייך בכל הזמנים. חשוב לציין שבניגוד לדמי שמירה הנ"ל, שתכליתם שמירה על הרכוש הפרטי מגניבה, ובהם פטרו תלמידי חכמים, את מיסי המדינה חייבים גם תלמידי החכמים לשלם, כי תכליתם סיפוק שירותים לכלל האזרחים, כולל תלמידי חכמים. ובמימון צרכי הכלל, גם לומדי התורה חייבים. לכן מסים שתכליתם שירות התושבים והאוכלוסייה, כגון הנגבים במדינת ישראל, גם תלמידי חכמים חייבים בהם. גם חובת השמירה על המדינה חלה גם היא על כל אדם, כולל תלמידי החכמים. כי השמירה וההגנה, היא מלחמת מצווה, ולא פטרו תלמידי חכמים

1. וראה דברי הרדב"ז בתשובות (חלק ב סימן תשנב) "כי מסופק אני אם יש עתה מאן דלא בעי נטירותא", בתרגום: מסופקני, אם יש בימינו אדם שלא צריך שמירה.

פטורים מכל מיני מסים, בין מסים הקצובים על כל בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש לבדו, בין הקבועים בין שאינם קבועים, ויחייבים בני העיר לפרוע בשבילם¹ אפילו הקבועים על כל איש ואיש (י). הגה: ואפילו אם אמר ההגמון שתלמידי חכמים עצמם יתנו, חייב הצבור לתת בעדם (יא). ואם החרימו הצבור על תלמיד חכם ליתן, אין בחרם שלהם כלום. ותלמיד חכם היה יכול להחרים ולשַׁמַּת הצבור שיתנו בעדו דמיו (יב). (כ"י בשם ת' ה"ר נחמיה באלשקר סי' י"ט). ואין חילוק אם התלמיד מעובדא דהוא דמי כלילא דשדו אטבריא וכו' שם הרא"ש בשם הר"י הלוי, וכ"כ הרמב"ם בפי' המשנה משמו פ"ד ממס' אבות, וכ"כ בפ"ה מהל' ת"ת. "בתשובת הרא"ש בשם תשובת הרמ"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

מקיום המצוות².

(י) אפילו הקבועים על כל איש ואיש – הפטור הוא לאו דווקא אם המלכות הטילה מס על הציבור כמכלול, אלא אפילו אם הטילה על כל תושב בצורה ספציפית, גם אז חובה על הציבור לשלם עבור החיוב של תלמידי חכמים.

(יא) חייב הצבור לתת בעדם – ההגמון הוא השליט הגוי הדואג לכיסו הפרטי, במס כזה אף שהוא נגבה על פי רשימה שמית, מחובת הציבור לשלם עבור התלמיד חכם.

(יב) ולשַׁמַּת הצבור שיתנו בעדו דמיו – בעבר, כאשר אדם סירב לשלם את המיסים שהטילו השלטונות, הקהילה הייתה מנדה אותו, ומרחיקה אותו ממנה. הרמ"א מלמד, שאם תלמיד חכם מסרב לשלם ונידו אותו, הנידוי אינו תקף. יתירה מכך, הוא יכול לנדות את הציבור שנידה אותו, משום שנידויו היה שלא כדין.

למעשה, במציאות של ימינו, הציבור הכללי אינו תופס ולא יכול להבין הלכה זו, הפוטרת חכמים מחובת מימון חלקם. לכן למרות שרשאי החכם לנדות

2. כדברי החתם סופר (חידושי חת"ס על בבא בתרא ח, א) "דעד כאן לא קפטרי רבנן אלא ממס וחומה שהם מצד גלות ישראל (בין אומות העולם...), אבל שמירה כדרך שמלכות נשמרים ממלכויות אחרים, גם תלמיד חכם חייב...".

חכם עשיר (יג) או עני (כ"י בשם הרמב"ם ורמ"ה ור"י הלוי).^ט ודוקא תלמידי חכמים שתורתם אומנותם (יד), אבל אין תורתם אומנותם, חייבים. ומיהו אם יש לו מעט אומנות, או מעט משא ומתן להתפרנס בו כדי חיו ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי^ט טור בשם אביו הרא"ש שם בשם הר"י הלוי בתשובותיו וכן כתב הרמב"ן ור"י שם בשמו וכתבו עוד שבשם הר"ף רבו העיד כן.

שולחן ערוך כפשוטו

ציבור שנידהו שלא כדין, אין ראוי לעורר מדנים ומחלוקות בעניינים אלה, כי מחובת תופשי התורה להיות שונאי בצע. וכאשר מתנגש אינטרס ציבורי מול כבוד התורה וכספו הפרטי של החכם, יש בכך כדי לעורר שנאת עמי ארצות לחכמים, ובמקום לקרב את הבריות לתורה, גורם הדבר לריחוקם. ההנהגה המתבקשת היא, שלא לעורר מחלוקות, אלא לאחוז בענווה יתירה, ולתת את חלקו במימון. וגדולה כוחה של הנהגה חיובית זו, לקרב את הציבור לתורה. יחד עם זאת, יש חשיבות רבה לאמירת הלכה זו, הפוטרת חכמים ממימון חלקם, כי היא מלמדת כמה חמורה היא דרישת תשלום מן החכם. יש בכך חוסר הערכה מהותי למסירותו לתורה, לפועלו החיוני לתועלת הכלל, שלא על מנת לקבל פרס.

הדרך המובחרת היא, לתמוך בבני תורה בסיוע כלכלי, ככל הניתן, מפאת הקדשת חייהם לתורה ולתועלת הציבור.

(יג) התלמיד חכם עשיר – כגון שקיבל ירושה, וכל עתותיו פנויים ומוקדשים לתורה. אבל אם מלבד היותו תלמיד חכם, הוא גם עובד כדי להתעשר, אין הוא מוגדר חכם ש"תורתו אומנותו", כפי שהשולחן ערוך מיד יבאר, וחייב בכל התשלומים. פטירת חכם עשיר מחלקו במימון, מלמדנו שאין הפטור בגדר צדקה לאביון, אלא הבעת הערכה למסירותו לתורה, כהוקרה כללית כלפי אוחזי התורה.

(יד) תלמידי חכמים שתורתם אומנותם – כלומר, עסוקים כל זמנם בלימוד התורה, ורמת החיים שלהם מצומצמת ביותר. או שמקבלים משכורת, ומקדישים כל עתותיהם לתורה ולתועלת הציבור.

תורה ולומד תדיר, נקרא תורתו אומנתו (טו). הגה: ואין חילוק בין שהוא תופס ישיבה או לא, רק שהוא מוחזק לתלמיד חכם בדורו שיודע לישא וליתן בתורה, ומבין מדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושו ובפסקי הגאונים, ותורתו אומנתו כדרך שנתבאר (טז) (ת"ה סימן שמ"ב). ואף על גב דאין בדורינו עכשיו חכם לענין שיתנו לו ליטרא דדהבא אם מביישו (יז), מכל מקום לענין לפטרו ממס מקילין להם בזה (יח), רק שיהא מוחזק לת"ח (יט), כמו שנתבאר (שם סימן שמ"א). ומ"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממס, ויש מקומות שנהגו שלא לפטרן (כ) (שם שמ"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) **נקרא תורתו אומנתו** – ורק אז פטור מתשלומי המסים, אך אם לאו, חייב ככל אדם. כיום נדיר למצוא תלמיד חכם במדרגה זו. אבל אם ישנו, חייבים לסייע לו ולפטור אותו מן המסים של ההגמונים.

(טז) **ותורתו אומנתו כדרך שנתבאר** – לאו דווקא ראשי ישיבות, אלא כל אדם שמחבר בין שני הערכים הנ"ל, שכל זמן פנוי לומד ומלמד, ויש לו ידיעה ברוב מקצועות התורה, הרי הוא תלמיד חכם הפטור ממסים.

(יז) **ליטרא דדהבא אם מביישו** – הרמב"ם³ הביא שהמבייש תלמיד חכם חייב לשלם לו פיצויים בסך "ליטרא של זהב"⁴, אך להלכה נפסק, שאין בימינו תלמיד חכם במדרגה זו.

(יח) **לענין לפטרו ממס מקילין להם בזה** – כלומר, למרות שאין בנמצא תלמיד חכם במדרגה כזו, השולחן ערוך מבהיר, כי הפטור ממסים נוהג גם בדור שלנו, וגם מי שאינו בגדר תלמיד חכם כבדורות עברו, נפטר ממסים.

(יט) **רק שיהא מוחזק לת"ח** – פטור זה חל רק בתנאי שהוא לומד בכל זמן פנוי, ובקי ברוב התורה, כי אז הוא מוגדר תלמיד חכם לעניין הפטור ממסים.

(כ) **שנהגו שלא לפטרן** – כי היום אין תלמידי חכמים בדרגה זו המאפשרת

3. הלכות חובל ומזיק פרק ג הלכה ה: "כְּבֹר נִפְסֵק הָדִין שֶׁכָּל הַמְּבִישׁ תִּלְמִיד חָכֵם אֶפְלוּ בְּדָבָרִים, קוֹנְסִין אוֹתוֹ וְגוֹבִין מִמֶּנּוּ מִשְׁקָל שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשָּׁה דִּינָר מִן הַזֶּהָב שֶׁהוּא מִשְׁקָל תִּשְׁעֵי סָלָעִים פָּחוֹת רַבִּיעַ".

4. כ-180 גרם של זהב.

סעיף ג

וְתַלְמִיד חָכָם הַמְּזוּלָּל בַּמִּצּוֹת וְאֵין בּוֹ יִרְאֵת שָׁמַיִם, הָרִי הוּא כִּקְלִי שֶׁבְּצִבּוֹר (כא).

ה'רא"ש שם בתשובה (ותשובת ה"ר נחמיה שם).

סעיף ד

(כב) "תלמיד חכם שיש לו סחורה למכור, לא היו מניחין לשום

"מעובדא דרב דימי מנהרדעא דאיתי גרוגרות וכו', וכדא"ל ריש גלותא לרבא וכו' ב"ב דף כב, א וכ"פ הרא"ש שם, והרמב"ם בפ"ו מהל' ת"ת.

שולחן ערוך כפשוטו

פטור ממסים, ודין פטור ממסים זֶהָה לחובת תשלום של המבייש תלמיד חכם. וכמו שאמרו שאין בימינו תלמיד חכם כזה לעניין חיוב פיצויים בעד ביוש, כך אין לנו תלמיד חכם לפוטרו ממסים. אלא שזו דעת הרמ"א, ולא דעת המחבר. למעשה, בימינו חייבים תלמידי החכמים בתשלום מסים מהסיבות הבאות: המיסים נגבים לצורך כולם, והם בגדר מימון שירותים שכל אדם צורך. ואין תלמידי חכמים שאפשר להגדיר "תורתם אומנותם", הבקאים ברוב חלקי התורה. כמו כן, אין תלמיד חכם שלא צריך הגנה.

אמנם סעיף זה מאוד חשוב, כי אף שישלם מיסים כמו כולם, חייבים לכבדו ולסייעו מבחינה כלכלית. ואם משלמים לו שכר עבור תרומתו לציבור, יש לשלם לו בצורה מכובדת ולא כעני בפתח.

(כא) הרי הוא כקל שבצבור – יש חשיבות רבה בהתאמה בין לימוד לקיום המצוות. כי לימוד התורה צריך להביא למידות טובות ולדקדוק בקיום המצוות. תלמיד חכם שאינו מקיים מצוות, יש להגדירו כאנציקלופדיה מהלכת, ולא כתלמיד חכם, והוא גרוע יותר מעם הארץ שאינו יודע את התורה. כי אדם שרכש ידיעות מקיפות בתורה, ואינו מקיימם, הרי הוא גורם חילול השם של ממש, ולא מגיע לו שום כבוד.

(כב) הקדמה לסעיף – סעיף זה מסביר כי תלמיד חכם המוכר סחורה, מקבל

אדם למכור מאותה סחורה עד שימכור הוא תחלה את שלו (כג).
 ידוקא דליכא גוים דמזבני (כד), אבל אי איכא גוים דמזבני, לא,
 דהא לית רווחה לצורבא מדרבנן, ואפסודי להנך בכדי, לא
 מפסדינן (כה).

יטור בח"מ בסי' קנ"ז בשם הרמב"ן.

סעיף ה

(כו) יתלמיד חכם שיש לו דין עם אחר ועומד לפני הדיין, ויש שם

ימימרא דרבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא וכו', נדרים דף סב, ב
 ומעובדא דרב יוסף דשלח לרב נחמן עולא חבירינו וכו' שבועות דף ל, א. ועיין בח"מ
 סימן טו וסימן יז פרטי דינים אלו.

שולחן ערוך כפשוטו

זכות קדימה במכירה. כי הואיל ואינו מתפרנס מהלימוד, או מההוראה, אלא
 עובד לפרנסתו, זו הדרך לסייעו. עיסוקו במסחר מעורר חשש, שיחסר לו זמן
 ללימוד תורה, על כן ניתנת לו זכות קדימה, למכור לפני כולם.

(כג) **שימכור הוא תחלה את שלו** – זכות זו נועדה לאפשר לתלמיד חכם
 לעשות את הקופה היומית שלו במהירות, ולחזור ללימודו מהר ככל האפשר,
 כי בכך נאפשר לו להקדיש את זמנו לתורה.

(כד) **דליכא גוים דמזבני** – דין זה חל רק כאשר אין חנויות של גוים המוכרים
 את אותה סחורה.

(כה) **ואפסודי להנך בכדי, לא מפסדינן** – תרגום: אם יש גוים המוכרים את
 אותה סחורה, לא מונעים מיהודים אחרים למכור. כיוון שבמקרה כזה, תלמיד
 חכם לא ירוויח מהקדימה, ואין להפסיד סוחרים אחרים ללא תועלת.

(כו) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן בזכות קדימה בדין, שניתנה לתלמיד
 חכמים. חשוב לציין שזכות קדימה זו אינה פוגעת בעיקרון השוויון בדין, כפי
 שנאמר (דברים א, טז-יז) "וּשְׁפָטֶתֶם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו", וכן נאמר "פָּקֶטֶן
 פְּגָדָל תִּשְׁמָעוּן". כלומר, חובה לנקוט משנה זהירות במשפט, ולהשוות בין
 כולם. לפיכך, גם כאשר יש לתלמיד חכם דין כנגד עם הארץ, אסור לכבד את
 התלמיד חכם יותר מעם הארץ, כי רק השוויון בינם מאפשר משפט צדק.

בעלי דינים אחרים שקדמו לפניו תחלה, מקדימים דינו של תלמיד חכם (כז) ומושיבין אותו (כח).
 ימימרא דרבה בר רב הונא שם.

סעיף ו

טו עון גדול הוא לבזות תלמידי חכמים או לשנאותן (כט), וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא, והוא בכלל: כי דבר טו טור בשם הרמב"ם בפ"ז מהת"ת מהא דתנן אפיקורוס אין לו חלק לעולם הבא, וכדמפרש רב ורבי חנינא שם בסנהדרין דף צט, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

עם זאת, כבוד תלמידי חכמים הוא חלק בלתי נפרד מכבוד התורה, ויש צורך לכבד את התורה. מה עשו? העניקו להם זכות קדימה ומקדימים את דינו לפני אחרים, כמבואר בסעיף זה.

(כז) מקדימים דינו של תלמיד חכם – כדי לכבד את התורה, מקדימים את הליכי בית הדין עבורו. אמנם הענקת הכבוד מוגבלת לזכות הקדימה בתור. אבל בכל הנוגע לדיון עצמו, חובה מן התורה לטפל בו כבכל דיון אחר, ללא שום העדפה מיוחדת.⁵

(כח) ומושיבין אותו – בדרך כלל, בעלי הדינים עומדים במהלך הדיון. אבל בדיון שמעורב בו תלמיד חכם, הוא יושב. וממילא, כדי לשמור על שוויון בדיון, גם בעל דינו יושב, אף אם הוא עם הארץ.⁶

(כט) לבזות תלמידי חכמים או לשנאותן – כפי שכבר התבאר, תלמידי חכמים מייצגים את התורה, וביזויים כמוהו כביזוי התורה עצמה.

5. לשיטת ראשונים רבים, לא תחול זכות זו אלא כשהגיעו שני הדיונים השונים יחד אל בית הדין. זאת ועוד, כולם מודים שזכות זו היא רק לעניין הקדמת דינו. אבל לאחר שכבר התחילו דין אחר, לא מפסיקים אותו כדי להכניס תלמיד חכם ובעל דינו.

6. כמובא בחושן משפט סימן יז סעיף ב.

ה' בְּזָה (ל) (במדבר טו, לא). הגה: ואסור לְשִׁמֵּשׁ (לא) במי ששונה הלכות (*) (לב) וכל שכן במי ששונה תלמוד שהוא הגמרא (לג), ויקדים לשמש במי ששונה הלכות קודם שישמש במי ששונה גמרא (לד) (רבינו ירוחם נתיב ב').
(*) (פי' רש"י - הם המשניות).

סעיף ז

(לה) ¹⁰מי שהעידו עליו שביזה תלמיד חכם, אפילו בדברים (אפילו ¹⁰מהא דשמתיא אביי ורבא להווא טבחא וכו' מועד קטן דף טו, א, משנה ו פרק ה דעדיות, שנידו את עקביא מפני שאמר על שמעיה ואבטליון דוגמא השקוה וכו').

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) והוא בכלל: פ' דְּבַר ה' בְּזָה - פסוק זה נכתב בתורה בנוגע לאדם העובד עבודה זרה במזיד, ומתחייב כרת, ככתוב (במדבר טו, לא): "כִּי דְבַר ה' בְּזָה וְאֶת מִצְוָתוֹ הַפֶּר הַפֶּרֶת תִּפְּרֹת הַנֶּפֶשׁ הֵהוּא עֲוֹנָה בָּהּ". הוסיפה הגמרא ופירשה כי הביטוי החריף "כִּי דְבַר ה' בְּזָה" כולל בתוכו כל מי שמבזה את דבר ה', ובכלל זאת, המבזים תלמידי חכמים, הנושאים בפייהם את דבר ה'.

(לא) ואסור לְשִׁמֵּשׁ - לשמש פירוש, לקבל שרות. לפי זה, אסור להשתמש בתלמידי חכמים לצורך שירותים אישיים, כי שימוש כזה מבזה את כבודם ומעמדם. אמנם מותר לקבל שירות אישי מתלמיד חכם העובד לפרנסתו ומשרת לקוחות.

(לב) ששונה הלכות - אדם השונה הלכות הוא תלמיד חכם היודע הלכות, אך אינו יודע את מקורם וטעמם. גם אדם כזה נחשב תלמיד חכם.

(לג) ששונה תלמוד שהוא הגמרא - הוא ברמה גבוהה יותר, כי יודע את מקורם וטעמם של ההלכות.

(לד) קודם שישמש במי ששונה גמרא - במקרים שאין ברירה ויש צורך להיעזר בתלמיד חכם, עדיף להיעזר בשונה הלכות, שהוא פחות נכבד ממי ששונה גמרא.

(לה) הקדמה לסעיף - שלושת הסעיפים הבאים דנים בנידוי המוטל על המבזה תלמיד חכם. יש עבירות שונות, שהתורה לא הטילה עליהם עונש. אך חכמים, שראו בהתנהגויות האלה מעשים חמורים, הקימו מערך של נידוי,

שלא בפניו), בית דין היו מנדין אותו וואין מתירים לו עד שִׁירְצָה החכם שנידוהו בשבילו (לו). וואם ביזה את החכם לאחר מותו, בית דין מנדין אותו והם מתירים לו משיחזור בתשובה. הגה: אבל אין דין תלמיד חכם בזמן הזה לענין שיתן לו המבייש ליטרא דדהבא (לז). (מהרי"ק שורש קס"ג ומהרי"ו סימן קס"ג). ומכל מקום יקנסו הבית דין המבייש לפי המבייש והמתבייש (לח) (ריב"ש). ובלבד שלא יתחיל החכם במריבה לבזות בני אדם שלא כדין ויגרום בזה שיבזוהו ויתרסו נגדו (ג"ז שם). ומכל מקום אף אם התחיל החכם קצת, אין רשות לכל אדם להחציף נגדו לענות לו בעזות ל"שון הרמב"ם ממשמעות עובדא דההוא טבחא וכו' ואמר ליה רב אשי שליחותיה קא עבדינן וכו' חולין דף יח, א. ו"שם בברכות דף יט, א ובירושלמי פ"ג דמ"ק מ"ייתי ראייה מהך מתני' דאפילו לאחר מותו.

שולחן ערוך כפשוטו

שמשמעו המעשי הרחקת המנוחה מן הקהילה. בין שאר הדברים עליהם מנדים, נכלל גם המבזה תלמיד חכם. כיום למעשה, משתמשים בכלי הנידוי רק במקרים חריגים ביותר. ועדיין למדים אנו מדין זה, כמה חמור הוא ביזוי תלמידי חכמים.

(לו) שִׁירְצָה החכם שנידוהו בשבילו – כלומר עד שיבקש ממנו סליחה, והרב המבזה ימחל לו.

(לז) ליטרא דדהבא – ברמב"ם מובא שהמבייש תלמיד חכם חייב לשלם לו קנס בסך "ליטרא זהב"⁷. מבהיר כאן הרמ"א, כי דין זה לא שייך בימינו, מאחר ואין לנו חכמים שאכן מוגדרים תלמיד חכם כבימי קדם. וזה מוסכם על המחבר, שלא הביא דין זה.

(לח) לפי המבייש והמתבייש – כלומר, אופן קביעת הקנס נעשה באמצעות בית הדין, על פי אומדן ערך הבושה בהתאם לאישיות המבייש, ועל פי אישיות המתבייש⁸. כגון מי שבייש אדם מכובד, הביוש שלו יותר מתחושת הבושה של אדם פשוט.

7. ראה רמ"א בסעיף ב לעיל ובהערות, שם הוסבר דין זה.

8. כך מובא בשולחן ערוך חושן משפט סימן תכ סעיף כד.

(הגהות מרדכי דקדושין), והכל לפי ראות הדיינים (לט).

סעיף ח

^טהחכם עצמו היה מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר כנגדו, ואין צריך לא עדות ולא התראה (מ). ואין מתירין לו עד שִׁירְצָה החכם. ^{כא}ואם מת החכם, באים שלשה ומתירים לו (מא). ^{כב}ואם רצה החכם למחול לו ולא נידהו, הרשות בידו. הגה: יש אומרים שבזמן הזה אין ת"ח יכול לנדות לכבוד עצמו ולא לעשות דינא לנפשיה (מב) (מהרי"ק ומהרי"ו שם ובפסקי מהרא"י סי' רצ"ה), ויש חולקים (מג), ובלבד שיהא מוחזק וראוי י"לשון הרמב"ם שם די"ב מהא דתלמיד שנידה לכבודו נידויו נדוי, מועד קטן דף טז, א. ^כשם מהא דאמר רב יוסף האי צורבא מרבנן עביד דינא לנפשיה במילתא דפסיקא ליה, וכפי' הראב"ד, דלנדונו קאמר אם ביזוהו אע"פ שאין שם עדים, ריב"ש. ^{כא}שם. ^{כב}עין בסעיף שאחריו.

שולחן ערוך כפשוטו

(לט) והכל לפי ראות הדיינים – ההחלטה הסופית אם להעניש את המתחזף בצורה מסוימת, כגון קנס או נידוי, או לחילופין, לוותר לגמרי על העונש, מפאת חלקו של התלמיד חכם במריבה, נתונה לשיקול דעתם של הדיינים. דין זה תוצאה ממה שראינו בסימן רמ, שמנדים אב המכה את בנו הגדול, בגלל שעובר על איסור "לפני עיוור לא תתן מכשול", למרות שהבן חייב בכבוד אביו. באותה מידה, גם כאן, אף שכולם חייבים בכבוד תלמיד חכם, בכל אופן, אם הוא זה שיזם את המריבה, דינו כדין אב המכה את בנו הגדול.

(מ) ואין צריך לא עדות ולא התראה – בזמנם סמכו על החכם שהוא פועל בצדק וביושר, על כן מלבד תלונת החכם, לא היה צורך בעדות נוספת.

(מא) באים שלשה ומתירים לו – אם המבזה התחרט על מעשיו, בית דין של שלושה דיינים רשאי לבטל את הנידוי.

(מב) ולא לעשות דינא לנפשיה – בימינו יש חשש לשימוש לא ראוי בנידוי, ויש מי שסובר שצריך להגביל סמכות זו, ולא לקבל את דברי התלמיד חכם, ללא עדות נוספת.

(מג) ויש חולקים – לדעתם, גם כיום ניתן לסמוך על התלמיד חכם.

לכך (מד) (ריב"ש ומהר"ד כהן) (ועיין לקמן סוף סימן של"ד (מה)).

סעיף ט

^נאף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לתלמיד חכם שינתיג עצמו בדבר זה. במה דברים אמורים (מו), שחירפוחו בסתר. ^נאבל אם חירפוחו בפרהסיא (מז), אסור לו למחול על כבודו, אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש, עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו (מח).

^נרמב"ם שם ספ"ז (ובב"י לקמן ס"ס של"ד) מהא דאמר מימי לא עלתה קללת אדם על מטתי כי הא דמר זוטרא וכו' מגילה דף כח, א, ומהירושלמי פ"ג דמ"ק מעובדא דריב"ל דשלח בתר חד בר נש וכו' א"ל אילולי דלא חרמית בר נש מיומאי וכו'. ^נמהא דאמרין כל ת"ח שאינו נוקם וכו' יומא דף כג, א ומחלק הרמב"ם דהא דמגילה איירי בצנעא, וההיא דיומא איירי בפרהסיא.

שולחן ערוך כפשוטו

(מד) ובלבד שיהא מוחזק וראוי לכך – תלמיד חכם זה מוכר כאדם ישר והגון, מלבד היותו תלמיד חכם. למעשה, בימינו לא מגדים כלל, כדעה הראשונה של הרמ"א.

(מה) ועיין לקמן סוף סימן של"ד – שם התבאר דין הנידוי בהרחבה.

(מו) במה דברים אמורים – שראוי למחול.

(מז) אם חירפוחו בפרהסיא – אין זה ביזיון אישי שלו אלא ביזוי התורה, ואין הוא רשאי למחול על ביזיון התורה.

(מח) ויסלח לו – וכשמבקש ממנו מחילה, עליו למחול מיידית.

סימן רמ"ד

קימה והידור בפני חכם אפילו אינו רבו, ובו י"ח סעיפים.

סימן זה ממשיך את הדיון בנושא כבוד תלמידי חכמים, אשר החל בסימן הקודם. בעוד שסימן רמג התמקד בחובת הכבוד של הציבור כלפי תלמידי חכמים, סימן זה דן בחובת כל אדם לכבד תלמידי חכמים ומבוגרים. חובה זו נלמדת מן הפסוק (ויקרא יט, לב) "מפני שִׁיבָה תקום והדרת פני זקן", המלמד על הצורך לכבד אנשים מבוגרים ותלמידי חכמים. ההלכה מבחינה בין שִׁיבָה (אדם מבוגר מעל גיל שבעים) ל"זקן" (תלמיד חכם), אף שאינו רבו. ודנה בחובות הכבוד השונות כלפי כל אחד מהם. עיקר הכבוד המדובר בסימן זה הוא חובת הקימה בפניהם.

הסימן מחולק לנושאים שונים: סעיפים א–ט דנים בדיני קימה בפני תלמידי חכמים, סעיפים י–יד דנים בדיני קימה בפני אנשים מיוחדים (מופלג בחכמה, נשיא, אב בית דין, ובעל מעשים טובים), וסעיפים טו–יח באופני הכיבוד בבית המדרש.

סעיף א

^אמצות עשה לקום מפני כל חכם (א), אפילו אינו זקן אלא יניק וחכים (ב), ואפילו אינו רבו (ג), (רק שהוא גדול ממנו (ד) וראוי ללמוד ^אלשון הטור מברייטא קידושין דף לב, ב וכר' יוסי הגלילי וכדמפרש שם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **לקום מפני כל חכם** – מקור חובה זו הוא הפסוק "והדרת פני זקן", ו"זקן" בלשון התורה הוא אדם שקנה חכמה.
- (ב) **יניק וחכים** – צעיר ותלמיד חכם גדול.
- (ג) **ואפילו אינו רבו** – דיני כבוד לרבו נלמדו בסימן ר"מ. כאן אנו למדים כי חובת הכבוד חלה גם בנוגע לתלמידי חכמים שלמדו ומלמדים תורה, אף אם אינם רבותיו של הקם, כי הם השומרים על גחלת קדושת ישראל.
- (ד) **שהוא גדול ממנו** – חובה זו חלה אף בחכם שאינו רבו, ואף אם הקם עצמו

ממנו (ה)) (טור בשם ^(*) הרמב"ם ור"ן פ"ק דקדושין). **וכן מצוה לקום מפני שיבה,**
בדהיינו בן שבעים שנה (ו), (אפילו הוא עם הארץ, ובלבד שלא יהיה
רשע (ז)) (ב"י בשם התוספות ובהגהות מ"י פ"ו ומרדכי פ"ק דקדושין ור' יוחם ור"ן ור"ת).
^(*) אינו ברמב"ם, וכבר העיר הב"י בזה. ³ כ"כ הרא"ש שם אהא דא"ר יוחנן הלכה כדאיסי
 בן יהודה דאמר אפי' כל שיבה במשמע, שם דף לג ע"א וכפי' ר"ת שם בתוס' דף לב,
 ריש ע"ב.

סעיף ב

מאימתי חייב לקום מפניהם, משיגיע לתוך ארבע אמותיו (ח) עד
ברייתא שם דף לג ע"א, ושם ע"ב. ¹ שם בברייתא ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

חכם, ובלבד שהצעיר חכם ממנו. אין חובה לקום בפני מי שאינו חכם כמותו,
 או אפילו שווה לו. ונראה שזה מוסכם על המחבר¹.
(ה) וראוי ללמוד ממנו – החכם ממנו, ראוי ללמד תורה לזה שקם. ואף שאינו
 מלמדו בפועל, היותו ראוי ללמד, מחייב לכבדו.
(ו) בן שבעים שנה – מלבד חובת הקימה לתלמידי חכמים, יש מצווה לקום
 בפני אדם שהגיע לגיל שבעים, שאז האדם מגיע לגיל "שיבה". מקור החובה
 הוא בפסוק "מפני שיבה תקום". הגיל שבעים נלמד מהכתוב בתהלים "ימי
 שנותינו בהם שבעים שנה". גיל זה, כמוגדר בפסוק, הוא ארוך מעבר לחיי אדם
 בסיסיים, ומאז האדם נקרא "איש שיבה".
(ז) ובלבד שלא יהיה רשע – גם המחבר סבור, כפי שנקט הרמ"א, שחלילה
 לכבד רשעים.
(ח) משיגיע לתוך ארבע אמותיו – חובת הקימה מתחילה רק משנכנסו לטווח
 ארבע אמות של החייב בקימה. אך משרואה אותם מרחוק, עדיין לא חלה
 חובה.

1. כי הביא דעה זו בבית יוסף בלי חולק.

שיעברו מכנגד פניו (ט).^ה ורכוב כמהלך דמי (י).

^השם בעיא ונפשטא.

סעיף ג

אסור להעצים עיניו ממנו קודם שיגיע לתוך ארבע אמותיו, כדי שלא יצטרך לקום מפניו כשיגיע לתוך ארבע אמותיו (יא).

^ישם בברייתא דף לב, ב וכדמפרש שם בגמרא דף לג, א.

סעיף ד

אין עומדים מפניהם לא בבית חכם ולא בבית המרחץ (יב), דכתיב: תקום והדרת (ויקרא יט, לב) קימה שיש בה הידור (יג). (ודוקא

^ישם בברייתא.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) עד שיעברו מכנגד פניו – אין צורך להמשיך לעמוד עד שייעלם מעיניו, כי חובת הקימה מסתיימת מיד משחלף החכם על פני החייב בקימה.

(י) ורכוב כמהלך דמי – אם יושב האדם ברחוב, וחכם רכוב על בהמה חולף לפניו, דינו כהולך רגלי, וחייבים לקום בפניו. אך כשעובר לפניו ברכב, נראה שלא צריך לעמוד בפניו, כי הרכב כרשות אחרת.

(יא) לתוך ארבע אמותיו – רק הרואה חכם חייב לקום, ואם יסיט את מבטו כשהחכם מתקרב, כדי להימנע מקימה, הוא אמנם ייפטר, אך זה אסור. להיפך, יש לראות זכות ומצווה בקימה זו.

(יב) ולא בבית המרחץ – בימי קדם, בתי המרחץ כללו שלושה חדרים: בית פנימי (מקום הרחצה עצמו, בו היו ערומים), בית אמצעי (מקום להחלפת בגדים, כעין מלתחה של היום, שם חלקם לבושים, וחלקם ערומים) ובית חיצוני (חדר המתנה, בו כולם לבושים). אין לקום בבית הפנימי, כי זו קימה שאינה מכבדת.

(יג) קימה שיש בה הידור – המצויים בחדרי שירותים ובחדרי מקלחות ערומים בדרך כלל, או לבושים חלקית, והקימה אינה מכובדת.

בבית הפנימי של מרחץ, אבל בבית החיצון (יד), עומדים (טו)¹ (ב"י בשם הגמרא ורי"ף ורא"ש ור' ירוחם ואגודה וסמ"ג סכ"ב).
¹ שם דף לג, א.

סעיף ה

^ט אין בעלי אומניות חייבים לעמוד בפני תלמיד חכם בשעה שעוסקים במלאכתן (טז). ואם הוא עוסק במלאכת אחרים ורוצה להחמיר על עצמו לעמוד מפניו, אינו רשאי (יז).
^ט לשון הטור מהא דאיתא שם בגמ' אין בעלי אומניות רשאים, וכפי' השני שבתוס' שם, וכ"כ הרמב"ם בפ"י. 'כפירוש ראשון שבתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) אבל בבית החיצון – בו כולם לבושים, והקימה מכבדת. היושב שם חייב לקום, אם נכנס תלמיד חכם.
 הבית האמצעי, נראה שדינו כדין הבית הפנימי.²
 (טו) עומדים – דין זה מוסכם על המחבר.
 (טז) בשעה שעוסקים במלאכתן – כיוון שהפסקת עבודה כרוכה בהפסד כספי, וחובת הכיבוד אינה תובעת הפסד כספי. עם זאת, בעל אומנות החפץ לכבד חכם ולקום בפניו, רשאי לעשות כן.
 (יז) אינו רשאי – העובד עבור אחרים, אינו רשאי להחמיר ולקום בפני חכם,

2. אמנם הש"ך כותב בס"ק ג, שאפילו בחדר האמצעי, שהוא המלתחה של ימינו, בו מקצתם לבושים ומקצתם ערומים, גם שם צריך לקום. והוכיח דבריו ממה שכתוב בשולחן ערוך (אורח חיים סימן פד) שיש שם שאילת שלום. אך בעוניי נראה לי שאין לדמות דיני כיבוד לדין שאילת שלום. כי מה שנאסרה שאילת שלום בבית הפנימי של המרחץ, בו כולם ערומים, זהו משום שהמילה "שלום" היא שמו של השם יתברך, ולפיכך לא נאסרה הזכרת "שלום" בבית האמצעי, כי ניתן להזכיר את השם שלא כנגד הערומים. מה שאין כן לגבי דין כיבוד, נראה שגם מקום זה אינו מקום מכובד לקימה של הידור.

סעיף ו

^אאין ראוי לחכם שיטריח על הצבור לכיין לעבור לפניהם שיעמדו מפניו, אלא ילך לו בדרך קצרה, כדי שלא ירבו לעמוד. ^בואם יוכל להקיף הדרך כדי שלא יעבור לפניהם, זכות הוא לו (יח).

^אשם מהא דרשב"א שם. ^במהא דאב"י ורבי זירא שם.

סעיף ז

^אאפילו חכם שהוא ילד, עומד בפני הזקן המופלג בזקנה (יט). ואינו חייב לעמוד מלא קומתו, אלא כדי להדרו (כ). ^אואפילו זקן גוי, ^בשם בשם הרמב"ם שם פ"ו וכמו שפירש הטור דבריו. ^גשם ושם וכרבא.

שולחן ערוך כפשוטו

כיוון שקימה זו נחשבת גניבת זמן מהמעסיק.³

(יח) **זכות הוא לו** – אין זה ראוי שתלמיד חכם יתכנן את מסלולו במקומות הומי אדם, רק כדי שיקומו לכבודו, אלא ישתדל ללכת באופן שיצמצם את מספר האנשים שייאלצו לקום לכבודו. ואם יוכל להקיף את הדרך כך שלא יעבור בפני הציבור כלל, הרי זה מעשה ראוי של ענווה, וכך יאה ונאה לנהוג. ואף על פי שחובה לעמוד בפני חכם כציווי התורה, מצד החכם אין זה ראוי לנצל את מעמדו הרם ולהטריח את הציבור, אלא ינהג בענווה.

(יט) **עומד בפני הזקן המופלג בזקנה** – חובה זו מקורה במצווה לעמוד בפני אדם בן שבעים ומעלה, וגם חכם צעיר חייב בה, על כן יכבד אותו קצת. ודי להרים עצמו מעט מן הכיסא, כדי להדר את הזקן.

(כ) **כדי להדרו** – היותו תלמיד חכם, אינה פוטרת מקימה בפני זקן שאינו תלמיד חכם.

3. מצינו אמנם שפועל מפסיק לקריאת שמע (אורח חיים סימן סג, סעיף ח), כי על דעת כן הוא השכיר את עצמו, שהרי חיוב זה ידוע מראש לכל יהודי. בנוסף לזה, אין חובה לקום אלא כשאין הפסד, לא עבורו ולא עבור אחרים.

מהדרים אותו בדברים (כא) ^{טו}ונותנים לו יד לסומכו (כב).

^{טו}כאביי שם דף לג, א.

סעיף ח

^{טו}שני חכמים ושני זקנים, אין אחד צריך לקום מפני חבירו, אלא יעשה לו הידור (כג). (ואפילו הרב לתלמידו יעשה לו הידור קצת (כד))

(מהגהת מיימוני פ"ה דת"ת בשם רמ"ך).

^{טו}טור מטעם שפי' לדעת הרמב"ם, כיון שצריכין לנהוג בו ג"כ כבוד אין לו להתבזות לקום.

סעיף ט

(כה) ^יהרואה חכם עובר, אינו עומד עד שיגיע לתוך ארבע אמותיו, וכיון שעבר מלפניו יושב. ^יואם הוא רבו מובהק, עומד

^יברייתא שם דף לג, ב. ^יכאביי שם ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כא) מהדרים אותו בדברים – כלומר, אין חובה לעמוד בפניו, אך ראוי לומר לו מילים טובות.

(כב) ונותנים לו יד לסומכו – אף שלא צריך לכבדו בקימה, חובה לסייע, בעת הצורך גם לזקן גוי (בנוסף להידור בדברים). כגון לתת יד לסומכו, או כשאין כיסא פנוי, לפנות לו מקום ישיבה, מאחר והעמידה קשה לו.

(כג) יעשה לו הידור – כלומר, אין חובה שאחד יקום בפני השני באופן מלא. עם זאת, יש להראות כבוד הדדי על ידי קימה חלקית.

(כד) יעשה לו הידור קצת – מדובר שהתלמיד הוא תלמיד חכם בעצמו⁴.

(כה) הקדמה לסעיף – סעיף זה מחדד את ההבדל בין חובת הכבוד כלפי רבו המובהק, ובין חובת הכבוד לתלמיד חכם שאינו רבו.

4. עם זאת, הגר"א ס"ק יד כתב שזו רק חומרה, ולא חובה מן הדין.

מלפניו מלא עיניו (כו) וְאִינוּ יוֹשֵׁב עַד שִׁתְּכַסֶּה מַעֲיָנָיו אוֹ עַד שִׁישֵׁב בַּמְקוֹמוֹ (כז).

^{יט}מהא דר"א כד הוה בעי ר' יוחנן לסגויי וכו' יומא דף נג, ב.

סעיף י

כ"אם הוא מופלג בחכמה (כח), אפילו אינו רבו, דינו כרבו מובהק (כט). (מי שהוא גדול הדור ומפורסם בדורו בכך, נקרא מופלג בחכמה) (ל)

(ת"ה סימן קל"ח ותוס').

^כטור בשם ה"ר פרק, וכדעת התוס' בברכות דף לא, ב. וכמ"ש בתרומת הדשן סימן קלח, דתרי שינויי ניהו.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) עומד מלפניו מלא עיניו – כאשר רואים תלמיד חכם רגיל, אין חובה לקום עד שהוא מגיע לטווח של ארבע אמות. לעומת זאת, כאשר רואים רב מובהק, חובה לקום מיד כשרואה אותו, ולעמוד עד שהוא נעלם מהעין או מתיישב במקומו.

(כז) עד שישב במקומו – כי יש הבדל מהותי בין רבו מובהק הנחשב "אביו" של התלמיד וחובת הכבוד כלפיו גדולה יותר כפי שלמדנו בסימן רמ"ב, ובין תלמיד חכם שאינו רבו.

(כח) מופלג בחכמה – תלמיד חכם גדול שבדור.

(כט) דינו כרבו מובהק – וחובה לקום בפניו מיד כשרואים אותו, ולעמוד עד שהוא מתיישב או נעלם מהעין.

(ל) נקרא מופלג בחכמה – הגדרת "מופלג בחכמה" אינה מתייחסת רק לגדולי הדורות הקודמים, אלא גם לגדולי הדור נוכחי. כפי שמבואר בגמרא (ראש השנה כה, ב) "יפתח בדורו כשמואל בדורו", כלומר, כל אדם נחשב לגדול בדורו. יפתח, המוזכר בגמרא, היה שופט בתקופת השופטים, ועל אף שהיו גדולים ממנו בדורות מאוחרים יותר (שמואל הנביא), בדורו הוא נחשב לגדול הדור.

סעיף יא

^{כא}אפילו בשעה שהוא עוסק בתורה, צריך לעמוד מפניו (לא).

^{כב}טור, וכאביי דלייט עלה, קדושין דף לג, ב.

סעיף יב

^{כב}חכם, אפילו הוא מופלג בחכמה, ^(*)רשאי לעמוד בפני מי שהוא

בעל מעשים (לב) (ר"ן בשם הרמב"ן).

^{כב}מהא דא"ל ניקום מקמיה דגברא דחיל חטאין הוא וכו', שבת דף לא, ב. ומהא דשאני רב יחזקאל וכו' קדושין שם. ^(*)פירוש, ולא אמרין שהוא זקן ואינו לפי כבודו.

שולחן ערוך כפשוטו

(לא) צריך לעמוד מפניו – סעיף זה קובע כלל חשוב: היה מקום לחשוב לכאורה, שהעוסק במצווה פטור ממצווה אחרת, ככל מצוות התורה, אך הסעיף קובע אחרת. במצוות לימוד תורה לא נאמר כלל זה אלא כשהמצווה יכולה להיעשות על ידי אחר. אם לאו, המצוות דוחות את לימוד תורה. כי מטרת הלימוד הוא המעשה, כמאמר חז"ל (קידושין מ, ב) "תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה". כיבוד תלמיד חכם היא מצווה המוטלת על כל אחד, ואין לפטור מדין "עוסק במצווה".

(לב) בעל מעשים – מותר לחכם לכבד אנשים המצטיינים במיוחד בעשיית חסד, וכך אכן נהגו חכמים. אמנם אין כאן חובה אלא התנהגות נכונה וראויה, שכן הפסוק המלמד על חובת הכיבוד עוסק רק בתלמיד חכם⁵.

5. הרבה פוסקים כתבו אמנם, שהעמידה בפניו חובה היא (ראה ש"ך ס"ק י, וט"ז ס"ק ו, בשמם של הראשונים). אמנם דעת המחבר, שאין זה חיוב אלא מנהג טוב.

סעיף יג

(לג) **ראה אב בית דין (לד)**, עומד מלפניו משיראנו מרחוק מלא

עיניו (לה) עד שיעבור מלפניו ארבע אמות (לו).

^{יב}ממירא דרבי אבהו וכו' שם.

סעיף יד

^{יג}**ראה את הנשיא (לז)**, עומד מלפניו מלא עיניו, ואינו יושב עד

^{יד}שם במירא הנזכרת.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) **הקדמה לסעיף** – בזמן הסנהדרין, הייתה ההוראה יוצאת מהם לכל ישראל. בראשם עמד הנשיא, והמשנה לו נקרא אב בית דין. כיום, משאין סנהדרין, אין נשיא ואין אב בית דין. סעיפים יג-יז דנים בכבוד הנשיא, אב בית דין, וחכם. סעיפים יג-יד עוסקים במעברם של נכבדים אלה בשוק, כשהרואה אותם ישוב, וסעיפים טז-יז עוסקים ביושב הרואה אותם בכניסתם אל בית המדרש.

(לד) **אב בית דין** – המשנה לנשיא, כאמור. ויש לכבדו מאוד, אך לא כמו הנשיא. מעמדו נכבד משל תלמיד חכם רגיל, אך פחות מזה של נשיא, כפי שיתבאר בסעיף הבא.

(לה) **משיראנו מרחוק מלא עיניו** – בדין זה, שווה אב בית הדין לנשיא, כפי שיתבאר בסעיף הבא.

(לו) **שיעבור מלפניו ארבע אמות** – כאן אנו רואים חובת כיבוד הגדולה מעט יותר מתלמיד חכם רגיל שאינו אב בית דין. כי אצל חכם רגיל, מיד אחרי שחולף על פני הקם, מותר לשבת. והיא עדיין פחותה מחובת כבוד הנשיא, אצלו צריך הקם להמתין עד שיתרחק לגמרי ולא יראנו.

(לז) **ראה את הנשיא** – שהוא, כאמור, המנהיג הרוחני של האומה, ונושא באחריות התורה לכל ישראל. על כן דינו כרבו המובהק, כפי שראינו בסימן רמב סעיף טז.

שישב במקומו או עד שיתכסה מעיניו (לח). ^{כה}יכולם שמחלו על כבודם, כבודם מחול (לט), ואף על פי כן מצוה לכבדם ולקום מפניהם קצת.

^{כח}שם דף לב ע"א וע"ב, ובכתובות דף יז, א.

סעיף טו

(מ) ^{כז}כשהנשיא נכנס לבית המדרש, עומדים (מא) ואינם יושבים עד שיאמר להם: שבו. כשאב בית דין נכנס, עושים לו שורות עומדים מכאן ומכאן (מב), עד שישב במקומו (מג). כשהחכם נכנס, כל שיגיע לו בארבע אמותיו עומד מלפניו, אחד עומד ואחד יושב (מד), עד שנכנס במקומו (מה).

^{כח}ברייתא הוריות דף יב, ב וכפי' התוס' והרא"ש שם בפרק קמא דקידושין.

שולחן ערוך כפשוטו

(לח) או עד שיתכסה מעיניו – בניגוד לכיבוד אב בית דין, שאחרי שהתרחק ארבע אמות מותר לשבת, יש לנהוג בנשיא כבוד גדול מאד, כברבו המובהק. (לט) כבודם מחול – כאשר מוותרים הנשיא או אב בית הדין על כבודם, הם מעידים שהכבוד הניתן להם הוא לכבוד התורה, ולא לכבודם האישי, כי הם עבדי ה'.

(מ) הקדמה לסעיף – סעיף זה ושאריו דנים בכבוד הנשיא, אב בית הדין, וחכם, בעת כניסתם לבית המדרש.

(מא) עומדים – כל יושבי בית המדרש חייבים לעמוד לכבודו.

(מב) עומדים מכאן ומכאן – כלומר, לא חלה חובה על כל יושבי בית המדרש, אלא רק היושבים בשורה בה יחלוף אב בית הדין, חייבים לעמוד לפניו.

(מג) עד שישב במקומו – ואין צורך להמתין עד שיאמר שבו.

(מד) אחד עומד ואחד יושב – מי שעמד לפני כן, רשאי לשבת מיד אחר שיחלוף על פניו.

(מה) עד שנכנס במקומו – הלכה זו רלוונטית גם לזמננו, שכן גם כיום, חובה לעמוד בפני חכם, כאשר הוא נכנס לטווח ארבע אמות של היושב. ומרגע

סעיף טז

^{יב}בני חכמים (מו) ותלמידי חכמים (מז), בזמן שהרבים צריכים להם (מח), מפסיעים על ראשי העם ונכנסים למקומם (מט). ^{יג}ואין שבח לתלמיד חכם שיכנס באחרונה (נ). ^{יד}יצא לצרכיו (נא), נכנס וחוזר למקומו (נב).

^{יז}שם בברייתא. ^{יח}רמב"ם שם בפ"ו. ^{יט}כרבא דאמר האידנא דחלשא עלמא ואפילו לגדולים שם.

שולחן ערוך כפשוטו

שהחכם עבר את האדם, מותר לשבת, ואין חובה להמשיך לעמוד לכבודו. ונהגו לקום בפני רב הקהילה, כשעולה לתורה, ולפני מורה, כשנכנס לכיתה, וזו הנהגה נכונה.

(מו) בני חכמים – בניהם של תלמידי חכמים.

(מז) ותלמידי חכמים – תלמידיהם של תלמידי חכמים.

(מח) בזמן שהרבים צריכים להם – כאשר נדרשים בני ותלמידי החכמים לסייע לציבור, גם אם אינם תלמידי חכמים בעצמם.

(מט) ונכנסים למקומם – בזמן חז"ל, צורת הישיבה בבתי מדרש הייתה על הקרקע ולא על ספסלים, ומי שנכנס באיחור וביקש ללכת אל מקומו, היה נראה כמהלך על ראשי הישובים, ואין זה מכבדם. על כן נדרשו כל הנוכחים להגיע יחד עם כולם, בזמן שנקבע, כדי שלא ייראו כמהלכים על ראשי הנוכחים, מאחר וכל יהודי נקרא "עם קדוש". עם זאת, לבני ותלמידי חכמים אלו המשרתים את הציבור, מותר לעשות כן, ולהיכנס למקומם גם במקרה שאיחרו.

(נ) שיכנס באחרונה – אף שרשאים להיכנס אל מקומם באיחור, אין זה ראוי, כי הנכנס מטריח את המצויים בארבע אמותיו לקום לכבודו. יותר ראוי להקפיד על כניסה בזמן, יחד עם כולם, כדי למנוע טרחה מן הציבור.

(נא) יצא לצרכיו – כלומר, יצא מפאת הכרח, כגון שירותים.

(נב) נכנס וחוזר למקומו – מותר לו לחזור למקומו, כי יצא בגלל אונס. אבל

סעיף יז

^לבני חכמים שאבותיהם ממונים פרנסים על הצבור (נג), בזמן שיש בהם דעת לשמוע (נד), נכנסים ויושבים לפני אביהם (נה) והופכים פניהם כנגד אביהם. ואם אין בהם דעת לשמוע (נו), הופכים פניהם כלפי העם (נז).

^לשם בברייתא הנזכרת.

שולחן ערוך כפשוטו

אם יצא לסיבה אחרת, אין לו לחזור, כדי שלא להטריח את הציבור. מכאן אנו למדים על חשיבות כבוד הציבור, ואיסור הטרחתו.

(נג) ממונים פרנסים על הצבור – האבות מכהנים בתפקידים ציבוריים, כגון שמלמדים שיעורי תורה בקביעות. במקרים אלה, כאשר האב מלמד תורה בציבור, ניתנת לבניו הזכות לשבת קרוב אליו, גם אם אינם תלמידי חכמים בעצמם.

(נד) שיש בהם דעת לשמוע – כלומר, מסוגלים להבין את דברי התורה שאביהם מלמד.

(נה) נכנסים ויושבים לפני אביהם – כיון שהם מבינים, עליהם לשבת ככל התלמידים, פניהם מול אביהם. ולכבוד אביהם, מושיבים אותם בשורה ראשונה.

(נו) אין בהם דעת לשמוע – אינם מסוגלים להבין את השיעור.

(נז) הופכים פניהם כלפי העם – במצב זה, הבנים יושבים מאחורי אביהם, ופניהם מופנים אל הציבור. סידור ישיבה זה נועד למנוע מהם לתפוס מקום, השמור לאלו המסוגלים להבין את השיעור. ישיבה זאת מאפשרת להם להיות קרובים לאביהם, אך לא על חשבון האחרים.

סעיף יח

(נח) ^{לא}היו ביחד, חכם שמופלג בחכמה והוא בחור **(נט)** וזקן שמופלג בזקנה והוא חכם קצת **(ס)**; בישיבה של דין או של תורה **(סא)**, הולכים אחר החכמה להושיב החכם בחור בראש ולדבר תחילה **(סב)**. ובמסיבה של משה או של נישואים **(סג)**, הולכים אחר הזקנה להושיבו בראש **(סד)**. ^{לב}ואם החכם מופלג בחכמה והזקן ^{לז}מימרא דרבי אמי וכדמפרש רב אשי בב"ב דף קכ, א. ^{לח}הרמב"ם שם וכתבו הרא"ש בפ"ק דקדושין וכדמפרש הרמב"ם שם הטעם, דבשביל שהבחור חכם קצת יותר ממנו אין לנו לבייש את הזקן, והחכם אינו בוש בכך, מאחר שזקן ממנו, יודע הוא שבשביל זקנתו חולקין לו כבוד.

שולחן ערוך כפשוטו

(נח) הקדמה לסעיף – סעיף זה מתייחס למקרים בהם נפגשים שני חכמים, האחד צעיר בעל חכמה רבה, והשני זקן בעל חכמה מועטה. את מי מושיבים בראש, ואת מי מכבדים לדבר ראשון. מצד אחד, יש יתרון לחכמה, בגלל מצוות "והדרת פני זקן" (שקנה חכמה). מצד שני, גם לזקנה בגיל יש יתרון, בגלל מצוות "מפני שיבה תקום". הסעיף מפרט את כללי הכבוד לכל אחד, בהתאם לנסיבות.

(נט) חכם שמופלג בחכמה והוא בחור – תלמיד חכם בעל ידע תורני נרחב, אך צעיר בגילו.

(ס) שמופלג בזקנה והוא חכם קצת – זקן בגיל שבעים ומעלה, בעל ידע תורני.

(סא) בישיבה של דין או של תורה – במקרים בהם יושבים בבית דין ועוסקים בענייני הלכה, או לימוד תורה.

(סב) להושיב החכם בחור בראש ולדבר תחילה – כי בענייני לימוד, יש להעדיף ולכבד תחילה את התלמיד חכם, בשל חוכמתו הרבה.

(סג) ובמסיבה של משה או של נישואים – אם לא מדובר בשיעור תורה או דיון בבית דין, יש להעדיף את המבוגר.

(סד) הולכים אחר הזקנה להושיבו בראש – הואיל ולא מדובר בלימוד תורה,

אינו מופלג בזקנה (סה), בכל מקום הולכים אחר החכמה (סו). ואם הזקן מופלג בזקנה והחכם אינו מופלג בחכמה, בכל מקום הולכים אחר הזקנה, הואיל והוא חכם קצת (סז). ואם אין שום אחד מהם מופלג, לא זה בחכמה ולא זה בזקנה, הזקן קודם בכל מקום (סח).

שולחן ערוך כפשוטו

חשיבות הגיל עולה על חשיבות החכמה והמבוגר קודם, כי הוא גם חכם קצת, וגם זקן מופלג. אבל אם הוא עם הארץ, אין להושיבו בראש.

(סה) והזקן אינו מופלג בזקנה – הוא רק מבוגר מהחכם, ולא איש שיבה.

(סו) הולכים אחר החכמה – כי במקרה זה אין מצוות "מפני שיבה תקום".

(סז) הואיל והוא חכם קצת – ואף שהצעיר חכם מהזקן, אין זה מספיק לדחות את חובת הכבוד לזקן, שגם הוא חכם קצת.

(סח) הזקן קודם בכל מקום – כאשר אין הבדל משמעותי בין תלמיד חכם צעיר לזקן, יש להעדיף ולהקדים את המבוגר, מכיוון שהוא גם קצת חכם. מכאן אנו למדים, כי צריך לכבד מבוגרים, גם אלו שלא הגיעו לגיל שבעים, ולהושיבם בראש השולחן. עם זאת, אין חובה לעמוד בפניהם.

הלכות תלמוד תורה

סימנים רמה-רמו

**סימן רמ"ה – חייב כל אדם ללמד לבנו ולהעמיד תלמידים,
ובו כ"ב סעיפים.**

סימן זה והבא אחריו עוסקים במצוות תלמוד תורה. מצווה זו מתחלקת לשני חלקים: המצווה ללמוד, והמצווה ללמד. המחבר מתחיל במצווה ללמד, אף שהיה צריך לפתוח לכאורה במצוות הלימוד עצמה, ומשום שמצוות לימוד התורה כלולה במצווה ללמד. ואכן לשון הפסוקים מוכיח שעיקר החיוב נאמר בציווי ללמד, כגון (דברים ו, ז) "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבַנְיָהּ", וכגון (שם יא, יט) "וְלַמִּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיהֶם". הפסוק הראשון, לפי חז"ל, מציין את החובה ללמד תורה לתלמידים, והשני את המצווה ללמד תורה לבנים¹. גדולה מצווה זו, אשר הודות לה נבחר אברהם אבינו, ככתוב (בראשית יח, יט) "כִּי יִדְעֹתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנִי וְאֶת בֵּיתוֹ אֶחָד וְשִׁמְרוּ דְרָכָהּ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". תלמוד תורה היא האמצעי להעברת התורה שניתנה על יד משה רבנו בהר סיני, מדור לדור, ורק באמצעות לימודה, נוצר קישור וחיבור בינינו למעמד הר סיני. על כן כללה התורה את מצוות הלימוד בתוך המצווה ללמד, כי המטרה של כל לימוד אינו רק הלימוד לעצמנו, אלא גם חיבור כל הדורות אל האבות הקדושים ואל מעמד הר סיני.

הסימן מחולק למספר חלקים. סעיף א עד ו דן במצוות האדם הפרטי, החייב ללמד תורה לבנו או לתלמידו. מסעיף ז עד טז, חובת ארגון לימוד תורה לילדי הקהילה. ומסעיף יז עד סוף הסימן, דיני המלמדים ובחירתם.

1. עיין רמב"ם בהלכות תלמוד תורה, פרק א הלכה א.

סעיף א

מצות עשה על האיש ללמד את בנו תורה (א).^א ואם לא למדו
 אביו, חייב ללמד לעצמו (ב) (ועיין לקמן סי' רמ"ו סעיף ו') (ג).
^אמסקנת הגמרא קידושין דף כט, ב.

סעיף ב

^בהיה הוא צריך ללמוד, ויש לו בן ללמד, ואין ידו משגת להספיק
^בברייתא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ללמד את בנו תורה** – מצווה זו נלמדת מן הפסוק "וְלִמַּדְתֶּם אֶתְּכֶם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם".
 (ב) **חייב ללמד לעצמו** – המצווה ללמד תורה לבנים, היא המצווה היחידה²
 שיש לה חובה מן התורה גם על קטנים. קטנים פטורים ממצוות, אך יש חובה
 מן התורה ללמדם כבר מגיל צעיר. אם האב לא קיים את המצווה, על האדם
 ללמד את עצמו, כפי שנאמר בפסוק (דברים ה, א) "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל
 וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנֹכִי דֹבֵר
 בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם וְשִׁמְרַתֶּם לַעֲשׂוֹתָם". חובה ללמוד תורה כדי
 לקיים את המצוות, ובסימן הבא נבחן את החיוב הנוסף ללמוד תורה גם אם
 האב לימד, שכן לימוד תורה הוא ערך בפני עצמו.
 (ג) **ועיין לקמן סי' רמ"ו סעיף ו'** – שם כתב הרמ"א שאין חיוב ללמד תורה
 לאישה, כפי שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם", ומכאן דרשו חז"ל שהכוונה
 היא לבנים ולא לבנות. לכן, היא אינה חייבת ללמד את עצמה.

2. מלבד ברית מילה ופדיון בכור.

לשניהם (ד), אם שניהם שוים (ה) הוא קודם לבנו (ו).¹ ואם בנו נכון ומשכיל מזה שילמד יותר ממנו, בנו קודמו.² ואף על פי כן לא יבטל הוא (ז).

¹שם בברייתא וכרבי יהודה. ²רמב"ם בפ"א מהלכות ת"ת.

סעיף ג

כשם שמצוה ללמד את בנו, ^הכך מצוה ללמד את בן בנו, שנאמר: וְהוֹדַעְתֶּם לְבְנֵיכֶם וּלְבְנֵי בְנֵיכֶם (דברים ד, ט). (ח) וְלֹא לִבְנֵי בְנוֹ בְלִבְדּוֹ, אלא מצוה על כל חכם מישראל ללמד לתלמידים (ט), שגם הם נקראים ^הברייתא שם (דף ל, א) ומימרא דרבי יהושע בן, לוי כל המלמד את בן בנו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני, ויליף לה מקראי וכו' שם. ¹רמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) ואין ידו משגת להספיק לשניהם – כי האב הוא זה שצריך לשלם למורה שמלמד.

(ה) אם שניהם שוים – כלומר גם לאב וגם לבן יש יכולת להבין את התורה. (ו) הוא קודם לבנו – אדם צריך לדאוג לעצמו, ולכן יקדים עצמו ללימוד התורה, שהוא עיקר הזהות שלו. אך בוודאי שהוא צריך לדאוג גם לבנו. אמנם כל זה מדובר דווקא בלימוד ברמה גבוהה, כי בכל הנוגע ללימוד הבסיסי, חובה על האב לדאוג לבנו.³

(ז) לא יבטל הוא – ההשקעה העיקרית צריכה להיות עבור בנו, אך אם הוא לא ילמד כלל, הוא לא מקיים את מצוות העשה החלה על כל יהודי.

(ח) וְהוֹדַעְתֶּם לְבְנֵיכֶם וּלְבְנֵי בְנֵיכֶם – חיוב זה מוטל על הסב, כאשר אין אב, או כאשר האב אינו יכול לדאוג ללימוד תורה של בנו.

(ט) ללמד לתלמידים – מצווה זו נלמדת מן הפסוק "ושננתם לבניך", כאשר המונח "בנים" בפסוק זה, לפי חז"ל, מתייחס לתלמידים, כפי שמיד יציין

3. כך משמע ממקור דין זה בגמרא (קידושין כט, ב), בסיפור של רב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב.

בנים (י), אלא שמצוה להקדים בנו לבן בנו, ובן בנו לבן חבירו.

סעיף ד

חייב להשכיר מלמד לבנו, ללמדו (יא). אבל לבן חבירו, אינו חייב להשכיר **(יב)**. הגה: והיו כופין ליה לשכור לבנו מלמד **(יג)**. ואם אינו בעיר **(יד)**, ויש לו נכסים, אם אפשר לאדוועי ליה מודיעים ליה **(טו)**; ואם לאו **(טז)**, וגם זה שם מבריתא דמלמדו מקרא ואין מלמדו משנה, וכפי' רש"י שם. ומשמע ליה בשכר, כיון דמותר ליטול שכר על המקרא, כדאיתא בנדרים דף לו, א וכתב מהרש"ל, וה"ה לבן בנו.

שולחן ערוך כפשוטו

השולחן ערוך. כלומר, כל מי שלומד תורה צריך להבין שיש לו אחריות כללית על העברת המסורת. לכן, כל מי שאינו יודע, הוא תלמידו בפוטנציה.

(י) שגם הם נקראים בנים – לומדים זאת מן הפסוק בו כונו תלמידי הנביאים "בני הנביאים", כפי שנאמר "וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים" (מלכים ב, ג, ג) והכוונה בהקשר זה היא לתלמידים, המכונים "בנים".

(יא) ללמדו – אם האב אינו יכול ללמד בעצמו, הוא מחויב לדאוג ללימוד בנו באמצעות העסקת מורה שילמד אותו. או לשלם לתלמוד תורה או לבית ספר אם הלימודים אינם חינם. אם האב אינו יכול לדאוג לכך, הסב חייב לשכור מלמד לבן בנו.

(יב) אינו חייב להשכיר – בסעיף הבא יובהר כי הציבור מחויב לדאוג למקום לימוד לילדים, וכל אחד חייב להשתתף בהוצאות הללו.

(יג) לשכור לבנו מלמד – כלומר, מחייבים אותו לשלם עבור מורה לבנו.

(יד) ואם אינו בעיר – ואי אפשר לחייבו, כי הוא אינו כאן.

(טו) מודיעים ליה – כלומר, אם ניתן להודיע, יש להודיע לו לפני שלוקחים מנכסיו עבור תשלום למורה.

(טז) ואם לאו – כאשר אין אפשרות להודיע לו.

יורדים לנכסיו (יז) ושוכרים מלמד לבנו (יח) (הגהות מיימוני פ"א דת"ת בשם הר"מ).

סעיף ה

^חמאימתי מתחיל ללמד לבנו, משיתחיל לדבר מתחיל ללמדו: תורה צוה לנו וגו' (דברים לג, ד), ופסוק ראשון מפרשת שמע (יט) (דברים ו, ד), ואחר כך מלמדו מעט מעט, עד שיהא ^(*) כבן ששה או כבן שבעה (כ), ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות (כא).

^חברייטא סוכה דף מב, א. א. ^(*)עיין לקמן סעיף ח.

סעיף ו

(כב) ^טהיה מנהג בעיר שלוקח מלמד תינוקות שכר, חייב ללמדו ^טלשון הרמב"ם שם, מהא דציינתי לעיל בסעיף ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) **יורדים לנכסיו** – כלומר, יש למכור אחד מנכסיו כדי לממן את משכורת המלמד.

(יח) **ושוכרים מלמד לבנו** – כי החיוב ללמד את בנו תורה הוא חיוב בסיסי, כמו החיוב לדאוג לבריאותו, באכילה ושתיה ובכל צרכיו החומריים.

(יט) **ופסוק ראשון מפרשת שמע** – כאמור למעלה, זו מצוות עשה ללמד את הבן תורה, אף אם הוא קטן, והחיוב מתחיל מהרגע שהוא יכול לדבר. אף על פי שקטן פטור ממצוות, האב חייב מן התורה ללמדו תורה.

(כ) **כבן שבעה** – הכוונה היא לתחילת שנה שביעית⁴, בהתאם לבגרות ובריאות הילד.

(כא) **מוליכו אצל מלמדי תינוקות** – אם אין באפשרות ההורים ללמד את הילד כי הם טרודים בפרנסתם, אזי ניתן להעביר את המצווה למורה.

(כב) **הקדמה לסעיף** – מהפסוק "ושננתם לבניך" אנו לומדים על החיוב מן התורה ללמד תורה לתלמידים. לכן, מעיקר הדין, אין לקבל שכר על ההוראה,

4. כמפורש בסעיף ח.

בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה (כג). ואינו חייב ללמדו בשכר משנה וגמרא (כד). 'וְהָנִי מְלִי דִלָּא אֶפְשָׁר, דְּדַחֲקָא לִיה שְׁעָתָא (כה), אבל אם אפשר ליה, מצוה לְאַגְמוּרִיה משנה וגמרא, הלכות ואגדות (כו). (*)

טור בשם הרמ"ה. (*) נלע"ד פסקי הלכות שידע לפסוק כמי מהם.

שולחן ערוך כפשוטו

כפי שלא מקבלים כסף על קיום מצווה⁵.

(כג) עד שיקרא תורה שבכתב כולה – החובה, לדעת המחבר, היא ללמדו את התנ"ך כולו⁶, ואם צריך, חובה לשלם משכורת למורה עבור כך, ומותר למורה ליטול שכר על פועלו. כי הוא משקיע בעבודתו גם בדברים הבסיסיים ביותר, ובכללם לימוד האותיות והבנת הנקרא האלמנטרית, כמו גם, דאגה למהלך תקין של הלימודים. על יגיעה זו, מותר לקבל שכר. על כן, האב מחויב לשלם שכר למלמד.

(כד) ללמדו בשכר משנה וגמרא – כאשר אין לאב יכולת כלכלית, הבן, כשיגדל, ידאג ללמוד את כל מקצועות התורה בעצמו.

(כה) דְּדַחֲקָא לִיה שְׁעָתָא – תרגום: הפטור מתשלום שכר נאמר רק אצל אב שפרנסתו דחוקה.

(כו) מצוה לְאַגְמוּרִיה משנה וגמרא הלכות ואגדות – אם יש לאב יכולת כלכלית, הוא מחויב ללמדו את כל מקצועות התורה. ואף שאין חובה ללמוד הכל⁷, צריך ללמוד מכל מקצועות התורה, כי לימוד נרחב כזה יוצר חיבור איתן ויציב עם התורה.

5. המחבר דן בזה בסימן הבא בסעיף ה, והרמ"א בסעיף כא.

6. אמנם יש דעות, שהכוונה רק לחמישה חומשי תורה, ראה ש"ך ס"ק ה.

7. גמרא (מנחות צט, ב), על פי פירוש התוספות ד"ה לא.

סעיף ז

מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר (נז). ^יוכל עיר שאין בה מלמד תינוקות, מחרימין אנשי העיר (נח) עד שיושיבו מלמד תינוקות. ואם ^ילא הושיבו, מחריבין העיר (נט), שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן (ל) (ועיין בחושן המשפט קס"ג סעיף ג').

^אמתקנת יהושע בן גמלא ואילך וכו', ב"ב דף כא, א. ^ימימרא דר"ל משום רבי יהודה נשיאה, שבת דף קיט, א. ^יטור, וכיוצא בזה כתב הרמב"ם שם בפ"ב, כדי לקיים הב' לשונות, דאמרי לה מחרימין, ואמרי ליה מחריבין.

שולחן ערוך כפשוטו

(נז) מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר – פרנסי הציבור מחויבים להקים בתי לימוד, והאבות צריכים לשלם שכר למלמדים. הציבור נדרש להשתתף במימון אם ההורים אינם יכולים לשאת בעלויות לבד⁸.

(נח) מחרימין אנשי העיר – חרם הוא הפסקת כל קשר עם אנשי העיר. עם זאת, כיום זה לא ישפר את המצב ולא ניתן ליישם זאת, ולכן חובה על כל מי שיכול לעשות מאמץ להרבות תורה, במיוחד במקומות שבהם, לצערנו, נשכחה מצווה גדולה זו.

(נט) מחריבין העיר – אין הכוונה להריגת אנשי העיר, אלא שהנהגה זו תוביל לחורבן העיר⁹.

(ל) בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן – בחירת עם ישראל קשורה בקשר הדוק עם קבלת התורה. אם עוזבים את התורה, אין קיום לעם ישראל. לכן, החינוך לתורה הוא כל כך יסודי.

8. כמבואר ברמ"א חושן משפט (סימן קסג סוף סעיף ג) "במקום שגני העיר מושיבין בניהם מלמד תינוקות, ואין אביהן של תינוקות יכול לשפוך לבניהם, ויצטרכו הקהל לתן השכר, גובין לפי קמחן". גביה לפי ממון פירושה, גביה לפי יכולתם הכלכלית של התושבים. עשיר, משלם יותר.

9. כך פירש ערוך השולחן סעיף ט.

סעיף ח

^טמכניסים התינוקות להתלמד, בן חמש שנים שלימות, ובפחות מכאן אין מכניסין אותן (לא). ואם הוא כחוש, מכניסין אותו בן ו' שנים שלימות (לב). הגה: ומכל מקום מיד שיהיה בן ג' שנים שלימות מלמדין אותו אותיות התורה, כדי שירגיל עצמו לקרות בתורה (לג) (הרב אברבנאל בפירוש לאבות).

^{יב}י' ממשנה סוף פרק ה דאבות, ומה שאמר שם בב"ב דף כא, א ומכניסין אותו כבן שש וכבן שבע, וכ"כ הרמב"ם שם, וחילק בין כחוש לבריא, וכמו שכתבו התוספות שם, ומפרש הב"י לדעת הרמב"ם, דבר שית היינו בר חמש, שנכנס בשנת שש וכו'.

סעיף ט

^{טו}אפילו תינוק שאינו מבין לקרות, לא יסלקוהו משם אלא יושב עם האחרים, אולי יבין (לד).
^{טז}מימרא דרב שמואל בר שילת שם.

סעיף י

^{טז}לא יכה אותו המלמד מכת אויב, מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה (לה).
^{טז}גם זו שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לא) ובפחות מכאן אין מכניסין אותו – כי הם חלשים מדי.
(לב) מכניסין אותו בן ו' שנים שלימות – לילדים חלשים נותנים עוד שנה לפני כניסתם ללימוד.
(לג) כדי שירגיל עצמו לקרות בתורה – כפי שראינו בתחילת הסימן, מאז שילד יודע לדבר יש מצוות עשה מן התורה ללמדו תורה.
(לד) אולי יבין – והדרך הטובה ביותר היא להעניק לו עזרה אישית.
(לה) אלא ברצועה קטנה – כלומר, יש לדאוג למשמעת בכיתה, אך אסור להכאיב לילדים.

פעיף יא

י"ושב ומלמד כל היום וקצת מהלילה (לו), כדי לחנכם ללמוד ביום
ובלילה.

י"הרמב"ם שם ריש פרק ב.

פעיף יב

י"לא יבטלו התינוקות כלל, חוץ מערב שבת וערב יום טוב בסוף
היום (לז).

י"שם. ולא כתב בכסף משנה ולא בבית יוסף מוצא דין זה, ונלע"ד נראה מברייתא אמרו
עליו על ר"ע וכו' פסחים דף קט, א, ע"ש דמשמע שר"ע החמיר בזה, ושאר חכמים עשו
כן בכל ערב יו"ט וע"ש. וכתב הב"י ומדבריו נראה שביו"ט ג"כ מבטלין. ובנוסחאות
שלפנינו יש כן בדברי הרמב"ם, ונלע"ד שלא היה גירסת הב"י והטור כן.

שולחן ערוך כפשוטו

(לו) כל היום וקצת מהלילה – ישנם אלה הרוצים להוכיח מכאן, כי אין
לילדים ולבני נוער להתעסק בשום תחום לימודי, מלבד לימוד התורה. אמנם
אין הדבר כן, כי אין להבין את המשפט כפשוטו. אין הכוונה שהילדים יישבו
וילמדו במשך 12 שעות ביממה, ועוד קצת בלילה, דבר שאף מבוגר לא יכול
לעמוד בו. ברור שיש לדאוג לבריאותם הגופנית והנפשית של הילדים, וליכולת
שלהם לגדול ולהתפרנס. כמו שלא מוזכר כאן הצורך בהפסקות למשחקים
ולאוכל, כך גם לא הובאה כאן חובת ההורים לדאוג לעתיד ילדיהם. חכמים
אמרו (קידושין כט, א) "כשם שאביו חייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות".
עם זאת, לא מדובר במצווה דתית, אלא חובה אנושית המוטלת על כל אדם,
יהודי ושאינו. לכן, ההלכה עוסקת כאן רק בצד של המצווה, שכן רק לעם
הקדוש יש מצווה ללמוד תורה מגיל צעיר. לימוד התורה, אם כן, מלווה
בהפסקות לאוכל, למשחקים וללימודים של ידע כללי, שיאפשרו לילדים
להתפרנס כשיגדלו.

(לז) בסוף היום – לכן בימינו, מאחר והתלמידים יוצאים לחופש לזמן ממושך,
מן הראוי להשתדל ולארגן לילדים לימוד חווייתי ונעים בזמני החופש,
ולחברם לתורה באהבה, ולא ביראה.

סעיף יג

^טאין מבטלין התינוקות, אפילו לבנין בית המקדש (לח).

^טמימרא דר"ל משום ר' יהודה נשיאה, שבת דף קיט, ב.

סעיף יד

^אאין קורין לתינוקות בשבת מתחלה, מה שלא למדו, משום טורח שבת (לט). אבל מה שקראו פעם אחת, שונים אותו להם בשבת (מ).

^בברייתא נדרים דף לז, א וכפי' הר"ן שם.

סעיף טו

^{כא}כ"ה תינוקות (מא), מספיק להם מלמד אחד (מב). היו יותר על כ"ה, עד מ', מושיבין אחר לסייעו בלימודם (מג). הגה: ואפילו שכרו

^{כא}מימרא דרבא, ב"ב דף כא, ב, וכפי' הרמב"ם שם בפ"ב, ומה דאיתא שם ואי איכא ארבעין וכו', היינו אפילו אי איכא מ', סגי בריש דוכנא וכו'. וכן מאי דאמר ואי איכא חמשין מותבין תרי, היינו לומר עד חמשין סגי להו בתרי, וכן פירש הנ"י פרק לא יחפור, בשם הר"י ז"ל.

שולחן ערוך כפשוטו

(לח) אפילו לבנין בית המקדש – מכאן יש ללמוד, שכאשר יש צורך להביא לבית הספר הרצאה בנושא זה או אחר, אין לקבוע זאת על חשבון הזמן המוקדש ללימוד תורה, אלא בשאר זמנים, בהם נלמדים לימודים כלליים. (לט) משום טורח שבת – דברים חדשים דורשים ריכוז רב, וזה פוגע בעונג השבת.

(מ) שונים אותו להם בשבת – חוזרים בשמחה על מה שלמדו כבר.

(מא) כ"ה תינוקות – הכוונה היא עד עשרים וחמישה ילדים.

(מב) מספיק להם מלמד אחד – בפתחי תשובה הביא, שבזמננו, הואיל והתמעטו הלבבות, יש צורך בכיתות של עשרה או שנים עשר ילדים. הלוואי שנגיע לכך.

(מג) מושיבין אחר לסייעו בלימודם – מעשרים ושישה עד ארבעים יש

הקהל מלמד לכל תינוקות סתם (מד), הוא מושיב אחר לסייע בעדו, והם יתנו לו שכרו (מה) (נ"י פ' לא יחפור). יש אומרים דאם אין בעיר כ"ה תינוקות, אין בני העיר חייבים לשכור להם מלמד (מו) (הגהות מיימוני פ"ב דת"ת ותוס' ור' ירוחם). ויש אומרים דאפילו בפחות מזה, חייבים (מז) (שם בנ"י). היו יותר מארבעים, מעמידים שנים (מח).

סעיף טז

^{כב} מוליכים הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו, בין במקרא בין בדקדוק (מט). במה דברים אמורים, כשהיו שניהם ^{כג} מימרא דרבא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

להוסיף עוזר, וביותר מארבעים, יש למנות שני מורים.
(מד) סתם – לא אמרו לו כמה תלמידים יש, והסכים לקבל את העבודה.
(מה) והם יתנו לו שכרו – אם יש יותר מעשרים וחמישה ילדים, יוסיף הראשון וימנה עוזר לסייעו, מבלי לשאול רשות מהמעסיקים, והם מחויבים לשלם את שכר העוזר.
(מו) לשכור להם מלמד – אלא יסיעו את הילדים לעיר אחרת. אמנם יש חולקים על זה וסוברים, שאין להסיע ילדים למקום אחר.
מכאן אנו לומדים שאף שמובא בהלכה שמותר ליצור תחרות בהוראת לימוד תורה, וכל מלמד רשאי להציע שירותי הוראה, גם אם הדבר יגרום להוצאת תלמידים מהמורה הראשון (ראה להלן סעיף כב "מלמד תינוקות שפא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו, כדי שייבאו לו תינוקות אחרים או כדי שייבאו התינוקות שאצל זה לזה, אין יכולים למחות בידו"). כל זה בתנאי שאין הקהל נתבע לממן את השני, כי רשאי הקהל לסרב, ולא להיענות לכל בקשה.
(מז) דאפילו בפחות מזה, חייבים – ולכאורה הלכה כדעה זו¹⁰.
(מח) מעמידים שנים – ולא מסתפקים בעוזר.
(מט) בין במקרא בין בדקדוק – כלומר יש לבחור את הרב או המורה הטוב

10. על פי הכלל שכאשר נכתבו שניהם בלשון "יש אומרים", הלכה כדעה שנייה.

בעיר אחת ואין נהר מפסיק ביניהם. אבל מעיר לעיר, או מצד הנהר לצדו באותה העיר, אין מולכים אותו אלא אם כן היה גשר בנין בריא, שאינו ראוי ליפול מהרה (נ).

סעיף יז

^נמלמד תינוקות שמניח התינוקות ויוצא, או שעושה מלאכה אחרת עמהם, או שמתרשל בתלמודו, הרי זה בכלל: אָרוּר עֲשֵׂה מְלָאכָת ה' רְמִיָּה (ירמיה מח, י). לפיכך אין להושיב מלמד, אלא בעל יראה, מהיר לקרוא ולדקדק (נא). הגה: ואין למלמד לנעור בלילה יותר מדאי, שלא יהיה עצל ביום ללמד. וכן לא יתענה, או לעצור במאכל ומשתה, או לאכול ולשתות יותר מדאי, כי כל אלו הדברים גורמים שלא יוכל ללמד היטב. וכל המשנה, ידו על התחתונה ומסלקין ליה (נב) (מרדכי פ' האומנין מהירושלמי). ושאר דיני מלמד, עיין בחושן המשפט סימן של"ד ושל"ה. ^{נב}רמב"ם שם בפ"ב, מהא דשקל יואב ספסירה למקטל להווא מלמד דאקרייה לתלמידיו תמחה את זכר עמלק (בקמ"ק) דכתיב ארוּר עושה מלאכת ה' רמיה, שם ע"ב.

סעיף יח

^{נד}אם יש כאן מלמד שמלמד לתינוקות, ובא אחר טוב ממנו, ^{נד}כרב דימי, דקנאת סופרים תרבה חכמה, שם ע"

שולחן ערוך כפשוטו

ביותר עבור הילד.

(נ) שאינו ראוי ליפול מהרה – כלומר, אף שחשוב לחפש את המורה הטוב ביותר, אין לעשות זאת אם הנסיעה מסכנת או מעייפת את הילד. (נא) בעל יראה, מהיר לקרוא ולדקדק – "בעל יראה" הוא אדם ירא שמים והגון. "מהיר לקרוא" הוא פדגוג היודע להסביר היטב, "ולדקדק" הוא המלמד ללא טעויות.

(נב) ידו על התחתונה ומסלקין ליה – כלומר, אם המלמד אינו מכבד הוראות אלה, מותר לפטרו.

מסלקין הראשון מפני השני (נג).

סעיף יט

^כאם יש כאן שני מלמדים, האחד קורא הרבה (נד) ואינו מדקדק עמהם להבינם על נכון (נה), ואחד אינו קורא כל כך, אלא שמדקדק עמהם להבינם (נו), לוקחין אותו שמדקדק יותר (נז).

^{כג}ז"ז כרב דימי, דשבשתא כיון דעל על, שם.

סעיף כ

^כמי שאין לו אשה, לא ילמד תינוקות, מפני שאמותיהם מביאות ^כמשנה קידושין דף פב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) מסלקין הראשון מפני השני – מכאן נלמד שטובתו של הילד חשובה יותר מטובתו של המורה. אמנם, אם יש חוזה שמחייב את המעסיק לזמן מסוים, אי אפשר לפטר את המורה אלא אם פשע. עם זאת, בסוף ההתקשרות ניתן להעביר אותו ממשרתו, גם אם לא פשע, ומשום שיש מלמד טוב ממנו¹¹.

(נד) האחד קורא הרבה – כלומר הוא נחשב לתלמיד חכם יותר.

(נה) ואינו מדקדק עמהם להבינם על נכון – כלומר, אין כוחו בהסברה.

(נו) שמדקדק עמהם להבינם – הוא פדגוג שמסוגל להסביר בצורה טובה ומעניינת לתלמידים.

(נז) שמדקדק יותר – יש לבחור בפדגוג, כי מה שחשוב הוא שהתלמיד ירצה ללמוד ויבין. עדיף ללמוד פחות, אך בצורה איכותית.

11. ערוך השולחן כתב שאפילו בתוך הזמן אפשר לסלקו, כי בתום הזמן פשוט שאפשר. אמנם עיין באגרות משה (חושן משפט חלק א סימן עו) שאם לא פשע, אין לסלקו אפילו בתום תקופת החוזה. מכאן נראה, שההיתר הנזכר כאן הוא שלא לחדש את ההתקשרות, כאשר יש מלמד טוב ממנו, כך נראה לי.

בניהם (נח). ¹²ואין המלמד צריך שתהיה אשתו שרויה עמו בבית הספר, אלא היא בביתה והוא מלמד במקומו (נט).

¹³רמב"ם בפרק כ"ב מהלכות איסורי ביאה, וכרבי אליעזר שם, וכדמפרש שם בגמרא, ובירושלמי, משום דאבעיא לן בגמרא אליביה.

סעיף כא

¹⁴לא תלמד אשה תינוקות, מפני אביהם שמביאים בניהם (ס).

¹⁵שם במשנה.

סעיף כב

¹⁶אחד מבני החצר או מבני מבוי שביקש ליעשות מלמד תינוקות (סא), אין שכניו יכולים למחות בידו (סב). ¹⁷וכן מלמד תינוקות שבא ¹⁸משנה ב"ב דף כ, ב, כדמפרש שם בגמ' ריש דף כא, א. למימרא דרב יוסף, שם ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נח) מפני שאמותיהם מביאות בניהם – ומכיוון שהוא רווק, יש חשש שיתגרר בנשים. אמנם בשעת הדוחק, ניתן להעסיק מורה רווק ללמד את הקטנים.¹²
(נט) והוא מלמד במקומו – כאשר הוא נשוי, יש פחות יצר.
(ס) מפני אביהם שמביאים בניהם – כאשר אישה מלמדת קטנים בביתה, יש חשש מפני יחוד.¹³ אבל כשמלמדת בבית ספר, אין חשש כזה, והדבר מותר.
(סא) שביקש ליעשות מלמד תינוקות – וזה עלול לגרום לרעש, במשך היום.
(סב) אין שכניו יכולים למחות בידו – בשל חשיבות מצוות תלמוד תורה. אבל תושב המעוין להקים עסק בשכונת מגורים, יכולים שכניו למנוע זאת ממנו.¹⁴

¹² כי בימינו פוגשים נשים ברחובות העיר, ואין חשש מיוחד להרהור מצד המלמד. בנוסף, אמותיהם של הילדים מביאות אותם רק עד כניסת הבית ספר. ועיין בפסקים ותשובות (כאן אות לג) שהביא כמה טעמים להתיר.

¹³ עיין ב"ח.

¹⁴ פרטי דין זה מוסברים בחושן משפט סימן קנו.

חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו, כדי שיביאו לו תינוקות אחרים או כדי שיבואו התינוקות שאצל זה לזה, אין יכולים למחות בידו (סג), שנאמר: ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיהו מב, כא). הגה: רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם (סד), אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון (סה), כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס מהם על זה (סו), אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך (סז) (מהרי"ו סי' קנ"א ומהרא"י בפסקיו סימן קנ"ח ע"ש תשו' הגדולים). אבל אם בא חכם אכסנאי לעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם לעשות חופות וקידושין וליטול השכר הבא מהם, הואיל והוא פרס הרב הדר שם (סח); אבל מותר לעשות החופה ולתת השכר לרב הקבוע (סט). וכן הותר לו לדון בין שני

שולחן ערוך כפשוטו

(סג) **אין יכולים למחות בידו** – כלומר, התחרות בלימוד תורה מותרת בלי הגבלה.

(סד) **לבא וללמוד גם כן שם** – כי אין איסור תחרות בתחום לימוד תורה. במקצועות אחרים יש הגבלות, המוסברות בחושן משפט¹⁵.

(סה) **אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון** – כי אם יפחתו תלמידיו, יופחת גם שכרו.

(סו) **ונוטל פרס מהם על זה** – כלומר, הוא מקבל מהם משכורת.

(סז) **אם הוא גדול וראוי לכך** – כלומר, בתנאי שהוא תלמיד חכם, וראוי ללמד, בגלל יראת השם שלו.

(סח) **הואיל והוא פרס הרב הדר שם** – בזמנם, הרב המנהל את החופה, קיבל תשלום מהמחותנים. לכן, רב החולף בעיר אינו רשאי לערוך חתונה לבני העיר, ולקפח את שכר הרב הקבוע במקום.

(סט) **ולתת השכר לרב הקבוע** – האיסור קיים רק בשל ההפסד הכספי, אך מותר למחותנים לבחור את הרב המתאים להם, כל עוד אין בכך פגיעה בשכר

15. שם.

בעלי דינים שבעיר הבאים לפניו לדון, דלמא הרב שבעיר אין ממוצע להם (ע). אבל אין לו להורות איסור והיתר (עא), או לדרוש לנהוג שררה (עב), באתריה דחבריה (עג) (מהרי"ק שורש ק"ע ומהר"ד בתשובה כ"ב). ומי שהוחזק לרב בעיר (עד), אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה (עה), אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו (עו) (ריב"ש סימן רע"א). אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת (עז) (רמב"ם פ"א מהלכות מלכים). ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן

שולחן ערוך כפשוטו

הרב המקומי.

(ע) **אין ממוצע להם** – שני יהודים שיש ביניהם מחלוקת, יכולים לפנות לרב שאינו רב המקום, שכן יתכן מאוד שהם מאמינים שהרב הנבחר יצליח לפשר ביניהם, והם סומכים עליו.

(עא) **אין לו להורות איסור והיתר** – הוא אינו רשאי לפסוק הלכות לציבור. אך כאשר אדם פרטי פונה אליו, הוא יכול להשיב לו.

(עב) **לדרוש לנהוג שררה** – כלומר, אינו רשאי להפוך את עצמו לרב הקובע.

(עג) **באתריה דחבריה** – תרגום: במקום של חברו. כלומר אף שאין איסור תחרות בהוראת התורה וכל מי שמלמד תורה, תבוא עליו ברכה, אין היתר לרב אחר לדחות את הרב המכהן האחראי על הפסיקה לציבור.

(עד) **ומי שהוחזק לרב בעיר** – כלומר, הרב מקובל כרב העיר ודואג לכל צרכי העיר, כמו כשרות המזון, כשרות המקווה והערוב.

(עה) **החזיק בעצמו באיזה שררה** – כלומר, הוא לא נבחר על ידי ראשי הקהילה, אלא כך התקבל למעשה.

(עו) **אחר גדול ממנו** – מכאן נובעת ההבחנה בין מי שמלמד תורה, שבזה אין תחרות, לבין מי שנושא בתפקיד ציבורי כלשהו, שכל זמן שהוא ראוי, הוא נשאר בתפקידו.

(עז) **והם חכמים קצת** – הירושה בתפקידים ציבוריים נלמדת מפסוק שנאמר לגבי המלך (דברים יז, כ) "לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֲחָיו וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאל, לְמַעַן יֵאָרֶיךָ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ, הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל". למדו חכמים מלשון הכתוב "הוא ובניו" שאם הבן ראוי, גם אם אינו ברמה של אביו, הוא

קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם (עח) (כל בו). אבל כל שקבלו הקהל עליהם, וכל שכן אם עשו ברצון השררה, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו (עט) (שם בריב"ש).

שולחן ערוך כפשוטו

קודם לכל אדם אחר.

(עח) הרשות בידם – כאשר הציבור בוחר את הרב, אין לבן להתמנות לתפקיד זה ללא רצון הציבור. ברוב המקומות נוהגים כך, שכן הרב צריך להיות רצוי על ידי הציבור, ורק אז הוא יכול למלא את תפקידו בצורה מועילה ונאמנה.

(עט) להשתרר עליו ולהורידו – כלומר, אדם שלא פשע, אין להוציאו מחזקתו למען אחר, אף שעל פניו, הוא טוב יותר. זה שונה מדין מורה של תלמידים, אותו מותר להחליף, כפי שראינו, לטובת מלמד טוב יותר. ההבדל הוא, שאיכות המורה משפיעה באופן משמעותי על המשך דרכם של התלמידים בדרך התורה, בעוד שרוב העיר, האחראי על תפקוד שירותי הדת, והשפעתו פחות מכרעת. עם זאת, אין מניעה לרבנים אחרים ללמד תורה, כמו שכבר הזכרנו.

סימן רמ"ו

שחייב כל אדם בתלמוד תורה, והיאך לומדים בשכר,

ובו כ"ו סעיפים.

בסימן הקודם למדנו על המצווה ללמד תורה לבנים ולתלמידים, ואגב זה למדנו גם אודות חובתו של זה שאביו לא לימדו תורה, שהוא חייב לקחת את עצמו בידיים, וללמד את עצמו תורה. מדובר בעיקר בלימוד הבסיסי של יסודות החומש וההלכות, שכל אדם חייב לדעת.

בסימן זה אנו עוסקים במצוות לימוד תורה, לא רק בהקשר של ידיעות הנדרשות לקיום ההלכה, כדרך לקיום אורח חיים יהודי נאמן, אלא בערך המיוחד של הלימוד עצמו. לימוד תורה בצורה מעמיקה מקרב את הלומד לאלוקיו, והיא מן המצוות החשובות ביותר, שצריך להקדיש עבורה זמן משמעותי.

כמו כן, נדונה מדרגה מיוחדת בלימוד, הנקראת "להיות מוכתר בכתר של תורה". ונבחנות הדרישות שהאדם נדרש לעמוד בהם כדי להגיע לרמה זו.

סימן זה דן גם באיסור קבלת שכר תמורת לימוד תורה. לימוד התורה נחשב לאחת המצוות הגדולות ביותר, ולא ראוי לקבל שכר תמורתה, שכן זה עלול להפוך את הלימוד למקצוע ככל המקצועות. זאת ועוד, הקב"ה לימד את משה רבנו ולא נטל ממנו שכר. כך עשה גם משה רבנו, שלימד תורה לכל ישראל, ואמר להם, כמו שאני לימדתי אתכם בחינם, כך גם אתם תעשו¹.

במציאות החיים, אידיאל זה מתנגש עם הצורך של הלומד להתפרנס, סימן זה מוקדש גם לעיסוק בפתרון בעיה זו.

מסעיף א עד סעיף ח, נדונה חובת הלימוד בדרגות שונות ומי חייב במצווה.

מסעיף ט עד סעיף טז נדונו סדרי הלימוד.

מסעיף יח עד סעיף כו, חשיבות מצוות הלימוד, ובאלו תנאים ניתן לקבל שכר עבור לימוד התורה.

1. כך מבואר בגמרא (נדרים דף לז עמוד א) "דכתיב וְאֶתִּי צִוָּה ה' בְּעֵת הַהוּא לְלַמֵּד אֶתְכֶם, וכתוב: רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כְּאֲשֶׁר צִוֵּנִי ה', מִה אֲנִי בַחֲנָם, אֵף אַתֶּם נִמִּי בַחֲנָם.

סעיף א

^אכל איש ישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו ^בבין בעל יסורים, בין בחור בין זקן גדול. ^גאפילו עני המחזור על הפתחים, אפילו בעל אשה ובנים (א), חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ולילה, שנאמר: והגית בו יומם ולילה (ב)

^אלשון הרמב"ם בפ"א מהלכות ת"ת. ^גמהא דרבי אליעזר ברבי שמעון, ב"מ דף פד, ב. ^במהא דרבי חנינא בן דוסא, תענית ריש דף כה, א, ורבי יהושע בברכות דף כח, א, והלל ביומא דף לה, ב. וכתב עוד שם, גדולי חכמי ישראל היו מהם חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים, ואע"פ כן היו עוסקים בת"ת יומם ולילה, והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש, מפי משה רבינו ע"ה. ופירש הכ"מ שם, חוטבי עצים הוא הלל, שואבי מים רב הונא, בכתובות דף קה, א, וסומים, רב יוסף ורב ששת.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אפילו בעל אשה ובנים** – מסדר הדברים אנו רואים שהמאותגר ביותר, בנושא לימוד התורה, הוא הנשוי עם ילדים. חובת הפרנסה מוטלת על כתפיו, והוא אינו יכול להסתפק במועט, שכן עליו לדאוג למשפחתו בכבוד. בנוסף, יש לו אחריות רבה בטיפול בילדיו. חובות אלו קודמות ללימוד, כי מדובר בחובה אנושית בסיסית. וכך התחייב הבעל בחתונה, לדאוג לאשתו בצורה מרווחת. אלא שלמרות ועל אף כל הקשיים, מחובתו להתאמץ ולמצוא או לפנות זמן, ללימוד תורה משמעותי.

(ב) **שנאמר: והגית בו יומם ולילה** – הכוונה היא להקדיש זמן משמעותי ללימוד התורה, הן ביום והן בלילה. מצווה זו, מחייבת אותנו כל יום, בניגוד למצוות אחרות כגון שבת, שהיא פעם בשבוע, או מצוות החגים, שמתקיימות רק בזמנים מסוימים. ישנן גם מצוות יומיות אחרות, כמו קריאת שמע ותפילין, שהן קצרות יותר בזמן. מצוות לימוד תורה מחייבת אותנו בכל יום ובכל לילה, ללא יוצא מן הכלל, לאורך כל חיינו. הפסוק המוזכר כאן לקוח מספר יהושע, ואינו נחשב למצוות עשה. מצוות העשה נלמדת מהפסוקים שהובאו בסימן הקודם. פסוק זה הובא כהרחבה של המצווה, המדגישה את הצורך להקדיש זמן משמעותי ללימוד תורה, כל אחד לפי יכולתו.

(יהושע א, ח). ובשעת הדחק, אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית, לא ימושו מפיד (ישעיהו נט, כא) קרינן ביה (ג) (הגהות מיימוני פ"א וסמ"ג עשין י"ב). ¹ומי שאי אפשר לו ללמוד, מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני הטרדות שיש לו, יספיק לאחרים הלומדים (ד). הגה: ותחשב לו כאילו לומד בעצמו (ה) (טור). ויכול אדם להתנות עם חבריו שהוא יעסוק בתורה והוא ימציא לו פרנסה ויחלוק עמו השכר (ו), אבל אם ¹טור, מהספרי.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) לא ימושו מפיד קרינן ביה – בספר ישעיהו מופיעה הברית שכרתנו עם ה' באמצעות לימוד תורה: "וְאֵנִי זֹאת בְּרִיתִי אִתְּכֶם אֲמַר ה' רוּחִי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְדִבְרֵי אֲשֶׁר שִׁמְתִּי בְּפִיךָ לֹא יִמּוּשׁוּ מִפִּידְךָ וּמִפִּי זִרְעָה וּמִפִּי זִרְעָה אֲמַר ה' מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם". הביטוי המופיע כאן מצביע על כך, שדברי התורה צריכים להיות תמיד בפניו, כלומר שהלימוד לא ייפסק. אכן מבהיר המחבר, כי גם האומר קריאת שמע בבוקר ובערב, הרי הוא מקיים פסוק זה, כי גם קריאה זו מוגדרת לימוד. וכשאינן זמן, תתקיים המצווה בקריאה זו, ואף היא מוגדרת "לא ימושו", כי בלימוד זה, הקורא מקבל על עצמו עול מלכות שמים. מכאן עולה כי במשך היום, נדרש האדם להתנהג רק על פי ההלכה ועל פי ערכי התורה. על כן אפשר לומר עליו, שקיים את הפסוק "לא ימושו".

(ד) יספיק לאחרים הלומדים – מימון אחרים הלומדים מאפשר לזה המממן להיות שותף בלימוד התורה שלהם, ובכך הוא מסייע לקבוע בנפשו את גודל ערך לימוד התורה.

(ה) כאילו לומד בעצמו – בזכות מסירותו לתורה וללומדיה, גם אם הוא אינו יכול ללמוד בעצמו, הוא מתעלה.

(ו) ויחלוק עמו השכר – המתפרנס מפריש חלק משכרו לפרנסת הלומד, והתורם מקבל חצי משכר לימוד התורה בעולם האמת. אף על פי שאיננו בקיאים בחשבונות שמיים, מהותה של שותפות זו אכן הופכת את התומך הכלכלי לשותף אמיתי בלימוד תורה ובהפצתה, והוא מתעלה בזכות זאת, וזכותו רבה מאד. עם זאת, מובן מאליו הוא שעליו להקדיש חלק מזמנו

כבר עסק בתורה אינו יכול למכור לו חלקו בשביל ממון שיתנו לו (ז) (תא"ו נתיב ב' מש"ס דסוטה).

סעיף ב

ה'למוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, שאם ישא אשה תחילה אי אפשר לו לעסוק בתורה מֵאַחַר שֶׁיִרְחִים בְּצִוְאָרוֹ (ח). 'ואם אי אפשר לו בלא אשה, מפני שיצרו מתגבר עליו, ישא אשה תחילה (ט).
ה'ברייתא שם, קידושין דף כט, ב, כר' יוחנן שם. 'שם בברייתא, כדי שלא יהא בהרהורי עבירה.

סעיף ג

'עד אימתי חייב ללמוד, עד יום מותו, שנאמר: ופן יסורו מלבבך 'הרמב"ם שם בפ"א.

שולחן ערוך כפשוטו

ללימוד, לפחות מעט, אם הדבר אפשרי. כמעט ואין אדם שאין לו זמן פנוי להקדיש ללימוד התורה. בדור הזה, כולם יודעים לקרוא. וישנם ספרים רבים כל כך המבהירים ומסבירים את התורה בלשון צחה וברורה, כמו גם האפשרות לשמוע שיעורים מרחוק.

(ז) **בשביל ממון שיתנו לו** – אי אפשר לסחור בשכר רוחני שכבר ניתן ללומד, אבל ודאי שגם אם לא נערך הסכם, ברור כי העוזר והמסייע זכאים לשכר רב, גם אם אינם שותפים במובן המלא של המילה. זכותם נובעת מהצדקה, שהיא זכות גדולה מאד, כמו כל מי שנותן צדקה.

(ח) **מֵאַחַר שֶׁיִרְחִים בְּצִוְאָרוֹ** – ריחיים בצוארו הוא ביטוי לעול הפרנסה. על פי הלכה, מי שמתחתן מחויב לדאוג לפרנסת אשתו, ולכל צרכיה. ולאחר לידת ילדיו, מחובתו לדאוג לכל צרכיהם. חובה זו, מעצם טבעה, מצמצמת את הזמן הפנוי ללימוד, על כן ראוי לדחות את הנישואין לתקופה של אחר הקדשת הזמן ללימוד תורה. לא כתב המחבר כמה זמן רשאי האדם לדחות את נישואיו, אבל וודאי שאין לדחות זאת לשנים רבות.

(ט) **ישא אשה תחילה** – מובן מאליו, כי מחובתו לפרנס את משפחתו, אם כן, אדם זה, ילמד כפי היכולת. נדיר למצוא היום מי שאין יצרו מתגבר עליו.

כל ימי חייו (י) (דברים ד, ט). וכל זמן שלא יעסוק בתורה, הוא שוכח (יא).

סעיף ד

^החייב אדם לשלש לימודו, שליש בתורה שבכתב (יב), דהיינו ^הלשון הרמב"ם שם (ומביאו הטור) ממימרא דרב ספרא וכו', קידושין דף ל, א, וכפירוש התוספות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך** – חובת קיום המצוות נמשכת עד יום המוות. מהו הייחוד בחובת לימוד התורה, הלוא חייבים לקיים כל המצוות כל ימי חיינו? ייתכן שנחשוב, כי מי שלמד תורה רבות במשך רוב חייו יהיה פטור מהמשך הלימוד, שכן הוא כבר יודע את כל התורה. לכן, מלמד המחבר שאין זה כך; גם מצוות לימוד התורה חובתה עד יום המוות, אפילו עבור מי שלמד הכל.

מאושר אני על כך שזכיתי לראות את אבא מרי, הרב משה בוצ'קו זצ"ל, שלמד תורה ממש עד יום מותו. אפילו ביום המוות עצמו, עסק בכתיבת דברי תורה. (יא) **הוא שוכח** – מצוה זו מיוחדת, שכן היא מתחילה מגיל צעיר מאד, החל מעת שהאדם לומד לדבר, ונמשכת עד יום מותו. התורה דומה לים רחב אופקים, שאין לו גבול. גם אם האדם לא שוכח דבר, תמיד יש מה ללמוד. השולחן ערוך מזהיר מפני השכחה, לא מתוך חשש עקרוני, אלא כדי להדגיש שהמפסיק ללמוד עלול לאבד את הקשר שלו עם קדושת התורה. (יב) **שליש בתורה שבכתב** – חמישה חומשי תורה, נביאים וכתובים.

הארבעה ועשרים (יג); שליש במשנה, דהיינו תורה שבעל פה (יד), ופירושי תורה שבכתב בכלל זה; שליש בתלמוד, דהיינו שיבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מתוך דבר, וידמה דבר לדבר וידון במדות שהתורה נדרשת בהם עד שידע היאך עיקר המצות והיאך יוצא האסור והמותר וכיוצא בזה, דברים שלמד מפי השמועה (טו). כיצד (טז), היה בעל אומנות ועוסק במלאכתו ג' שעות ביום וט' בתורה, קורא ג' מהם בתורה שבכתב, ובג' תורה שבעל פה, ובג' יבין דבר מתוך דבר (יז).^ט במה דברים^ט וכתב הכ"מ שם, זה דבר פשוט, דלגמ' צריך זמן רב, משא"כ למקרא ולמשנה, ואהא סומכין העולם שאין משלשים.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) הארבעה ועשרים – לצערנו, כיום רבים נטשו את לימוד הנביאים והכתובים, וחבל. לימוד זה מעניק לאדם את הערכים המוסריים של התורה. לרוב, אין בהם הלכות מעשיות, אלא דברי מוסר ואמונה הנדרשים לכל יהודי. בנוסף, בלימוד זה נפגשים עם תולדות ישראל, לומדים על השגחת ה' על עמו, ומבינים את חשיבותה של היהדות, שהיא לא רק דת, אלא אומה עם תורה וייעוד.

(יד) דהיינו תורה שבעל פה – לימוד שישה סידרי משנה, הכוללים בתוכם את כל העולם ההלכתי המעשי.

(טו) דברים שלמד מפי השמועה – זהו לימוד גמרא המחבר בין תורה שבכתב למשנה, ומכיל את כל העולם ההלכתי. יש מצווה להבין את שורשיה של כל ההלכה: האם מקורה בפסוק, האם נלמדה ישירות או מדרשה על פי הכללים שמסרו לנו חכמים, או שמא זו סברה. ייתכן גם שמדובר בגזירה או תקנה של חכמים, ומה טעמיהם. לימוד מעמיק כזה מאפשר לפסוק במציאויות מגוונות ובכל התקופות.

(טז) כיצד – כעת מציע המחבר דוגמה לחלוקת היום בין עבודה ללימוד תורה.

(יז) ובג' יבין דבר מתוך דבר – זו דוגמה בלבד, שאינה רלוונטית לכל אדם, כפי

אמורים, בתחילת לימודו של אדם. אבל כשיגדיל בתורה ולא יהא צריך ללמוד (יח) תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי תורה שבעל פה, כדי שלא ישכח דבר מדיני התורה, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד, לפי רוחב לבו וישוב דעתו (יט). הגה: ויש אומרים שבתלמוד בבלי שהוא כלול במקרא, במשנה וגמרא, אדם יוצא ידי חובתו בשביל הכל (כ) (טור בשם ר"ת וע"פ ע"ל סי' רמ"ה ס"ו). ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא, משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם, ובזה יקנה העולם הזה והעולם הבא, אבל לא בלמוד שאר חכמות (כא) (ריב"ש סימן מ"ה ותלמידי רשב"א) ומכל מקום מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות (כב), ובלבד שלא יהיו ספרי מינים, וזהו נקרא

שולחן ערוך כפשוטו

שצוין בסעיף א. לא כולם יכולים להתפרנס בשלוש שעות, וגם לא כולם יכולים להקדיש תשע שעות ביום ללימוד תורה, במיוחד כשיש התחייבויות נוספות, כמו משפחה. אשרי מי שיכול לנהל את חייו כפי שמתואר על ידי המחבר, אשריו ואשרי חלקו. יחד עם זאת, כבר ראינו בגמרא²: "אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין ליבו לשמים".

(יח) ולא יהא צריך ללמוד – כי הוא זוכר מה שלמד.

(יט) לפי רוחב לבו וישוב דעתו – לימוד שמטרתו העמקה ובירור. סגנון לימוד כזה אינו מרחיק אותו מהתורה ומהמשנה, שכן כל מילה בתלמוד קשורה הן לתנ"ך והן למשנה. כמעט ואין עמוד בתלמוד, שאינו כולל משניות ופסוקים. כל שלושת החלקים הנזכרים, כלולים ומאחדים בתלמוד.

(כ) יוצא ידי חובתו בשביל הכל – בתנאי כמובן שמעיין בפסוקים ובמשניות, ואינו מסתפק בלימוד הגמרא בלבד.

(כא) אבל לא בלמוד שאר חכמות – הכוונה לחכמה יוונית ולפילוסופיה.

(כב) מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות – הכוונה לפילוסופיה, אבל מדעים

2. ברכות ה, ב.

בין החכמים טיול בפרדס (כג). ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמלא כריסו בשר ויין, והוא לידע איסור והיתר ודיני המצות (כד) (רמב"ם סוף מדע ס"פ ד' מהל' יסודי התורה).

סעיף ה

(כה) 'מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר, מותר ללמד בשכר' לשון הרמב"ם שם בפ"א, מאוקימתא דשמואל נדרים דף ל"ו ל"ז, וכדמפרש טעמא שם, משום שכר שימור או שכר פיסוק טעמים.

שולחן ערוך כפשוטו

הנדרשים למקצועות, אין בהם שום איסור³.

(כג) **טיול בפרדס** – הכוונה היא ללימוד הקבלה.

(כד) **איסור והיתר ודיני המצות** – בקבלה יש עיון מעמיק במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, ולא ראוי ללמוד דברים אלה אלא אחר שלומדים את כל היסודות. יש סכנה בלימוד הקבלה ללא ידע מספק בתורה, שכן הלומד עלול לא להבין נכון את הנלמד, ולהגיע לטעויות חמורות.

(כה) **הקדמה לסעיף** – בכל המצוות שאנו מקיימים, הכלל הוא שלא מקיימים אותם תמורת תשלום (שכר). זה נכון גם לגבי רופא וגם לגבי מי שמלמד תורה. אמנם אין איסור לקבל משכורת תמורת המצווה, אך אז כבר לא נחשב מעשהו למצווה, אלא למקצוע. בלימוד תורה יש סיבה נוספת שלא לקבל שכר, הפיכת הלימוד למקצוע פוגעת בערך התורה, וזה נלמד מן הפסוק (דברים ד, ה) "רְאֵה לְמִדְּתִי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כְּאִשֹּׁר צִוֵּנִי ה'". פשט הפסוק הוא שמשה רבנו אומר לישראל, ראו, אני מוסר לכם את מה ששמעתי מה'. תורה זו, לא באה ממני, אלא מה'. אבל חכמים ראו בפסוק זה הוראה נוספת, ראו, לימדתי אתכם בחינם, כמו שה' לימד אותי בחינם. וכמו שאני לא שילמתי לה', כך לא ביקשתי מכם תשלום. כלומר, אתם, אל תבקשו תשלום בעד הוראת התורה, ואל תהפכו את התורה למקצוע, וכדברי המשנה בפרקי אבות (פרק ד משנה ה): "אל תעשם... קרדום לחפור בהם". אמנם בפועל, רוב מי שמלמד תורה מקבל על כך שכר, כי אחרת לא יהיו לנו רבנים ומורים, שכן הם לא

3. כך מובא בריב"ש, שהוא מקור דברי הרמ"א.

(כו), אבל תורה שבעל פה אסור ללמד בשכר (כז). "לא מצא מי שילמדנו בחנם, ילמוד בשכר. ואף על פי שהוצרך ללמוד בשכר, לא יאמר: כשם שלמדתי בשכר כך אלמד בשכר, אלא ילמד לאחרים בחנם (כח). "ומה שנהגו האידנא ללמד הכל בשכר, אם ^אמברייתא בכורות דף כט, א. ^בטור בשם אביו הרא"ש שם בפרק הנזכר, וכ"כ התוס' שם ובנדרים שם ור"ן.

שולחן ערוך כפשוטו

יכולים להתקיים רק מהאוויר. אם הם צריכים לעבוד לפרנסתם, לא יישאר להם זמן ללמד תורה. סעיף זה מציג מספר תנאים המתירים ללמד תורה ולקבל על כך שכר.

(כו) **מותר ללמד בשכר** – ישנן שתי סיבות המצדיקות ללמד תורה שבכתב תמורת שכר: הראשונה היא, שבדרך כלל זה מה שמלמדים ילדים צעירים, ויש צורך לדאוג למשמעת ולקשר. כיום זהו היתר גם עבור נערים גדולים יותר, כאשר המורים נדרשים לא רק ללמד תורה, אלא גם לפעול בדרכים שונות ומגוונות, כדי לעניין את התלמידים, ולמלא דוחות להנהלה. על כל זאת, ודאי מותר לקבל שכר. הסיבה השנייה היא שבשיעורי תורה שבכתב מדובר בלימוד הקריאה ולימוד הטעמים. ולכן אין זה נחשב ללימוד תורה במובן המלא, ומותר לקבל שכר על כך, אפילו בהוראה למבוגרים. עם זאת, במציאות של ימינו, מורה המלמד חומש או נביא, לרוב מוסיף הסברים מהתורה שבעל פה, כגון פירושי רש"י ורמב"ן. ולכן טעם זה, לא תמיד רלוונטי בימינו.

(כז) **אסור ללמד בשכר** – כי בתורה שבעל פה, אין בעיה של משמעת. כי בדרך כלל, מדובר בנוער בוגר, ותמיד מדובר בלימוד אמיתי, ולא רק במיומנות טכנית. אמנם היום שכיח שההוראה לנערים תובעת כוחות נפשיים, מפאת בעיות המשמעת הקיימות. ובנוסף, מתקיימות מידי פעם ישיבות צוות בתכיפות רבה, לפעמים אף יותר ממורים של ילדים קטנים. זו ודאי סיבה להתיר את קבלת השכר.

(כח) **ילמד לאחרים בחנם** – כפי שאמר שלמה המלך, החכם מכל אדם "אמת קנה ואל תמכור". כלומר יש לחפש את חכמת התורה, גם אם יש צורך לשלם

אין לו במה להתפרנס, שרי (נט), ואפילו יש לו (ל), אם הוא שכר בטלה דמוכה, שמניח כל עסקיו ומשא ומתנו, שרי (לא). (וכל חידושי סופרים, דהיינו מה שנתקן מדרבנן, מותר ליטול שכר ללמדו (לב)). (הגהות מיימוני פ"א).

שולחן ערוך כפשוטו

עליה, אך "אל תמכור". אף אם קנית הוצאת כסף עבור רכישת ידע תורני, אל תדרוש שכר מתלמידך על הוראת התורה.

(נט) אם אין לו במה להתפרנס, שרי – אם אדם אינו יכול להתפרנס, מותר לו לקבל שכר תמורת הוראת התורה. וכי ימות ברעב, ולא ידאג למשפחתו, כדי שאחרים ילמדו תורה? על זה נאמר הפסוק "עת לעשות לה' הפרו תורתך". כלומר, כדי לאפשר לימוד תורה, ניתן להפר את הכלל שאוסר קבלת כסף על הוראת התורה. אמנם בניגוד למקצועות אחרים, כמו עריכת דין, שבהם גובים תשלום עבור כל עצה, ישקיע כל מורה או רב זמן נוסף בהוראת דיני התורה מעבר לשעות השכר, ולא ייקח כסף על כך. זה מבהיר שכל תשלום שנלקח היה מתוך צורך, והכל חוזר להיות מצווה. ולמעשה, אנו רואים שהרבנים זמינים לציבור גם מעבר לשעות העבודה הרגילות, בניגוד למקצועות אחרים.

(ל) ואפילו יש לו – כסף, כמו במקרה של ירושה.

(לא) שרי – מותר לשלם שכר בטלה, כלומר, לשלם לאדם שלא עובד, אך הוא מוותר על עבודה כדי להקדיש את זמנו להוראה וללמד אחרים. ומה שכתב המחבר "שכר בטלה דמוכה" הכוונה, שיש לו מקצוע אחר שבו יכול להתפרנס, והוא בוחר שלא לעבוד בו כדי ללמד תורה. זהו היתר ברור עבור זמננו, שכן כל מורה או רב יכול למצוא עבודה אחרת עם משכורת גדולה יותר.

(לב) מותר ליטול שכר ללמדו – דעה זו סוברת כי רק מה שנלמד מסיני אסור ללמד תמורת שכר, כי האיסור נלמד מהפסוק "רְאֵה לַמִּדְּתִי אֶתְכֶם", כלומר מה שקיבלתי מה' בחינם, לימדתי אתכם בחינם, וכך תעשו גם אתם. זה מתייחס לכל מה שנלמד בסיני, אך תקנות מאוחרות יותר, אינן בכלל האיסור. המחבר לא ציין היתר זה.

פעיף ו

י' אשה שלמדה תורה יש לה שכר (לג), אבל לא כשכר האיש, מפני שאינה מצווה ועושה (לד). ואף על פי שיש לה שכר, צוו חז"ל י' שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, ומוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן (לה). אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה, כאילו

י' בשם הרמב"ם, מהא דאמרין אילימא זכות דתורה הא אינה מצווה ועושה היא, וכפי' רש"י שם, סוטה דף כא, א, ומימרא דר' חנינא קידושין דף לא, א, ועבודת כוכבים דף ג, א. וכתבו התוספות, הטעם, מפני שהמצווה דואג תמיד לבטל יצרו, ולקיים מצות בוראו. י' משנה שם דף כ וכרבי אליעזר.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) יש לה שכר – נשים מקבלות שכר על לימוד תורה, הן תורה שבכתב והן תורה שבעל פה. בימינו, רבות מהנשים הצדקניות מעוניינות ללמוד תורה, אף שאינן חייבות.

(לד) מפני שאינה מצווה ועושה – ישנו כלל חשוב: "גדול המצווה ועושה, ממי שאינו מצווה ועושה". הכוונה היא שמצווה שנעשית מתוך חובה נחשבת ליותר חשובה מאשר מצווה שנעשית מתוך רצון חופשי. הסיבה לכך היא שמה שמחויב הוא דבר שהעולם תלוי בו, ולכן התורה חייבה אותו. לעומת זאת, מה שאדם מתנדב לעשות הוא פחות הכרחי, כי אם היה באמת נחוץ, היה מחויב. ניתן להשוות זאת לתרופות: יש תרופות שמצילות חיים, ויש תרופות שמשפרות איכות חיים. ברור כי חשיבותן של תרופות מצילות חיים, גבוהה יותר. עם זאת, לפעמים מי שמקיים את החובה עושה זאת כמו רובוט, בעוד שמי שאינו מחויב עושה זאת עם כל הלב. ולכן המתנדב יכול להיות ברמה גבוהה יותר.

(לה) לדברי הבאי לפי עניות דעתן – בזמן חז"ל, כאשר נשים לא עסקו בלימוד תחומים שונים, היה חשש ללמד אותן תורה, שמא לא יבינו את הנאמר כראוי. אך כיום, נשים לומדות מגוון רחב של חכמות, והן משכילות מאוד, לכן חשוב ללמד אותן תורה. לולי כן, כל השכלתן בחכמות אחרות עלולה לגרום לזלזול

מלמדה תיפלות (פי' דבר עבירה). במה דברים אמורים בתורה שבעל פה; אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה, ואם מלמדה אינו כמלמדה תיפלות **(לו)** (רמב"ם וסמ"ג ולא כמקצת ספרי הטור). הגה: ומכל מקום חייבת האשה ללמוד דינים השייכים לאשה **(לז)** (אגור בשם סמ"ג). ואשה אינה חייבת ללמד את בנה תורה **(לח)**, ומכל מקום אם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו בתורה, חולקת שכר בהדיהו **(לט)** (הגהות מיימוני פ"א דת"ת

שולחן ערוך כפשוטו

בתורה. לכן, נהגו בכל מקום שגם נשים לומדות תורה. עם זאת, אין לחנך אותן לראות בלימוד את מרכז החיים היהודיים ולנצל כל רגע ללימוד, כי אז יזלזלו במצוות שהן אכן חייבות בהן, כמו הקמת משפחה ועזרה לזולת⁴.

(לו) אינו כמלמדה תיפלות – והיום, כאמור, מי שאינו מלמד את בתו תורה, גורם לה להתרחק מהתורה ומהמצוות.

(לז) ללמוד דינים השייכים לאשה – זה כולל את כל הדינים, חוץ ממצוות שהזמן גרמא. כמו כן, חשוב ללמוד את יסודות האמונה, ולכן מומלץ ללמד תנ"ך וספרי אמונה ומוסר.

(לח) אינה חייבת ללמד את בנה תורה – כי מי שחייב ללמוד, חייב גם ללמד. ומי שאינו חייב ללמוד, אינו חייב ללמד.

(לט) חולקת שכר בהדיהו – כלומר, מקבלת שכר יחד עם בעלה ובנה. אזכיר כאן את אמי הצדקת, עליה השלום, שהיא לימדה אותי לקרוא, וללמוד חומש

4. סעיף זה, בדומה להלכות רבות מסימן זה, נלקח מלשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה. לציין, כי במקום אחר כתב הרמב"ם שגם נשים יכולות ללמוד. כך הוא כותב בהלכות יסודי התורה (פרק ד הלכה יג): "ועניי ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו הם שחכמים הראשונים קוראין אותו פרדס, כמו שאמרו ארבעה נכנסו לפרדס, ואף על פי שגדולי ישראל היו, וחכמים גדולים היו, לא כולם היה בהן כח לידע ולהשיג כל הדברים על בורין, ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר, ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצות. ואף על פי שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים שהרי אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא, אף על פי כן ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקדוש ברוך הוא ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעם הכל קטן וגדול איש ואשה בעל לב רחב ובעל לב קצר".

וסמ"ג).

סעיף ז

^{טו} אין מלמדין תורה לתלמיד שאינו הגון (מ), אלא מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו (מא), ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו (מב).

^{טז} טור ורמב"ם בפ"ד מהלכות תלמוד תורה, ממימרא דרבי זירא, חולין דף קלג, א.

סעיף ח

^{טז} הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו, אין למדין ממנו עד שיחזור למוטב (מג).

^{טז} שם, מההוא צורבא דרבנן דהוו צריכי ליה רבנן, וסני שומעניה וכו', ומימרא דרבי יוחנן, מ"ק דף יז, א.

סעיף ט

^י כיצד מלמדים, הרב יושב בראש והתלמידים לפניו מוקפים ^י שם.

שולחן ערוך כפשוטו

עם רש"י, ונטעה בי אהבת התורה.

(מ) לתלמיד שאינו הגון – שאינו אדם ישר.

(מא) ובודקין אותו – אם הוא חזר בתשובה.

(מב) ומלמדין אותו – כדי שיוכל להגיע לרמת תלמיד חכם. הכוונה כאן אינה ללמד תורה לצדיקים בלבד, אלא יש להבחין בין אדם שאינו מתחבר לתורה ולמצוות, אצלו הדרך לחברו היא באמצעות לימוד תורה, לבין אדם שאינו הגון, כלומר שקרן ורמאי, שאותו אי אפשר ללמד תורה, אלא מלמדים אותו מוסר.

(מג) עד שיחזור למוטב – הרב לא רק מעביר ידע, אלא גם מעביר לנו עולם ערכים. אם הרב לא מתנהג ביושר, או אינו מקיים את מה שהוא מלמד, אז הוא כמו אנציקלופדיה, ולא באמת רב. לא ניתן ללמוד ממנו תורה, כי התלמידים מושפעים מהאישיות שלו, ולא רק מהמילים היוצאות פיו.

כעטרה, כדי שיהיו כולם רואים את הרב ושומעין דבריו (מד).
 "ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע (מה), אלא או הכל
 על הארץ או הכל על הכסאות (מו). הגה: ויש אומרים דוקא כשהגיעו
 התלמידים לכלל סמיכה (מז) (הר"ן פ"ב דמגילה). ורב הלומד על ידי מתורגמן
 (מח) ודיניו נתבארו בפנים, ולא כתבן הרב כי אינן שכיחין (מט).
 "שם, מהא דאמרינן כל זמן דהוה עירא היאירי קיים וכו', מ"ק דף טו, ב.

סעיף י

ט"הרב שלימד ולא הבינו התלמידים, לא יכעוס עליהם אלא שונה
 וחוזר הדבר כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה (נ). ולא יאמר
 ט"שם, ממשמעות הברייתא עירובין דף כד, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(מד) כולם רואים את הרב ושומעין דבריו – צורת הושבה זו עדיפה על לימוד
 בשורות, כי תלמידים היושבים מאחור, בסוף הכיתה, מתקשים להתרכז.
 (מה) ותלמידיו על הקרקע – אם רק הם ישובים על הרצפה, נראה הדבר
 כאילו הרב מבזה אותם.
 (מו) הכל על הכסאות – כשהתלמידים ישובים בכיסאות, הם חשים שהרב
 מכבד אותם, וזה גורם להם להיות קשובים יותר לתורתו.
 (מז) דוקא כשהגיעו התלמידים לכלל סמיכה – כלומר, יש לכבד תלמידים רק
 כאשר הם ברמה גבוהה. עם זאת, דעת המחבר אינה כן.
 (מח) ורב הלומד על ידי מתורגמן – בזמנם, רב שלימד אחרים ולא הצליח
 לדבר בקול רם או שלא הייתה לו יכולת הסברה, היה לוחש למתורגמן את
 חומר הלימוד, והלה היה מעביר את החומר הנלמד לכלל התלמידים, בקול
 ובהסברה. אמנם, שיטה זו אינה נפוצה היום.
 (מט) כי אינן שכיחין – כלומר, פרטי דינים אלו נכתבו במקורות, אך הרמ"א
 לא העתיק אותם, כי אינם שכיחים בלימוד של ימינו.
 (נ) עד שיבינו עומק ההלכה – על כך אמרו במשנה "ולא הקפדן מלמד",
 כמובא בסעיף הבא.

התלמיד: הבנתי, והוא לא הבין, אלא שואל וחוזר ושואל כמה פעמים (נא), ואם יכעוס עליו רבו יאמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך ודעתי קצרה (נב).

סעיף יא

ולא יהא התלמיד בוש מחבירו שלמד בפעם ראשונה או שניה והוא לא למד אפילו אחר כמה פעמים, שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא לא למד כלום, כ"ועל כן אמרו: לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד (נג). כמה דברים אמורים, שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו, או מפני דעתן שהיא קצרה, אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה ומתרפים עליהם ולפיכך לא הבינו, חייב לכעוס עליהם ולהכלימם בדברים כדי לחדדן, ועל זה אמרו: זרוק מרה בתלמידים (נד). לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש בפני התלמידים; ולא לשחוק בפניהם; ולא לאכול ולשתות עמם, כדי שתהא אימתו י"שם. כ"משנה ה פרק ב דמסכת אבות. כ"כתובות דף קג, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) וחוזר ושואל כמה פעמים – ועל זה אמרו "לא הביישן למד", כמבואר בסעיף הבא.

(נב) וללמוד אני צריך ודעתי קצרה – התמדה מאפשרת לכל אחד להתקדם.

(נג) לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד – חברי התלמיד נדרשים להתאזר בסבלנות. ובמציאות, חזרה על החומר תסייע להם ללמוד טוב יותר.

(נד) זרוק מרה בתלמידים – הכוונה היא שצריך לשמור על משמעת ורצינות. כאשר חלק מהתלמידים אינם רציניים, כדאי לחלק את הכיתה לקבוצות. עם התלמידים שמעוניינים ללמוד, נלמד ברמה שמתאימה להם, ועם התלמידים הפחות מחוברים, נלמד נושאים הקרובים לליבם. חשוב להתאמץ למצוא דרכים שיגרמו להם להתקרב לתורה ולפתח אהבה כלפיה, כך שהם גם יקיימו את מצוותיה באהבה ובשמחה.

מוטלת עליהם וילמדו ממנו מהרה (נה).

סעיף יב

(נו) ^{נז} ואין שואלין את הרב כשיכנס לבית המדרש מיד, עד שתתישב דעתו עליו (נז). ואין התלמיד שואל כשיכנס, עד (שיתיישב) וינוח (נח). ואין שואלים שנים כאחד (נט). ^{נד} ואין שואלים את הרב מענין אחר, אלא מאותו ענין שהם עוסקים בו (ס), כדי שלא יתבייש. ^{נח} ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשים שעושה לפניהם (סא), כדי לחדדם וכדי שידע אם הם זוכרים מה שלומדים (סב). ואין צריך לומר שיש לו רשות ^{נג} גם זה שם, בפ"ד מהתוספתא דסנהדרין פרק ז. ^{נד} שבת דף ו, ריש ע"ב. ^{נז} בכמה מקומות בגמרא "ורבה לחדודי לאביי הוא דעבד", וברכות דף לח, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נה) וילמדו ממנו מהרה – משמעת וכבוד הם הבסיס ללמידה רצינית, שתשמח את התלמידים בסופו של דבר.

(נו) הקדמה לסעיף – סעיף זה ושאריו עוסקים בכמה כללים של נימוס ודרך ארץ, כאשר פונים לרב שנכנס לבית המדרש.

(נז) עד שתתישב דעתו עליו – יש להמתין מעט לאחר הגעתו, כדי לאפשר לו להתרכז ולענות בשוב הדעת.

(נח) עד (שיתיישב) וינוח – גם התלמיד צריך להמתין עד שיתיישב, כדי שלא לשאול שאלות סתמיות, אלא מתוך הבנה.

(נט) ואין שואלים שנים כאחד – כי זה מקשה על הרב להתרכז בכל שאלה, כפי הנדרש.

(ס) מאותו ענין שהם עוסקים בו – השאלות צריכות להיות בנושא הנלמד, בו עסק הרב כהכנה מקדימה, כדי שיוכל לענות בצורה מדויקת, ללא טעויות.

(סא) ובמעשים שעושה לפניהם – הרב עשוי לשאול שאלות מטעות או לא נכונות כדי לבדוק את תשומת הלב של התלמידים.

(סב) אם הם זוכרים מה שלומדים – השאלות של הרב מסייעות לתלמידים להתרכז ולזכור את החומר הנלמד.

לשאול אותם בענין אחר שאין עוסקים בו, כדי לזרזם.

פעיף יג

^כאין שואלים מעומד ואין משיבים מעומד (סג) (ויש אומרים כששואלים דבר הלכה צריך לעמוד (סד)) (תוספת פרק פסולי המוקדשין בשם הירושלמי). ולא מגבוה ולא מרחוק, ולא מאחורי הזקנים (סה). ואין שואלים אלא (*) כענין (סו). ואין שואלים אלא מיראה (סז). ולא ישאל בענין יותר מג' הלכות (סח).

^כשם ברמב"ם. ("פירוש, שאם היו עסוקים בדיני הוצאות שבת מרשות לרשות, אל ישאלנו דין חבית שנשברה בשבת. ולמעלה אמר, שלא ישאל בנושא אחר, שאם היו עסוקים בשבת לא ישאלנו בדיני יום טוב.

פעיף יד

^כשנים ששאלו, אחד שאל בענין ואחד שאל שלא בענין, נזקקים ^כשם.

שולחן ערוך כפשוטו

(סג) ואין משיבים מעומד – כדי לשאול ולענות בישוב הדעת.

(סד) צריך לעמוד – מתוך כבוד למצווה⁵.

(סה) ולא מאחורי הזקנים – יש לגשת קרוב, מתוך דרך ארץ.

(סו) ואין שואלים אלא בענין – יש לשאול רק בעניינים רלוונטיים. לדוגמה, אם סדר הלימוד בבית מדרש הוא דיני שבת, וכרגע מתמקדים בדיונים על הלכות הוצאה, אין לשאול את הרב על נושא שאינו קשור, כמו הלכות בורר.

(סז) מיראה – בדרך ארץ וכבוד.

(סח) יותר מג' הלכות – כי שאלות בהלכות מרובות, עלולות להוציא את הרב מריכוזו.

5. זו דעת הרמ"א, על פי הירושלמי (נדרים פרק י הלכה ח). אמנם דעת המחבר, שלא הביא דין זה, אינה כן.

לכענין (סט). מעשה ושאינו מעשה, נזקקים למעשה (ע). הלכה ומדרש (עא), נזקקין להלכה. מדרש ואגדה, נזקקין למדרש (עב). אגדה וקל וחומר, נזקקין לקל וחומר (עג). קל וחומר וגזרה שוה, נזקקין לקל וחומר (עד).

שולחן ערוך כפשוטו

(סט) נזקקים לכענין – כאשר ישנן שאלות, אם אחת מהן היא רלוונטית ואחת לא, יש להעדיף את השאלה הרלוונטית, כי מעיקר הדין, כפי שראינו בסעיף הקודם, זו השאלה שצריך לשאול. ואף שהרב מוכן להשיב גם בנושא אחר, ניתנת קדימה למי ששואל כדין.

(ע) מעשה ושאינו מעשה, נזקקים למעשה – ישנן שאלות הלכתיות שהשואל אינו נזקק להן אלא מתוך עיונו, ויש שאלות הלכתיות הדורשות מענה מעשי ומיידי. לכן ניתנת לשאלות אלו זכות קדימה.

(עא) הלכה ומדרש – המדרש הנזכר הוא "מדרש הלכה", כלומר, כיצד יצאה או נוצרה הלכה מתוך הפסוקים. כאשר אדם שואל שאלה מעשית בהלכה, וחברו שואל כיצד הוציאו הלכה מפסוק, השואל בהלכה מעשית מקבל עדיפות.

(עב) נזקקין למדרש – כי המדרש מוביל לקיום ההלכה, שכן ההלכה נלמדת מהפסוקים, ולכן ניתנת קדימות לשואל זה, לפני השואל באגדה, אף שגם היא חשובה, ומלמדת מוסר ואמונה.

(עג) נזקקין לקל וחומר – הקל וחומר הוא כלי חשוב ללימוד ההלכה, ולכן יש להעדיף ולהקדים את שאלתו⁶.

(עד) וגזרה שוה, נזקקין לקל וחומר – שני כללים צוינו כאן: א. קל וחומר – זהו לימוד המבוסס על ההיגיון; ב. גזירה שווה – זהו לימוד שמקשר בין שני נושאים שונים, ומאפשר להשתמש בכתוב הנאמר באחד מהם גם עבור השני, בגלל שיש מילה משותפת.

6. הש"ך מביא גרסה שהשואל באגדה קודם. בטעם הדבר נראה, הואיל והיא מלמדת מוסר, על כן שואל זה קודם.

סעיף טו

(עה) ^{כח}היו השואלים אחד חכם (עו) ואחד תלמיד חכם (עז), נזקקין לחכם (עח). תלמיד חכם ועם הארץ, נזקקין לתלמיד חכם. שניהם חכמים, שניהם תלמידים, שניהם עמי הארץ, שאלו שניהם בשתי הלכות או בשתי שאלות, שתי תשובות, שני מעשים, הרשות ביד המשיב, למי שירצה יקדים (עט) (ממזר תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ) (פ) (לשון הטור בשם ^{כט}חז"ל).

^{כח}שם. ^{כט}משנה סוף הוריות (ורמב"ם רפ"ג וסמ"ג עשין י"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

אם שני תלמידים מגיעים, אחד רוצה להבין קל וחומר, והשני מבקש הסבר של גזירה שווה, ניתנת זכות קדימה לשאלה על קל וחומר. יתכן שהסיבה היא, שקל וחומר הוא רעיון הגיוני וקל יותר להתייחס אליו, בעוד שגזירה שווה דורשת יותר מחשבה והבנה.

(עה) **הקדמה לסעיף** – כאן מציין המחבר קדימות הניתנת לפי רמת השואל.

(עו) **אחד חכם** – הכוונה למי שלמד הרבה.

(עז) **ואחד תלמיד חכם** – כאן מדגישים שהוא עדיין רק תלמיד.

(עח) **נזקקין לחכם** – יש לתת כבוד למי שכבר נחשב חכם, ולהקדימו לפני התלמיד.

(עט) **למי שירצה יקדים** – אין סיבה להעדיף אחד על פני השני.

(פ) **קודם לכהן עם הארץ** – אף שאין לו יחוס, הוא מקבל עדיפות בזכות מסירותו לתורה.

סעיף טז

ל' אין ישנים בבית המדרש (פא). ^{לא}וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים שנאמר: **וְקָרְעִים תִּלְבֹּשׁ נֹמָה (פב)** (משלי כג, כא).

לגם זה שם ברמב"ם, מתשובתו דרבי זירא על ששאלו אותו במה הארכת ימים, מגילה דף כח, א. ^{לא}מימרא דרבי זירא, סנהדרין דף עא, ופירש רש"י קרעים, משכח תלמודו ואינו נזכר אלא בסירוגין.

שולחן ערוך כפשוטו

(פא) אין ישנים בבית המדרש - לא שינת קבע ולא שינת ארעי.⁷
(פב) וְקָרְעִים תִּלְבֹּשׁ נֹמָה - בית המדרש הוא מקום קדוש, ולא חדר שינה. יש לכבד את המקום ולא להירדם בו. מלבד זאת, אם הלימוד נפסק בגלל נמנום, הוא לא יהיה מועיל. לכן חכמים אמרו שהחכמה של המתנמנם בבית המדרש נעשית קרעים קרעים, כלומר, לא יתבררו לו הסוגיות בבהירות.⁸

7. כמפורש בבית יוסף.

8. באורח חיים (סימן קנא סעיף ג) כתב השולחן ערוך כי שינת ארעי מותרת בבית המדרש, וכיצד הורה כאן שלא לנמנם? החילוק הוא, שבאורח חיים מדובר בעיקר הדין, וכאן מדובר במידת חסידות (ש"ך ס"ק טו).

ונראה לי שהש"ך למד הבחנה זו מלשון המחבר שדקדק ולא כתב "אסור לישון" אלא "אין ישנים". הבחנה דומה מופיעה באורח חיים (סימן ב סעיף ו), שם כתב המחבר "אָסוּר לִילָךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה וְלֹא יִלָּךְ ד' אַמוֹת בְּגָלוֹי הָרֹאשׁ". כאן ניתן לראות שהדין הראשון נכתב בלשון איסור, בעוד שהשני נכתב בלשון "ולא", כלומר, מדובר במידת חסידות.

הערוך השולחן (כאן סעיף לג) מסביר, שבאורח חיים מדובר בנמנום שלא בשעת הדרשה או השיעור, בעוד שכאן מדובר בזמן השיעור או הדרשה.

ובעונני נראה לי להוסיף, שבאורח חיים מדובר בדין קדושת בית המדרש, שכן בית המדרש נקרא (מגילה כח, ב) "בי רבנן" כלומר בית התלמידים (ראה רש"י שם "מאי בי רבנן" - למה קורין בתי מדרשות בי רבנן? לפי שבייתם הוא לכל דבר), לכן מותר לישון בו שינת ארעי. לעומת זאת, כאן מדובר במצוות תלמוד תורה, ואדם המתנמנם אפילו שינת ארעי, אינו יכול ללמוד היטב. על כן ראוי שילך לישון במיטתו, ויחזור רענן ללימודו.

סעיף יז

ל"ב אין משיחין בבית המדרש אלא בדברי תורה. אפילו מי שנתעטש, אין אומרים לו: רפואה, בבית המדרש (פג). ל"ג וקדושת בית המדרש חמורה מקדושת בית הכנסת (פד).

^{ל"ב}שם מברייטא ברכות דף נג, א. ^{ל"ג}כרב פפי, ומימרא דרבי יהושע בן לוי, מגילה דף כו כז.

שולחן ערוך כפשוטו

(פג) אין אומרים לו: רפואה, בבית המדרש – בבית המדרש מדברים רק על דברים שקשורים לתורה. אפילו אם משיהו מתעטש, לא מאחלים לו "לבריאות" כנהוג, כדי שלא להפריע לרצף הלימוד. ואם נראה שהוא ייפגע, אפשר לאחל לו. כי הש"ך כתב (ס"ק טז) "אפשר דזהו דוקא בימיהם, שלא ראו מספריהם לחוץ, כל שכן שלא היו משיחין. אבל עכשיו, דבלאו הכי אין נזהרין, אומרים רפואה". אבל חשוב מאוד לא לדבר שיחות חולין שאינם קשורים לתורה. אם רוצים לדבר דברים אחרים, עדיף לצאת החוצה. ואף שמעיקר הדין מותר לדבר דברי מצווה בבית המדרש, כגון ארגון צדקה וכדומה, עדיף לעשות זאת במקום אחר. כי כל שיחה, אפילו של מצווה, מפריעה ללומדים.

(פד) חמורה מקדושת בית הכנסת – גם הלימוד וגם התפילה חשובים, כל אחד בפני עצמו. אבל הלימוד, הוא היסוד של הכל. לכן בית המדרש נחשב יותר קדוש. לכן מותר להפוך בית הכנסת לבית המדרש, אבל אסור להפוך את בית המדרש לבית הכנסת. בימינו זכינו ורבים מבתי הכנסת פתוחים ללימוד ברוב שעות היום. וכן להיפך, ברבים מבתי המדרש יש זמנים קבועים לתפילות, כך שהמקומות משמשים גם כבית כנסת וגם כבית מדרש.

סעיף יח

^{לז}תלמוד תורה שקול כנגד כל המצות (פה). ^{לה}היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו, יעשה המצוה ויחזור לתורתו (פו).

^{לז}שם פרק ג ממשנה ריש פאה "ות"ת כנגד כולם". ^{לה}מירושלמי פ"ג דפסחים, ובריש חגיגה בעובדא דרבי אבהו דשלח בריה לטבריה וכו', ומהא דאמרו נענו כולם ואמרו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה, קדושין דף מ, ב, וכפירוש התוס' שם, ובשם רש"י, וממשנה ה' פ"ב דאבות.

סעיף יט

^{לז}תחלת דינו של אדם על תלמוד תורה, ואחר כך על שאר מעשיו (פז).

^{לז}שם בברייתא דקדושין, וסנהדרין דף ז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(פה) שקול כנגד כל המצות – כי הלימוד מביא את האדם לקיום כל המצוות, ומעניק להן משמעות, כפי שאמרו חכמים (קידושין מ, ב) "גדול תלמוד המביא לידי מעשה".

(פו) יעשה המצוה ויחזור לתורתו – הכלל הגדול בביצוע כל המצוות הוא "העוסק במצווה, פטור ממצווה אחרת". כלומר, עיסוק במצווה, פטור ממצוות אחרות. גם לימוד תורה פטור מעיסוק במצוות אחרות, אך רק בתנאי שאדם אחר יכול לקיים את המצווה. אם אין אפשרות כזו, חובה להפסיק את הלימוד כדי לקיים את המצווה, שכן גדלות הלימוד היא בגלל שמוביל את האדם לקיים מצוות ולעשות מעשים טובים.

(פז) ואחר כך על שאר מעשיו – על שאר מצוות העשה. בגלל שהלימוד הוא שורש כל המצוות. יש לציין, כי מדובר כאן במצוות. אבל אדם שעושה עבירות יידון קודם עליהן, כי אין טעם לדון על הלימוד, במקרה שבו הנידון הוא רוצח, גזלן, או מחלל שבת.

פעיף ב

לעולם יעסוק אדם בתורה, אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה (פח).

^{לז}מימרא דרב פסחים דף נ, ב. וסוטה דף מז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(פח) שמתוך שלא לשמה בא לשמה – לימוד לשמה הוא לימוד שכל תכליתו לקיים את מצוות הבורא בלי רצון לקבל פרס. וזו דרגה גבוהה מאד, שאי אפשר להגיע אליה בתחילת הדרך. לכן מותר ללמוד תורה שלא לשמה. כגון על מנת לקבל שכר מהקדוש ברוך הוא, או כדי שזכות התורה תשמרנו ממחלות או נזקים. כשילדים מתחילים ללמוד תורה, אפשר לעודד ולמשוך אותם ללימוד התורה עם פרסים שונים⁹. אבל אם אדם מבוגר לומד רק כדי שיקראו לו רב או כדי לקבל כבוד או משכורת נכבדה, על זה נאמר בגמרא (ברכות יז, א) "העושה שלא לשמה, נוח לו שלא היה נברא". כי הוא הופך את התורה הקדושה לאמצעי כדי לקבל טובות הנאה בעולם הזה¹⁰.

9. ראה רמב"ם (פירוש המשניות – הקדמה לפרק חלק): "נער קטן – הביאוהו אל המלמד ללמוד תורה, וזהו הטוב הגדול בעבורו, אלא שהוא למיעוט שני וחולשת שכלו, אינו מבין מעלת אותו הטוב.

לפיכך בהכרח יצטרך המלמד, שהוא יותר שלם ממנו, שיזרז אותו על הלימוד בדברים שהם אהובים אצלו, ויאמר לו: קרא ואתן לך אגוזים או תאנים, למד ואתן לך מעט דבש. וכשיגדל ויחזק שכלו, ויקל בעיניו דבר זה, יזרז אותו ויעורר תאוותו בדבר אחר החמוד לו, ויאמר לו מלמדו: קרא ואתן לך מנעלים יפים או בגדים חמודים. ובזה ישתדל לקרוא. וכאשר יהיה יותר שלם בשכלו, ויתבזה בעיניו זה הדבר גם כן, ישים נפשו למה שהוא גדול מזה, ויאמר לו: למוד פרשה זו או פרק זה, ואתן לך דינר אחד או שני דינרים. וכשיהיה דעתו גדול, ונקלה בעיניו זה השיעור, וידע שזה דבר נקל, יתאוה למה שהוא נכבד מזה, ויאמר לו רבו: למוד כדי שתהיה ראש ודיין, וכבדוך בני אדם ויקומו מפניך...

10. זו דעת הרמב"ם (הלכות תשובה פרק י הלכה א), וכך גם דעת המאירי (פסחים נ, ב). אמנם יש אומרים (תוספות ועוד ראשונים רבים) שאפילו מבוגר הלומד שלא מתוך כוונה טובה, גם זה בגדר "שלא לשמה" שהותר בתחילת הדרך של המבוגרים, אך רק בתנאי שזה מתייחס לשלב של תחילת הדרך. ומה שנחשב כאיסור "שלא לשמה" מדובר במי שלומד שלא על מנת לקיים, אלא כדי לקנטר אחרים (תוספות הרא"ש ברכות יז, ב). כך הבין גם הש"ך (ס"ק יט).

סעיף בא

(פט) ^לאין דברי התורה מתקיימים במי שמתרפה עצמו עליהם, ולא בלומדים מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה, אלא במי שממית עצמו עליה ומצער גופו תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו (צ). הגה: לא יחשוב האדם לעסוק בתורה ולקנות עושר וכבוד עם הלמוד, כי מי שמעלה מחשבה זו בלבו אינו זוכה לכתרה של תורה, אלא יעשה אותו קבע ומלאכתו עראי, וימעט בעסק ויעסוק בתורה (צא). ויסיר תענוגי הזמן מלבו ויעשה מלאכה כל יום כדי חייו, אם אין לו מה יאכל, ושאר היום והלילה יעסוק בתורה (צב). ומעלה גדולה למי שמתפרנס ממעשה ידיו, שנאמר: יגיע כפיך כי תאכל וגו' (צג) (תהילים קכח, ב). וכל ^לחימורא דריש לקיש, שבת דף פג, ב. וברכות דף סג, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(פט) **הקדמה לסעיף** – ישנן שתי דרגות במצוות לימוד תורה. הדרגה הראשונה היא שכל אדם מחויב להקדיש מידי יום זמן ללימוד תורה, הן ביום, והן בלילה, ואין לזמן זה שיעור מוגדר¹¹. הדרגה הגבוהה יותר, מיועדת למי שמעוניין להיות מוכתר בכתר תורה. סעיף זה מסביר, כיצד ניתן להגיע לדרגה זו.

(צ) **ולא יתן שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו** – הכוונה היא שעל האדם להעניק לגופו, את המינימום הנדרש.

(צא) **וימעט בעסק ויעסוק בתורה** – כאמור, מי שמעוניין להיות תלמיד חכם אמיתי צריך לחיות חיים פשוטים, כך שזמן המוקצב לפרנסה, לא יתפוס חלק גדול מדי מהזמן.

(צב) **ושאר היום והלילה יעסוק בתורה** – כלומר, עליו לעבוד רק כדי לספק את המינימום הנדרש לקיומו.

(צג) **שנאמר: יגיע כפיך כי תאכל וגו'** – והמשך הפסוק הוא "אשריך וטוב לך". חכמים דרשו כי "אשריך" מתייחס לעולם הזה, ו"טוב לך" מתייחס לעולם

11. כמובא באורח חיים סימן קנו סעיף א, ובדברי הרמ"א בסעיף א בסימן זה.

המשים על לבו לעסוק בתורה ולא לעשות מלאכה להתפרנס מן הצדקה, הרי זה מחלל השם ומבזה התורה, שאסור ליהנות מדברי תורה. וכל תורה שאין עמה מלאכה, גוררת עון וסופו ללסטם הבריות **(צד)** (לשון הטור). (*) וכל זה בבריא ויכול לעסוק במלאכתו או בדרך ארץ קצת ולהחיות עצמו (רבינו ירוחם ורבינו יונה נתיב ב' וכ"כ הרמ"ה), אבל זקן או חולה, מותר ליהנות מתורתו ושיספקו לו **(צה)** (לכ"ע). ויש אומרים דאפילו בבריא מותר **(צו)** (בית יוסף בשם תשובת רשב"ץ ח"א, קמ"ז, קמ"ח/12). ולכן נהגו בכל מקומות ישראל שהרב של עיר יש לו הכנסה וספוק מאנשי העיר, כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות (*) והמה מדברי הרמב"ם בפ"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

הבא. אדם זה, שמתפרנס מעבודתו רק כדי לשרוד, אינו תלוי באחרים, ויכול ללמוד בצורה האמיתית ביותר.

(צד) גוררת עון וסופו ללסטם הבריות – כל הנזכר כאן אלו משניות מפורשות במסכת אבות. זה שמבקש להסתמך רק על תמיכות של צדקה, יוצר חילול השם. כי הנהגה כזו משפילה את רוממות התורה ומדמה את הלימוד למקצוע, בעוד שאין שום הקבלה בין התורה לכל מקצוע אחר. ובמקום שהלימוד יהיה התכלית, הוא הופך לאמצעי. והאדם נעשה בעל חוב, ותלוי באחרים. אחרים אלו, רואים בו אדם שאינו לוקח על עצמו את האחריות הבסיסית לדאוג לעצמו ולבני ביתו.

(צה) מותר ליהנות מתורתו ושיספקו לו – כי אם יידרש לעבוד, לא יוכל ללמוד תורה כלל, ותורה מה תהיה עליה, הלא היא תיפגע.

(צו) דאפילו בבריא מותר – ולא הותר לקבל תמיכה כלכלית, אלא בתנאי שהיא תשרת את הציבור. כגון שהתלמיד חכם יעמיד עצמו לרשותם. ללמדם, או לפסוק להם הלכות¹³.

12. פתחי תשובה כתב וז"ל "הוא בחלק א, ע"ש מסימן קמב עד סימן קמט שהאריך בזה".

13. הרמב"ם אוסר על אדם בריא לקבל תרומה, בכל אופן, אפילו אם מטרתו להקדיש את זמנו ללימוד התורה. אך הבית יוסף חלק עליו, והתיר בתנאי שמשרת את הציבור, והלכה כבית יוסף.

ויתבזה התורה בפני ההמון (צז) (אברבנאל בפירוש מסכת אבות). ודוקא חכם הצריך לזה, אבל עשיר, אסור (צח). ויש מקילין עוד לומר דמותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן הנותנים כדי להחזיק ידי לומדי תורה, שעל ידי זה יכולין לעסוק בתורה בריוח (צט). ומ"מ מי שאפשר לו להתפרנס היטב ממעשה ידיו ולעסוק בתורה, מדת חסידות הוא ומתת אלהים היא, אך אין זה מדת כל אדם, שא"א לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס בעצמו (ק) (גם זה בתשובה הנזכרת). וכל זה דשרי היינו שנוטל פרס מן הצבור או הספקה קבועה (קא), אבל אין לו לקבל דורונות מן הבריות (קב). והא דאמרינן: כל המביא דורון לחכם כאלו מקריב בכורים, היינו בדורונות קטנים שכן דרך בני אדם להביא דורון קטן לאדם חשוב, אפילו הוא עם הארץ (קג) (רבינו ירוחם בשם רבינו

שולחן ערוך כפשוטו

(צז) ויתבזה התורה בפני ההמון – ההיתר כאן הוא לאדם שמשרת את הציבור.

(צח) אבל עשיר, אסור – כי כל ההיתר נובע מהעובדה שאין אלטרנטיבה. אם לא היו משלמים לרבנים, לרמ"ם ולמורים המלמדים תורה, הם לא היו יכולים לעסוק במצווה גדולה זו. ולכן, מותר.

(צט) יכולין לעסוק בתורה בריוח – הקלה זו מאפשרת גם למי שאינו מלמד ואינו משרת את הציבור לקבל כסף מן הציבור. עם זאת, אין להשתמש בהיתר זה אלא בזמן קצוב, ואז נדרש המקבל לשרת את הציבור בהוראת התורה, או לעסוק במקצוע מפרנס, ולחלק את הזמן בין לימוד לשמה, לבין עבודה מקצועית.

(ק) ולהתפרנס בעצמו – למעשה, השילוב הוא קשה מאוד, אבל זהו בהחלט האידאלי והדרך הרצויה אם אפשרי. אם זה לא אפשרי, מותר ואף מצווה לקבל סיוע כלכלי כדי להקדיש את עצמו לכלל. ללא שירות לציבור, אין ספק שעוברים על האיסור, ויש בכך חילול השם.

(קא) הספקה קבועה – הכוונה היא למשכורת.

(קב) דורונות מן הבריות – כאילו הוא פושט יד.

(קג) אפילו הוא עם הארץ – תשורה זו ניתנת כאות להוקרה וכבוד, אך אין

יונה). וש"י לתלמיד חכם למטעם מידי מהוראתו, כדי לברר הוראתו, אבל ליקח מתנה דבר חשוב ממה שהתיר, אסור (קד) (הגהות אשיר"י פ"ק דע"א). וְדֹאשְׁתִּמֶשׁ בְּתִגָּא חֲלָף (קה) (הג"מ וסמ"ג). ויש אומרים דזהו המשתמש בשמות (קו) (שם בשם אבות דר' נתן). ומותר לצורבא מרבנן (קז) לְאֹדוּעֵי נְפֻשֵׁיהּ בְּאַתְרָא דְלֹא יִדְעֵי לֵיהּ (קח) ^ט(בנדרים דף ס"ב וסמ"ג והג"מ שם ות' רשב"א סי' פ"ד), אם צריך הוא לכך (קט).

^טמימרא דרבא מרומיא דקראי, דכתיב ועבדך ירא את ה' מנעוריו, וכתיב יהללך זר ולא פיך, ומשני, הא באתרא דלא ידעין ליה וכו'.

סעיף כב

^טברית כרותה שכל הלומד בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח (קי), ^{מא}וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים, שנאמר: וְאֵת צְנוּעִים יְרוּשְׁלַי פֶּה דְּבִרְכּוֹת. ^{מב}גם זו שם.

שולחן ערוך כפשוטו

לה ערך כספי משמעותי.

(קד) אסור – כי יחשדו שהתיר זאת כדי להרוויח את החתיכה החשובה.

(קה) וְדֹאשְׁתִּמֶשׁ בְּתִגָּא חֲלָף – תרגום: מי שמשתמש בכתר (תורה) ימות.

(קו) המשתמש בשמות – קבלה מעשית, בשימוש בשמות ה', כדי להשפיע על המציאות.

(קז) לצורבא מרבנן – תלמיד חכם.

(קח) לְאֹדוּעֵי נְפֻשֵׁיהּ בְּאַתְרָא דְלֹא יִדְעֵי לֵיהּ – תרגום: לספר על עצמו במקום שלא מכירים אותו.

(קט) אם צריך הוא לכך – לדוגמה, אם הוא רוצה ללמד תורה, אז חשוב שידעו שהוא תלמיד חכם.

(קי) לא במהרה הוא משכח – בבית הכנסת ובבית המדרש יש קדושה, והסביבה מדרבנת את הלימוד שייעשה רציני יותר, על כן הלומד שם לא ישכח במהרה.

חֲכָמָה (קיא) (משלי יא, ב). ¹³ וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, מתקיים בידו. אבל הקורא בלחש, במהרה הוא שוכח (קיב).
¹³ ברייתא, מעשה בתלמיד אחד שהיה שונה בלחש ושכח תלמודו, עירובין דף נד, א.

סעיף כג

¹³ מי שרוצה לזכות בכתרה של תורה, יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפי' אחת מהן בשינה (קיג), באכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהם, אלא בדברי חכמה ותלמוד תורה. הגה: כי אין אדם לומד רוב חכמתו כי אם בלילה (קיד) (לשון הטור מרמב"ם). ויש לאדם להתחיל ללמוד בלילה מט"ו באב ואילך (קטו), ומאן דלא מוסיף, יסיף (קטז) (נ"י פרק יש ¹³ נוחלין).
¹³ שם ומימרא דר"ל חגיגה דף יב, ב. ועבודת כוכבים דף ג, ב. ¹³ ברייתא ב"ב דף קכא, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(קיא) וְאֵת צְנוּעִים חֲכָמָה – הכוונה היא שעל הלומד להיות צנוע בלימוד התורה, וזה נכון גם לגבי כל המצוות שאדם מקיים; הצניעות מעידה על כך שהוא מקיים את המצווה לשמה.
(קיב) במהרה הוא שוכח – השמיעה תורמת לזיכרון ולהפנמה של הלימוד. הלומד בשקט, מחמיץ תועלת זו.
(קיג) בשינה – הכוונה היא לשינה מרובה מעבר לצורך הגוף¹⁴.
(קיד) כי אם בלילה – זמן פנוי מעבודה.
(קטו) מט"ו באב ואילך – בעבר, משך יום העבודה נקבע על פי אורך היום. על כן בקיץ, הואיל והיום ארוך יותר, גם העבודה נמשכה זמן רב יותר. כיון שלילות הקיץ קצרים יותר, התוצאה הייתה, שלא נותר די זמן ללימוד תורה ממושך. נקודת הזמן העיקרית בה מתחילים הלילות להתארך, היא ט"ו באב. על כן, משם ואילך, יש להוסיף בלימוד תורה.
(קטז) ומאן דלא מוסיף, יסיף – מי שלא יוסיף, ימות. הכוונה היא, שאם קיימת אפשרות מעשית ללמוד, והאדם אינו מנצל אותה, הדבר נחשב לחמור.

¹⁴ הרמב"ם מדגיש (הלכות דעות פרק ד הלכה ד) את חשיבות השינה לבריאות הגוף. כאשר הגוף אינו במיטבו, קשה מאוד לעבוד את ה'.

מע"ף כד

^{מ"ה}כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה, אש אוכלתו (ק"ז).

^{מ"ה}מימרא דרבי אלעזר סנהדרין דף צב, א.

מע"ף כה

^{מ"ו}כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק (ק"ח), או שקרא ^{מ"ו}ושנה (ק"ט) ופירש להבלי העולם והניח תלמודו וזנחו, הרי זה בכלל כי דבר ה' בזה (קכ) (במדבר טו, לא). (ואסור לדבר בשיחת חולין (קכא)) (הגהות ^{מ"ו}שם דף צט, א וכרבי נהוראי. ^{מ"ו}שם כ"י בן קרחה וחגיגה דף ט ע"א וע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

אך אין להבין "ימות" כפשוטו, אלא נקטו חכמים בלשון רבת רושם ומפריזה (גוזמא), כדי לעודד אנשים למלא את המוטל עליהם.

(ק"ז) אש אוכלתו – יש מצוה על כל יהודי, גם אם אינו שואף לדרגת לימוד גבוהה (שהיא עיקרו של סימן זה), להקדיש זמן משמעותי ללימוד תורה בכל יום ובכל לילה. במהלך היום אנו עסוקים בעבודה. ולכן הלילה, כלומר הערב, הוא הזמן המתאים להקדיש ללימוד תורה. בית שכלל לא לומדים בו תורה, הוא בית שקדושת התורה נעדרת ממנו. בזכות לימוד התורה, הבעל נעשה מעודן, ומכבד יותר את אשתו, דבר שמסייע להרחיק את אש המחלוקת מתוך הבית.

(ק"ח) ואינו עוסק – כי אינו רואה חשיבות במצווה מרכזית זו.

(ק"ט) שקרא ושנה – נהיה תלמיד חכם.

(קכ) כי דבר ה' בזה – כי דבר ה' היה בידו, ומתוך בחירה זנחו ועזבו. זהו צעד חמור, משום שנראה כאילו, חלילה, אין ערך לתורה.

(קכא) ואסור לדבר בשיחת חולין – אין הכוונה לדיבורים הקשורים לענייני מסחר ופרנסה, או מזון ומשקה ולבוש, וכל שאר צרכי האדם, כי אלו דיבורים שוודאי מותר לדבר, כמו שנביא להלן מהרמב"ם. הכוונה היא לשיחות ריקות מתוכן, שתועלתם אפסית (דיבור "מאוס" לפי הרמב"ם).

ראה ברמב"ם שכתב (בפירושו למשנה אבות א, יז) כי יש לחלק את סוגי הדיבורים

מיימוני בשם חז"ל (ועיין באורח חיים סימן ש"ז סעיף י"ז (קכב)).

שולחן ערוך כפשוטו

לחמישה קטגוריות. אלו הם דבריו: "ואני אומר, כי הדיבור יתחלק לפי חיוב תורתנו לחמשה חלקים: מצווה, ואסור, ומאוס, ואהוב, ומותר. החלק הראשון, והוא המצווה, הוא קריאת התורה ולימודה והעיון בה, וזו מצות עשה מחויבת: ...

והחלק השני, הוא הדיבור אשר נאסר, והזהר ממנו, כעדות שקר וכזב ורכילות ומלשינות וקללה, ופסוקי התורה יורו על זה החלק, וממנו נבלות פה ולשון הרע.

והחלק השלישי, הוא הדיבור המאוס, והוא הדיבור אשר אין תועלת בו לאדם בנפשו, ולא משמעת ולא מרי, כרוב סיפורי ההמון במה שארע ומה שהיה, ואיך מנהג מלך פלוני בארמונו, ומה היתה סיבת מות פלוני, או עושר פלוני, ואלה יקראו אצל החכמים שיחה בטלה, ואנשי המעלה ישתדלו בנפשם להניח זה הדיבור, ונאמר על רב תלמיד ר' חייא שהוא לא שח שיחה בטלה מימיו...

והחלק הרביעי, והוא האהוב, הוא הדיבור בשבח המעלות השכליות והמידותיות, ובגנות הפחיתויות משני המינים גם יחד, והערת הנפש לאלה בסיפורים ובשירים, ומניעתה מההן באותן הדרכים עצמן. וכן לשבח המעולים ולהללם במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם, ולגנות הרעים בפחיתותיהם, כדי שיתגנו מעשיהם וזיכרם בעיני בני אדם, ויתרחקו מהם ולא ינהגו במנהגם. ויש אשר יקרא זה החלק – רצוני לומר: לימוד המידות המעולות והרחקת המידות הפחותות – דרך ארץ.

והחלק החמישי, והוא המותר, הוא הדיבור במה שמיוחד לאדם מסחורתו ופרנסתו ומאכלו ומשתהו ולבושו ושאר מה שצריך לו, וזה מותר, אין אהבה בו ולא מיאוס, אלא אם ירצה ידבר בו במה שירצה, ואם ירצה ימנע."

(קכב) ועיין באורח חיים סימן ש"ז סעיף י"ז – שם הביא המחבר דעות שונות אם מותר לעסוק במדעים בשבת. מכאן, שבימי חול אין איסור ללמוד בהם.

מעיף בו

^{מח}כל המבטל תורה מעושר (קכג), סופו לבטלה מעוני (קכד). וכל המקיים את התורה מעוני (קכה), סופו לקיימה מעושר (קכו). הגה: כשמסיים מסכת, מצוה לשמוח ולעשות סעודה, ונקראת סעודת מצוה (קכז) (נ"י פ' יש נוחלין ומימרא דאביי פ' כל כתבי). ואסור לעסוק בדברי תורה במקומות המטונפים, ולכן אמרו שאסור לתלמיד חכם לעמוד במקומות המטונפים, מפני שלא יהרהר בדברי תורה (קכח) (פשוט פ' מי שמתו). ומכל מקום מותר ליכנס למרחץ אף מתוך הלכה שאינה פסוקה (קכט) (ת"ה ס"י ס"א) ולא חיישינן ^{מח}ממשנה ט פרק ד דאבות.

שולחן ערוך כפשוטו

(קכג) **המבטל תורה מעושר** – בשל רוב עושרו ועיסוקיו, הוא לא מוצא זמן ללמוד תורה.

(קכד) **סופו לבטלה מעוני** – העונש שלו הוא, שירד מנכסיו וייהפך לעני, עד שיצטרך לעבוד קשה לפרנסתו. ומרוב עוני, לא ימצא זמן ללמוד.

(קכה) **המקיים את התורה מעוני** – אף על פי שהוא עני, הוא מוצא זמן ללמוד תורה.

(קכו) **סופו לקיימה מעושר** – הקב"ה יעזור לו בעסקיו, עד שיצליח לצאת מהעוני, ויהא בידו שפע של זמן עבור התורה.

(קכז) **ונקראת סעודת מצוה** – כך מראים שהלימוד הוא דבר מרכזי בחיינו, שיש לשמוח עליו.

(קכח) **שלא יהרהר בדברי תורה** – לימוד תורה הוא לימוד של קדושה, והרהור בהם במקום מלוכלך, מביע חוסר כבוד לתורת ה'.

(קכט) **אף מתוך הלכה שאינה פסוקה** – הלכה שאינה פסוקה, היא לימוד עמוק ועיוני, שעדיין לא הגיע לשורת הסיכום שלו. הלומד בעיון, חושב על הנושא גם לאחר שהלימוד מסתיים. לכן יש חשש שיהרהר בדברי תורה, כשיכנס למרחץ.

שיהרהר, דבמרחץ שומר עצמו מהרהור תורה (קל) (סברת הרב דלא כמסקנת ת"ה שמגמגם בזה).

שולחן ערוך כפשוטו

(קל) דבמרחץ שומר עצמו מהרהור תורה – במרחץ הוא מקלח את עצמו, ומכיוון שטרוד בפעילות אקטיבית, הוא יכול להימנע מהרהור. לעומת זאת, כאשר הוא מהלך לדרכו, ואינו עסוק בפעילות מסוימת, לא יוכל להימנע מהרהור בדברי תורה.

הלכות צדקה

סימנים רמז-רנט

החל מסימן זה ועד סימן רנט, המחבר דן בחיוב לתת צדקה. סימנים אלה דנים במצוות הצדקה, בחשיבותה, מי מחויב בה, כמה צריך לתת, כיצד יש לבצע את הנתינה, ומי זכאי לקבלה. איך לגבות את הצדקה ואיך לחלק אותה. כמו כן, נדונו דיני קדימות במצוות צדקה, כיצד אדם מתחייב במצווה זו, ואם יש אפשרות לשנות את ייעוד הצדקה.

סימן רמ"ז – גודל שכר צדקה, ואם כופין עליה, ובו ד' סעיפים.

בתורה, בפרשת ראה, מופיע החיוב לתת צדקה, והאיסור להימנע מכך. יש בזה גם מצות עשה, וגם מצוות לא תעשה.

הלא תעשה נאמר בפסוק "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אֶחִידָה בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לֹא תֹאמַר אֶת לִבִּי וְלֹא תִקַּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחִידָה הָאֲבִיּוֹן", ומצוות העשה נאמרה בפסוק "כִּי פֶתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבִיטוּ דֵּי מַחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ" (דברים טו, ז - ח).

בפרשת בהר, העוסקת בצדק חברתי, התורה מצווה עלינו להחזיק את העני, כדי שיוכל לחיות בקרבנו: "וְכִי יָמוּךְ אֶחִידָה וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחֵי עִמָּךְ" (ויקרא כה, לה).

התורה מדגישה את המצווה בכופלה שני ביטויים "וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ" וגם "וְחֵי עִמָּךְ".

אברהם אבינו נבחר על ידי ה' בזכות מידת הצדקה שהיתה חלק בלתי נפרד ממנו, והיה ידוע לה' כי כך יחנך את הדורות הבאים אחריו, להמשיך בדרך זו, כנאמר: "כִּי יִדְעֲתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו, וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אֲבֹרָהֶם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֵיו" (בראשית יח, יט).

גם הנביאים הדגישו את חשיבות המצווה, ואמרו שבזכותה ה' ישמע את

סעיף א

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת יד (א), וכמה פעמים נצטוינו בה במצות עשה (ב). ויש לא תעשה במעלים עיניו ממנו, שנאמר: **לֹא תֵאֲמִין אֶת לִבְכָּךְ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ** (דברים טו, ז).^א וכל המעלים עיניו ממנה נקרא בליעל, וכאילו עובד עבודת כוכבים (ג). ומאד יש לזהר בה, כי אפשר שיבא לידי שפיכות דמים, שימות העני המבקש אם לא יתן לו מיד, כעובדא דנחום איש גם זו (ד).

^א ברייתא ב"ב דף י, א. וכתובות דף סח, א.

שולחן ערוך כפשוטו

תפילותינו. נביא כאן את דברי ישעיהו, הנקראים בהפטרות של יום כיפור: **"הֲלוֹא זֶה צוֹם אֲבָחְרָהּ פֶּתַח חֲרָצְבוֹת רָשָׁע הִתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה וְשָׁלַח רְצוּצִים חֲפָשִׁים וְכָל מוֹטָה תִּנְתְּקוּ; הֲלוֹא פָרַס לָרָעַב לַחֲמֶה וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֵא בֵּית, כִּי תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ, וּמִבְשָׁרָהּ לֹא תִתְעַלֵּם; אִזּוּ יִבְקַע פֶּשֶׁחַר אֹרֶה וְאֶרְכָּתָהּ מִהֲרָה תִצְמַח, וְהָלַךְ לִפְנֵיהֶּ צִדְקָה כְּבוֹד ה' יֵאֱסָפָה"** (ישעיהו נח, ו-ח).
סימן זה דן בחשיבות המצווה.

(א) כפי השגת יד – כלומר החיוב לתת צדקה תלוי ביכולת של הנותן.

(ב) וכמה פעמים נצטוינו בה במצות עשה – כפי שראינו בהקדמה.

(ג) וכאילו עובד עבודת כוכבים – הוא אינו מבין שהוא לא בעל הבית על כספו, אלא ה'. בכך הוא דומה למי ש"כופר" בעיקר אמונתו.

(ד) כעובדא דנחום איש גם זו – כמסופר בגמרא (תענית כא, א) שנחום איש גם זו קיבל עליו ייסורים קשים, מאחר ולא ריחם על עני במהירות מספקת. הוא מספר: "שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי, והיה עמי משוי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך, ואמר לי: רבי פרנסני. – אמרתי לו: המתן עד שאפרוק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו". גמרא זו מלמדת אותנו שאין להתמהמה בעזרה לעניים.

פעיף ב

^בלעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ולא דבר רע ולא היוזק מתגלגל על ידה, שנאמר: **וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְדָּקָה שְׁלֹום (ה)** (ישעיה לב, יז).
^בלשון הרמב"ם בפ"י מהל' מתנות עניים.

פעיף ג

^בכל המרחם על העניים, הקדוש ברוך הוא מרחם עליו (ו). הגה: ויתן האדם על לבו שהוא מבקש כל שעה פרנסתו מהקב"ה, וכמו שהוא מבקש שהקב"ה ישמע שועתו כך הוא ישמע שועת עניים. גם יתן אל לבו כי הוא גלגל החוזר בעולם, וסוף האדם שיבא הוא או בנו או בן בנו לידי מדה זו, וכל המרחם על אחרים, מרחמין עליו (ז) (מלשון הטור).
 ישובת דף קנא, ב.

פעיף ד

^ההצדקה דוחה את הגזירות הקשות, וברעב תציל ממות, כמו
^ילשון הטור, מעובדא דשמואל ואבלט שבת דף קנז, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְדָּקָה שְׁלֹום – יש לכך שתי סיבות. א. בזכות המצווה, ה' ישמור עליו. ב. ההבנה שהנכסים שלנו הם פיקדון שניתן לנו כדי לעשות בהם טוב, מהווה ערובה לכך שהאדם לא יבזבז את כספו על דברים חסרי ערך, ודווקא בדרך זו, האדם מיטיב לו עצמו, ומשפר את חייו שלו.
(ו) הקדוש ברוך הוא מרחם עליו – אחת מהדרכים (מידות) בהן ה' מנהיג את עולמו היא "מידה כנגד מידה".
(ז) וכל המרחם על אחרים, מרחמין עליו – בזכות העזרה שנתן כשהיה יכול, ה' יסייע לו כאשר המצב שלו או של בניו ישתנה ויצטרך תמיכה.

שאיירע לְצַרְפִּית (ח) (*). הגה: והיא מְעַשֶּׂרֶת, ואסור לנסות הקדוש ברוך הוא כי אם בדבר זה, שנאמר: וּבְחֲנוּנֵי נָא בְּזֹאת וּגְר' (ט) (מלאכי ג, י). (טור מגמרא (*)) כתב הרוקח בסימן רי"ז, מה שפוסקים צדקה עבור המתים ביוה"כ יש להם אסמכתא, שכתוב בפרשת תצוה (שמות ל, י) הכפרים אחת בשנה יכפר, וסמך ליה (שם פס' יב) ונתנו איש כפר נפשו, ונתן טעם לדבר, מה מועיל למת שהחי נותן צדקה בעבורו, וכתב, שאם נתן בעבור רשע אינו מועיל, ועיין באו"ח ס"ס תרכ"א במ"ש, והביאו ג"כ רמ"א בסוף סימן רמט.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) כמו שאירע לְצַרְפִּית – אישה אלמנה ענייה מאוד, שהיה לה רק מעט קמח ושמן, וחיה בתקופה של רעב כבד. למרות המחסור המכביד, הסכימה לתת את המעט הזה לאלהיו הנביא, וקרה נס – הקמח והשמן לא אזלו, כנאמר (מלכים א יז, טז): "כִּד הֶקֶמַח לֹא כָלְתָה, וְצִפְפַּחַת הַשֶּׁמֶן לֹא חָסְרָה", ועל ידי זה ניצלו חייה וחיי בנה מן הרעב.

(ט) וּבְחֲנוּנֵי נָא בְּזֹאת – כתוב בתורה (דברים ו, טז): "לֹא תִנְסוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" – אסור לעשות תנאים עם ה', כגון "אני אעשה את המצווה, ואתה תעשה כך וכך", אבל בצדקה, הדבר מותר. ואם תשאל, מדוע רבים הם שנתנו צדקה בנדיבות, ובכל זאת אירעו להם אסונות? זו שאלה טובה, ונציע שלוש תשובות: ראשית, זו אחת המידות של ה', אך המציאות מורכבת מפרמטרים נוספים שאין דעתנו הקלה יכולה להבין. שנית, אנו בעלי ראייה מוגבלת; יתכן אולי, שבזכות המצווה ייוולד לו בן או נכד צדיק, ושום דבר לא הלך לאיבוד. שלישית, מה שנראה לי יותר הוא, על פי מעשה שהיה. אני מכיר אדם שעשה הרבה חסדים, אך הגלגל התהפך עליו וכל ממונו אבד. אבל רק הממון שהיה לו בבנק, הלך לאיבוד. אבל בזכות הכסף שנדב לתחזוקת בתי כנסת, מקוואות ולפרנסת האנשים שתמך בהם – כל אלו חיים וקיימים, וזה דבר שאי אפשר לקחת ממנו. זהו העושר האמיתי שמגיע בזכות מצוות צדקה. טעם רביעי יוסבר בדברי הרמ"א¹.

1. כעין זה מבואר במעשה של מונבז, המובא בגמרא (בבא בתרא יא, א): ת"ר מעשה במונבז המלך שבבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבזם?!

פ"ק דתענית). ויש אומרים דוקא בנתינת מעשר מותר לנסות הקדוש ברוך הוא, אבל לא בשאר צדקה (י) (ב"י דכך משמע מש"ס שם).

שולחן ערוך כפשוטו

(י) אבל לא בשאר צדקה – הכוונה במעשר היא למעשר מהתבואה, כלפיו אמרה תורה (דברים יד, כב) "עשר תעשר (את כל תבואת זרעך)", ודרשו חכמים את הכפילות "עשר", כדי שתתעשר. כלומר, כאשר נותנים מעשר, מתעשרים. לפי זה, הבטחה זו לא רלוונטית כיום, כי אין לנו חובה מן התורה לקחת מעשר מהתבואה, ולכן גם האפשרות לבחון את ה' אינה קיימת.

אמר להם, אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה... אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו... אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות ואני גנזתי דבר שעושה פירות... אבותי גנזו [אוצרות] ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות... אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי... אבותי גנזו לעולם הזה ואני גנזתי לעולם הבא...

סימן רמ"ח

מי חייב בה ומי ראוי לקבלה, ובו ח' סעיפים.

סעיף א

^אכל אדם חייב ליתן צדקה (א), אפילו, עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו (ב). ומי שנותן פחות ממה שראוי ליתן, ^בבית דין היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדוהו ליתן (ג), ויורדים לנכסיו (ד) בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן.

^אמימרא דרב זוטרא, גיטין דף ז, ב. ב' לשון הטור, מדברי הרי"ף והרא"ש, אמתניתין דכמה יהא בעיר וכו', ובברייתא שלושים יום לתמחוי וכו', ב"ב דף ז-ח, ומהא דרבא אכפייה לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה וכו', שם. ובכתובות דף מט, ב וכתירוצא בתרא שם בתוס', וכ"כ הרמב"ם בפ"ז מהלכות מתנות עניים דין י, וש"פ.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **חייב ליתן צדקה** – מי שלא נותן צדקה, לא רק שלא מקיים מצווה, אלא גם עובר על איסור, כפי שראינו.

(ב) **ממה שיתנו לו** – מובן מאליו, שהוא לא נדרש לתת אלא סכום קטן.

(ג) **עד שיתן מה שאמדוהו ליתן** – למרות שאין נוהגים לכפות על קיום מצוות אחרות¹, במקרה של צדקה כופים על כך, כי מי שעובר על מצווה זו, עובר גם על איסור. בנוסף, יש חובה על מנהיגי הציבור לדאוג לעניים, ולכן הרשות בידם לכפות בעד מתן צדקה.

(ד) **ויורדים לנכסיו** – כגון, אם יש לו נכס או קרקע, ניתן לקחת ממנו את הנכס ללא אישורו, למכור אותו ולהשתמש בכסף כדי לעזור לעניים.

1. מצינו אמנם בגמרא שכופים על עוד מצוות, כגון לולב או מצה, אך לא נפסק כן להלכה ברמב"ם. וגם לדעות שכופים בכל המצוות, אין כופים במצווה שמתן שכרה בצידה. כלומר, אם התורה מבטיחה שכר למקימה, אין בה דין כפייה. להרחבה בדין כפייה בהלכה ראה בחיבורי "בעקבות המחבר" חלק ה, שם הארכתי לדון בזה.

סעיף ב

ב'ממשכנים על הצדקה (ה), אפילו בערב שבת (ו).

יחזקאל דר"נ, ב"ב שם, ופי' רש"י, אפילו שיש לו פתחון פה לבעל הבית לומר טרוד אני.

סעיף ג

י'תומים, אין פוסקין עליהם צדקה, אפילו לפדיון שבויים, אפילו יש להם ממון הרבה (ז), ה'אלא אם כן פוסקין עליהם לכבודם, כדי שִׁיֵּצֵא להם שֵׁם (ח). הגה: (ט) ודוקא צדקה שאין לה קצבה (י), או שיש לה קצבה על נכסי תומים ויכולין להמתין עד שיגדלו (יא), כגון שיש להם טבל ואינן צריכין לאכול עכשיו (יב). אבל אם צריכים לאכול עכשיו, מעשרין
י'תני רב שמואל בר יהודה וכו' שם. ה'מעובדא דרבא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) ממשכנים על הצדקה – הכוונה היא שאנחנו לוקחים ממנו חפץ, ולא נחזיר לו אותו אלא לאחר שיתרום את חלקו לקופת הצדקה.
(ו) אפילו בערב שבת – ואיננו מקבלים את הטענה שהוא עסוק או טרוד.
(ז) אפילו יש להם ממון הרבה – אין מחייבים תומים בנתינת צדקה, כי הואיל והם נטולי הגנה, קיים חשש שפעולת גביית הצדקה תיצור אצלם תחושת רדיפה.
(ח) כדי שִׁיֵּצֵא להם שֵׁם – מדובר ביתומים ממשפחה חשובה, שהייתה ידועה בנדבנותה.
(ט) הקדמה לרמ"א – לפי הרמ"א, הסיבה שאין לוקחים צדקה מהיתומים היא, החשש מפני ניצול. כלומר, ייתכן שגבאי הצדקה ייגבו מהם יותר מן הנדרש. על פי זה, נבין את דברי הרמ"א.
(י) צדקה שאין לה קצבה – כאשר לא נקבע סכום התרומה הנדרש, יש חשש לניצול.
(יא) ויכולין להמתין עד שיגדלו – אם היתומים מחזיקים בנכסים, הם יכולים להמתין עד שיגדלו, ואז יוכלו לתרום את חלקם.
(יב) טבל, ואינן צריכין לאכול עכשיו – הטבל, שהיא תבואה לפני לקיחת

ותורמין להם (יג). והוא הדין בצדקה שיש לה קצבה, כגון שהיו להם קרובים עניים והיה להם קצבה מאביהם כל שנה ושנה, ואין להם לאכול רק זו או יחזרו על הפתחים ויהיה גנאי ליתומים, האפוטרופוס שלהם נותן מנכסיהם הקצבה לקרוביהם (יד) (תשובת ר"י מינץ סימן א').

סעיף ד

גבאי צדקה, אין מקבלין מהנשים ומהעבדים ומהתינוקות (טו), אלא דבר מועט (טז), אבל לא דבר גדול שחזקתו גזול או גנוב משל אחרים (יז). וכמה הוא דבר מועט, הכל לפי עושר הבעלים.¹ בסוף ב"ק. מעובדא דרבינא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

המעשרות ואסור לאוכלה, יש לה קצבה ברורה למעשרות, כמובא בהלכה. לכן מותר לגבות מהיתומים את שיעור המעשר. אם לא נדרשת התבואה מיד, ניתן להמתין עד שיגדלו, ואז יוכלו לתרום בהתאם לכללי ההלכה, ולצורך את תבואתם.

(יג) מעשרין ותורמין להם – זה לטובתם, כדי שיוכלו לצורך את תבואתם. (יד) נותן מנכסיהם הקצבה לקרוביהם – מותר לאפוטרופוס ליטול מממון היתומים ולתת צדקה זו, כי בכך הוא ממשיך את התנהלות אביהם הצדיק, ומונע את גינוי המשפחה.

(טו) ומהתינוקות – הכוונה היא לנערים.

(טז) דבר מועט – חזקה על אב המשפחה, המפרנס, שמסכים לבני ביתו לתת סכום קטן לצדקה.

(יז) שחזקתו גזול או גנוב משל אחרים – סכום זה עלול להיות גזול או גנוב מאב המשפחה, או מאנשים אחרים, כי אין להם כסף משל עצמם. כיום, כאשר נשים מתפרנסות, ניתן לקבל מהן תרומות.

מכאן שאסור לקבל תרומות מאדם שקיים חשש סביר שהכסף שהוא תורם אינו בבעלותו המלאה, או הושג בדרכים אסורות.

ועניותם (יח). והני מילי בסתמא, ^יאבל אם הבעל מוחה, אפילו כל שהוא אסור לקבל מהם (יט).
^יטור בשם תשובת אביו הרא"ש.

פעיף ה

^טאם האשה השכירה מלמד לבנה, אם ידע הבעל ושתק ודאי ניהא ליה במה שעשתה (כ). אבל אם מוחה לאלתר, אין במעשיה כלום (כא). (ואפילו אם נושאת ונותנת תוך הבית (כב) יוכל למחות בה (כג)) (כ"י בשם תשובת הרא"ש כלל י"ג).
^טשם, כלל יג סימן א, ושם.

פעיף ו

^יבן שאוכל אצל אביו ועבד האוכל עם רבו, נותן פרוסה לעני או ^יתוספות, הביאה הטור, והמרדכי הביאה בפ"ק דב"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) לפי עושר הבעלים ועניותם – הכל יחסי, ותלוי במצב הכלכלי של התורם.
 (יט) אסור לקבל מהם – כי חזקה שכספם שייך לאביהם. אך אם ידוע שהכסף שלהם, כגון אישה שמתפרנסת בכוחות עצמה, ניתן לקבל תרומות מהם.
 (כ) ודאי ניהא ליה במה שעשתה – והאב מחויב לשלם.
 (כא) אין במעשיה כלום – הבעל אינו מחויב לשלם, ואל לו למורה ללמד ילד זה, כי לא יקבל משכורת.
 (כב) נושאת ונותנת תוך הבית – כלומר, הוסכם על הבעל שהאישה תנהל את תקציב הבית.
 (כג) יוכל למחות בה – אישורו לעסוק בעסקיו, אינו מעניק לה זכות או בעלות עליהם.

לבנו של אוהבו ואינו חושש משום גזל, שכך נהגו בעלי בתים (כד).

סעיף ז

^אאדם שוֹעֵץ (כה) שנותן צדקה יותר מהראוי לו, או שמיצר לעצמו ונותן לגבאי כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה (כו), והגבאי שמכלימו ושואל ממנו, עתיד הקדוש ברוך הוא ליפרע ממנו (כז).

^אלשון הרמב"ם שם בפ"ז, ממימרא דרב יצחק בר שמואל וכו', מפסוק ופקדתי על כל לוחציו, וכדמוקי לה שם בגמרא, ב"ב דף ח, ב.

סעיף ח

^בהרוצה לזכות לעצמו, יכוף יצרו הרע וירחיב ידו וכל דבר שהוא לשם שמים יהיה מהטוב והיפה. אם בנה בית תפלה, יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מהטוב והמתוק שבשולחנו. כיסה ערום, יכסה מהיפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מהיפה שבנכסיו. וכן הוא אומר: כָּל חֵלֶב לַה' (כח) (ויקרא ג, טז).

^בלשון הרמב"ם בסוף הלכות איסורי מזבח, וכתב הכסף משנה שם, הם דברי רבינו, וראויה אליו.

שולחן ערוך כפשוטו

(כד) שכך נהגו בעלי בתים – על כן, יש מחילה מראש.

(כה) אדם שוֹעֵץ – מאוד נדיב.

(כו) אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה – מכיוון שהוא לא יוכל לסרב, הוא פוגע בעצמו, וזה לא מה שהתורה דרשה.

(כז) עתיד הקדוש ברוך הוא ליפרע ממנו – על כן, כל אדם הפועל לגייס כספים לצדקה, צריך להיזהר שלא לפנות לעניים.

(כח) כָּל חֵלֶב לַה' – פירושו של פסוק זה הוא, שהחלק הטוב צריך להיות מופנה למצווה, כי החֵלֶב הוא החלק המשובח ביותר בבהמה, והוא החלק

המוקרב על המזבח. מכאן ילמד כל אדם, שהוא צריך לייעד עבור המצוות את החלק הטוב ביותר שיש לו.

סימן רמ"ט

כמה חייב ליתן וכיצד יתננה, ובו ט"ז סעיפים.

סימן זה דן כמה יש לתת לצדקה, וכיצד יש לבצע את הנתנה. שני הסעיפים הראשונים דנים בכמות הנדרשת; סעיפים ג-יד מתארים את הדרך בה יש לתת את הצדקה. ושני הסעיפים האחרונים עוסקים בכללים לגבי קדימויות במטרת הצדקה. עניין זה יוסבר בהרחבה, בשני הסימנים הבאים.

סעיף א

^אשיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים (א). ואם אין ידו משגת כל כך (ב), ^ביתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר (ג); ואחד מעשרה, מדה בינונית (ד); פחות מכאן, עין רעה (ה). ^גחומש זה שאמרו, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש ^אלשון הרמב"ם בפ"ז, מהלכות מתנות עניים, מברייתא כתובות דף סז, ב. ^בממירא דרב אלעי, באושא התקינו וכו', שם דף נ, א ומשמע ליה דמצוה מן המובחר לבזבז חומש, וכן נראה מהירושלמי דריש פאה. ^גגם זו מהירושלמי שם.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **יתן כפי צורך העניים** – כפי שכתבה התורה "פֶּתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לֹא... יֵי מְחֹסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ". עם זאת, ברור שאין אפשרות מעשית לאדם לתת סכום כזה, על כן תיקנו חכמים לתת אחוזים מסוימים מהכנסותיו.
- (ב) **אין ידו משגת כל כך** – שאינו עשיר כל כך, כדי לספק את כל צורכי העניים הפונים אליו.
- (ג) **עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר** – לומדים זאת מיעקב אבינו שאמר (בראשית כח, כב): "וְכָל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרְנוּ לָךְ". מהכפילות "עשר תעשר" למדו חכמינו, כי הכוונה היא לשתי עשירות.
- (ד) **ואחד מעשרה, מדה בינונית** – כפי שלומדים מאברהם אבינו, עליו נאמר (בראשית יד, כ) "וַיִּתֵּן לוֹ מֵעֶשֶׂר מְכָל".
- (ה) **פחות מכאן, עין רעה** – כלומר הוא לא נחשב נדיב.

שהרויח בכל שנה (ו). הגה: ¹ואל יבזבז אדם יותר מחומש, שלא יצטרך

¹שם דף נ, א.

שולחן ערוך כפשוטו

בכוונה תחילה לא כתב המחבר שהנותן סך מועט לא קיים את המצווה, כי חובת נתינת המעשר, תלויה באפשרות הכלכלית של התורם, על כן, וכפי שנראה בסעיף הבא, עניים פטורים מנתינת מעשר. והואיל והחובה תלויה במציאות, לכן לא ציין המחבר שלא קיים מצווה.

נמצא כי הדירוג הוא, לפי הסדר הבא: הטוב ביותר, הוא חמישית, אבל לרוב בני אדם, זה סכום גבוה מאוד. הרגיל, או הממוצע, הוא עשירית. אבל גם נתינת סך כזה, קשה עבור רבים. על כן מותר להם לתת פחות. אלא שבכל אופן, הבחור לתת סכום כזה, מוגדר "עין רעה", כי הגדרת היכולת הכלכלית של אדם, היא הערכה מאוד סובייקטיבית. יש אנשים שלא מרוויחים משכורת גבוהה כל כך, ובכל זאת מרגישים שיש ביכולתם לתת המון. לעומת זאת, אנשים אחרים שמרוויחים הרבה יותר, ועדיין מרגישים את עצמם עניים, ואנשים אלו הם המוגדרים "עין רעה".

הלכה למעשה, אם ברור שאדם יכול לתת, אבל נותן פחות מ-10%, הוא עובר על חיוב התורה¹. אם ברור שהוא לא יכול, הוא פטור לחלוטין.

ויש מצבי ביניים, בהם האדם מסוגל ויכול לתרום את הסך הנדרש, אך הוא מתקשה עם הסכום הגדול. במקרה זה, הוא נחשב ל"נותן בעין רעה".

(ו) מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה – לדוגמא, אדם שמקבל משכורת או שיש לו עסק, ואחרי הוצאותיו נותר לו רווח, או אדם שקיבל ירושה. מהכסף הזה עליו להוציא את החומש או המעשר. בשנה הבאה, הוא לא חייב לשלם מעשר על כסף זה, אלא אם השקיע את הכסף מהרווח, שאז עליו להפריש חומש או מעשר. כמו כן, אדם שמקבל משכורת, משלם מעשר רק על מה שהרוויח לאחר תשלום כל ההוצאות, כגון ביטוח לאומי ומס הכנסה. גם

1. כי מן התורה, וכפי שראינו, צריך לתת לפי צורכי העניים. ולפי זה בלתי אפשרי להקל ולתת פחות מ-10%. וכשברור שביכולתו לתת אחוזים אלו, הוא חייב מן התורה לתת את המינימום הנדרש, שהוא 10%, ולא להפחית מכך.

לבריות (ז) (ב"י בשם הגמרא פ' נערה שנתפתתה). ודוקא כל ימי חייו, אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כל מה שירצה (ח) (ג"ז שם פ' מציאת האשה ^הומייתי לה ר"ף ורא"ש ור"ן ומרדכי). ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, ^(*) כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתננו לעניים (ט) (מהרי"ל הל' ראש השנה).
^השם דף טז, ב. ^(*)פירוש, שבלאו הכי מחויב על כל פנים לעשות מצוה זו, ורוצה לפטור ממנה במעשר, אינו רשאי. אבל אי רוצה לעשות בו מצוה שאינו כבר מחויב, רשאי.

סעיף ב

לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה (י), ואם ימימרא דרב אסי, ב"ב דף ט, א ומייתי לה מקרא.

שולחן ערוך כפשוטו

מהנטו אפשר לנכות הוצאות הכרחיות, כמו הוצאות תחבורה או ביגוד הנדרשות לצורך העבודה. ישנם המקילים יותר ואינם מחייבים אלא לאחר ניכוי של הצרכים הבסיסיים ביותר לחיים. עם זאת, יש להשתמש בהקלה זו רק במקרה שהפרנסה ממש דחוקה.

(ז) **שלא יצטרך לבריות** – אסור להיות נדיב מדי. נמצא מן האמור, כי החומש הוא גם האידיאל, וגם המקסימום שמותר לתת.

(ח) **כל מה שירצה** – כי כבר אין חשש שהכסף הנותר לא יספיק לו.

(ט) **רק יתננו לעניים** – המעשר אינו מיועד לצרכים האישיים, אפילו לא לצרכים רוחניים, אלא מיועד לצורך הזולת. אף על פי כן, אם אדם אינו מצליח לממן גם את צרכיו הבסיסיים, וגם את מעשר הכספים, כגון שרוצה לקנות ספרים ללמוד תורה, ואם ירכשם, יוכרח להפחית מתרומותיו לצדקה, אזי צרכיו האישיים קודמים למצוות הצדקה. לכן, אדם לא צריך לוותר על קניית ארבעה מינים בסוכות, כדי לתרום כסף לצדקה. אבל חשוב להבין שזה לא נחשב למצוות צדקה, ויש להשתדל, בהתאם היכולת, לדאוג גם לצרכיו הרוחניים, וגם למעשר וצדקה.

(י) **פחות משלישית השקל לשנה** – לומדים זאת מפסוק בספר נחמיה (י,ג): "וְהַעֲמִדְנוּ עָלֵינוּ מִצְוֹת לְתֵת עָלֵינוּ שְׁלִישִׁית הַשֶּׁקֶל בַּשָּׁנָה לַעֲבֹדֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ". ואף שהפסוק מדבר על תרומה לבניית בית המקדש, ניתן ללמוד ממנו על

נתן פחות מזה, לא קיים מצות צדקה (יא).

פעיף ג

יצריך ליתן הצדקה בסבר פנים יפות, בשמחה ובטוב לבב, ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו דברי תנחומין (יב). ואם נתנה בפנים זועפות ורעות, הפסיד זכותו (יג).

¹לשון הרמב"ם בפרק י מהלכות מתנות עניים, ממימרא דר' יצחק, הנותן פרוטה לעני וכו', שם ע"ב. "לשון הטור, וכ"כ הסמ"ג.

פעיף ד

^טאם שאל לו העני ואין לו מה יתן לו, לא יגער בו ויגביה קולו עליו, אלא יפייסנו בדברים ויראה לבו הטוב שרצונו ליתן לו אלא שאין ידו משגת (יד). הגה: ואסור להחזיר העני השואל ריקם, אפילו אין נותן לו רק גרוגרת אחת, שנאמר אֵל יֵשֶׁבֶת דָּךְ נִכְלָם (טו) (תהילים עד, כא) (לשון הטור ממימרא דרבי יצחק לעיל, וממדרש משלי על פסוק (משלי טו, יז) טוב ארחת ירק.

שולחן ערוך כפשוטו

הסכום המינימלי לתרומה. יש דעות שונות לגבי ערכו במשקל, ולפי אחת מהן מדובר בכ-7 גרם כסף, שבשנת תשפ"ה ערכו הוא כ-28 ₪.

(יא) לא קיים מצות צדקה – ראינו כי גם עני חייב במצווה זו, לפחות פעם בשנה.

(יב) ומדבר לו דברי תנחומין – מכאן ניתן להבין כמה חשוב היחס לבני אדם. כמו שבן אדם זקוק לאוכל, כך הוא זקוק ליחס ואהבה.

(יג) הפסיד זכותו – גם אם הוא נתן את הכסף, זה לא ייחשב לו כמצווה, והוא עובר על מה שכתוב בתורה (דברים טו, י) "נָתַן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא יֵדַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ, כִּי בְּגִלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה וּבְכָל מְשָׁלַח יָדְךָ".

(יד) שרצונו ליתן לו אלא שאין ידו משגת – כלומר, יש להשים דגש חזק על יחס אמפאטי ורגיש.

(טו) אֵל יֵשֶׁבֶת דָּךְ נִכְלָם – דָּךְ פירושו, עני, ונִכְלָם פירושו מבויש, לכן צריך לתת משהו, כדי שהמבקש לא יתבייש. במציאות של ימינו, עני המבקש נדבה,

לקמן סי' ר"ן בשם הרמב"ם).

פעיף ה

'אם יכול לעשות לאחרים שיתנו, שכרו גדול משכר הנותן (טז).

'מימרא דר' אליעזר, גדול המעשה וכו', שם בב"ב.

פעיף ו

^אשמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו: מעלה הגדולה שאין למעלה ממנה, ^בהמחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה, ^גאו הלואה, או עושה שותפות, או ממציא לו מלאכה כדי לחזק ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל, ועל זה נאמר: **וְהִחֲזִקְתָּ בּוֹ (יז)**

(ויקרא כה, לה).

^אטור בשם הרמב"ם פרק י מהלכות מתנות עניים. ^בגם הסמ"ג האריך לבאר חיוב מצוה זו מן התורה. ^ג'מימרא דר' אבא אמר ר"ל, גדול המלוה וכו', שבת דף סג, א.

פעיף ז

^אפחות מזה, הנותן צדקה לעני ולא ידע למי יתן, ולא ידע העני ממי מקבל. וקרוב לזה, הנותן לקופה של צדקה (יח); ^אולא יתן ^אמימרא דר' חייא בר אבא, ור' יוחנן רמי וכו' (ב"ב דף י). ^אמברייתא דראב"י, וכדמפרש שם בדף ג, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

ומקבל רק "משהו", עלול גם הוא להתבייש. ויש לקחת זאת בחשבון, ולא לגרום בושה למקבל, אלא לפעול לפי הנסיבות.

(טז) שכרו גדול משכר הנותן – כגון אם הוא מארגן מגבית עבור העני, כי העזרה של אחד אינה דומה לעזרה של רבים. העוסק בזה, זוכה לשכר גדול, שכן מדובר במאמץ גדול, ולעיתים גם בסירובים לא נעימים.

(יז) ועל זה נאמר: וְהִחֲזִקְתָּ בּוֹ – סיוע לאדם להתפרנס, כך שלא יצטרך לבריות, ולא יסתמך על אחרים, היא המעלה העליונה.

(יח) הנותן לקופה של צדקה – כי העני המקבל לא מתבייש, והתורם אינו

אדם לקופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה עליה נאמן ויודע לנהוג בה כשורה (יט).

סעיף ה

פחות מזה, ^{טו}שיודע הנותן למי נותן, ולא ידע העני ממי לוקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכים בסתר ומשליכים המעות בפתחי העניים (כ); וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא אם אין ממונים על הצדקה נוהגים כשורה (כא).

^{טז}במר עוקבא שם ובכתובות דף סז, ב.

סעיף ט

פחות מזה, ^{יז}שיודע העני ממי נוטל, ולא ידע הנותן למי נותן, כגון החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהם ומשליכים אותם לאחוריהם, ובאים העניים ונוטלים, כדי שלא יהיה להם בושה (כב).

^{יח}כר' אבא שם ושם.

שולחן ערוך כפשוטו

מקבל תחושת עליונות על שום אדם.

(יט) **נאמן ויודע לנהוג בה כשורה** – חשוב לוודא שהאחראי יהיה אדם הגון, שלא לוקח לכיסו. וגם, שהוא יודע לחלק את הכסף למי שבאמת זקוק לו.

(כ) **ומשליכים המעות בפתחי העניים** – בדרך זו, העני אינו מתבייש כלל, שכן הכסף מגיע אליו ללא מאמץ, ואף אחד אינו יודע שהוא מתפרנס מצדקה.

(כא) **אין ממונים על הצדקה נוהגים כשורה** – אבל כאשר הממונים על הצדקה נוהגים כשורה, עדיף לתת להם, כדי שהתורמים לא יידעו מי המקבל.

(כב) **כדי שלא יהיה להם בושה** – בדרך זו, העני לא מתבייש מהנותן, אבל הציבור רואה שהוא צריך עזרה ונוטל מן הצדקה, וזה יכול לפגוע במעמדו בעיני אחרים.

סעיף י

י"ח פחות מזה, שיתן לעני בידו, קודם שישאל (כג).

י"ח מכאן עד סוף סעיף י"ג שם ברמב"ם ופשוט הוא.

סעיף יא

פחות מזה, שיתן לו כראוי אחר שישאל (כד).

סעיף יב

פחות מזה, שיתן לו פחות מהראוי, בסבר פנים יפות (כה).

סעיף יג

פחות מזה, שיתן לו בעצב (כו). הגה: ועל כל פנים לא יתפאר האדם בצדקה שנותן. ואם מתפאר, לא די שאינו מקבל שכר, אלא אפילו מענישין אותו עליה **(כז)** (סמ"ג מביאו ב"י סי' רמ"ז). ומכל מקום מי שמקדיש דבר לצדקה,

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) שיתן לעני בידו, קודם שישאל – גם הנותן יודע למי הוא נותן, וגם העני יודע ממי קיבל, ועדיין, בנתינה מסוג זה, נמנע ממנו הצורך לבקש, והוא מרגיש פחות בושה.

(כד) שיתן לו כראוי אחר שישאל – כי הוא נותן לו בהתאם לצרכים של העני, מה שמספק לו עזרה ממשית.

(כה) בסבר פנים יפות – נתינה בסבר פנים יפות (בחיוך), מחזקת את העני, ומעניקה לו תחושת ערך.

(כו) שיתן לו בעצב – הכוונה שהתורם עצוב בליבו, ואינו נותן בסבר פנים יפות. יחד עם זאת, ברר שאינו פוגע חלילה בעני, כי אז המצווה אינה שווה כלום, כפי שראינו בסעיף ג.

(כז) מענישין אותו עליה – כי המתפאר, לא נתן מתוך דאגה לעני, אלא כדי לעשות לעצמו שם טוב, ובדרך זו הוא מנצל את העני לצרכיו.

מותר לו שיכתוב שמו עליו שיהא לו לזכרון (כח), וראוי לעשות כן (כט)
(תשובת רשב"א סימן תקפ"א).

סעיף יד

^טטוב ליתן פרוטה לעני קודם כל תפלה, שנאמר: **אֲנִי בִצְדָק אֶחְזָק**
פְּנִיָּה (ל) (תהילים יז, טו).
^טמהא דרבי אליעזר יהיב פרוטה וכו', שם בב"ב דף י, א.

סעיף טו

^גגבאי צדקה שיש בידם מעות צדקה (לא), ישיאו בהם בתולות
עניות, שאין צדקה גדולה מזו.
^טתשובת מהרי"ק בשורש קכג.

שולחן ערוך כפשוטו

(כח) **שיהא לו לזכרון** – הכותב את שמו על החפץ שתרם, אינו נחשב
כ"מתפאר", אלא כאדם השש ושמח בקיום המצווה.
(כט) **וראוי לעשות כן** – כי בזה הוא מעודד אחרים לנהוג כמותו.
(ל) **אֲנִי בִצְדָק אֶחְזָק פְּנִיָּה** – פירוש הפסוק לפי חז"ל הוא: "אֲנִי בִצְדָק" –
כלומר, על ידי נתינת צדקה, "אֶחְזָק פְּנִיָּה" – אתפלל אליך. הכוונה בהלכה זו
היא, שאין ערך לתפילות שלנו ללא דאגה לזולת. מכאן נובע המנהג שבבתי
כנסת רבים יש קופת צדקה, והגבאי עובר בין המתפללים כדי לאסוף תרומות.
ונראה שגם מי שתורם צדקה דרך הוראת קבע, מקיים דרישה זו. ואף
שהתשלום מתבצע אחת לחודש ולא לפני כל תפילה, הרי יש לו התחייבות
עקבית לדאוג לנזקקים, ודי בזה.
(לא) **שיש בידם מעות צדקה** – לאחר שחילקו את התמיכות לעניים, בהתאם
לנדרש בהלכה, עוד נותר בידם כסף.

סעיף טז

כ"יש מי שאומר שְׁמִצּוֹת בית הכנסת (לב) עדיפא ממצות צדקה (לג), ומצות צדקה לנערים ללמוד תורה או לחולים עניים (לד), עדיף ממצות בית הכנסת (לה). הגה: מה שנוהגין לפסוק צדקה עבור מתים בשעת הזכרת נשמות, מנהג ותיקין הוא ומהני לנשמותיהם (לו) (רוקח סימן רי"ז).

כ"שם בשורש קכח, שכתב התשב"ץ בשם הר"ש, מתוך הירושלמי דזרעים.

שולחן ערוך כפשוטו

(לב) שְׁמִצּוֹת בית הכנסת – הכוונה לצרכי התפעול השוטף של בית הכנסת, כגון תשלום עבור ניקיון, חזן, וכדומה.

(לג) עדיפא ממצות צדקה – כי זה נותן מענה לציבור כולו. אמנם כאשר מדובר בעניים מרודים ממש, מצוות צדקה קודמת, כמבואר בהמשך הסעיף.

(לד) לחולים עניים – הכוונה היא לעניים מאוד מאוד.

(לה) עדיף ממצות בית הכנסת – למעשה, צריך לתרום כספים הן לבית הכנסת, הן לחולים, והן עבור לימוד תורה.

(לו) ומהני לנשמותיהם – הצדקה מועילה לנשמתם, כי מצווה הנעשית על ידי צאצא של הנפטר, מוסיפה זכויות לנשמת המנוח.

סימן ר"נ

כמה ראוי ליתן לכל אחד, ובו ה' סעיפים.

סימן זה עיקרו נועד להסביר את הפסוק, שהוא מקור חיוב הצדקה: "כִּי פֶתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לֹא וְהַעֲבַט תַּעֲבִיטְנוּ דֵּי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ" (דברים טו, ז - ח), מה הכוונה "דֵּי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ"? חובת הצדקה מוטלת על כל יחיד. אמנם למעשה, על אף שחובת הצדקה מוטלת על כל אדם באופן אישי, הרי שבפועל אורגן בכל ערי ישראל, מאז ומתמיד, מנגנון מסדר של גבאי צדקה, שמונו בידי פרנסי הציבור, לגיוס הכספים וחלוקתם לצרכים השונים. לפיכך, ההוראות בסימן זה מופנות במידה רבה אל גבאי הצדקה, בידם נתונה האחריות לפקח ולנהוג ביושר במלאכת הגיוס וחלוקת הצדקה.

סעיף א

(א) ^אכמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד (ב). וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך. ^בהראוי לתת לו פת, נותנים לו פת. עיסה, נותנים לו עיסה. מטה, נותנים לו מטה. הראוי ליתן לו פת חמה, חמה. צונן, צונן. להאכילו לתוך פיו, מאכילין. ^גאין לו אשה ובא לישא, משיאין לו. ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו, ואחר ^אברייתא כתובות דף סז, ב. ^בטור בשם ספרי. ^גברייתא בכתובות שם ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה נותן דוגמאות, על צורכי העניים המרכזיים, להבהרת תחומי חובת הצדקה.
- (ב) **קונה לו סוס ועבד** – זו הגזמה כמובן, אך היא מלמדת כי סך התמיכה נמדד באופן אינדיבידואלי.

כך משיאין לו אשה. הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו (ג), אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת (ד) (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט).

סעיף ב

אשה שבאה לינשא, לא יפחתו לה מנ' זוז (ה). ואם יש בכיס, מפרנסים אותה לפי כבודה (ו) (ועיין לקמן סימן רנ"ז אם הגבאים צריכים ללוות).
מ"שנה שם ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו – למרות שהפרשנות הפשוטה של הפסוק אומרת שלכל יחיד יש חובה לתת לנזקק את כל מה שחסר לו, כפי שהבינו פוסקים רבים. דעתו של הרמ"א היא, שאין להטיל את צרכי הנזקק כולם על אדם אחד. דין זה נובע ממה שנלמד להלן (סעיף ג) לגבי עני המחזר על הפתחים, שאין חיוב לתת לו כל מחסורו. ולמעשה, החיוב תלוי במצב הספציפי. לפעמים יש ידיד או קרוב משפחה או שכן שהורע מצבו הכלכלי, ונעשה עני. אם אפשר לעזור לו, צריך לנתב אליו את הצדקה, כדי שלא יצטרך לחזר על הפתחים.

(ד) אם ידו משגת – כלומר, אם אין גוף צדקה מסודר, ואין הקהילה יכולה לתמוך בו כלכלית, חייב היחיד, שיש בידו יכולת, למלא את "די מחסורו" של העני.

(ה) לא יפחתו לה מנ' זוז – מדובר בערך של 30 גרם כסף טהור. עם זאת, איננו יודעים מהו כח הקניה של חמישים זוז, ונראה כי הכוונה לסיוע כלכלי משמעותי.

(ו) מפרנסים אותה לפי כבודה – כלומר, מסייעים לכלה ברכישת המוצרים הנחוצים לבית, בהתאם לצרכים של כל דור. לדוגמא, בעבר לא היה צורך במקרר בבית, אך כיום זהו צורך בסיסי.

סעיף ג

העני המחזר על הפתחים, אין נותנין לו מהקופה מתנה מרובה, אלא מתנה מועטת (ז).

הטור בשם הרמב"ם פ"ז מהלכות מתנות עניים מעובדא דההוא עניא דהוה מחזר על הפתחים, דאתא לקמיה דר' פפא (ב"ב דף ט, א).

סעיף ד

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום, מִכְּכָר בְּפוֹנְדִּיּוֹן (ח) (הרמב"ם פירש שמשקל הפונדיון הוא שמונה גרעיני שעורה) מארבעה סאין בסלע. ואם לו, נותנין לו מצע לישן עליו (ט) וכסת ליתן מראשותיו (י) ושמן וקטניות. ואם שבת, נותנין לו מזון ג' סעודות וישמן וקטנית ודג וירק (יא).^ט ואם מכירין אותו, נותנין לו לפי כבודו.

^א גם זה שם, ושם ממשנה ז פרק ח דפאה. ^ב שבת דף קח, א. ^ג תוספתא דסוף פאה. ^ד גם זה שם בתוספתא ובכתובות דף סז, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) מתנה מועטת – כי ברור שהוא מבקש מכל אדם. לכן, אין לרוקן את הקופה בשבילו.

(ח) מִכְּכָר בְּפוֹנְדִּיּוֹן – לחם שעולה פונדיון, כשארבעה סאין קמח שווים בסלע. החישוב קצת מסובך, וקשה לתרגם את זה למציאות של ימינו. ונראה שהכוונה לכאורה ללחם ששוקל 660 גרם.¹

(ט) מצע לישן עליו – מזרון וסדין.

(י) וכסת ליתן מראשותיו – כסת זו כרית, ולא טוענים שכרית היא מותרות.

(יא) ושמן וקטנית ודג וירק – זהו המינימום שצריך לתת לו.

1. בסלע יש 48 פונדיונים, והסאה מכילה בערך 8 ליטר. כך שארבעה סאה, הם 32 ליטר. אם כן, משקל הלחם בפונדיון הוא 32/48, שזה כ-660 גרם לחם.

סעיף ה

עניי העיר מרובים, והעשירים אומרים: יִחְזְרוּ על הפתחים (יב), והבינונים אומרים: שלא יִחְזְרוּ על הפתחים אלא תהיה פרנסתן מוטלת על הצבור, לפי ממון, הדין עם הבינונים (יג). הגה: כי עיקר חיוב הצדקה לפי הממון (יד) (תשובת הרשב"א הביא הב"י). ויש מקומות נוהגין ליתן לפי הנדבה (טו), ויש לפי המס (טז). והנותן לפי ברכתו, ראוי יותר לברכה (יז) (גם זה תשובת הרשב"א הובאה בב"י).

תשובת הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) והעשירים אומרים: יִחְזְרוּ על הפתחים – כדי שלא יידרשו לתת הרבה יותר מהבינונים.

(יג) הדין עם הבינונים – חלוקה לפי ממון משמעותה, שהעשירים משתתפים הרבה יותר.

(יד) עיקר חיוב הצדקה לפי הממון – לפי היכולת הכלכלית של האדם.

(טו) נוהגין ליתן לפי הנדבה – כל אחד נותן לפי רצונו. אך זה דווקא במקומות שבהם אין לבית דין סמכות לחייב לפי ממון.

(טז) ויש לפי המס – התרומה נגבית בהתאם להשתתפותם במס הקהילה. מס הקהילה הוא מס שחברי הקהילה משלמים כדי לממן את השליח ציבור, הרב וטיפול בבית הכנסת. גם הבינונים תורמים, שכן מדובר בשירות לכולם. אמנם העשירים תורמים יותר, אך לא באופן גבוה יחסי יותר מהבינונים. לכן, כדאי לעשירים שגביית הצדקה תתבצע בצורה דומה.

(יז) ראוי יותר לברכה – כלומר, הנותן בצורה משמעותית יותר בהתאם ליכולתו, יזכה לברכה מאת ה'.

סימן רנ"א

למי נותנין הצדקה ואיזה קודם לחבירו, ובו י"ד סעיפים.

בפרשת ראה נאמר: "כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ, עַל כֵּן אֶנְכִּי מֵצֹנֶה לֵאמֹר, פֶּתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לְאֶחִיךָ לְעֵנִיךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצְךָ" (דברים טו, יא). חכמים למדו מפסוק זה עיקרון יסוד במצוות צדקה והוא שיש סדרי עדיפויות (קדימויות) למי שיש להקדים ולסייע לו. לשון הפסוק מלמדת על שלוש דרגות של קדימות: ראשית יש להקדים את **קרובי המשפחה** ("לְאֶחִיךָ"), לאחר מכן עניי עירך ("לְעֵנִיךָ"), ולבסוף עניי ארץ ישראל ("וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצְךָ"). כלומר, יש סדר עדיפויות למי צריך לסייע קודם.

סימן זה מרחיב את העיקרון ומלמד, כי הנוסף על הקדימויות שמציין הפסוק, הוסיפו חכמים עוד קדימויות נוספות, התלויות לא רק בקרבת המקבל (משפחתית או גיאוגרפית), אלא גם **בדחיפות הצורך** של הנזקק, והן בייחוס של המקבל. כלומר, במקרים מסוימים תינתן העדפה לנזקק שהוא פחות קרוב אך מצבו דחוף יותר. או לנזקק שיש לו ייחוס גבוה יותר מבחינה משפחתית. חשוב גם להבחין בין צדקה של אדם פרטי, לבין צדקה שגבאי ציבור מחלק לנזקקים. אדם פרטי צריך להקדים את הקרובים אליו. אך כאשר מדובר בחלוקת צדקה ציבורית השיקול הוא שונה – כאן אחד המרכיבים החשובים הוא **דחיפות העזרה**.

סעיף א

מי שהוא עבריין במזיד על אחת מכל מצות האמורות בתורה

^אטור ולשון סמ"ג בשם רא"ם, דכיון דעבר במזיד, יצא מכלל האחוה, ע"ש הכתוב וחי אחיך עמך. ומה שמשמע בגיטין דף מז, א שרב אמי היה רוצה לפדות מומר אוכל נבלות, לפניו משורת הדין הוא דעבד.

ולא עשה תשובה, אינו חייב להחיותו ולא להלוותו (א). (ומפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל, מפני דרכי שלום (ב)) (טור בגמרא^(*) פרק הניזקין).

^(*) ברייתא גיטין דף סא, א.

סעיף ב

במי שהוא עבריין להכעיס, אפילו למצוה אחת, כגון שאוכל נבילה היכא דשכיח בשר כשרה, אסור לפדותו אם נשבה (כ"מ בש"ס ס"פ השולח וטור ס"ס רנ"ב) אבל עבריין לתיאבון, אין אסור בדבר אם רוצים לפדותו, אבל אין מחויבים בכך (ג) (כ"י דקדק מלשון הרמב"ם וספר יראים סימן מ"ז).
 ה"הרמב"ם פ"ח מהלכות מתנות עניים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אינו חייב להחיותו ולא להלוותו** – הפסוק "וְיָחִי אֶחָיֶךָ עִמָּךְ" (ויקרא כה, לו) מלמד שהחיוב לפרנס ולהלוות חל דווקא על מי שמתנהג כאח, היינו, שאינו מורד במצוות התורה. לכן, עבריין במזיד שלא שב בתשובה אינו כלול בגדר "אחיק" לעניין חיוב זה.

אמנם, למעשה, בימינו המצב שונה. אין אנו פוגשים כיום עבריינים במזיד ממש במובן ההלכתי החמור, שכן רבים טועים מתוך חוסר ידיעה או בגלל היעדר נוכחות אלוקית מורגשת בעולם, אשר הייתה יכולה למנוע טעויות אלו, לכן מקובל בין הפוסקים שההגדרה ההלכתית "עבריין במזיד" אינה חלה כיום¹.

(ב) **מפני דרכי שלום** – זה מוסכם על המחבר. אם כי, מובן מאליו כי אין לסייע לגוים ששונאים אותנו.

(ג) **אבל אין מחויבים בכך** – כפי שציינו בסעיף הקודם, כיום נחשבים כל בני ישראל שאינם מקיימים מצוות לאנוסים במובן ההלכתי, ואינם עבריינים

1. ראה רמב"ם הלכות ממרים פרק ג הלכה ג, ורמב"ן על התורה (במדבר כב, טו), אגרות הראיה קלח, חזון איש הלכות שחיטה ב, טז. מאמרים ומכתבים הרב משה בוצ'קו עמוד 121, והארכת בזה בספרי בעקבות המחבר חלק ג סימן ד.

סעיף ג

(ד) להנותן לבניו ובנותיו הגדולים (ה), שאינו חייב במזונותיהם (ו),

ילשון הרמב"ם שם פרק י ממתנות עניים, בכתובות דף נ, א "עושה צדקה בכל עת, זה הזן בניו ובנותיו כשהם קטנים וכו'".

שולחן ערוך כפשוטו

מתוך כוונה למרוד או להכעיס. יתירה מכך, רבים מהם מקיימים מצוות רבות של דאגה לכלל ישראל ולחברה, כגון שירות צבאי, התנדבויות ותרומה לקהילה, וחסד הדדי. על אנשים אלו נאמר "ועמך כולם צדיקים" (ישעיה ס, כא). וזה מחייב אותנו לראות בהם חלק בלתי נפרד מכלל ישראל, שזכאים לכל החיובים ההלכתיים של צדקה וחסד.

(ד) הקדמה לסעיף – מעמד גידול הילדים מוגדר בגמרא (כתובות נ, א) כ"צדקה בכל עת". למדו זאת מהפסוק (תהלים קו, ג) "אשרי שומרי משפט, עושה צדקה בכל עת" ותמחה הגמרא: "וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת?" התשובה לכך היא: "דרשו רבותינו שביבנה, ואמרי לה רבי אליעזר: זה הזן בניו ובנותיו כשהם קטנים". הכוונה לילדים מעל גיל שש, שכן עד גיל שש הילדים נחשבים כחלק מגוף האב (ראה ס"ק הבא), והוצאותיהם אינן נחשבות צדקה אלא טיפול עצמי. הקמת משפחה וגידול ילדים היא מעשה צדקה עצום שנעשה "בכל עת", וסך ההשקעה הכלכלית והחינוכית בהם הוא רב מאד, הרבה יותר מעשירית או חמישית מההכנסה. הבנה זו מבהירה את הסעיף, המתיר שימוש בכספי צדקה לצורך גידול ילדים.

(ה) הגדולים – הגדרת "גדולים" ו"קטנים" לעניין זה, היא כפי שצוין לעיל. ילדים מעל גיל שש נחשבים "גדולים", בניגוד ל"קטנים" (עד גיל שש) הנחשבים כחלק מגוף האב, והוצאותיהם אינן צדקה, אלא פרנסת עצמו.

(ו) שאינו חייב במזונותיהם – אין הכוונה שהאב פטור מלזון את ילדיו; אדרבה, יש לו חובה לפרנסם. אלא שהוא רשאי להשתמש בכספי צדקה עבור צרכיהם, משום שאין צדקה גדולה יותר מהקמת משפחה עם ילדים. הוצאות של אדם רווק, או זוג ללא ילדים, קטנות משמעותית מהוצאות של בעל משפחה עם ילדים. למרות זאת, יש להשתדל לתת צדקה גם לעניים אחרים, כפי היכולת.

כדי ללמד את הבנים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה (ז), וכן הנותן מתנות לאביו והם צריכים להם, הרי זה בכלל צדקה (ח). ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא אִקְרוּבו, צריך להקדימו לכל אדם. וְאֶחָיו מֵאֲבִיו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת (ט) (כ"מ בסמ"ג וסמ"ק וטור). הגה: והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמין לעניי אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים (טור דלא כר"י בר ברוך). וְיוֹשְׁבֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קודמין לְיוֹשְׁבֵי חוּצָה לְאֶרֶץ (י). הגה: פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו (יא) ¹מהא דנדרים דף סה, ב. הספרי, מפסוק "אחיק", זה אחיק מאביו, באחד שעריך וכו'. ²שם בספרי, והוא בסמ"ג, ומריש פרק קמא דב"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **ולהנהיג הבנות בדרך ישרה** – היקף הצדקה לבניו ובנותיו כולל את כל צרכיהם, שכן אם האב לא ידאג לכל צרכי ילדיו, לא יצליח לגדלם בדרך התורה ולהנהיגם בדרך ישרה².

(ח) **הרי זה בכלל צדקה** – אמנם, אם יש לאדם יכולת כלכלית, אל לו להשתמש בכספי מעשר המיועדים לעניים כדי לסייע להוריו. אולם, אם אין לו יכולת לדאוג להוריו בנוסף לתמיכה בעניים אחרים, מותר לו להשתמש בכספי צדקה (כגון מעשר כספים) עבור הוריו העניים.

(ט) **קודמין לעניי עיר אחרת** – כלומר, האחריות מחייבת להקדים את רווחת הקרובים ביותר.

(י) **קודמין ליושבי חוצה לארץ** – כי בנוסף לתמיכה בעניים, משתתפים גם במצוות ישוב הארץ.

(יא) **עד שיהיה לו פרנסתו** – פרנסת עצמו קודמת לכל חובת צדקה אחרת,

2. הבית יוסף מבאר שההיתר להשתמש בכספי צדקה עבור הבנים הגדולים אינו מוגבל רק להוצאות לימוד תורה, אלא לכלל צרכיהם, כפי שמשמע מהגמרא בכתובות (ג, א) "עושה צדקה בכל עת" – זה הזן בניו ובנותיו הקטנים (וכפי שביאר הבית יוסף, מדובר באלו שהם מעל גיל שש).

ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים (יב), והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, והם קודמים לשאר קרובים (יג), והקרובים קודמים לשכניו, ושכניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת. והוא הדין אם היו שבויים וצריך לפדותן (יד) (הכל בטור).

פעיף ד

¹מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר
²הרשב"א בתשו' מהא דנדרים דף סה, ב כל הנופל, אינו נופל ליד גבאי תחלה, ומהא
 דב"ב דף קעד, ב גבי משה בר עצרא.

שולחן ערוך כפשוטו

וכל עוד אין לאדם די פרנסה לעצמו, אינו חייב לתת צדקה. עיקרון זה נלמד מהפסוק "אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בָּךְ אֲבִיּוֹן" (דברים טו, ד), כפי שהגמרא³ דורשת "שלך קודם לשל כל אדם", כלומר דאג קודם כל שלא תהיה אתה עצמך אביון. גם מדברי רבי עקיבא⁴ הדורש "וחי אחיך עמך" – "חייך קודמים לחיי חבירך", לומדים את עקרון הקדימות העצמית. ישנה אחריות מוגברת כלפי עצמו, מעבר לחובת הצדקה הכללית.

(יב) אם הם עניים – הסיבה לקדימות ההורים היא לא רק מעצם היותם קרובים, אלא גם מכיוון שאדם חייב בכבודם ובדאגה להם.
 (יג) והם קודמים לשאר קרובים – כי יש אחריות לקרובי משפחה, מעבר למצוות צדקה.

(יד) אם היו שבויים וצריך לפדותן – ולא יכול לפדות את כולם. סדר הקדימויות בפדיון שבויים זהה לסדר הקדימויות הכללי בצדקה: עצמו, הורים, בנים, אחים, קרובים, שכנים, בני עירו, ובסוף בני עיר אחרת.

3. בבא מציעא לג, א.

4. שם סב, א.

משאר עשירים שבעיר (טו). (וכן שאר קרובים **טז**) ועיין לקמן סימן רנז סעיף י (**יז**) (מרדכי פ"ק דב"ב).

סעיף ה

^נמי שנתן מומון לגבאים לצדקה (**יח**), אין לו ולא ליורשיו שום כח בהם והקהל יעשו הטוב בעיני אלהים ואדם (**יט**). הגה: אבל קודם שבאו ליד גבאי, אם נדר צדקה סתם נותנין לקרוביו העניים, דאומדין דעתו דכוונתו לקרוביו. ודוקא אם היו לו קרובים עניים בשעת הנדר, אבל אם היו עשירים אז, והענו, אין נותנין להם (**כ**). וכל זה בפוסק צדקה לבדו (**כא**), אבל ^נמרדכי בפ"ק דב"ב, נשאל ר"מ על ראובן וכו', ושכן נראה מדברי הרא"ש, והביאו הטור בסי' רכ"ט ומדברי תשובות להרמב"ן סי' רס"ח.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) יותר משאר עשירים שבעיר – סעיף זה מדגיש שהאחריות לקרובי משפחה חלה על הקרובים, לפני שחלה על הציבור.

(טז) וכן שאר קרובים – לקרובי משפחה יש אחריות קודמת לפרנס את קרוביהם העניים, לפני התחייבותם כלפי עניים אחרים, שאינם בני משפחה.

(יז) ועיין לקמן סימן רנז סעיף י – שם התבאר, כי למרות האחריות המשפחתית, אין רשות לאדם המחלק צדקה, ואוסף כספים מהציבור, להעדיף או להקדים את בני משפחתו העניים, בקבלת צדקה זו.

(יח) לצדקה – תרם לצדקה, אבל לא התנה מפורשות, למי מיועדת התרומה.

(יט) יעשו הטוב בעיני אלהים ואדם – מרגע שהממון הגיע לידי הגבאים, הוא אינו נחשב עוד לרכושו של התורם או יורשיו. אבל כמובן עליהם לפעול ביושר ולחלקו לפי כללי התורה. על כן כתב השולחן ערוך "יעשו הטוב בעיני אלהים". אך לא רק זאת – עליהם גם להיות זהירים בצעדיהם, כדי שגם הציבור יבין שכללי החלוקה הוגנים, ולכן הוסיף וכתב "בעיני אדם".

(כ) אין נותנין להם – כי בזמן הנתינה לגבאים, לא התכוון התורם שצדקה זו תשמש את קרוביו העניים (ללא תנאי מפורש).

(כא) בפוסק צדקה לבדו – כלומר התחייב לתת צדקה מיוזמתו, ללא מעורבות של גורם ציבורי או הסכמה עם בני העיר.

אם פוסק צדקה עם בני העיר, על דעת בני העיר נדר, והם יעשו מה שירצו
(כב) (הכל במדרכי בפ"ק דב"ב תשובת מהר"ם).

סעיף ו

^טיהיו עניים בני ביתך (נג).

^טמשנה ה' פרק א' דאבות, וב"מ דף ט, ב.

סעיף ז

(נד) 'חייב להקדים להאכיל הרעב מלכסות הערום (נה).

'ממירא דרב יהודה, בודקין לכסות ואין בודקין למזונות, ב"ב דף ט, א.

סעיף ח

^אאיש ואשה שבאו לשאול מזון, מקדימין אשה לאיש (נו). וכן אם

^אברייטא כתובות דף סז - "ומפרנסין" דקתני בברייטא, היינו בין מזון בין כסות, דטעמא מפני שהאיש דרכו לחזור וכו', דשייך בין במזון בין בכסות, וכ"כ הרמב"ם בפ"ח. הא דתנן בסוף הוריות האיש קודם לאשה להחיות, צ"ל דלהחיות היינו להצילם אם הם טובעים בנהר. ומאי דתנן האשה קודמת לאיש לכסות וכו', תנא כסות וה"ה לאכילה, דחד טעמא הוא.

שולחן ערוך כפשוטו

(כב) והם יעשו מה שירצו - הקהל, או גבאים מטעמו, יפעלו על פי הכללים ההלכתיים.

(כג) יהיו עניים בני ביתך - הכוונה היא, שהמעסיק בביתו פועלים, יעדיף עניים, כדי לפרנס אותם באופן מכובד⁵.

(כד) הקדמה לסעיף - שלושת הסעיפים הבאים עוסקים בדיני קדימה במצוות צדקה, במצב בו אין אפשרות למלא את כל הצרכים.

(כה) מלכסות הערום - כי הרעב בסכנת חיים.

(כו) מקדימין אשה לאיש - משום שבושתה של אשה לצאת ולבקש עזרה, גדולה מזו של האיש.

5. כך פירש רש"י (מסכת אבות פרק א' משנה ה') "ויהיו עניים בני ביתך, כלומר, אל תרבה עבדים ושפחות לשרתך, אלא הבא עניים במקומם וישרתוך ותקבל עליהם שכר".

באו לשאול כסות. וכן אם באו יתום ויתומה לינשא, מקדימין להשיא היתומה (כז).

סעיף ט

(כח) ^יהיו לפניו עניים הרבה, ואין בכים לפרנס או לכסות או לפדות את כולם, מקדים הכהן ללוי, והלוי לישראל, והישראל לחלל (כט), והחלל לשתוקי (ל), והשתוקי לאסופי (לא), והאסופי ^יטור בשם הרמב"ם בספ"ח, ממשנה דסוף הוריות, ומפרש שם בגמרא טעמא.

שולחן ערוך כפשוטו

(כז) מקדימין להשיא היתומה – מפני שהיא תלויה לחלוטין באחרים.
(כח) הקדמה לסעיף – סעיף זה דן בקדימויות או העדפות בחלוקת כספי צדקה כאשר אין די כסף למלא את צורכי כולם. הלימוד הוא שיש סדר קדימות – המיוחס קודם לפחות מיוחס. וודאי שהדבר קשה להבנה, כיצד ניתן לערוך מדרג בין אנשים שונים, הלא "המציל נפש אחת מישראל כאילו הציל עולם מלא" (ראה סנהדרין לז, א), מכאן, ששוויו של כל אדם אינו ניתן להערכה. על כן נחוץ להבהיר כי לכתחילה, ודאי צריך לעשות כל מאמץ לתמוך בכל נזקק, גם אם פירוש הדבר שכל אחד יקבל פחות ממה שראוי לו. אולם כשאין אפשרות לעזור לכולם, חייבים לקבל החלטות, ולדרג מי ראוי יותר ומי פחות. וחכמינו קבעו סדר המבוסס על ייחוס. ההיגיון הוא, שלא ניתן להקדים בדירוג את הפחות מיוחס.

שונה הדבר במצבי חירום, כאשר קיימת סכנת חיים מיידית, כגון שדה קרב, או בתי חולים הקולטים פצועים או חולים רבים בבת אחת, וכולם בסכנת חיים, שאז אין למיין לפי הבחנות אלה, אלא כל הקודם, קודם, ולא דוחים נפש מפני נפש. כמו כן, במצבים כאלה יש להעדיף את מי שיש לו סיכוי טוב יותר להינצל.

(כט) והישראל לחלל – חלל הוא מי שגולד מכהן שנשא גרושה.
(ל) לשתוקי – מי שידועה אימו, אך לא אביו. השתוקי מיוחס פחות מחלל, כי החלל, ברור לפחות שהוא מזרע ישראל כשר.
(לא) לאסופי – ילד שנמצא, ואין ידועים הוריו.

לממזר (לב), והממזר יִלְנֶתִין (לג), והנֶתִין לגר (לד), והגר לעבד משוחרר (לה). במה דברים אמורים, בזמן שהם שוים בחכמה, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם (לו). (ואפילו חכם לכסות (לז), ועם הארץ להחיות (לח). ואשת חבר, כחבר) (כ"י מהירושלמי). "וכל הגדול בחכמה קודם לחבירו." ^{טו} ואם היה אחד מהם רבו, או אביו, אף על פי שיש שם גדול מהם יומפרש הרמב"ם שם, שהנתיך גדול ממנו בקדושה, וגר לעבד משוחרר לפי שהיה בכלל ארור, מגמרא דהוריות שם. "גם ז"ל הרמב"ם שם. ^{טז} ממשנה סוף פרק ב' דבבא מציעא דף לג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(לב) לממזר – הנולד מאיסורי עריות, כגון אשת איש שנבעלה לגבר זר. השתוקי והאסופי, שאינם ממזרים ודאים, מיוחסים יותר ממנו, כי הוא ודאי ממזר.

(לג) לנתיך – מצאצאי הגבעונים שהתגיירו בימי יהושע.

(לד) לגר – גוי שהתגייר כהלכה, ונקרא גר צדק. דינו ככל יהודי, אבל ייחוסו, כמובן, אינו שווה ליהודי.

(לה) לעבד משוחרר – עבד משוחרר נעשה יהודי לאחר שחרורו, אך הוא מיוחס פחות מגר צדק, שהפך ליהודי ברצונו. כל זה מבהיר, שמקדימים את המיוחס, לפני זה שאינו.

(לו) ממזר תלמיד חכם קודם – כי בתורתו הוא משרת את הציבור, וכיון שהם זקוקים לו, ניתנת לו קדימות.

(לז) ואפילו חכם לכסות – החכם נזקק לביגוד.

(לח) ועם הארץ להחיות – למרות שעם הארץ נזקק למזון, הביגוד של התלמיד חכם קודם. והש"ך כתב⁶ שבזמננו אין תלמיד חכם במדרגה כזו, שידחה את צרכי הקיום המינימליים של עם הארץ.

6. ס"ק טז.

בחכמה, רבו, או אביו שהוא תלמיד חכם, קודם לזה שהוא גדול ממנו (לט).

סעיף י

^טמי שבא ואמר: האכילוני, אין בודקין אחריו אם הוא רמאי, אלא מאכילין אותו מיד (מ). היה ערום (מא) ובא ואמר: פסוני, בודקין אחריו אם הוא רמאי (מב), ואם מכירין אותו (מג) מכסין אותו מיד. ^טכרב יהודה דתניא כוותיה, ב"ב דף ט, א.

סעיף יא

(מד) "רבי שהיה מצטער שנתן פתו לעם הארץ (מה), משום דהיו שני בצורת, ומה שהיה אוכל עם הארץ, יחסר לתלמיד חכם (מו). ^יהריטב"א, מעובדא דרבי, שהיה מצטער על שנתן פתו לעם הארץ, שם דף ח, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(לט) קודם לזה שהוא גדול ממנו – בגלל חובת הכיבוד שיש לו כלפי אביו ורבו (המובהק).
 (מ) מאכילין אותו מיד – הרעב הוא צורך מידי, ואין זמן לברר אם הוא רמאי.
 (מא) היה ערום – לטענתו, אין לו בגדים מלבד אלו שעל גופו.
 (מב) בודקין אחריו אם הוא רמאי – במקרה זה, יש זמן לבדוק מבלי שיסבול.
 (מג) ואם מכירין אותו – כאדם אמין וישר, נותנים לו מיד.
 (מד) הקדמה לסעיף – רבי הקים בשנת בצורת קופת צדקה ייחודית לתלמידי חכמים, ובתחילה לא הסכים לחלק ממנה לבורים ועמי ארצות. אך לבסוף שינה את גישתו, וחילק לכולם.
 (מה) שהיה מצטער שנתן פתו לעם הארץ – אחד מתלמידיו התחפש לעם הארץ, ורבי נתן לו מקופת צדקה ייחודית זו, ונצטער על כך.
 (מו) יחסר לתלמיד חכם – ותלמיד חכם, קודם לו.

הא לאו הכי, חייב להחיותו (מז). אם בא לפנינו מת ברעב (מח), חייב להחיותו אף על פי שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אחר כך (מט).

סעיף יב

י"שני עניים שחייבים ליתן צדקה (נ), יכול כל אחד מהם ליתן צדקה שלו לחבירו (נא). הגה: ודוקא צדקה, אבל אם חייבים כל אחד קנס לצדקה שעברו על איזה דבר (נב), אינם יכולים לתת אחד לחבירו, דאם כן אין כאן קנס (הגהות מרדכי דב"ב).

י"הגהות מרדכי פ"ק דב"ב, ממשנה ה פרק ה דפאה, ומהירושלמי שם, תני אב ובנו אשתו וקרובו וכו'.

סעיף יג

י"צבור שצריכין לשכור רב ושליח צבור, ואין ספוק בידם ליתן י"טור בשם תשובת הרא"ש בתחלת כלל ו (וכפול באורח חיים סימן צג), וכ"כ רבינו ירוחם בשם גאון.

שולחן ערוך כפשוטו

(מז) חייב להחיותו – כי מצוות הצדקה מחייבת תמיכה בכל יהודי, בין אם הוא תלמיד חכם, ובין אם הוא עם הארץ.
 (מח) בא לפנינו מת ברעב – כלומר, רָעַב מאוד.
 (מט) ספק אם יחסר לתלמיד חכם אחר כך – כי צורך מידי קודם לחשש עתידי שמוטל בספק.
 (נ) שחייבים ליתן צדקה – כפי שראינו (לעיל סימן רמט, סעיף ב) גם עניים חייבים לתת צדקה – ולו מעט – אחת לשנה.
 (נא) ליתן צדקה שלו לחבירו – כך יוצא שכל אחד נתן, ולא חסר מאף אחד.
 (נב) שעברו על איזה דבר – הקנס נועד להיות עונש, והעונש הוא דלדול הארנק, לטובת קופת הצדקה.

לשניהם, אם הוא רב מובהק ובקי בהוראות ובדינים, הוא קודם (נג). ואם לאו, שליח צבור קודם (נד). הגה: ואין לפרנס הרב שבעיר מכיס של צדקה, דגנאי הוא לו וגם לבני העיר, אלא יעשו לו סיפוק ממקום אחר (נה) (גם זה שם). אבל כל יחיד יוכל לשלוח לו מצדקה שלו, שזהו דרך כבוד (נו).

סעיף יד

יכולים לשנות, אפי' מתלמוד תורה, לצורך שלשים פשיטים להגמון (נז) בכל שנה, לפי שהוא הצלת נפשות (נח), שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכום ויפשיטום ערומים (נט).

³שם בשם תשובת הרא"ש, ושם.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) הוא קודם – כי בזכות הרב יקיימו את ההלכות, גם בלי שליח ציבור קבוע לתפילות.

(נד) שליח צבור קודם – כדי לקיים תפילות סדירות.

(נה) יעשו לו סיפוק ממקום אחר – שכרו צריך לבוא בצורה מכובדת, תמורת השירות שנותן לציבור, ואין להחשיבו כעני מסכן. על כן, יש לאפשר לו מסחר כלשהו (בעיירות אירופה, העניקו למשפחת הרב בלעדיות על מכירת גרות וכדומה).

(נו) שזהו דרך כבוד – ואם הרב מקבל משכורת מסודרת ממקור אחר, אין זה ראוי לקבל תשלום מבני קהילתו.

(נז) שלשים פשיטים להגמון – הכוונה היא למס כלשהו שמושל העיר או המחוז תובע מכל תושב. אם העניים לא ישלמו לו, ייכנסו לסכנת נפשות.

(נח) לפי שהוא הצלת נפשות – מותר לשנות את ייעוד כספי הצדקה, אפילו אם יועדו ללימוד תורה, כי הצלת נפשות מחייבת, גם את מקבל הצדקה המיועד, להציל את הנמצא בסכנה.

(נט) ויכום ויפשיטום ערומים – מכאן שגם מצוות גדולות השקולות "כנגד

שולחן ערוך כפשוטו

כולם", כגון לימוד תורה, נדחות מפני פיקוח נפש והצלת יהודי. ולפיכך בזמננו, כאשר עם ישראל מצוי בסכנה מתמדת ותחת איום קיומי, בגלל האויבים הרוצים לכלותינו – כל מי שיכול, חייב לשלב בין לימוד תורה לשירות צבאי.

סימן רנ"ב

דין פדיון שבויים וכיצד פודין אותם, ובו י"ב סעיפים.

פדיון שבויים הנדון בסימן זה מתמקד באנשים שנישבו על ידי ליסטים - שודדים או חוטפים - שתכליתם קבלת תמורה כספית לשחרורם. אין הסימן דן בשבויים שנחטפו במלחמה כאמצעי להכניע את עם ישראל, כדוגמת המקרים שאירעו בימינו. ואף שאין ללמוד באופן ישיר מההלכות שבסימן זה על דיני השבויים שבזמננו, כן ניתן ללמוד מהן עקרונות יסוד. למעשה, אין מקרה שדומה לחברו, ובכל מצב יש לבחון כבוד ראש אם להיענות לדרישות האויב אם לאו. הסימן דן בגודל מעלת מצוות פדיון שבויים, כמו גם במגבלות שיש להחיל עליה.

סעיף א

^אפדיון שבויים קודם לפרנסת עניים וְלְכִסּוּתָן (א). ואין מצוה גדולה כפדיון שבויים. הילכך לכל דבר מצוה שגבו מעות בשבילו, יכולים לְשַׁנּוֹתָן לפדיון שבויים (ב). ^בואפילו אם גבו לצורך בנין בית הכנסת, ^גואפילו אם קנו העצים והאבנים וְהִקְצוּם לצורך הבנין, ^אלשון הרמב"ם בפ"ח מהלכות מתנות עניים ממסקנת הגמרא ב"ב דף ח ע"א וע"ב, ומפרשים שם דשבי כולהו איתנהו ביה, שהוא ביד העבודת כוכבים לעשות בו כל חפצו אם למות אם לרעב. ^גממירא דרב אשי לרבינא שם דף ג, וכתב הרמב"ם דה"ה אם בא להם דבר מצוה אחרת, מוציאים בו המעות. ^דשם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) קודם לפרנסת עניים וְלְכִסּוּתָן - שכן נשללה מהם חירותם, והם שרויים בסכנת מוות תמידית, נוסף על מחסורם במזון ובביגוד.
(ב) יכולים לְשַׁנּוֹתָן לפדיון שבויים - כיוון שאנשים הקדישו את כספם לעניים, והרי אין עני גדול משבוי. על כן מותר לשנות את ייעוד הכסף, ולהקצותו לפדיונם.

שאסור למכרם בשביל מצוה אחרת (ג), מותר למכרם לצורך פדיון שבויים (ד). אבל אם בנאוהו כבר, לא ימכרו אותו (ה). (ומכל מקום, הנודר סלע לצדקה (ו), אין פדיון שבויים בכלל ואין לפדות בסלע זו, רק

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **שאסור למכרם בשביל מצוה אחרת** – ככלל, שינוי ייעוד של חומרי הבניין שנרכשו מכספי תרומות נחשב כעין גניבה מהתורמים. כי כספם נתנם למטרה מאד ספציפית – בניין בית הכנסת.

(ד) **לצורך פדיון שבויים** – אף על פי שהתרומות ניתנו במפורש לבית הכנסת, כאשר מדובר בפדיון שבויים, שאינו סובל דיחוי, דנים את התרומות כמעין הלוואה לצורך מצווה דחופה. לאחר מכן, ישובו ויגבו כספים חדשים להשלמת הבניין.

(ה) **לא ימכרו אותו** – כמו בכל מצווה, גם למצווה זו יש גבול. אין מוכרים מבנה שכבר נבנה, ואפילו לצורך פדיון שבויים, כשם שאין אדם מוכר את ביתו הפרטי לשם כך. אבל כמובן שחייבים למצוא דרכים אחרות לפדיונם¹.

(ו) **הנודר סלע לצדקה** – משמעות המילה "צדקה" בלשון בני אדם מתייחסת בדרך כלל לצרכי מזון, שתייה ולבוש של עניים, ונחשב כאילו הכסף שייך להם. אם בנדרו, ייעד אדם את הצדקה שלו לעניי העיר, אין לשנות את ייעודה. המקרה שציין המחבר, בו גבו פרנסי העיר מעות לבניין בית הכנסת, שונה ממקרה זה. כיון שהמחבר מדבר על פרנסי העיר, האחראים על צורכי הכלל. על כן הרשות בידם לשנות את הייעוד, כל עוד בכוונתם להשלים את המטרה המקורית לאחר מכן. אבל הרמ"א עוסק ביוזמה פרטית של אדם, למטרה מאד ספציפית, כאמור. על כן אסור לשנות את ייעודה, ללא הסכמתו.

1. אמנם ראה ערוך השולחן כאן שביאר, כי כל עוד ניתן לגייס כספים ממקור אחר – אין מוכרים את בית הכנסת. אך כאשר אין אפשרות אחרת – גם בית הכנסת יימכר, כי פיקוח נפש דוחה הכל.

מדעת בני העיר (ז) (מהרי"ק שורש ז') כדלקמן סימן רנו סעיף ד (ח).

סעיף ב

¹המעלים עיניו מפדיון שבויים (ט), עובר על לא תאמין את לבבך (דברים טו, ז). ועל לא תקפוץ את ירך (י) (דברים טו, ז). ועל לא תעמוד על דם רעך (יא) (ויקרא יט, טז). ועל לא ירדנו בפרך לעיניך (יב) (ויקרא י"לשון הרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) רק מדעת בני העיר – הגבאי לבדו אינו רשאי לשנות את ייעוד התרומה שהוקצתה לעניי העיר לצורך פדיון שבויים. אך אם מתאספים בני העיר ומסכימים לשינוי, הדבר מותר. שכן הם לוקחים אחריות להשלים את מה שנגרע מממון העניים, וכעין הלוואה.

(ח) כדלקמן סימן רנו סעיף ד – שם מבואר שאם התורם מייעד את כספו באופן ברור למטרה מסוימת, אין לשנותה שלא מדעתו. ואף על פי כן, ביד בני העיר לשנות את הייעוד, כי רואים זאת כמעין הלוואה לצורך דחוף.

(ט) המעלים עיניו מפדיון שבויים – הכוונה שאינו משתתף כלל, לא בתרומה כספית, ולא במאמצים ממשיים לשחרורם.

(י) לא תקפוץ את ירך – הוא הפסוק המלמד על איסור ההתעלמות ממצוות צדקה, ובפרט כאשר מדובר בצורך דחוף כמו פדיון שבויים.

(יא) ועל לא תעמוד על דם רעך – מלמד על האיסור להימנע מהצלת זולתך כשחייך בסכנה².

(יב) ועל לא ירדנו בפרך לעיניך – איסור התורה להניח לגוי לשלוט או

2. כאן המקום להעיר הערה אקטואלית: שמעתי שיש הטוענים שאיסור זה חל רק כאשר האדם הנמצא בסכנה מצוי לפניו ממש. ואם לאו, אין עוברים. אך הלא השבוי אינו לפניו ממש, ובכל זאת נאמר שכל שאינו משתתף בפדיונו עובר על "לא תעמוד על דם רעך". ומכאן קל וחומר שאדם צעיר, המסוגל להתגייס לשירות צבאי, ולהגן בגופו על תושבי ארצנו מפני האויבים העומדים עלינו לכלותינו, ואינו עושה כן, הרי הוא עובר על איסור זה ממש, כאילו עמד אדם מולו בסכנת חיים והתעלם ממנו. וממילא, כשם שהמעלים עיניו מפדיון שבויים עובר על כל האיסורים הללו, כך מי שנמנע מלהשתתף בהגנת העם בפועל, עובר עליהם גם כן.

כה, נג). ובפסל מצות פתוח תפתח את ירך לו (דברים טו, ח). ומצות וחי אחיך עמך (יג) (ויקרא כה, לו). ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט, יח). והצל לקחים למנות (משלי כד, יא). והרבה דברים כאלו.

סעיף ג

הכל רגע שמאחר לפדות השבויים, היכא דאפשר להקדים, הוי כאילו שופך דמים (יד).
המהרי"ק בשורש ז.

סעיף ד

אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם, מפני תיקון העולם, שלא יהיו האויבים מוסרים עצמם עליהם לשבותם (טו).¹ אבל אדם יכול 'משנה גיטין דף מה, א. 'תוס' והרא"ש מברייטא דכתובות דף נב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

להשתעבד ביהודי. והרי השבוי מצוי תחת שליטת נוכרי אכזר, ושתיקתנו דומה כאילו הנחנו לו להמשיך ולהתעלל בו.

(יג) "פתוח תפתח את ירך" ומצות "וחי אחיך עמך" – פסוקים אלו מלמדים על יסודות מצוות הצדקה, המקיפים הן את החובה לעזור בקיום החיים הבסיסי, והן את החובה להשיב חירות לשבוי. מכאן גם נלמד, בקל וחומר, שהאדם היכול לשרת בצבא, חייב בזה. ואם אינו עושה כן – עובר על כל מה שכתב המחבר כאן, שכן לא מדובר בסכנה פרטית, אלא בסכנה לכלל כולו.
(יד) הוי כאילו שופך דמים – השבויים שרויים בסכנה תמידית, הן גופנית, הן נפשית, לפיכך, כל עיכוב מיותר בפדיונם כמוהו כשפיכות דמים, כי האיחור עלול לעלות להם בחייהם.

(טו) מוסרים עצמם עליהם לשבותם – כאן בא לידי ביטוי הגבול המעשי למצוות פדיון שבויים. ההלכה מתחשבת לא רק בצורך של השבוי, אלא גם בהשלכות הציבוריות של פדיונו. אם יתברר לחוטפים שיהודים מוכנים לשלם כל סכום, יתומרצו לשבות עוד, והדבר יביא לידי סכנה מתמדת לציבור.

לפדות את עצמו בכל מה שירצה (טז).¹⁷ וכן לת"ח, או אפילו אינו ת"ח אלא שהוא תלמיד חריף ואפשר שיהיה אדם גדול, פודים אותו בדמים מרובים (יז) (ואם אשתו כאחר דמי או לא, עיין בטור אבן העזר סימן ע"ח (יח)).

¹⁷שם, מההוא עובדא דתנוק דפרקיה רבי יהושע בן חנניא, גיטין דף נח, א משום שאפשר שיהיה אדם גדול, ומכל שכן מי שהוא כבר אדם גדול.

סעיף ה

¹⁸אין מבריחין השבויים (יט), מפני תיקון העולם, שלא יהיו האויבים מכבידים עולם עליהם ומרבים בשמירתם (כ).

¹⁸משנה גיטין דף מה, א וכת"ק, אפי' דליכא אלא חד שבוי, שמא יקצפו על השבויים העתידים לבא.

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) בכל מה שירצה – לא ניתן למנוע מאדם להציל את עצמו, אף במחיר גבוה, למרות שהדבר עלול ליצור תקדים מסוכן לעתיד.

(יז) פודים אותו בדמים מרובים – הצלתו מוגדרת "צורך ציבורי", ואינה רק לעצמו. כי תורתו תועיל לציבור, ויש כאן צורך הכללי.

(יח) אבן העזר סימן ע"ח – סעיף ב. לדעת המחבר (שם באבן העזר), אין לבעל לפדות את אשתו ביותר מדמיה, כשם שאין פודים כל אדם במחיר מופקע. ואילו לדעת הרמ"א, אשתו כגופו, וכשם שהוא רשאי לפדות את עצמו בכל סכום, כן רשאי לפדות את אשתו.

(יט) אין מבריחין השבויים – בכוח.

(כ) ומרבים בשמירתם – איסור זה נאמר בהקשר של שובים שהם ליסטים – חוטפים שכל מטרותם ממון, וכאשר משלמים להם, הם נוטים לשחרר. אבל כאשר אין דרך אחרת לשחרר את השבוי, וברור שאי אפשר לפדותו בכסף,

סעיף ו

מִי שֶׁמָכַר עֲצָמוֹ לַעֲבוֹד כּוֹכָבִים (כא), או שְׁלָחָה מֵהֶם וּשְׁבוּ אוֹתוֹ בְּחִלּוֹאָתוֹ, פֶּעַם רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה פּוֹדִים אוֹתוֹ; שְׁלִישִׁית, אִין פּוֹדִים אוֹתוֹ (כב). אֲבָל פּוֹדִים אֶת הַבָּנִים לֵאחֶר מִיתַת אֲבִיהֶם (כג).^א וְאִם בִּקְשׁוּ לַהֲרֹגוֹ, פּוֹדִין אוֹתוֹ מִיד, אֲפִילוֹ אַחֵר כְּמָה פְּעָמִים (כד) (ושבוי שֶׁהִמִּיר אֲפִילוֹ לַמְצוּה אַחַת, כְּגוֹן אוֹכֵל נְבִלּוֹת לַהֲכַעֵס, אֲסוּר לַפְדּוֹתוֹ (כה)).^ב (טור) (ועיין לעיל ריש סימן רנ"א (כו)).

מִמִּשְׁנֵה שֶׁם דָּף מו, ב וּכְדַמְפַּרְשׁ שֶׁם בַּגְמָרָא. "שם".^א וְכֵן כָּתַב הַרְמָב"ם שֶׁם פ"ח.

שולחן ערוך כפשוטו

וּדְאִי שֶׁמִּצְוָה לַפְּעוּל לְשַׁחֲרוֹר בְּכוּחָ.³
(כא) שֶׁמָכַר עֲצָמוֹ לַעֲבוֹד כּוֹכָבִים – מֵתוֹךְ מִצְוָה כְּלָלִית, מָכַר עֲצָמוֹ לְגוֹי כַּעֲבָד, כְּדִי לַהֲשִׁיג כֶּסֶף לְמַחֲיִיתוֹ.
(כב) שְׁלִישִׁית, אִין פּוֹדִים אוֹתוֹ – כִּי אִינוֹ יִכּוֹל לַהֲטִיל שׁוֹב וְשׁוֹב עַל הַצִּיּוֹר, אֶת עוֹל פְּדִיוֹנוֹ, כִּשְׁהוּא עֲצָמוֹ אַחֲרָי כְּנִיסָתוֹ שׁוֹב וְשׁוֹב לְמַצֵּב שֶׁל שְׂבִי.
(כג) לֵאחֶר מִיתַת אֲבִיהֶם – אֶת יִלְדֵי פּוֹדִים תְּמִיד, גַּם אִם נִשְׁבּוּ פְּעָמִים רַבּוֹת, כִּי אִין הַבָּנִים אַחֲרָאִים לְרוּעַ שֶׁל אֲבִיהֶם.
(כד) אֲפִילוֹ אַחֵר כְּמָה פְּעָמִים – כִּי פִּיקוּחַ נֶפֶשׁ דּוּחָה אֶת כָּל הַמַּגְבָּלוֹת. וְלִכֵּן פּוֹדִים אוֹתוֹ מִיד, כְּשִׁישׁ חֶשֶׁשׁ שִׁיהֲרֹגוּהוּ, אֲפִילוֹ בַּפֶּעַם הַשְּׁלִישִׁית אוֹ מֵעֵבֶר לָהּ.
(כה) אֲסוּר לַפְדּוֹתוֹ – הַצִּיּוֹר אִינוֹ מַחֲוִיב לְהוֹצִיא מִמּוֹן לְהַצִּיל רִשְׁעִי, שֶׁמֶרְדַּ בְּיֹדַעִין וּבִמְזִיד.
(כו) וְעִיין לַעִיל רִישׁ סִימָן רִנ"א – וְרָאָה שֶׁם שֶׁהִסְבֵּרְנוּ, שְׁדִין זֶה לֹא שִׁיךְ בִּימִינוּ.

3. כַּךְ מְבֹאֵר בִּירוּשְׁלָמִי (תְּרֻמוֹת, פֶּרֶק ח סוֹף הִלְכָה ד): רִישׁ לְקִישׁ הִיָּה מוֹכֵן לְהַכְנִיס עֲצָמוֹ לְסִיכּוֹן גָּדוֹל, כְּדִי לְהַצִּיל אֶת רַב אַמִּי שֶׁנִּשְׁבָּה. וְהַבֵּית יוֹסֵף הֵבִיא לְהִלְכָה (חוּשֵׁן מִשְׁפָּט סוֹף סִימָן תְּכו), אֶת דְּבָרֵי הִירוּשְׁלָמִי שִׁישׁ חוֹבָה לְהִכְנִס בְּסִפְקַ סִכְנָה, כְּדִי לְהַצִּיל אֶת חֲבֵרוֹ מִשְׁבִּי – כִּי יֵשׁ כָּאן וְדָאִי הַצֵּלָת נַפְשׁוֹת, מוֹל סִפְקַ סִכְנָה אִישִׁית.

סעיף ז

^יעבד שנשבה, הואיל וטבל לשם עבדות וקבל עליו מצות, פודים אותו כישראל שנשבה (כז).

^ישם מה דאמרין כשם שמצוה לפדות בני חורין כך מצוה לפדות את העבדים, שם דף מ"ו מ"ז.

סעיף ח

^יפודים האשה קודם האיש (כח), ואם רגילין במשכב זכור, פודין האיש קודם (כט) (ואם שניהם רוצים לטבוע בנהר, הצלת האיש קודם (ל))

(*) (ב"י וכן משמע סוף הוריות).

^ימשנה בסוף הוריות. (*) עיין במ"ש לעיל סימן רנא סעיף ח.

סעיף ט

^טהוא ואביו ורבו בשבי, הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, אמו ^טברייתא שם בהוריות.

שולחן ערוך כפשוטו

(כז) פודים אותו כישראל שנשבה – עבד כנעני שטבל, מחויב ברוב המצוות, ככל אישה יהודייה. ולכן, דינו כישראל לעניין פדיון שבויים, וחייבים לפדותו כשם שפודין ישראל.

(כח) פודים האשה קודם האיש – מחשש שתיאנס בידי שוביה, והפגיעה בה חמורה יותר.

(כט) פודין האיש קודם – כשמדובר במקום בו רגילים במשכב זכור, סבלו של האיש עלול להיות קשה אף יותר, כי משכב זכור הוא כלל לא מעשה טבעי, ולפיכך מקדימים את האיש.

(ל) הצלת האיש קודם – כאשר מדובר בהצלה ממוות (כגון טביעה בנהר), האיש קודם, אך לא ברור מאיזה טעם. ה"ט"ז מבאר (סק"ו) שהסיבה לכך היא משום שהאיש מחויב במצוות יותר מן האישה. אפשר גם להסביר לפי נסיבות החיים בעבר – שבהן האיש היה המפרנס העיקרי, והמשענת הכלכלית של המשפחה, ולכן יש בזה גם שיקול של המשך קיום הבית.

קודמת לכולם (לא) (ועיין לעיל סימן רמ"ב סעיף ל"ד (לב)).

סעיף י

^טאם איש ואשתו שבויים, אשתו קודמת לו (לג). ובית דין יורדין לנכסיו ופודים אותה, ואפילו עומד וצווח: אל תפדוה מנכסי, אין שומעין לו (לד).

^{טז}הגהות מרדכי דכתובו' בשם הר"מ, מהך ברייתא דהוריות.

סעיף יא

^{יז}מי שנשבה ויש לו נכסים ואינו רוצה לפדות עצמו, פודים אותו ^{יח}מרדכי פ"ו דב"ק בשם הר"מ, והביא ראיה לדבר.

שולחן ערוך כפשוטו

(לא) אמו קודמת לכולם – הוא קודם לאביו, משום שנאמר (דברים טו) "אפס כי לא יהיה בך אביון", ודרשו חז"ל: "שלך קודם לשל כל אדם".

רבו קודם לאביו, בתנאי שמדובר ברבו מובהק, שלימדו רוב חכמתו. ואילו אביו אינו תלמיד חכם. הטעם: הרב מביאו לחיי העולם הבא, ואילו האב, רק לחיי העולם הזה⁴.

אימו קודמת לכולם – משום החשש שתיאנס ותעבור התעללות בשבי, ולפיכך פדיונה דחוף יותר.

(לב) ועיין לעיל סימן רמב סעיף לד – שם נדונה שאלת קדימות בהשבת אבדה – של אדם, אביו ורבו – והובאו שיקולים דומים של חשיבות, תלות, וחיוב.

(לג) אשתו קודמת לו – כי בעלה מחויב לפדותה. בנוסף, האשה בשבי נתונה לסכנה גדולה יותר מאשר הבעל, כאמור, ולכן יש לה קדימות בפדיון.

(לד) אין שומעין לו – כאשר יש לבעל נכסים משלו, אין לקחת כספים מהציבור לפדיון אשתו, אלא גובים את הכסף מנכסיו. ואף אם הוא מתנגד לכך, בית הדין לא מקשיב לו, כי הוא חייב בפדיונה, ובמניעת סיכונה.

4. ועיין בהרחבה בסוף סימן רמב.

בעל כרחו (לה).

סעיף יב

י"האב חייב לפדות את הבן, אי אית ליה לאב ולית ליה לבן (לו).
הגה: והוא הדין קרוב אחר, קרוב קרוב קודם, דלא כל הימנו שיעשירו עצמם
ויטילו קרוביהם על הצבור (לז) (מרדכי פ' השוכר). הפודה חבירו מן השביה,
חייב לשלם לו אם אית ליה לשלם (לח), ולא אמרינן דהוא מבריא ארי מנכסי
חבירו (לט) (מרדכי פ' הכונס ופ' דיני גזירות ות' מהרי"ו סי' קמ"ח קמ"ט וב"י בשם מ"כ). וצריך
לשלם לו מיד, ולא יוכל למימר אני ציית לך דין (מ). ואם אית ליה אח"כ
טענה עליו, יתבענו לדין (מא), דבלא זה אין אדם פודה את חבירו (מב) (מהרי"ו
סי' קמ"ט וב"כ הב"י).

י"חשם בפרק ז' דב"מ בשם הר"מ ממשמעות פ"ק דקידושין:

שולחן ערוך כפשוטו

(לה) פודים אותו בעל כרחו – מכספי נכסיו שלו.
(לו) אית ליה לאב ולית ליה לבן – האב חייב לפדות את הבן, כאשר לו יש
נכסים, ולבן אין.
(לז) ויטילו קרוביהם על הצבור – מכאן למדנו שהאדם אחראי על קרוביו, גם
אם אינם קרוביו הישירים.
(לח) אם אית ליה לשלם – תרגום: אם יש לו כיצד לשלם.
(לט) מבריא ארי מנכסי חברו – אדם שהציל נכסים של חברו מנזק. אם לא
היו לו הוצאות, לא מחייבים את הניצול לשלם על טרחת המציל. אבל בנידון
שלנו, המציל הוציא כסף, על כן חייב הניצול להחזיר לו.
(מ) ולא יוכל למימר אני ציית לך דין – "ציית דינא" פירוש, אקבל את פסיקת
בית הדין. כלומר, אי אפשר לעכב תשלום בטענה שיציית להחלטת בית הדין.
(מא) יתבענו לדין – כגון אם טוען ששילם יותר מההוצאות, יתבקש להוכיח
זאת בבית הדין.
(מב) אין אדם פודה את חבירו – יש להבטיח שהפיצוי לפודים יהיה מהיר, כדי
לעודד אנשים להציל את חבריהם בממונם.

סימן רנ"ג

דין מי הוא הראוי ליטול צדקה, ובו י"ב סעיפים.

סימן זה דן מי הוא הראוי ליטול צדקה, ומטרתו להגדיר את הקריטריונים והמצבים בהם מותר וראוי לתת צדקה לאדם מסוים. בבסיס ההלכה עומדת ההנחה, המובנת, שמקבל הצדקה חייב להיות עני, ולכן עיקר הדיון עוסק בהגדרת העניות, ובמקרים מיוחדים בהם קיים צורך לצדקה. עם זאת, יש לזכור כי המציאות של תקופת הגמרא שונה מהותית מהמציאות העכשווית שלנו, והלכות רבות בסימן זה אינן מתיישבות במלואן עם עולם היום-יום המודרני. השולחן ערוך עצמו מציין כי חלק מהשיעורים שבסימן זה אינם מובנים או רלוונטיים למציאות שלנו. למרות זאת, הסימן מכיל עקרונות הלכתיים חשובים, שניתן להפיק מהם לקחים ולהתאימם למציאות של ימינו.

סעיף א

(א) ^אמי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מהתמחוי (ב). מזון י"ד

^אמשנה בסוף פאה. פירוש, תמחוי מתחלק בכל יום, ולפיכך אם יש לו מזון שתי סעודות, שהוא מזון יום אחד, לא יטול. וקופה מתחלקת מערב שבת לערב שבת, ולפיכך מי שיש לו מזון י"ד סעודות, שהוא מזון שבוע אחד, לא יטול. ודין קופה ותמחוי, עי' לקמן סימן רנו.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** – בעבר הייתה נהוגה מערכת צדקה, מחולקת לשלושה אפיקים:

1. תמחוי – חלוקת מזון יומיומי לעניים שאין להם מה לאכול באותו יום. החלוקה נעשתה מידי יום, ואף עניים שאינם תושבי העיר, ורק חלפו בה, יכלו ליהנות ממנה.
2. קופה – חלוקה שבועית של מזון או כסף למזון, עבור תושבי העיר העניים שאין להם מזון לשבוע. התמחוי והקופה, היו באחריות פרנסי העיר.
3. צדקה כללית – תמיכה בעניים, לצרכים נוספים מעבר לאוכל (כמו לבוש,

סעודות, לא יטול מהקופה (ג). ואם יש לו מאתיים זוז (ד) ואינו נושא ונותן בהם (ה), או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם (ו), ^בלא יטול צדקה (ז). ואם יש לו מאתיים זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, ^גאפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה ^בלשון הטור. ואף על גב דבמשנה לא אמרו אלא לא יטול לקט שכחה ופאה, משמע ליה דכל שאינו נוטל את אלו, אינו נוטל שום צדקה. כן כתב המרדכי בפ"ק דב"ב, בשם רבינו אפרים, ובשם א"ז מהירושלמי. ^גשם במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

מגורים וכו'), וכפי שלמדנו, צריך לדאוג לכל צרכי העניים. נתינה זו, הייתה גם באחריות האנשים הפרטיים, ולא רק של פרנסי העיר.

(ב) לא יטול מהתמחוי – תמיכת ה"תמחוי" מחולקת מידי יום, כאמור, כדי למנוע רעב מידי. ומי שיש לו מזון שתי סעודות, מחזיק ברשותו מזון לאותו יום.

(ג) לא יטול מהקופה – המחלקת מזון למי שאין לו מזון לארבע עשרה סעודות (שבוע שלם).

(ד) ואם יש לו מאתיים זוז – מאתיים זוז נחשבים כמזון לשנה שלמה, ולכן מי שיש בידו סכום כזה נחשב כמי שיש לו פרנסה לשנה.

(ה) ואינו נושא ונותן בהם – אם יש לו מאתיים זוז אך הוא אינו מסוגל לסחור בהם, כלומר, לרכוש סחורה ולמוכרה ברווח, בגלל מצבו הגרוע (כגון שהוא חולה, זקן, או חסר חוש מסחרי).

(ו) והוא נושא ונותן בהם – הוא כן מסוגל לסחור בכסף הזה כגון שהוא בריא, פועל, או בעל ניסיון במסחר), ואינו נחשב לעני.

(ז) לא יטול צדקה – במצב כזה, שיש לו סכום כזה ביד, אפילו אם יש לו הוצאות (כמו ביגוד או מגורים), אין הוא יכול לקחת צדקה. כי בינתיים, יש לו כסף, והוא יכול להסתדר.

יטול (ח). הגה: ומי שהולך מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ (ט), כל הדרך שהיה בדעתו ליסע כשהולך מביתו, נקרא פעם אחת (י). ואפילו נתנו לו מאתיים זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר (יא), ומכאן ואילך אסור (יב) (מרדכי פ"ק דב"ב בשם א"ז). ¹ואם יש לו הרבה והוא עליו בחוב (יג), או שממושכן לכתובת אשתו (יד), הרי זה יטול (טו). ואם יש לו בית ¹שם במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) הרי זה יטול – מותר לו לקחת צדקה, כי מי שחסר לו אפילו דינר אחד ממאתיים זוז, והוא אינו עוסק במסחר, נחשב עני. אמנם, כמובן, לא יטול לא מהתמחוי ולא מהקופה.

(ט) ונוסע מעיר לעיר לקבץ – נדבות, להביא טרף לביתו.

(י) נקרא פעם אחת – וגם אם קיבל כבר מאתיים זוז בעיר אחת, והיה מקום לחשוב לכאורה שעליו לחדול מקיבוץ נדבות, בכל זאת הוא רשאי להמשיך לעיר אחרת ולקבץ בה נדבות, כל עוד הוא בתוך גבולות המסע שתכנן מראש, כי הכל מוגדר נסיעה אחת.

(יא) יכול לקבל יותר – כי לאחר שישתמש בזוז אחד לצרכיו, שוב אין בידו מאתיים זוז, ולכן יכול להמשיך בדרכו, ולקבץ נדבות כמתוכנן.

(יב) ומכאן ואילך אסור – אם הצליח, בתום הנסיעה המתוכננת, לקבץ מאתיים זוז, אסור לו להמשיך למקומות שלא תכנן במסעו, כי מאחר ובידו מאתיים זוז, הוא ממילא אינו עני, ואסור לו לקבל צדקה.

(יג) והוא עליו בחוב – כלומר, יש לו סכום כסף, אך הוא חייב אותו לאחרים, הרי זה עני.

(יד) שממושכן לכתובת אשתו – גם אם יש בידו מאתיים זוז, אבל אינו יכול להשתמש בהם, כי הם ממושכנים בערבות עבור כתובת אשתו, הוא נחשב עני.

(טו) הרי זה יטול – מותר לו לבקש כסף מאנשים פרטיים, כי בפועל, אין בידו כסף חופשי, שהוא ממש שלו.

וכלי בית הרבה, ואין לו מאתיים זוז (טז), הרי זה יטול, ואין צריך למכור כלי ביתו ואפילו הם של כסף וזהב (יז). במה דברים אמורים, בכלי אכילה ושתיה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן (יח), אבל ^המְגִרְדָּה (יט) או עָלִי (כ) שהם של כסף, מוכרם, ולא יטול מהצדקה (כא). והא דאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב, דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מהקופה אלא נוטל

^הכאוקימתא דרבא ובריה דרבה, כתובות דף סח, א. ופירוש מגרידה, היא המגירה שמגרדין בו במרחץ. והעלי, הוא שכותשין בו הריפות (גרעיני חיטה), ואינו בכלל כלי אכילה, מפני שהריפות חיון, וגם אין מקרבין לפניו העלי לאכול בו. 'כאוקימתא דרב פפא שם, וכפירוש הרי"ף שם, ופסק הרמב"ם בפ"ט מהלכות מתנות עניים כתרווייהו, וכן נראה דעת הרי"ף והרא"ש שכתבו להנך תרי אוקימתא.

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) ואין לו מאתיים זוז – גם אם אין לו מאתיים זוז מזומן, למרות שיש לו בית ורהיטים, עדיין יכול ליטול צדקה.

(יז) ואפילו הם של כסף וזהב – כי אנשים לא רגילים למכור את כלי ביתם, בהם משתמשים תדיר, כגון מיטה, שולחן, כלים בסיסיים לאכילה ושתיה, המיועדים לשימוש יום יומי. אפילו היו יקרים מאד, אינם נחשבים ככסף זמין להוצאה.

(יח) וכיוצא בהן – ההיתר כולל את הכלים הבסיסיים לחיים תקינים, כגון כלי אוכל, בגדים, מיטות וכל הדומה.

(יט) מגרדה – היא מעין מְשׁוֹר (כלי חיתוך) בעל לֶהָב משונן היטב, ששימש בעבר לניסור אבנים ולסיתות. בנוסף, השתמשו בה גם לניקוי מרחץ.

(כ) עָלִי – מוט כבד המשמש לטחינת החומר המונח במכתש, שהוא כלי קיבול בצורת קערה.

(כא) ולא יטול מהצדקה – כי כלים אלה אינם צורך חיוני, ויכול למוכרם ולקנות כלים פשוטים, ולעשות בהם אותו שימוש. ומהכסף הנותר, ישתמש למחייה.

בסתר מיחידים (כב). אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה, לא יתנו לו עד שימכור כליו (כג). הגה: וכן במקום דאיכא תקנה שלא ליתן צדקה למי שיש לו דבר קצוב (כד), אין חושבין לו בית דירה וכלי תשמישיו (כה) (מרדכי ריש פ"ק דב"ק). וכל מי שהוא עשיר, אסור ליתן לבניו, אף על פי שהם גדולים, אם הם סמוכים על שולחן אביהם (כו) (מרדכי פ"ק דב"מ). וכל זה דרך צדקה, אבל דרך דורון וכבוד יכול לקבל אדם (כז), כדאמרין הרוצה ליהנות יהנה כאלישע (כח) (*) (מרדכי מהגהות דב"ק).

(*) וסיים שם, אע"פ שהיה לו הרבה יותר מק"ק זוז, ועיין לעיל סימן רמו סעיף כא, שכתב דוקא דורון בדבר מועט.

שולחן ערוך כפשוטו

(כב) נוטל בסתר מיחידים – כלומר רשאי הוא ליטול צדקה מאנשים פרטיים, אך לא מהקופה או מהתמחוי, שהם באחריות פרנסי העיר, ומיועדים לעניים ביותר.

(כג) לא יתנו לו עד שימכור כליו – כי הקופה היא באחריות ציבורית, ואין לתת מתוכה למי שיכול להסתדר. כי זה בא על חשבון העניים האחרים, שאין להם פתרון מלבד נטילת תמיכה מהקופה או מהתמחוי.

(כד) שלא ליתן צדקה למי שיש לו דבר קצוב – בחלק מן המקומות, נהגו לא לתת צדקה למי שיש לו רכוש מסוים או הכנסה קבועה, בסכום מסוים, כל עיר, כפי שהוחלט בה.

(כה) בית דירה וכלי תשמישיו – במקומות אלו, למרות שיש לו דירה או כלים, הם אינם נחשבים ככסף מזומן שיש ברשותו, ואינו חייב למוכרם, ולהימנע מפנייה לצדקה.

(כו) אם הם סמוכים על שולחן אביהם – ילדיו, אפילו הבוגרים, חיים בביתו, ויש לו אחריות עליהם. לכן אסור לבנים לבקש מהציבור תמיכה כספית.

(כז) דרך דורון וכבוד יכול לקבל אדם – אנשים רשאים לתת מתנות, לכל מי שהם רוצים, ואין כל איסור לקבלם.

(כח) הרוצה ליהנות יהנה כאלישע – מסופר על אלישע הנביא, שהאיש שהשגמית הזמינה אותו להתארח בביתם, ודאגה לו לחדר, מיטה ושולחן.

סעיף ב

יֵישׁ אֹמְרִים שֶׁלֹּא נֹאמְרוּ הַשִּׁיעוּרִים הַלּלוּ אֶלֶא בִּימִיהֶם, אֲבָל בְּזִמְנָה הַזֶּה יִכּוֹל לִיטוֹל עַד שִׁיחִיה לֹו קֶרֶן כְּדֵי שִׁיתְפָּרֵנֶם הוּא וּבְנֵי בֵיתוֹ מִהֲרִיחַ. וּדְבָרִים שֶׁל טַעַם הֵם (כט).

¹טור בשם י"א, וכן כתב סמ"ק.

שולחן ערוך כפשוטו

מִבְּהִירָה הַגִּמְרָא, שֶׁקִּבַּלְתָּ הַזְמָנָה זֹו, הִיא דְּבַר מוֹתֵר, כִּי נִתְּנָה בִּלְבָב שְׁלָם. אֲמַנִּם לֹא רָאוּ שֶׁכָּל אָדָם יִנְהַג כֵּן. וְשִׁמּוּאֵל הַנְּבִיא, לְמִרְוֹת שֶׁהִסְתּוּבֵב בְּכָל רַחְבֵּי יִשְׂרָאֵל, הִקְפִּיד שֶׁלֹּא לִקְבֹּל שׁוּם סִיוַע מִהַמְקוֹמִיִּם, אֶלֶא הִבִּיא עִמּוֹ אֶת כָּל צָרְכָיו, לְכָל מְקוֹם שֶׁהֵלֵךְ. הַהִבְדֵּל בֵּינֵם הוּא, שֶׁשִּׁמּוּאֵל הִיה לֹו תִּפְקִיד בִּיצוּעֵי, כַּעֲיֵן מֶלֶךְ, עַל כֵּן אֲסוּר הִיה לֹו לִיהֲנוֹת מִתְּרוּמוֹת בְּנֵי אָדָם. מֵה שָׁאִין כֵּן אֲלִישַׁע, שֶׁהִיה אִישׁ רוּחַ, וְהָרוּצָה לִכְבָּדוֹ, לֹא יִקְבֹּל מִמֶּנּוּ שׁוּם טוֹבַת הַנָּאָה, כִּי לֹא הִיתָה לֹו שׁוּם שְׂרָרָה.

(כט) וּדְבָרִים שֶׁל טַעַם הֵם – הַמְצִיאוֹת הַחֲבֵרִיתִית וְהַכִּלְכִּלִית בְּזִמְנָה חַז"ל הִייתָה שׁוֹנָה לְחִלּוּטִין מִהַמְצִיאוֹת בְּזִמְנָה שֶׁל מֶרֶן הַשּׁוֹלְחָן עֶרֶךְ וְעַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה מִיָּמֵינוּ. כִּיּוֹם, בְּמִדִּינוֹת רַבּוֹת, וּבְעִיקָר בִּישְׂרָאֵל, קִייַמְתָּ מַעֲרֶכֶת תְּמִיכָה מִיְּנִימִלִית מִצַּד הַמְּדִינָה לְכָל אֲזָרַח, כִּמּוֹ קִצְבָּאוֹת, דְּמִי אֲבִטְלָה, הַבְּטַחַת הַכִּנְסָה וְכַדּוּמָה. לָכֵן, תִּפְקִידָה שֶׁל הַצַּדָּקָה הַשְּׁתָּנָה מַעֲטָה, וְהוּא נֹועֵד לְמַקְרִים מִיּוֹחָדִים כְּגוֹן: מִשְׁפָּחוֹת בְּרוּכוֹת יִלְדִים הַמְתַּקְשׁוֹת בַּפְּרִנְסָה, אֲלֵמָנִים וְאַלְמָנוֹת שֶׁמִּתְקַשִּׁים יוֹתֵר בִּיצִיאָה לְעִבּוּדָה סְדִירָה, חוֹלִים אוֹ בְּעָלֵי מוֹגְבָּלוּיּוֹת, אֲבָרְכִים הַלּוּמְדִים תּוֹרָה, וְהַקְצָבָה הַמְּשַׁלֵּתִית אֵינָה מִסְּפָקָת, גְּרִי צַדִּיק שֶׁעַדִּיין לֹא נִקְלְטוּ כִּלְכִּלִית, וּמַעֲמָדָם לֹא מוֹסְדֵר. צַעֲרִים אוֹ קִשְׁיִשִּׁים לֵלֵא רֶשֶׁת תְּמִיכָה מִשְׁפָּחִיתִית, אֲנָשִׁים שֶׁמִּתְקַשִּׁים לְשִׁכּוֹר דִּירָה אוֹ לְעַמּוּד בִּיוֹקֵר הַמַּחִיָּה, וְכָל שֶׁאֵר הַצָּרִכִים הַשּׁוֹנִים, הַמְּגוּוֹנִים מְאֹד.

לָכֵן, הַגִּישָׁה כִּיּוֹם אֵינָה מְבֹוּסָסֶת עַל הַכִּלְכִּלִים שֶׁלְּמַדְנוּ בְּסַעֲיָא א, כְּגוֹן שִׁיעוּר מְדוּיָק שֶׁל "מֵאֲתִיִּם זֹו", אֶלֶא עַל עִיקְרוֹן יִסּוּדִי וְהוּא: לְעִזּוֹר לְמִי שְׁבִאֲמַת זָקוּק. עִם זֹאת, חָשׁוּב מְאֹד שֶׁלֹּא לְהִתְרַשֵּׁם רַק מִהַמְרָאָה הַחִיצוֹנִי, אוֹ מִהַבְקָשָׁה עֲצָמָה, כִּי הַצָּרִכִים רַבִּים הֵם, וְלֹא תִּמִּיד יֵשׁ מִסְּפִיק כֶּסֶף לְכָל הַצָּרִכִים. לָכֵן

סעיף ג

^חמי שהיו לו קרקעות (ל) ואם ימכרם בימות הגשמים ימכרם בזול, ואם יניחם עד ימות החמה מוכרן בשווין, אין מחייבין אותו למכור ^טאלא מאכילין אותו מעשר עני (לא) עד חצי דמיהם (לב), ולא ידחוק עצמו וימכור שלא בזמן מכירה (לג) (ל' הרמב"ם פ"ט מהל' מ"ע דין י"ז). (ו'יש אומרים שאין מאכילין אותו רק עד שיכול למכור קרקעותיו בחצי ^הברייתא ב"ק דף ז ע"א וע"ב. ^טכגירסת הרי"ף שם, כפי פירוש הרמב"ם בפ"ט מהלכות מ"ע. ^טכפי פירוש התוספות לדברי הרי"ף.

שולחן ערוך כפשוטו

חובת הקהילה, הציבור, או נותן הצדקה, לברר ולוודא שמי שמבקש עזרה - אכן אינו יכול לעבוד או למצוא מקור פרנסה. ואין לו אמצעים כלכליים נסתרים (כמו נכסים או הכנסות אחרות), ושהוא לא מנצל את טוב הלב של הציבור ללא צורך אמיתי. וגם בזה אין להחמיר יתר על המידה ולהקשות על מבקשי עזרה, בבירוקרטיה מיותרת. על כן הבאים למנות אנשים אחראים על ארגוני צדקה, מן הראוי שימנו אנשים שמצד אחד יהיו נבונים, אבל מצד שני, טובי לב.

(ל) שהיו לו קרקעות - מדובר באדם שיש לו קרקע ששווה מאתיים זוז או יותר. לכאורה, לפי מה שנאמר בסעיף א - מי שיש לו מאתיים זוז, אינו זכאי לקחת מהצדקה. אך כאן מדובר במצב מורכב יותר.

(לא) מאכילין אותו מעשר עני - וכיום, מכספי צדקה רגילה, ולא מחייבים אותו למכור מיד את רכושו.

(לב) עד חצי דמיהם - העזרה ניתנת לו עד חצי מערך הקרקע, מתוך הנחה שלא ראוי לכפות עליו למכור אותה במחיר הפסד.

(לג) וימכור שלא בזמן מכירה - אם ייאלץ למכור מיד, מחוץ לעונת המכירה (כגון בימות הגשמים), הוא צפוי להפסיד הרבה, ולא דוחקים אותו לכך.

דמיהן (לד) (טור ושאר הרבה פוסקים). ^אהיו שאר האדם לוקחים ביוקר (לה) והוא אינו מוצא מי שיקח ממנו אלא בזול, מפני שהוא דחוק וטרוד (לו), אין מחייבים אותו למכור אלא אוכל מעשר עני והולך עד שימכור בשוה וידעו הכל שאינו דחוק למכור (לז).

^אשם בגמרא.

סעיף ד

^בבעל הבית ההולך ממקום למקום וכלו מעותיו בדרך ואין לו מה יאכל, יטול צדקה (לח), וכשיחזור לביתו אינו חייב (לשלם) (לט) ^במשנה דפ"ה דפאה וכחכמים, וכאשר הגהתי, כן הוא ברמב"ם וטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(לד) עד שיכול למכור קרקעותיו בחצי דמיהן – יש מחמירים יותר (טור ורבים מהפוסקים) ולפיהם: רק אם מחיר המכירה עכשיו נמוך ביותר מחצי משווי האמיתי, מותר לו לקבל מכספי צדקה. אבל אם ההפסד קטן יותר, חייב למכור ולא לקחת מהצדקה.

(לה) שאר האדם לוקחים ביוקר – במציאות רגילה, כשאדם לחוץ למכור, יש קונים המנצלים את חולשתו, ומציעים לו מחיר נמוך. ההלכה כאן מבקשת למנוע מצב שבו העני נאלץ "לזרוק" נכס יקר במחיר הפסד.

(לו) מפני שהוא דחוק וטרוד – הקונים מזהים את מצוקתו, ומנצלים זאת כדי לקנות במחיר נמוך.

(לז) וידעו הכל שאינו דחוק למכור – מאפשרים לו קבלת תמיכה כספית מהצדקה, כדי שלא יראה לחוץ למכור. כך הוא יוכל להמתין עד שיימצא קונה שישלם מחיר הוגן.

(לח) יטול צדקה – כי עכשיו הוא נחשב כעני גמור.

(לט) אינו חייב לשלם – מה שקיבל מן הצדקה. למעשה, דין זה כמעט ואינו שייך כיום, משום שבעידן הבנקאות והאמצעים הדיגיטליים, כמעט כל אחד יכול להעביר כספים ממקום אחד למשנהו, גם כשהוא בנסיעה – באמצעות העברות בנקאיות, כרטיסי אשראי, אפליקציות תשלום ועוד. כך שגדיר מאד

(דהוה ליה כעני והעשיר דאינו חייב לשלם) (מ) (טור) (*).

(*) וכן כתב הרמב"ם פ"ט.

סעיף ה

ימי שפירנס יתום, והיה מכוין למצוה (מא), וכשהגדיל תבע ממנו מה שפרנסו, פטור (מב). הגה: אפילו היה לו ליתום באותה שעה, אם לא שפירש שדרך הלואה פְּרָנְסוֹ (מג). ודוקא יתום, אבל אחר, אפילו בסתם, נמי אמרין שדרך הלואה עשה, מֵאַחֵר שיש לו נכסים (מד) (תא"ו). ועיין בחושן המשפט סימן ר"ץ סעיף כ"ה.

י' רבינו ירוחם נ"ט בשם ספר התרומות שער ס"ה בשם תשובת הרי"ף:

שולחן ערוך כפשוטו

להגיע למצב שבו "אין לו מה לאכול", רק משום חסרון מזומנים.
(מ) כעני והעשיר דאינו חייב לשלם – הרמ"א מדגיש שהדין כאן דומה לדין של עני שסייעו בידו, ואחר כך התהפך הגלגל לטובה, ונעשה עשיר. כשם שעני שקיבל צדקה ואחר כך התעשר אינו חייב להחזיר את מה שקיבל, כך גם אדם זה, שלרגע היה במצוקה, אינו חייב לשלם על כך בדיעבד.
 עם זאת, ברור שכעת, כשיש לו שוב אמצעים, הוא מחויב לתת צדקה בעצמו ולסייע לאחרים, כפי יכולתו.

(מא) והיה מכוין למצוה – כלומר התכוון לתרומה, ולא להלוואה.
(מב) פטור – כאשר היתום גדל, ייתכן שיהיו לו אמצעים כלכליים (כגון ירושה מאביו), ובכל זאת – הוא פטור מלשלם למי שפרנס אותו. כיון שהסיוע ניתן לו כצדקה, ולא כהלוואה, ואין לתבוע החזר רטרואקטיבי. עם זאת, אם מפרנס היתום אמר בפירוש מראש שהוא נותן כהלוואה, מותר לו לדרוש החזר מהיתום כשיגדל.

(מג) אם לא שפירש שדרך הלואה פְּרָנְסוֹ – זה פירוש דברי המחבר.
(מד) מֵאַחֵר שיש לו נכסים – כשמדובר במבוגר רגיל ולא ביתום הדין שונה. כי המסייע לאדם שיש לו רכוש ונכסים, ולא אמר במפורש אם זו הלוואה או מתנה, ברור שהסיוע ניתן כהלוואה, וניתן לגבות את הסכום בהמשך. כי סביר שאדם לא נותן מתנות חינם למי שיש לו כסף.

פעיף ו

⁷עני שגבו לו להשלים לו די מחסורו והותירו על מה שצריך, המותר שלו (מה). ואם גבו לעניים סתם (מו), והותירו, ישמרו לעניים אחרים (מז). וכן מותר שבוי, לאותו שבוי. ואם גבו לשבויים, סתם, והותירו, ישמרו אותם לשבויים אחרים. וכן מותר המת, ליורשיו. מותר המתים, למתים. ¹⁰ואם ראו הפרנסים שיש צורך שעה ורצו לשנות, הרשות בידם (מה).

¹¹משנה שקלים דף ג, א. ¹⁰רמב"ם (סוף פ"ט מהלכות מ"ע וטור סימן שנו, ובדק הבית, דלא כהב"ח) בפירוש המשנה, ושכן נראה מתלמודינו, ומהירושלמי. וכ"כ הרא"ש והר"ן ור"י בפ"ק דב"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(מה) המותר שלו – כי המגבית נערכה ספציפית עבורו, לכן הכסף העודף שייד לו, גם אם נותר מעבר לצרכיו המקוריים. יתירה מכך, גם אם התעשר לאחר שקיבל את התרומה, הוא אינו חייב להחזיר את העודף. אלא יקיים את חובת הצדקה החלה עליו, כשם שחלה על כל אדם.

(מו) גבו לעניים סתם – נערכה מגבית "לעניים" באופן כללי, גם אם הכוונה הייתה לאותו עני, אבל לא הוזכר שמו, אזי המותר אינו שייד לו, אלא נשמר לעניים אחרים.

(מז) ישמרו לעניים אחרים – כי התורמים לא נתבקשו לתת בשבילו. על כן הכסף שייד לקרן ציבורית כללית, ולא לאדם יחיד.

(מה) הרשות בידם – כלומר, יש חריג חשוב: גם במקרים שהמותר שייד ליחיד (העני, השבוי, או יורשת המת), אם פרנסי העיר רואים שיש צורך דחוף, מותר להם לשנות את הייעוד ולהשתמש בכסף לצורכי שעה דוחקים (לדוגמה: אם נשאר כסף ממגבית לשחרור שבוי, ופתאום יש מקרה חירום של שבוי אחר במצב קשה, מותר להם להעביר את הכסף לצורך זה, אפילו שהכסף נועד מראש לשבוי הראשון). זה כוחם של מנהיגי הציבור, שרואים את התמונה הכללית, ורשאים לשנות את הייעוד לטובת הכלל.

סעיף ז

מעות שגבו לפדיון שבוי (מט), ומת קודם שנפדה, ^{ט"ז}יש מי שאומר שהם של יורשיו (נ) ^{ט"ז}יש מי שאומר שלא זכו בהם יורשיו, ולזה הדעת נוטה בזמן הזה, דאמדינן דעתייהו שלא התנדבו על דעת כך (נא). והוא הדין לַנְטָמָע (פי' נטמן ונאבד, כי בא השמש (בראשית כח, יא), תרגם יונתן טַמַּעַת שְׁמֶשׁא) השבוי בין העובדי כוכבים קודם שנפדה (נב). הגה: ועיין בחו"מ סוף סימן רפג. (נג) והוא הדין אם נדר אחד ליתומה מעות להשיאה, ומתה, דלא זכו בהם יורשים (מרדכי פ' אף על פי בשם ה"ר חיים והרא"ש כלל כ'). ומיהו כל זמן שהיא חיה הם של היתומה וצריך לתת לה מיד, ואין ממתינים עד נשואיה. ואם מתה, המעות חוזרין. ועיין בחושן משפט סימן רנג סעיף טז דיש חולקין (נד).

^{ט"ז}הרשב"א בתשובה ממשנה הנ"ל, דמשעת גוביינא זכה לו הגבאי. "הרא"ש בתשובה כלל לב סימן ח.

שולחן ערוך כפשוטו

(מט) מעות שגבו לפדיון שבוי – איש מסוים שנחטף.
 (נ) שהם של יורשיו – הכסף שייך לו, כי הכספים נתרמו ספציפית עבורו. ובמיתתו, יורשיו יורשים את כל הנכסים שיש לו.
 (נא) דאמדינן דעתייהו שלא התנדבו על דעת כך – תרגום: משערים שדעת התורמים הייתה דווקא להצלת השבוי, ולא ליורשיו.
 (נב) קודם שנפדה – כלומר בלתי אפשרי לשחררו, מאחר וכבר התערה בין שוביו, ואינו מעוניין בשחרור.
 (נג) ועיין בחו"מ סוף סימן רפ"ג – זה לשון המחבר שם: "לֹאֵה נְשִׁיבִית וְאָמָה קִבְּצָה מְעוֹת לְפִדְיוֹנָהּ, וְאַחֵר כֶּךָ שְׁמָעָה שְׁהִמְיָה וְנִטְמָעָה בֵּין הַגּוֹיִים, אִם אֵי אֶפְשָׁר לְהַחְזִיר לְכָל אֶחָד מֵה שְׁנֵתוֹ, יִהְיֶה הַקָּרוֹ קֵים לְפִדְיוֹן שְׁבוּיִים. וְאִם יִתְכּוֹן לְפָדוֹת בְּאַחֲרִית הַיָּמִים אוֹתָהּ שְׁבוּיָהּ, תִּפְדָּה בָּהֶם, וְעֵין בִּי"ד סִימָן רִנְג סְעִיף ז'".
 (נד) דיש חולקין – לדעתם, זכו בהם יורשיה. כמובא שם: "האומר: תנו

סעיף ה

^{יח}עני שנתן פרוטה לצדקה, מקבלין ממנו (נה). ואם לא נתן, אין מחייבין אותו ליתן. נתנו לו בגדים חדשים והחזיר הישנים, מקבלין ממנו. ואם לא החזיר, אין מחייבין אותו (נו).

^{יח}לשון הרמב"ם סוף פ"ט מהתוספתא פ"ד מפאה.

סעיף ט

^{יט}עני שאינו רוצה ליקח צדקה (נז), מערימים ונותנין לו לשם מתנה (נח) או לשם הלואה (נט).

^{יט}לשון הרמב"ם בפ"ז דמתנות עניים (הלכה ט), מברייטא דכתובות דף סז, ב וכחכמים, וכדמפרש רבא שם.

סעיף י

^כעשיר המרעיב עצמו, ועינו צרה בממונו שלא יאכל ממנו, אין ^כשם מברייטא שם ע"ב, וכחכמים.

שולחן ערוך כפשוטו

מאתים זוז לפלונית לנדוניתא, חיבים לתת לה מעכשיו... ואם מתה קדם שתנשא, זכו בהם יורשיה.

(נה) מקבלין ממנו – מכבדים אותו ומעריכים את נתינתו, אף שפרוטה זו, התקבלה אצלו כצדקה מן הקהל.

(נו) אין מחייבין אותו – אף שהישנים יכולים לסייע לאביונים, שעניותם גדולה משלו.

(נז) שאינו רוצה ליקח צדקה – וגם אינו יכול לעבוד, ומסכים לחיות בצורה מחפירה, העיקר שלא לקחת כסף מן הצדקה.

(נח) מערימים ונותנין לו לשם מתנה – כלומר לא אומרים לו שמקבל צדקה, אלא מכבדים אותו ונותנים לו מתנה, כמו שנותנים מתנות גם למי שאינם עניים.

(נט) או לשם הלואה – במקרה שהגבאים מבינים כי הוא לא יקבל כסף בתור מתנה, יש להציע לו הלוואה, ואחר כך נמנעים ולא תובעים את החזרתה.

משגיחין בו (ס).

סעיף יא

^{כא}תלמיד חכם חייבים לתת לו לפי כבודו (סא). ואם אינו רוצה לקבל, ^{כב}מתעסקין לסחור לו סחורה, שקונים לו סחורה בזול וקונים ממנו סחורתו ביוקר (סב). ואם יודע להתעסק בפרקמטיא, מלוין לו מעות לסחור בהם (סג).

^{כא}לשון הטור. ^{כב}מימרא דרבי יוחנן, פסחים דף נג, ומעובדא דשבתאי בר מרינוס וכו', ביצה דף לב, ב.

סעיף יב

^{כב}מי שצריך לבריות וְשֵׁט (סד) אחר פרנסתו ונתנו לו צדקה, אין בעלי חובות יכולים להפרע ממה שגבה בצדקה (סה). הגה: אם לא שכתוב בְּקְבוּצוֹ שחייב לאחרים, דאז נתנו לו אדעתא דהכי שישלם (סו) (כך ^{כב}מרדכי פ"ק דב"ב בשם אבי העזרי, מתוספתא דפאה, מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וחוב, ואין משלמין ממנו גמולין וכו').

שולחן ערוך כפשוטו

(ס) אין משגיחין בו – כלומר, אין לתת צדקה לאדם עשיר, כי יש לו כסף. אלא שהוא מתקמצן, ואינו משתמש בכספו. ואם יחלה, אחריותו עליו.
(סא) לפי כבודו – אין לראות בסיוע לתלמיד חכם "עזרה לאביון", אלא כבוד לסייע ללימוד תורה.

(סב) וקונים ממנו סחורתו ביוקר – מסייעים לו, להרוויח בקלות. עוזרים לו למצוא סיטונאי שימכור לו בזול, ולאחר מכן באים אליו לקנות את הסחורה לאנשים פרטיים, ומשלמים מחיר מלא.

(סג) מלוין לו מעות לסחור בהם – ולא לוחצים עליו להחזיר. הכל בדרך כבוד.
(סד) וְשֵׁט – הולך ונוודד הרחק מביתו, כדי לחפש פרנסה.

(סה) ממה שגבה בצדקה – הכסף ניתן לו לצורכי מחייתו, שיהיה לו מה לאכול, ולא להחזרת חובותיו לנושים.

(סו) נתנו לו אדעתא דהכי שישלם – כלומר, אם גבו כסף כדי לעזור לו

משמע מהגהות מרדכי דב"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

בתשלום חובותיו, הכסף שנגבה יכול לשמש גם לתשלום חובותיו, כי זו הייתה מטרת המגבית.

סימן רנ"ד

שלא לקבל צדקה מן העובדי כוכבים, ובו ב' סעיפים.

במשלי (יד, לד) נאמר: "צִדְקָה תְרוּמָם גוֹי, וְחֶסֶד לְאֲמִים חֶטְאֵת". והגמרא מסבירה (בבא בתרא י, ב) כי צדקה שנותנים אומות העולם נחשבת להם לחטא. כי אינם עושים זאת מתוך רצון לעזור לזולת, אלא מתוך מניע של שמירה והארכת מלכותם. לכן אין לקבל מהם צדקה. אמנם מדובר בעיקר בצדקה ממלכים כגון נבוכדנצר, שהיה רשע¹. הסיבה השנייה מדוע אין לקבל צדקה מגוי, היא, משום חילול השם – קבלת צדקה מגוי מוכיחה שעם ה' תלוי בסיוע של אומות העולם, ואינו יכול להסתדר לבד, כביכול.

אולם, לעומת זאת, גוי יכול להקריב קורבן, כפי שנאמר (ויקרא כב, יח): "איש איש מבית ישראל ומן הגר בישראל אשר יקריב קרבנו..." ודרשו חכמים (מנחות עג, ב) שהתורה כתבה פעמיים את המילה "איש" כדי ללמד שגם גויים יכולים להקריב קורבן. בזה אין חילול השם אלא קידוש השם, שכן גם גויים מכבדים את ה' שמתגלה בתוך בני ישראל. על פי כללים אלה, נבין את הסימן.

סעיף א

^אאסור לישראל ליטול צדקה מן העובדי כוכבים בפרהסיא (א). ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל, ואינו יכול ליטלה מעובדי ^אמימרא דרב נחמן סנהדרין דף כז, ב וכפי' התוספות והרי"ף והרא"ש והרמב"ם, משום דהוי חילול השם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ליטול צדקה מן העובדי כוכבים בפרהסיא – הדבר אסור, משום שיש בכך חילול השם. כאילו עם ה' אינו יכול להסתדר בלי סיוע מהגויים. אך כאשר מדובר בנטילה בצנעא, אין בכך חילול השם, ולכן מותר.

1. כך מבואר בגמרא (שם), שהדבר אמור בנוגע לצדקה של המלך נבוכדנצר.

כוכבים בצינעא, ¹הרי זה מותר (ב).¹שם בגמ'.**פעיף ב**

ישר עובד כוכבים ששלח ממון לישראל לצדקה, אין מחזירין אותו משום שלום מלכות (ג), אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי נכרים בסתר (ד), כדי שלא ישמע השר (ה). הגה: וי"א דיעשה בהן מה שצוה לו המושל (ו) (כך משמע מפירוש רש"י ותוספות ¹מעובדא דאימיה דשבור מלכא). וכל זה ²עובדא דאיפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא דשדרה ארבע מאות דינרי לקמיה דרבא, ומפרש שם טעמא, משום דביבוש קצירה תשברנה, כשתכלה זכות שבידם וייבש לחלוחית מעשה הצדקה שלהם אז ישברו, ב"ב דף י' ב. ³שם דף ח, א דשדרה ארנקי דדינרי לקמיה דרב יוסף ואמרה להוי למצוה רבה וכו', כתבו התוספות שם ורש"י ריש דף יא דכיון שאמרה ליתן למצוה רבה, א"א לשנות וליתנם לעניים עובדי כוכבים, דאסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעת העובדי כוכבים, אבל מעות המתחלקים לעניים אין בהם גניבת דעת, דאינהו נמי ידעי שישראל רגילים לפרנסם, כדתניא בגיטין דף סא, א. ומה שאמר הרב רמ"א הדין בשם י"א, משום שכ' הבית יוסף שנראה מדברי הפוסקים שלא חילקו בדבר, שהם סוברים דרב יוסף נמי שבויי עובדי כוכבים פדה מהם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) הרי זה מותר – ואפילו ליטול בפרהסיה, כאשר אין לו אפשרות אחרת. ולפיכך, נוהגת מדינת ישראל לקבל סיוע כלכלי מארצות הברית, כדי להגן על תושביה.

(ג) משום שלום מלכות – אף על פי שזו נתינה בפרהסיה, אנו נוטלים ממנו, כדי שלא לפגוע ביחסים עם השלטון.

(ד) וינתן לעניי נכרים בסתר – כדי שלא להרבות את זכויותיו של אותו גוי.

(ה) כדי שלא ישמע השר – אם הוא ישמע שהכסף לא הגיע ליעדו, הוא עלול לחוש פגיעה.

(ו) דיעשה בהן מה שצוה לו המושל – כי אסור לגנוב את דעת הבריות. גם לפי הדעה הראשונה ברור שאסור לגנוב את דעת הבריות, אך העברת תרומתו לנוכרי מותרת, כי הגוי יודע שיהודים מפרנסים גם עניי גוים, על כן אין בזה

דוקא כשנותנין מעות לצדקה, ^האבל אם מנדבין דבר לבית הכנסת, מקבלים מהם (ז) (בית יוסף בשם התוספות סימן רנ"ט בשם מ"כ והוא בדינים והלכות מהרי"ו סי' ס"ז וכן הוא בהג"ה בא"ח סי' קנ"ד סי"א). אבל לא מן המומר (ח) (ג"ז שם). ועיין לקמן סימן רנט סעיף ד (ט).
^הגם זה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

גניבת דעת. וכן יש עמותות של יהודים שמקור חלק מהכנסותיהם הוא מתרומות גוים, אוהבי ישראל. מותר ליהודי לקבל תמיכה מעמותה כזו, כי זו עמותה יהודית. והעמותה עצמה, יתכן שעושה כדיון, כי היא מסייעת היכן שעמותות אחרות והמדינה אינן מסייעות.

(ז) מקבלים מהם – כמו שמבואר בתורה, שמקבלים קורבן מגוי. ואין בכך חילול השם, כי הגוי תורם לטובת עצמו, ויש בזה הכרה על אמיתות היהדות.
 (ח) אבל לא מן המומר – הכוונה ליהודי שפרש מן היהדות לגמרי. אמנם בזמננו, נהוג להתייחס לכולם כאל אנוסים, ומקבלים תרומות גם ממי שאינם שומרי תורה ומצוות. ואדרבה, ממש ראוי לזכות אותם במצווה זו, בתקווה שיתקרבו לתורה ולאמת.²

(ז) ועיין לקמן סימן רנט סעיף ד – שם התבאר שמקבלים תרומה מגוי, לטובת בית הכנסת. אך בתנאי שהוא נותן לשם שמים ועל דעת ישראל (לשם ה'), ולא חלילה לשם אלילו. כי אם התכוון לשם עבודה זרה, חובה לגנוז את תרומתו, ולא ליהנות ממנה.

2. יש לציין שהש"ך חולק על המחבר ומקל יותר, ולפיו מותר לקבל ממומרים. ואנו עשינו פשרה, שבמומרים של ימינו, גם המחבר היה מודה.

סימן רנ"ה

להרחיק מקבלתה, ובו ב' פעיפים.

במשנה מובא (פאה ח, ט): "וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל, אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות, וכל מי שצריך ליטול ואינו נוטל, אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו, ועליו הכתוב אומר (ירמיהו יז) ברוך הגבר אשר יבטח בה', והיה ה' מבטחו". מכאן משמע שעל האדם להשתדל לעבוד ולהתפרנס בכוחות עצמו, ולנסות להימנע ולא להזדקק לבריות, אלא אם כן אין ברירה. פרטי דין זה, מפורשים להלן בסימן.

פעיף א

לעולם ירחיק אדם עצמו מהצדקה ויגלגל עצמו בצער, שלא יצטרך לבריות. וכן ^אצוו חכמים: עשה שבתך חול (א), ואל תצטרך לבריות. ^בואפילו היה חכם מכובד וְהָעֵנִי, יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת, ואל יצטרך לבריות (ב).

^אפסחים דף קיג, א. ^בשם, וב"ב דף קי, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **צוו חכמים: עשה שבתך חול** – עדיף לאדם לחיות בפשטות אפילו בשבת, ובתנאי שיש לו אפשרות לאכול שלוש סעודות פשוטות (אוכל פשוט של ימות החול), עדיף שיסתפק באוכל זה, ולא ליטול צדקה. אבל אם אין לו כלל מה לאכול ולענג את השבת, מותר לו ליטול צדקה, כדי לקיים עונג שבת כראוי.

(ב) **ואל יצטרך לבריות** – כך אמרו חכמים (ברכות ח, א): גדול הנהנה מִיָּגְעוֹ יותר מִירֵא שמים, שנאמר (תהלים קכח) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא.

סעיף ב

כל מי שאינו צריך ליטול מהצדקה ומרמה העם ונוטל, אינו מת עד שיצטרך לבריות (ג). 'וכל מי שצריך ליטול ואינו יכול לחיות אלא אם כן יטול, כגון זקן או חולה או בעל יסורין, ומגים דעתו ואינו נוטל, הרי זה שופך דמים ומתחייב בנפשו ואין לו בצערו אלא עונות וחטאים (ד). 'וכל מי שצריך ליטול ומצער עצמו ודוחק את השעה וחי חיי צער כדי שלא יטריח על הצבור, אינו מת עד שיפרנס אחרים, ועליו הכתוב אומר: ברוך הגבר אשר יבטח בה' (ה) (ירמיה יז, ז).

לשון הרמב"ם סוף הלכות מתנות עניים ממשנה סוף פאה. 'שם מהירושלמי כל מי שאינו נוטל שופך דמים וכפירוש הרמב"ם, דלא תקשי ממשנה דלקמן אהירושלמי. 'ממשנה שם, וכפי' הרמב"ם, וכמ"ש לעיל.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) אינו מת עד שיצטרך לבריות – זהו עונש מדה כנגד מדה. מאחר שלקח צדקה בטענת שווא – סופו שייאלץ בסוף להזדקק לה באמת. הקב"ה יגלגל עליו מצב שבו ממש יצטרך לבריות.

(ד) ואין לו בצערו אלא עונות וחטאים – אף על פי שראינו בסעיף הקודם שצריך להתרחק מקבלת צדקה, אין להתבלבל בין מידת חסידות, למי שמעמיד עצמו בסכנה. ניתן להתרחק מקבלת צדקה כל עוד אפשר לחיות חיי דוחק, מפרנסה שאינה מספקת הרבה. אבל אדם שאינו עובד כלל, ולא מסוגל להתקיים כגון זקן, חולה, נכה, או סובל מייסורים, ואינו מקבל עזרה למרות שהוא צריך, זו לא מידת חסידות, אלא סכנה. מצבו עלול להדרדר לפיקוח נפש, וההלכה קובעת שזו ממש עבירה, כי מצבו מחייב לקבל צדקה, והוא ממש טועה.

(ה) ברוך הגבר אשר יבטח בה' – למרות שהאיש הזה חי בדוחק, הוא דוחה את נטילתה כל עוד הוא מסוגל להתקיים, ואינו מטיל עצמו על הציבור. בכך קיים את האמור בסעיף א. וזוכה שה' יברך אותו, שבעתיד יזכה בעצמו לפרנס

שולחן ערוך כפשוטו

אחרים, ועליו נאמר הפסוק ברוך הגבר אשר יבטח בה' - כי מי שבוטח בו, ה' מסייע לו.

סימן רנ"ו

קופה ותמחוי היאך נגבים ומתחלקים, ובו ו' סעיפים.

סימן זה עוסק בדיני גביית הצדקה וחלוקתה. כיצד נגבית קופת הצדקה (הקופה) ומהם סדרי חלוקה לעניים, וכן מהו התמחוי (חלוקת מזון יומיומית) וכיצד מנהלים אותו. בנוסף, מובאים בו כללים חשובים בנוגע למעמד גבאי הצדקה, ומי נחשב תושב העיר החייב להשתתף במימון צורכי העניים.

אמנם בימינו, רבים מהעניינים הללו אינם מתקיימים בדיוק כפי שמוסבר בסימן – בעיקר בגלל שהמדינה נוטלת אחריות מסוימת לדאוג לצרכים בסיסיים של תושביה באמצעות חוקים, קצבאות ושירותים חברתיים. כמו כן, בימינו אין בידי גבאי הצדקה סמכות או כח לכפות על אנשים לתרום, בניגוד למה שהיה נהוג בזמן השולחן ערוך.

עם זאת, עקרונות רבים שנזכרים בסימן זה ממשיכים להיות נוגעים למעשה גם כיום, ואכן, אנו מוצאים שבמרבית קהילות ישראל מתקיימים גופים וארגוני צדקה שונים המשמשים לקיום המעשי של הוראות אלו, הנלמדות בסימן זה.

סעיף א

^אכל עיר שיש בה ישראל, חייבים להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים (א), שיהיו מחזרים לגבות מכל אחד מה

^אלשון רמב"ם ריש פ"ט מהלכות מתנות עניים ממשמעות הגמרא ב"ב דף ח וממשינה דסוף פאה, וכ"כ המרדכי ס' בפ"ק דב"ב בשם ר"מ, דהוא הדין להכניס אורחים ולחלק להם צדקה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אנשים ידועים ונאמנים** – כדי שנוכל לסמוך על כך שהגבאים לא ימשכו מהכסף ויגבבו לעצמם, ולא יחלקו דווקא לקרוביהם. לכן הם צריכים להיות מוכרים בציבור כאמינים, ללא דופי בענייני ממון.

שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, וזהם מחלקים המעות מערב שבת לערב שבת ונותנים לכל עני מה שיספיק לו לשבעה ימים, וזו היא הנקראת קופה. וכן מעמידים גבאים שלוקחים בכל יום ויום מכל חצר וחצר פת ומיני מאכל או פירות או מעות ממי שמתנדב לפי שעה, ומחלקין את הגבוי לערב בין העניים, ונותנים ממנו לכל עני פרנסת יומו וזהו הנקרא תמחוי (ב). מעולם לא ראינו ולא שמענו קהל מישראל שאין להם קופה של צדקה (ג), אבל תמחוי, יש מקומות שלא נהגו בו (ד). הגה: ולכן מי שיש לו מזון שבעה ימים, לא יקח מן הקופה ומי שיש לו מזון יום אחד, לא יקח מן התמחוי, כמו שנתבאר לעיל סימן רנ"ג. (*) וצריכים הגבאים שיהיו נאמנים וחכמים (ה) וידקדקו על העניים שלא יהיו רמאים. וכל שהגבאי אינו נאמן, אסור ליתן צדקה על ידו (הכל מטור).

יממשנה דסוף פאה. (*) כתבו הב"י לעיל בסימן רמט בסעיף ז וצינתיו שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) וזהו הנקרא תמחוי – בימינו, אין כמעט איסוף יומיומי של אוכל מבית לבית, וצורת הגבייה והחלוקה הזו אינה קיימת בדיוק כפי שתוארה. אבל עדיין יש מקומות שמחלקים סלי מזון לנזקקים כל ערב שבת. או שולחים תווי קנייה לעניים, שיוכלו לבחור לבד את מוצרי המזון, כפי ראות עיניהם. הרעיון אותו רעיון, לדאוג למי שאין לו.

(ג) שאין להם קופה של צדקה – כלומר, תמיד הייתה אצל עם ישראל עזרה מסודרת למי שצריך. לכן, בכל קהל חייבת להיות קופה, שתדאג לעניים.

(ד) תמחוי, יש מקומות שלא נהגו בו – מפני שבמקרים רבים הקהילה דאגה לספק לעניים את כל צרכי השבוע מראש, ובכך התייתר הצורך באספקה יומית. כמו כן, כאשר עני מזדמן מעיר אחרת מגיע – פונים לגבאים של הקופה, והם מטפלים בזה.

(ה) שיהיו נאמנים וחכמים – נאמנים, כדי לוודא שהם פועלים ביושר מוחלט, בלי חשש לגניבה. חכמים, כדי שידעו לברר היטב ולהבחין בין עני לרמאי.

סעיף ב

¹בתענית מחלקים מזונות לעניים (ו). וכל תענית שאכלו העם ולנו ולא חלקו צדקה לעניים, הרי אלו כשופכי דמים (ז). ²במה דברים אמורים, כשלא נתנו להם הפת והפירות (ח), אבל אם אחרו המעות או החטים (ט) אינם כשופכי דמים (י).

³גם זה שם מממרא דר' אליעזר אמר רבי יצחק כל תענית וכו', סנהדרין דף לה ופירש רש"י רגילין היו בלילי תענית לעשות צדקה, והיו עיני העניים נשואות לכך וכו', אבל במקום שאין דרך לחלק כך, לא נשענו העניים עליהם, ואין אלו כשופכי דמים. ⁴שם בגמ'.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **בתענית מחלקים מזונות לעניים** – מעבר למה שהעניים מקבלים דרך הקופה והתמחוי באופן קבוע, נהגו לתת להם בתעניות תוספת מיוחדת.

(ז) **הרי אלו כשופכי דמים** – כי עיני העניים נשואות לתוספת הזו ביום התענית, וכשאינם מקבלים, זה צער שאין לשער.

(ח) **כשלא נתנו להם הפת והפירות** – זו התוספת שנהגו לתת בימי תענית.

(ט) **אם אחרו המעות או החיטים** – מה שהעניים מקבלים בצורה קבועה – כסף, חיטים, מזון, ממשיך כרגיל. לכן אין כאן עוון כזה גדול, כאשר לא קיבלו את העיקר בתענית, כי הם מקבלים זאת באופן שגרתי, ולא דווקא בתענית.

(י) **אינם כשופכי דמים** – יום של תענית הוא יום של תשובה ומעשים טובים, והעניים עיניהם נשואות דווקא ליום זה, בו יפתחו הלבבות ויעזרו להם. לכן אם נמנעים ולא נתנו את האספקה שרגילים לתת בתעניות, העוון גדול מאוד. כך אמר הנביא ישעיהו (פרק נח פסוק ה - ח) "הֲכֵזָה יְהוָה צוֹם אֲבָחְרָהּ יוֹם עֲנוֹת אָדָם נִפְשׁוּ הִלְכָּהּ פֶּאֱגֻמָּן רָאשׁוֹ וְשָׁק וְאֶפֶר יִצְיַע הִלָּזָה תִּקְרָא צוֹם וַיּוֹם רָצוֹן לָהּ: הֲלוֹא זֶה צוֹם אֲבָחְרָהּ פֶּתַח חֲרָצְבוֹת רָשָׁע הִתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפָשִׁים וְכָל מוֹטָה תִּנְתְּקוּ: הֲלוֹא פָּרַס לָרָעַב לֶחֶמָה וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בֵּית פִּי תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ וּמִבְשָׂרָהּ לֹא תִתְעַלֵּם: אִזּוּ יִבְקַע כְּשֹׁחַר אוֹרָהּ וְאֶרְכָּתָהּ מִהֲרָה תִּצְמַח וְהִלָּךְ לִפְנֵיהֶּ צִדְקָה כְּבוֹד ה' יִאֲסָפָה".

סעיף ג.

(יא) ^ההקופה אינה נגבית בפחות משנים, שאין עושים שררה על הצבור בממון בפחות משנים **(יב)**. אבל לאחר שנגבית, ^אאחד נאמן עליה להיות גזבר **(יג)**. וכן ^ייכולים למנות שני אחים להיות גזברים **(יד)**. ^הואינה מתחלקת אלא בשלושה, לפי שהוא כדיני ממונות לעיין על כל עני ועני כמה ראוי ליתן לו **(טו)**. ^וותמחוי, כמו

^הבריתא ב"ב דף ח, ב. 'מפירוש רש"י שם, וכן כתב הרמב"ם בפ"ט מהלכות מתנות עניים. 'מימרא דרבי חנינא מעשה ומינה רבי ב' אחים וכו' שם. 'שם ברייתא. ^טשם בברייתא וכפירוש הרי"ף והרא"ש וכ"כ הרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) הקדמה לסעיף – סעיף זה עוסק בהבדלים שבין הקופה לתמחוי, הן מצד אופן הגבייה והן מצד חלוקתה. הקופה נגבית פעם בשבוע, והסכומים בה קבועים מראש. לעומת זאת, התמחוי נגבה מידי יום, ללא סכום קבוע, ולכן נדרשת יותר שיקול דעת מצד הגבאים, לדעת ממי וכמה לגבות, לפי היכולת. על פי הקדמה זו, יובן הסעיף.

(יב) בפחות משנים – אף שהסכומים לקופה נקבעים מראש, עצם פעולת הגבייה כוללת סוג של שררה, שהרי כופים את בעלי הבתים לתרום, כפי שלמדנו בסימן רמח סעיף א. לכן אין לגבות בפחות משנים, כי אין שררה על הציבור בפחות משנים.

(יג) אחד נאמן עליה להיות גזבר – לאחר שהכסף נגבה, מותר לאדם אחד בלבד לשמש כגזבר ולשמור את הכספים, ובתנאי שהוא מוכר ביושרו.

(יד) שני אחים להיות גזברים – כי אין כאן עניין של עדות או פסק דין כלל, אלא ניהול כספים, ולא חלים בזה דיני קרבה.

(טו) כמה ראוי ליתן לו – החלוקה של כספי הקופה נחשבת כדיני ממונות, כי צריך לשקול היטב כמה מגיע לכל עני, לפי צרכיו ומצבו. ובדיני ממונות, אין פוסקים ביחיד אלא בשלושה, כמבואר בחושן משפט (סימן ג סעיף א), כדי לוודא צדק והוגנות מירבית, וגם כי האמצעים תמיד מוגבלים, וחייבים לדון בזהירות רבה.

שמתחלקת בשלשה כך אינה נגבת אלא בשלשה, לפי שאינו דבר קצוב, וצריכים לעיין על כל אחד ואחד כמה ראוי שיתן (טז).

סעיף ד

התמחוי (יז) נגבית בכל יום (יח), והקופה (יט) מערב שבת לערב שבת (כ). התמחוי לעניי עולם (כא), והקופה לעניי אותה העיר בלבד (כב). ^ארשאים בני העיר (כג) ^(*) לעשות קופה תמחוי, ותמחוי שם בברייתא. ^אשם בברייתא. ^(*)פירוש לשנות מקופה לתמחוי.

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) כמה ראוי שיתן – כפי שהסברנו בהקדמה לסעיף, בתמחוי אין סכום קבוע שכל אחד נותן, אלא הגבאים צריכים להעריך כל פעם ממי אפשר לבקש וכמה. לכן גם הגבייה עצמה נעשית בשלושה, כמו החלוקה.

(יז) התמחוי – כפי שראינו, זו חלוקת אוכל יומיומית לעניים, שאין להם מה לאכול, כולל עניים מזדמנים שעוברים בעיר, גם אם אינם מתושבי המקום.

(יח) נגבית בכל יום – כי התמחוי מתחלקת מידי יום, לכן גם גובים כל יום מחדש, לפי הצורך היומיומי המשתנה, בהתאם למספר העניים המצויים בעיר.

(יט) והקופה – נועדה לתושבי העיר הקבועים, ומחולקת פעם בשבוע בכמות מזון שמספיקה לכל ימות השבוע.

(כ) מערב שבת לערב שבת – כדי לתת מענה לטווח של שבוע (כל שבוע מבררים את הצרכים, מחלקים מה שצריך, וגובים מחדש לפי הצורך).

(כא) התמחוי לעניי עולם – כלומר, עזרה כללית לכל מי שעובר בעיר. גם אורחים ועניים מזדמנים, מקבלים ממנה.

(כב) והקופה לעניי אותה העיר בלבד – כי יש אחריות קהילתית, לדאוג קודם כל לעניי המקום הקבועים, מעבר לצורך היום יומי.

(כג) רשאים בני העיר – הכוונה לפרנסי הציבור (נציגי או נבחרי הקהל), אבל הגבאים אינם יכולים לשנות על דעת עצמם.

קופה, ולשנותם לכל מה שירצו מצרכי צבור (כד), ^יואף על פי שלא התנו כן בשעה שגבו (כה). ^יואם היה במדינה חכם גדול שהכל גובים על דעתו, והוא יחלק לעניים כפי מה שיראה, הרי זה יכול לשנותו לכל מה שיראה לו מצרכי צבור (כו). הגה: והוא הדין לגבאי הממונה מבני העיר (כז) (מהרי"ק שורש ה'). והוא הדין ביחיד שהתנדב צדקה (כח) ונתנה לגבאי (כט) (ב"י בשם הר"ן ומהר"ם ורא"ש ומהרי"ק). אבל אם מינה בעצמו גבאים, אין בני העיר יכולים לשנותה, דלא על דעתן התנדב (ל). וכן ^ילשון הרמב"ם שם בפ"ט. ^יממירא דרב אשי שם דף ט, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כד) לכל מה שירצו מצרכי צבור – אם צריך, אפשר להסב את הכסף לצורך ציבורי אחר, כגון תחזוקת העיר, או הגנה ביטחונית,

(כה) אף על פי שלא התנו כן בשעה שגבו – כי כשהציבור נותן, הוא סומך על דעת הגבאים שידעו מה נכון לעשות, ויודעים שיש אפשרות שיצטרכו לגבות שוב בעת הצורך, ואין זה אלא כעין הלוואה.

(כו) לכל מה שיראה לו מצרכי צבור – כשמדובר בתלמיד חכם גדול, הציבור נותן וסומך על שיקול דעתו, ואין צורך שיקבל את הסכמת פרנסי העיר.

(כז) לגבאי הממונה מבני העיר – גם הוא מוסמך לפעול לפי שיקול דעתו, כי הציבור סמך עליו מלכתחילה¹.

(כח) ביחיד שהתנדב צדקה – כשאדם פרטי נותן צדקה ביוזמתו, בלי קשר לגבייה הקהילתית, המוטלת על כל תושבי העיר.

(כט) ונתנה לגבאי – כי בנתינתו לגבאי, הוא כאילו מסר את ההחלטה לשיקול דעתם של פרנסי העיר.

(ל) דלא על דעתן התנדב – אבל אם מינה אדם פרטי הנאמן לו, לניהול כספי

1. לכאורה נראה, כי לדעת המחבר, דווקא פרנסי העיר או תלמיד חכם רשאים לשנות לפי ראות עיניהם, אבל גבאי שהתמנה, אינו רשאי. אמנם יתכן שגם הוא מודה לזה, והכל תלוי במציאות. כי במקום שפרנסי הציבור אכן סומכים על הגבאי, גם המחבר יודה שיכול לחלק לפי הצרכים המשתנים.

אם פירש הנותן ואמר שיתנו לעניי העיר או לעני פלוני, אין להם לשנות אפילו לתלמוד תורה **(לא)** (כן משמע במהרי"ו סי' כ"ו). בני העיר שמינו גבאי ונתפרדה החבילה ונפרדו זה מזה **(לב)** ועדיין מעות צדקה ביד הגבאי, אם היה רשות ביד הגבאי בתחלה לעשות מה שירצה, גם עתה יעשה מה שירצה **(לג)**. ואם בתחלה הוצרך לימלך בבני העיר, גם עכשיו יעשה כן **(לד)**. ואם אי אפשר לימלך, או שאינן יכולין להשוות דעתם, יעשה הגבאי מה שירצה ובלבד שיעשה בו דבר מצוה **(לה)** (מהרי"ק שורש קכ"ג) ועיין לקמן סימן רנט סעיף ב **(לו)**.

שולחן ערוך כפשוטו

תרומתו, זה נחשב כשליח פרטי שלו בלבד, ולא של הציבור. במקרה כזה, אין הגבאי יכול לשנות את ייעוד הצדקה, ללא קבלת אישור מהנדבן.

(לא) אין להם לשנות אפילו לתלמוד תורה – אם הנדבן קבע מטרה מפורשת, גם אם נתן לגבאי העיר, זה הופך לתנאי מחייב, ואין רשות לגבאים לשנות, ללא הסכמתו.

(לב) ונפרדו זה מזה – עד כה ראינו, שהגבאי עצמו אינו יכול לשנות מדעתו, אלא בהסכמת פרנסי הציבור. כעת דן הרמ"א, מה לעשות כשאין כבר וועד מסודר שמנהל את הצדקה בעיר.

(לג) גם עתה יעשה מה שירצה – אם בעבר העניקו פרנסי הציבור לגבאי סמכות עצמאית, הסמכות ממשיכה כבעבר, והוא יכול להמשיך לחלק לפי שיקול דעתו, גם כשהוועד כבר לא פעיל.

(לד) גם עכשיו יעשה כן – אם ההסדר היה שהוא שואל את פרנסי הציבור קודם, יברר אצל כל אחד מהם בנפרד, ויעשה כדעת הרוב.

(לה) ובלבד שיעשה בו דבר מצוה – גם כשנשאר לבדו, אסור לו להסיט את הכסף לצרכים כלליים של העיר, אלא רק לדבר מצווה: צדקה לעניים, תמיכה בלומדי תורה, וכדומה.

(לו) ועיין לקמן סימן רנט סעיף ב – שם הובאו פרטים נוספים, כיצד או מתי אפשר לשנות ייעוד של כספי צדקה.

סעיף ה

(לז) **מי שישב במדינה שלושים יום, היו כופין אותו ליתן צדקה לקופה עם בני המדינה (לח).** ישב שם שלשה חודשים, כופין אותו ליתן (לתמחוי (לט), ישב שם ששה חדשים, כופין אותו ליתן צדקה בכסות שמכסים בה עניי העיר (מ). ישב שם תשעה חדשים, כופין אותו ליתן צדקה לקבורה שקוברים בה את העניים ועושים להם כל צרכי קבורה (מא).¹⁰ במה דברים אמורים, בבא לגור ואומר שאינו רוצה להשתקע. אבל אם בא לעיר כדי להשתקע, כופין אותו מיד (מב). (וכן בני עיר חדשה כופין זה את זה מיד (מג) (מהרי"ק ¹¹ברייתא שם דף ח, א וכגירסת הרי"ף, הרמב"ם שם בפרק ט דין יב, וכ"כ סמ"ג ונתן טעם לגירסא זו מהרי"ק בשורש יז, והביאו הכ"מ שם. ¹²מהרי"ק שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לז) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן ממתי מחייבים תושב שהגיע לעיר, להשתתף בנתינת הצדקה.

(לח) **עם בני המדינה** – כי הקופה היא ארגון מסודר, הקובע כמה צריך כל אחד לתת. לאחר מגורים של חודש באזור, חלה עליו אחריות זו. אבל דווקא לגבי הקופה, כי ראינו כבר, שבכל עיר יש קופה, ולכן ממהרים לחייב השתתפות זו. אבל חובת השתתפות בתמחוי, לא חלה מהר כל כך, כי אין תמחוי בכל עיר.

(לט) **כופין אותו ליתן לתמחוי** – התמחוי תלוי יותר בנדבנות התורמים, כל אחד כפי רצונו, ואין מחייבים להשתתף עד שיחלפו שלושה חודשי מגורים.

(מ) **שמכסים בה עניי העיר** – רק אחר שמחייבים לתרום עבור מזון, מחייבים לתרום עבור ביגוד.

(מא) **ועושים להם כל צרכי קבורה** – אלו צרכים שאינם תכופים כל כך. על כן גם חיובם מוטל רק בחלוף תקופה ארוכה יותר של מגורים במקום.

(מב) **כופין אותו מיד** – כי אדם זה מוגדר מיד תושב מקומי, ככל תושבי העיר.

(מג) **עיר חדשה כופין זה את זה מיד** – כי כולם שווים.

שורש י"ז). ויש אומרים דבזמן הזה משערים לכל בשלשים יום (מד) (טור בשם הרא"ש וסמ"ק וכל בו).

סעיף ו

(מה) ¹⁰מי שהלך בסחורה ופסקו עליו אנשי העיר שהלך שם צדקה (מו), הרי זה נותן לעניי אותה העיר (מז). ואם היו רבים ופסקו עליהם צדקה, נותנים, וכשבאים מביאים אותה עמהם ומפרנסים ¹¹לשון הרמב"ם סוף פרק ז מהלכות מתנות עניים, בברייתא מגילה דף כז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(מד) **משערים לכל בשלשים יום** – הטעם המובא בבית יוסף כאן הוא "מרום הגלות". ונראה לי שהכוונה בזה, שבגלל הקשיים בגלות למצוא די סיפוקם של עניים, נהגו לחייב את כל תושבי העיר, להשתתף בכל הצרכים, כעבור חודש בלבד.

(מה) **הקדמה לסעיף** – כאשר אדם שגר בעיר מסוימת יוצא למסע, בין אם לנסיעת עסקים, חופשה, או סיבה שונה, ושוהה בעיר אחרת, ותורם מיוזמתו לצדקה, או מתבקש מאנשי המקום לתרום, יש לדון האם עליו לתת באותה העיר, או שעקרונית, מחובתו לתת קודם לעיר מגוריו. כפי שראינו, עד שהות של חודש אדם אינו נחשב תושב בעיר זמנית, ולכן הוא אינו מחויב לתת שם צדקה – עיקר חיובו הוא לעניי עירו.

(מו) **ופסקו עליו אנשי העיר שהלך שם צדקה** – אם בעת שהותו בעיר אחרת התחייב שם לתת כסף לצדקה (למשל, ב"מי שברך" אחרי עלייה לתורה), מבלי לפרט לאיזו עיר שייכת התרומה, אנו מחשיבים את ההתחייבות כמתייחסת לעיר בה שהה. וכן אם קנה מצוה (כגון עלייה לתורה) הכסף שהתנדב צריך ללכת לקהילה בה הוא שהה וקנה את המצווה.²

(מז) **נותן לעניי אותה העיר** – עקרונית, הצדקה שלו שייכת לעיר מגוריו, אם לא פירש אחרת. אמנם במקרה זה, ייתן לעיר בה הוא נמצא, כדי שלא יחשדו שהתחייב ולא נתן.

2. ע"פ הש"ך (ס"ק יב).

בה עניי עירם (מח). הגה: והא דצריכין ליתן, מפני החשד. לכן חוזרים ולוקחים מהם ומביאים לעירן (מט) (מרדכי פ' בני העיר). ודוקא בצדקה שלא היו נותנין אילו נשארו בעירן (נ), ולכן איכא חשדא (נא), אבל צדקה שאף בעירן היו נותנין, (*) אין צריכין ליתן כלל, דודאי יתנו בעירן (נב) (מרדכי פ"ק דב"ב). מי שיש לו מעות אחרים למחצית שכר (נג) או בדרך אחר (נד), ונותנין מעשר מן (*) פירוש, שרגילין ליתן כל שעה, וחק קבוע בכל מקום, כ"כ שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(מח) ומפרנסים בה עניי עירם – כאשר מדובר בקבוצת אנשים שהתנדבו יחד, פחות חושדים בהם שישאירו את התרומה לעצמם. לכן נותנים את הכסף בפועל בעיר בה התחייבו, אך לוקחים אותו איתם אחר כך לעירם, כדי לחלקו לעניי מקומם.

(מט) ומביאים לעירן – לדעת הרמ"א, אפילו יחיד שהתנדב בעיר אחרת, נותן לגבאי הצדקה כדי שלא יחשדו בו, אבל לאחר מכן מחזיר את הכסף לעירו כדי לפרנס את עניי מקומו.

(נ) אילו נשארו בעירן – כלומר, אילו נשארו בעיר מגוריהם, לא היו מתחייבים לתת צדקה זו. לכן החשד שלא יתנו מה שהתחייבו, אכן קיים.

(נא) ולכן איכא חשדא – כי בעיר מגוריהם לא ידוע שהתנדבו מעבר לרגיל, לכן חייבים לתת לגבאי העיר המקומי, בה שוהים כעת. ולאחר שכבר הופרש הכסף וניתן לגבאי, אפשר להיות בטוח שיתנוהו לצדקה, ויכולים להביאו לעירם, כי לא יחשדו בהם שייקחוהו לעצמם – מאחר וכבר הפרישוהו.

(נב) דודאי יתנו בעירן – במקרה שבו גם אם היו בעירם היו נותנים צדקה, אין מקום לחשד, ולכן אין צורך שיתנו בעיר בה הם שוהים. כולם מניחים שיקיימו את החיוב בעיר מגוריהם. ואם לא, הרי התשלום ייתבע מהם.

(נג) שיש לו מעות אחרים למחצית שכר – כלומר מתעסק בכסף המופקד אצלו (סוחר בכספי אחרים), וחולק ברווח עם בעל הממון לזה חצי הרווח, ולזה חצי הרווח.

(נד) או בדרך אחר – גם אם הסכם השותפות שונה, כגון אחוז אחר ברווח, או שכר קבוע.

הריוח, צריך ליתן הריוח לבעליו והוא יתננו למי שירצה (נה), אם לא שיש תקנה בעיר ליתן מכל מה שמרויח, אפילו עם מעות אחרים (מרדכי פ' הגזול בתרא תשו' ה"ר טוביה ובהגהת מרדכי פ"ק דב"ב). **"וואם יש שם חֶבֶר עיר (נו), יתנו לחֶבֶר עיר והוא מחלקה כפי שיראה לו (נז).**
 "ברייטא שם ריש ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(נה) והוא יתננו למי שירצה – המתעסק אינו יכול לקבוע למי לתת את המעשר מהחלק של בעל הממון, אלא רק מהחלק שלו רשאי הוא להפריש מעשר. ומהחלק של בעל הממון, רק הבעלים זכאים לבחור למי ייתן המעשר³.

(נו) חֶבֶר עיר – כלומר, אם יש בעיר תלמיד חכם מקומי שכולם סומכים עליו, אפשר להעביר לו את כספי המעשר.

(נז) והוא מחלקה כפי שיראה לו – אותו סוחר הון ייתן את המעשר של כל הרווח, לאותו תלמיד חכם, כי כך התקבל במקומם. חבר העיר הוא המוסמך לחלק את כספי המעשרות, לפי הבנתו ולפי צרכי העניים המקומיים.

3. על פי ערוך השולחן.

סימן רנ"ז

סדר גביית הצדקה ושלא לאחרה, ובו י"א סעיפים.

סימן זה עוסק בחובות המוסריות והמעשיות של גבאי הצדקה ושל התורמים לה. הגבאים מחויבים לנהוג ביושר, הן כלפי שמיא והן כלפי הבריות, כדי שלא יתעורר כל חשד כלפיהם. התורמים, מצדם, חייבים לעמוד בהתחייבויותיהם, ולממש את נדריהם לצדקה ללא דיחוי.

החובה המוטלת על הגבאים נלמדת מן הפסוק (במדבר לב, כב): "וְהִיָּיתֶם נְקִיִּים מִה' וּמִשְׁרָאֵל" - כלומר, עליהם לא רק לנהוג ביושר, אלא גם להיראות ככאלה. ואילו החובה על התורמים מבוססת על הכתוב בעניין נדרי קרבן (דברים כג, כב): "כִּי תִדְרֶה נֶדֶר לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תֵאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ כִּי דָרֵשׁ יִדְרְשׁוּ ה' אֱלֹהֶיךָ מֵעַמָּךְ וְהָיָה בָּךְ חֵטָא". מכאן למדו חז"ל, שגם בהתחייבות לצדקה אסור להתמהמה בקיום הנדר.

סימן זה מפרט את ההלכות הנוגעות לכללים אלה, הן מצד גביית הצדקה והן מצד מימוש הנדרים.

סעיף א

(א) ^אגבאי צדקה אינם רשאים לפרוש זה מזה בשוק, ^באלא כדי (שיראו זה את זה (טור), כגון) שיהא זה פורש לשער וזה פורש לחנות, ^אברייאת ב"ב דף ח, ב. ^בשם בפירש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) הקדמה לסעיף - סעיף זה דן בזהירות הנדרשת מהגבאים, כדי שלא ייחשדו שהם נוטלים מכספי הצדקה לצרכיהם הפרטיים.

וגובים (ב). ¹מצא הגבאי מעות בשוק (ג), לא יתנם לתוך כיסו, אלא לתוך ארנקי של צדקה, וכשיגיע לביתו יטלם (ד). היה הגבאי נושה בחברו מנה ופרעו בשוק, לא יתנם לתוך כיסו, אלא לתוך ארנקי של צדקה, וכשיגיע לביתו יטלם. ²ולא ימנה מעות הקופה שנים שנים (ה), אלא אחד אחד, מפני החשד, שנאמר: והייתם נקיים מה' ישם בברייתא. ³ברייתא שם, ופירש רש"י פן יאמרו שנים הוא נוטל ואינו מונה אלא אחת.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) וגובים – כבר למדנו בסימן הקודם שאין גובים צדקה בפחות משני גבאים, משום שאין ממנים שורה על הציבור בפחות משניים. אך שם מדובר כשהתורם אינו רוצה לשלם וצריך לכפות עליו את קיום חובתו הבסיסית, מה שנחשב "שררה". לעומת זאת, כאשר הציבור נותן מרצונו, וכל מה שנדרש מהגבאי הוא רק לקחת הכסף, אין בכך דין שררה, וניתן לגבות גם על ידי יחיד. עם זאת, מבחינה מוסרית וציבורית, אין הגבאי רשאי להיפרד לגמרי מחברו, שמא יחשדו בו שלקח לעצמו חלק מהכסף.¹

בימינו ראוי להעדיף העברה מסודרת, באמצעים דיגיטליים, לעמותות מוכרות המתפקדות בצורה תקינה ובשקיפות.

(ג) מצא הגבאי מעות בשוק – ואין להן סימן, דינן כאבדה שאין בה סימן, ושייכות לו. עם זאת, אין הוא רשאי להכניס את הכסף לכיסו האישי בשוק, מחשש לחשד.

(ד) וכשיגיע לביתו יטלם – אין להניח את המעות שמצא בכיסו הפרטי, אף שהן שייכות לו, משום החשד. אם רואים אותו מכניס כסף לכיסו הפרטי, עלולים לחשוד שהוא נוטל מכספי הצדקה.

(ה) ולא ימנה מעות הקופה שנים שנים – כשסופר את המטבעות שבקופת הצדקה, עליו למנות אותן אחת אחת, ולא שתיים-שתיים. שמא יחשדו בו כאילו ספר מטבע אחת בלבד, במקום שתיים. כמי שמתעתע, ומנסה לקחת לכיסו.

1. מוסבר על פי המאירי (בבא בתרא ח, ב), ולא כדברי הט"ז (ס"ק א).

ומישראל (ו) (במדבר לב, כב) (ל' רמב"ם פ"ט מהל' מ"ע).

סעיף ב

הגבאי צדקה שאין להם עניים לחלק, מצרפים המעות דינרים לאחרים, אבל לא לעצמם (ז). וכן אם צריכים למכור מה שגבו מהתמחוי (ח), ימכרו לאחרים אבל לא לעצמם, מפני החשד (ט). ואין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה, ולא בהקדש עם הגזברים, שנאמר: וְלֹא יִחְשְׁבוּ אֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִתְּנוּ אֶת הַכֶּסֶף עַל יָדָם לַתֵּת לְעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה, כִּי בְּאִמְנָה הֵם עֹשִׂים (י) (מלכים ב, יב, טז) (רמב"ם שם בברייתא פורטין, ופירש"י פרוטות נחושת שגבו, מחליפין על דינרין לפי שהן מחלדות. ברייתא שם דף ט, א).

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **והייתם נקיים מה' ומישראל** – פסוק זה מלמד שהאדם חייב להיות לא רק נקי בפועל, אלא גם להיראות נקי. על כן נדרשים הגבאים לנהוג בשקיפות יתירה, וזהירות מיוחדת.

(ז) **אבל לא לעצמם** – בזמנם היו מטבעות בעלות ערך נמוך, שאם לא השתמשו בהן, היה ערכן עלול להיפגם אם לא הוחלפו בזמן. לכן נהגו להמיר מטבעות קטנות במטבע אחת שווי ערך. אך הגבאי אינו רשאי להמיר או לפרוט לעצמו, כדי להימנע מחשד, שהוא מקבל יותר מן המגיע לו.

(ח) **צריכים למכור מה שגבו מהתמחוי** – הכוונה למאכלים בעלי חיי מדף קצרים, שעלולים להתקלקל במהירות.

(ט) **מפני החשד** – כאשר הגבאי מוכר מאכלים שגבה לצדקה (כגון לחם, ירקות וכדו'), אם הוא מוכר אותם לעצמו, עלול להיווצר חשד שהוא שילם עבורם סכום נמוך ממחיר השוק, כלומר קנה בזול, או עשה מניפולציה אחרת, על חשבון הציבור.

(י) **כי באִמְנָה הֵם עֹשִׂים** – הגבאים שמונו כראוי נחשבים נאמנים, ואינם צריכים פיקוח. ומה שאמרו בתחילת הסעיף, ובסעיף הקודם, שצריך להימנע מחשד, נאמר בבני אדם רגילים, שלא מונו ברשות הציבור.

שם). הגה: ומ"מ כדי שיהיו נקיים מה' ומישראל, טוב להם ליתן¹ חשבון (יא) (טור). וכל זה בגבאים הכשרים, אבל מי² שאינו כשר, או שנתמנה באלמות וחזקה, צריך ליתן חשבון (יב). והוא הדין בכל ממונים על הצבור (יג) (מהרי"ו סימן קע"ג). וכשרוצים הצבור יכולין לסלק הגבאי ולמנות אחר, ואין כאן משום חשד (יד). והוא הדין שאר ממונים (טו) (כל בו).
¹טור. ²כן דקדק הב"י מלשון הטור.

סעיף ג

(טז) ³הצדקה, הרי היא בכלל הנדרים. לפיכך האומר: הרי עלי סלע⁴ טלשון הרמב"ם ריש פ"ז מהל' מ"ע מבריייתא ר"ה דף ו, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) **טוב להם ליתן חשבון** – אין זו חובה מוחלטת, אך מנהג ראוי הוא לשמור על שקיפות ואמון.
 (יב) **צריך ליתן חשבון** – וצריך לפקח אחריו.
 (יג) **והוא הדין בכל ממונים על הצבור** – כל ממונה ציבורי, צריך לתת דין וחשבון לציבור.
 (יד) **ואין כאן משום חשד** – כלומר, נהגו שמינוי הגבאים הוא לזמן קצוב. על כן, בתום תקופת המינוי, אפשר למנות אחר, כי החלפה תקינה אינה מעידה על חוסר אמון.²
 (טו) **והוא הדין שאר ממונים** – גם שאר בעלי תפקיד ציבורי ראוי למנות לזמן קצוב, וניתן להחליפם בתום התקופה בלי חשש לחשד.
 (טז) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן בדיני נדרי צדקה. כדי להבין את עיקרו, יש להבחין בין שני סוגי נדרים: א. 'נדרי איסור' – אדם שאוסר על עצמו דבר מה (כגון אוכל מסוים, או כל דבר אחר). ב. 'נדרי הקדש' – אדם המתחייב לתת קרבן נדבה, כגון באומרו "הרי עלי עולה". בזה הוא מחויב מן התורה להקריב קורבן עולה, ויש בזה מצוות עשה, כנאמר (דברים כג, כג): "מוֹצֵא שְׂפָתָיִךָ תִּשְׁמֹר

2. מוסבר על פי הש"ך (ס"ק ד).

לצדקה (יז) או הרי הסלע זו צדקה (יח), חייב ליתנה לעניים מיד (יט). ואם איחר, עובר בבל תאחר (דברים כג, כב). שהרי בידו ליתן מ'מירא דרבא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

וְעָשִׂיתָ פָּאֶשֶׁר נִדְרָתָ לַה' אֱ-לֹהֶיךָ, נִדְבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ. וְכֵן עוֹבֵר ב"ב"ל תֹּאחֲרֵהוּ, כְּנֹאמֶר (שם פסוק כב): "לֹא תֹאחֲרֵהוּ לְשִׁלְמוֹ", אִם אִיחָר בְּתִשְׁלוֹם נִדְרוֹ. צִדְקָה גַּם הִיא נִכְלָלָה בְּגִדּוֹר 'נִדְרֵי הַקֹּדֶשׁ', וְהֵאָמַר אֶת הַבִּיטוּי "הָרִי עָלֵי לַתִּת סָכּוּם כִּסְף לְצִדְקָה", חַיִּיב מִן הַתּוֹרָה לִקְיִים אֶת נִדְרוֹ לֹלָא אִיחֹר³. **(יז) הָרִי עָלֵי סָלַע לְצִדְקָה** – הֵאָמַר "הָרִי עָלֵי" נֹקֵט בְּלִשׁוֹן הַתְּחַיִּיבוֹת, וְדִינוֹ כְּנִדָּר גָּמוּר (גַּם אִם לֹא קִרָּא לִכֵּךְ "נִדָּר"). כֵּךְ גַּם כָּל נֹסַח הַתְּחַיִּיבוֹת מִפּוֹרֵשׁ אַחֵר, כְּגוֹן "אֲתָן כֵּךְ וְכֵךְ לְצִדְקָה"⁴. **(יח) הָרִי הַסָּלַע זֶה צִדְקָה** – אֵין זֶה הַתְּחַיִּיבוֹת כְּלָלִית, אֲלֵא הַתְּחַיִּיבוֹת לְנִתְיִנֵּת מִטְּבַע מִסּוּיִמַת, בְּדוּמָה ל'נִדְבָה' בְּקִרְבָּנוֹת. **(יט) חַיִּיב לִיתְנָה לְעִנְיִים מִיד** – אִף שֶׁבְּקִרְבָּנוֹת אֵין חַיִּיב לַתִּת מִיד, צִדְקָה חַיִּיבִים לַתִּת מִיד. צִרְכֵּי הָעִנְיִים אֵינִם סוֹבְלִים דִּיחּוּי – כִּי הֵם זְקוּקִים לְכִסְף בְּהִקְדָּם הָאִפְשָׁרִי. מִן הַטֶּעַם הַזֶּה, אִם אִיחָר בְּנִדְרֵי צִדְקָה, עוֹבֵר עַל בַּל תֹּאחֲרֵהוּ מִיד.

3. כִּי הַתְּחַיִּיבוֹת לַתִּת סָכּוּם מִסּוּיִם לְצִדְקָה, הָרִי הֵיא נִדָּר וְחַיִּיב מִן הַתּוֹרָה, כְּמִפּוֹרֵשׁ בְּרִמְב"ם (הַלְכוֹת מִתְּנוּת עִנְיִים פֶּרֶק ח הַלְכָה א): "הַצִּדְקָה הָרִי הֵיא בְּכָלֵל הַנִּדְרִים, לְפִיכָךְ הֵאָמַר הָרִי עָלֵי סָלַע לְצִדְקָה אוֹ הָרִי סָלַע זֶה צִדְקָה חַיִּב לִיתְנָה לְעִנְיִים מִיד".

4. כֵּךְ כָּתַב הַש"ךְ סִימָן רַג ס"ק ד.

מיד, ועניים מצויים הם (כ). ^אואם אין שם עניים, מפריש (כא) ומניח עד שימצא עניים. הגה: וכל זה בצדקה שיש בידו לחלקה בעצמו, אבל כשנודרין צדקה בבית הכנסת ליתנה ליד גבאי, או שאר צדקה שיש לו ליתן לגבאי, אינו עובר עליה אף על גב דעניים מצויים. אלא אם כן תבעו הגבאי ואז עובר עליה מיד אי קיימי עניים והגבאי היה מחלק להם מיד (כב). ^אכ"כ הטור בשמו ותמה עליו והב"י תמכו שם, מהא דאמרין שם בגמ', חד דאמר ולא אפריש וחד דאפריש ולא אקריב.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) ועניים מצויים הם – הצדקה שונה מדין נדר לקרבן, שעניינו בין אדם למקום, הלכך אינו עובר על "בל תאחר" אלא אחר שלושה רגלים. אבל הצדקה תכליתה הטבה לזולת, וכל עיכוב גורם צער למאן דהו, על כן חיוב הזריזות חמור יותר.

(כא) מפריש – מיד, ועצם ההפרשה נחשבת כהתחלת קיום הנדר, מאחר וכספי הצדקה זמינים לטובת העניים שיבואו. ומכיוון שהפריש, אינו עובר על האיסור.

(כב) והגבאי היה מחלק להם מיד – הגבאי הוא נציג העניים. וכאשר נדר אדם צדקה בבית הכנסת, והתחייב לתת כסף לגבאי – אינו עובר ב"בל תאחר" עד שהגבאי ידרוש זאת ממנו. כל עוד לא דרש – ניתן להניח שאין דוחק, והעניים לא נפסדים למרות האיחור. אף על פי כן, מן הראוי למהר לקיים את הנדר גם במקרה זה, משום מידת הזריזות⁵.

5. כאן המקום לציין את מידת זריזותו של אבי מורי זצ"ל, שהזדרז לקיים כל מצווה, ושילם מיד כל התחייבויותיו. בשבת האחרונה לחייו, בעת שהתפלל בבית הכנסת הקרוב למקום מגוריו, כיבדו אותו בעליה, ואמר שייתן צדקה לבית הכנסת. לאחר צאת השבת, מיד עם סיום התפילה הזדרז ללכת לביתו, לקח את הכסף, שב אל הגבאי, ומסר אותו לידי. כאשר אמר לו הגבאי שאין בכך כל דחיפות, השיב לו אבי: "מי יודע אם אחיה?" ואכן, בסוף אותו שבוע עלתה נשמתו הטהורה לגנזי מרומים, ולא השאיר שום חוב בעולם הזה.

לימים מצאתי שכך ממש מבואר בט"ז. כי הנה כתב השולחן ערוך (אורח חיים סימן תקנא סעיף יז) "טוב לזהר מלומר שֶהֶחֱיָנוּ בֵּין הַמְצָרִים עַל פְּרִי אוֹ עַל מַלְבוּשׁ", והיינו שכדאי להמתין עד לאחר שלושת השבועות. אבל הט"ז כתב (סקי"ז): "יש להתיר בכל יום שבין המצרים, דשמא ימות האדם

ואם אין ידוע לגבאי, צריך הוא להודיע לגבאי מה שנדר, כדי שיוכל לתבעו **(כג)** (מרדכי פ"ק דב"ב ופ"ק דר"ה). ולא מקרי עניים מצויים אלא עניים הצריכים לחלק להם, אבל אם אין דרך לחלק להם מיד, לא מקרי עניים מצויים **(כד)** (גם זה במרדכי בב"ב). ואם אמר: אתן סלע לצדקה לפלוני, אינו עובר עד שיבא אותו עני, אף על גב דשאר עניים מצויים **(כה)** (ג"ז שם). ודוקא במפריש צדקה סתם **(כו)**, אבל כל אדם יכול להפריש מעות לצדקה שיהיו מונחים אצלם ליתנם מעט על יד יד, כמו שִׁירָאָה לו **(כז)** (טור בשם הרא"ש). וכן אם התנה בשעה שנדר בצדקה או התנדב אותם שיהיו

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) כדי שיוכל לתבעו – כי הגבאי אינו יודע מעצמו שהאדם התחייב לתת סכום לצדקה.

(כד) לא מקרי עניים מצויים – אם אין דרך מעשית לחלק להם, לא נגרם להם כל סבל בגין איחורו, ואינו עובר על "בל תאחר".

(כה) אף על גב דשאר עניים מצויים – התחייבות לצדקה לעני מסוים היא אישית, ואין בה מחויבות כללית, על כן אינו עובר – אף שיש עניים אחרים. כי התורם קישר את הנתינה לאותו עני מסוים בלבד (אולי מפאת סיפור חיים מסוים, או צורך ספציפי), והתורה לא חייבה את התורם לחפש אותו.

(כו) ודוקא במפריש צדקה סתם – עצם מעשה ההפרשה יוצר גדר של נדר, גם אם לא אמר במפורש "הרי עלי", אלא אם כן הצהיר אחרת.

(כז) כמו שִׁירָאָה לו – היות שאין זה חיוב, אלא התנדב וחייב את עצמו, הוא הקובע את גדרי חיובו, באופן שיגדיר לעצמו. ואם ניסח מראש שיחלק מעט-מעט לפי שיקול דעתו, הרי שזו מסגרת הנדר, ואינו חייב יותר מכך.

קודם שקיים מצוה זו". כלומר, לא נכון לעשות כן, אלא ראוי לברך מיד, שמא לא יחיה ויחמיץ את המצווה. והכוונה ברורה, כשיש מצווה, מקיימים אותה מיד.

הגבאים רשאים לְשַׁנּוֹתָהּ ולצורפה בזהב, הרי אלו מותרים (כח)
(רמב"ם).

סעיף ד

^{יב} צריך ליזהר מלידור (כט), ואם פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם
(ל), יאמר: בלא נדר (לא).
^{יב} טור בסימן ר"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

(כח) הרי אלו מותרים – המחבר מבהיר שאין קדושה במעות הצדקה, כי לא מדובר בקדשים ממש. ואם הדבר משרת את טובת העניים, רשאים הגבאים להחליף מטבעות קטנות במטבע אחת גדולה, ששוויה כשווי הקטנות.

(כט) צריך ליזהר מלידור – אין הכוונה רק למי שנודר בלשון "נדר", אלא לכל לשון של התחייבות ברורה, כגון "אתן כך וכך לצדקה" או "הרי עלי". אף אם לא הזכיר את המילה "נדר", עצם ההתחייבות יוצרת חובת קיום ואף איסור "בל תאחר", כבנדר של ממש.

(ל) פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם – לדוגמה, כאשר עורכים מגבית או רוצים לקבל "מצווה" על ידי התחייבות לתת צדקה.

(לא) יאמר: בלא נדר – כי אין לאדם להתחייב בדרך נדר, כפי שאמרו חכמים על הפסוק (קהלת ה, ד): "טוֹב אֲשֶׁר לֹא תִדְרֶה מִשְׁתַּדֵּר וְלֹא תִשָּׁלֶם", ודרשו חז"ל (נדרים ט, א): "טוב מזה ומזה, שאינו נודר כל עיקר". כלומר המובחר הוא, שלא לידור כלל.

כשיש לאדם כסף והוא רוצה לתת לעני – יתנהו מיד, בלי להתחייב בנדר. כי בכל נדר יש חשש לאי קיום מפני שהאדם אינו שולט על העתיד, ותמיד עלולות לצוץ סיבות בלתי צפויות, לקרות משהו, או שישכח, ואז יעבור על איסור אי קיום נדר.

אם אמר "בלי נדר", הוא חייב לקיים את התחייבותו בזריזות, אך אינו עובר על איסור אי קיום נדר.

לכן נהגו היום בערב ראש השנה או בערב יום כיפור להצהיר שכל התחייבויותינו בשנה הקרובה אינן נדרים. ואכן, אם לא נזכר בהצהרה זו תוך

סעיף ה

י' כשהסר בכים של צדקה צריך הגבאי להלוות (לב). וכשימצא בכים לאחר זמן, נפרע ממנו ואין צריך ליטול רשות מהנותנים בכים **(לג).** הגה: מי שמפריש מעשרותיו והלוה לעני משלו **(לד)**, מפריש מעשר שלו ומחשב על זה שהלוה לעני, ומעכב לעצמו מה שהפריש **(לה)** (כ"י בשם רש"י ס"פ כל ^(*) הגט). ודוקא שהעני שהלוה לו עדין חי **(לו)**, אבל אם מת **(לז)** או **י' בהגהות מרדכי דב"ב בשם א"ז** ממשמעות הירושלמי. ^(*)ממשנה גיטין דף ל, א וגם דין מת או נתעשר.

שולחן ערוך כפשוטו

כדי התחייבותו, ההצהרה מועילה, והתחייבותו אינה נחשבת כנדר⁶.

(לב) צריך הגבאי להלוות – על הגבאי להיות ערוך לכך שייתכן מצב של מחסור זמני בקופה, ואם יבוא עני ואין בקופה כלום, עליו לתת לעני מכספו כהלוואה לקופה. עד שמצב הקופה יתייצב, ואז ייקח את מה שהלוה בחזרה.

(לג) ואין צריך ליטול רשות מהנותנים בכים – היות שהייתה זו הלוואה, מותר לו לקחת חזרה את כספו. ואין להפוך את התהליך למסובך מדי, כי אז יתקשה למצוא רצון להלוות במקרים הבאים, אלא יש להקל עליו.

(לד) והלוה לעני משלו – הכוונה היא שהגבאי ערך הסכם מול העני על ההלוואה, והלווה לו כסף. והסיכום היה שהפירעון יתבצע באמצעות המעשרות שהוא חייב להפריש, עד שהסכום יכסה את ההלוואה.

(לה) ומעכב לעצמו מה שהפריש – הדבר מותר, והעני לא חייב להחזיר לו ההלוואה.

(לו) שהעני שהלוה לו עדין חי – ומותר לתת לו מעשרות.

(לז) אבל אם מת – אין המלווה רשאי להפריש את המעשרות, ולשומרם לעצמו. ואף שאין מי שיחזיר את הלוואתו, שהרי הלווה כבר מת, הוא חייב לתת את מעשרותיו לעניים אחרים.

6. ראה שו"ע יורה דעה סימן ריא סעיפים א-ב.

נתעשר (לח) אין צריך לשלם (לט), שהרי עני היה באותה שעה (מ), ואין מפרישין עליו, דאין מפרישין על הָאָבוֹד (מא). ואין לחוש שמא נתעשר אלא בידוע (מב) (בהגהות מרדכי דב"ב ובסוף כל הגט בשם הירושלמי וסה"ת שער ס"ה).

פעיף ו

י"הגבאי שאומר בעודו גבאי: כך וכך הלוייתי לכים של צדקה, נאמן
י"גם זה שם בשם הר"ח שפסק כן, וכן אם אמרו תיכף ומיד אחר הסילוק נאמן, ועי' בט"ז.

שולחן ערוך כפשוטו

(לח) או נתעשר – אם העני התעשר, המלווה לא יכול לשמור את מעשרותיו לעצמו, כי העני כבר נתעשר, והמלווה חייב לתת את מעשרותיו לעניים אחרים.

(לט) אין צריך לשלם – למרות שהעני התעשר, אינו צריך להחזיר את ההלוואה. כי בעת קבלת ההלוואה, סוכם שלא יצטרך לפרוע. וכמו כל עני שקיבל כספי צדקה, ולאחר מכן התעשר, שאינו חייב להחזיר מה שקיבל בעודו עני.

(מ) עני היה באותה שעה – ובאותו זמן, היה מותר לו לקבל הלוואה בתנאי שהוא לא יצטרך להחזיר את הכסף, והמלווה ישתמש במעשרות שהוא מפריש כדי לכסות את ההלוואה.

(מא) דאין מפרישין על הָאָבוֹד – מאחר והעני התעשר בינתיים, המלווה לא יכול להפריש את המעשרות לכיסוי ההלוואה, כי אותו עני כבר לא עני. והכסף שהלווה לו, מבחינת המלווה, הלך לאיבוד. כי העני שהתעשר לא חייב לפרוע, והוא עצמו לא יכול להשיב את כספי החוב ממעשרותיו.

(מב) ואין לחוש שמא נתעשר אלא בידוע – אם לא ידוע שהתעשר, לא צריך לחשוש שחל שינוי במעמדו. ורשאי המלווה לפרוע לעצמו את החוב על ידי הפרשת המעשרות כרגיל, ולקחת את המעשר כפירעון, מבלי לתבוע החזר מהעני.

בלא שבועה (מג). אך לא לאחר שסילקוהו (מד).

פעיף ז

^{טו}גבאי צדקה, אם יחרפוהו העניים אין לו לחוש, כי יותר זכותו גדול (מה).

^{טו}גם זה שם מהירושלמי פ"ק דב"ב.

פעיף ח

^{טז}עני שיש לו קרובים עשירים שיכולין לפרנסו, אין גבאי העיר

^{טז}גם זה שם מדברי ר"א ממיק בפי' מסכת נדרים, אהא דכל הנופל אינו נופל ליד גבאי תחלה, שם דף סה, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(מג) נאמן בלא שבועה – כי על יסוד אמונה זו ממנים גבאי, שילווה מכספו בעת הצורך, ועל כן מתחייבים להאמין לו בעת הפירעון ללא צורך בשבועה. אם היה נדרש להישבע, עלולים העניים להיפגע, כי הגבאי יימנע מלהלוות להם את כספו הפרטי.

(מד) לא לאחר שסלקוהו – כי ההסדר תקף רק כל עוד הוא משמש גבאי בפועל. אמנם אם בשעת סילוקו מהתפקיד אומר הגבאי שהלווה סכום כלשהו, הוא נאמן בלא שבועה.

(מה) יותר זכותו גדול – גבאי צדקה, חשופים, מטבע הדברים, להאשמות וקללות שלא בצדק, מצד העניים (לרוב, תקציב הקופה מוגבל, וצרכי העניים רבים יותר), והגינויים עלולים להכאיב. לכן אומר הקב"ה, שדווקא גינוי העניים יש בו זכות גדולה יותר לעומת דברי קילוסין ומחמאות, של העניים. על כן יעודד עצמו שלא לעזוב את התפקיד החשוב, למרות החירופים הלא נעימים.

חייבים לפרנסו (מו), אף על גב דקרוביו גם כן נותנים בכיס (מז)

פעיף ט

י"לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד (מח).

י"גם זה שם, מהא דאמר רב כהנא כל הנותן מתנותיו לכהן אחד וכו', עירובין דף סג, א.

פעיף י

י"המחלק צדקה צריך ליזהר שלא ירבה לקרוביו יותר משאר בני

אדם (מט). הגה: ודוקא גבאי, אבל כל אחד מותר ליתן צדקה שלו או מעשר

שלו למי שירצה (*) מקרוביו (נ), והם קודמין כמו שנתבאר לעיל סימן

י"מהא דא"ר יוסי, יהא חלקי מגבאי צדקה כו', וכפי' רש"י שם, שבת קיח, ב. (*) אבל מ"מ

לא יתן כל צדקותיו לקרובו אחד ולהניח שאר קרובים, כ"כ המרדכי, כמ"ש לעיל בסעיף

ט.

שולחן ערוך כפשוטו

(מו) אין גבאי העיר חייבים לפרנסו – כי כתוב בתורה "וְיָחִי אָחִיךָ עִמָּךְ" – לפי

הפשט, האח הוא קרוב משפחה; ואף שכל ישראל אחים, האחריות לפרנסת

העני מוטלת תחילה על קרוביו, החייבים לסייע לבני משפחתם. ולגבי הקהל,

זוהי אחריות משנית המתחילה רק לאחר שמיצו קרוביו את יכולתם לסייע.

(מז) נותנים בכיס – כלומר, למרות שהקרובים העשירים נותנים את חלקם

בצדקה המאורגנת על ידי הקהל, עם כל זה, עליהם לדאוג בנוסף גם לבני

משפחותיהם.

(מח) לעני אחד בלבד – אף שאדם צריך להעדיף את קרובו במתן צדקה, מכל

מקום אם יש לו כמה קרובים עניים אל יחלק את כספי הצדקה לאחד מהם,

אלא ייתן לכל אחד מהם כפי הראוי. וכן מי שאין לו קרובים עניים, לא ייתן כל

צדקותיו לעני אחד בלבד, כדי שלא ישארו שאר עניים ריקים ובלי כל.

(מט) יותר משאר בני אדם – אדם פרטי חייב לעזור קודם כל לקרוביו, אך

גבאי הממונה על כספי ציבור חייב לנהוג בצדק, ואסור לו להעדיף את קרוביו

על פני אחרים.

(נ) למי שירצה מקרוביו – זה הסבר לדברי המחבר. אמנם, כפי שראינו בסעיף

ט, אם יש לו כמה קרובים עניים, לא ייתן כל צדקותיו לקרוב אחד בלבד.

רנ"א (נא) (מרדכי פ"ק דב"ב).

סעיף יא

^טהמניח מעות להרויח לתלמוד תורה (נג), וממנה אשתו עליהם לתת הריוח למי שתחפוץ, אינה יכולה להפקידם ביד אחר (נג), אפילו הוא כרבי חנניא בן תרדיון (נד). ^כאבל אם המתנדב מינה עליהם חֶכֶר עיר (נה), יכול החבר עיר להפקידם ביד אשתו (נו).
^טמהרי"ק בשורש ו, והביא ראיה לדבר דאין רצונו שיהא פקדונו אלא ביד אשתו וכו', ואין כח במינוי שלה וכו'. ^כשם.

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) כמו שנתבאר לעיל סימן רנ"א – שם למדנו, שיש סדר קדימויות במצוות צדקה אצל האדם הפרטי, המאפשר לו לתת עדיפות לקרוביו, אך כלל זה אינו חל על גבאי צדקה.

(נג) להרויח לתלמוד תורה – כלומר, הפקיד עסק שמניב רווחים, והורה שאשתו תשמור את הקרן, ואת הרווחים תחלק לחיזוק לימוד התורה לפי שיקול דעתה.

(נג) אינה יכולה להפקידם ביד אחר – מינוי אשתו לתפקיד אינו טכני בלבד, אלא שליחות אישית, מתוך אמון כפול, הן ביושרה שלה, והן בכישוריה להבחין ולהכריע למי לתת. ואדם שאחרים הסמיכוהו לתפקיד כלשהו, בסומכם על שיקול דעתו, אינו יכול לעקוף או לעבור על דעת מְמַנְהוּ.

(נד) אפילו הוא כרבי חנניא בן תרדיון – אף שבגמרא מובא שהיה מפורסם בנאמנותו, כאן השאלה אינה של יושר והגינות, אלא עניין של שיקול הדעת, מי יקבל את כספי הצדקה. בעל אשה זו סמך עליה שתפעיל שיקול דעת נכון ומעשי, בהתאמת החלוקה ללימוד תורה, ולא סמך על אף אחד אחר, אפילו צדיק ונאמן מאד.

(נה) מינה עליהם חֶכֶר עיר – שהם פרנסי הציבור.

(נו) להפקידם ביד אשתו – כיון שפרנסי הציבור מתחלפים ואינם קבועים, והנדיב יודע שלא תמיד יופקדו כספיו בידי אותו ממונה, רשאים הם למנות מי שנראה להם מתאים, לקיום רצון הנדיב, ובכלל זה גם את אשתו של הממונה.

שולחן ערוך כפשוטו

כלומר אם מינה הנדיב את אשתו, אין היא רשאית להעביר את הסמכות לאחר. אך אם מינו חבר עיר, רשאי הממונה שנבחר על ידם, להעביר את הסמכות לאשתו.

סימן רנ"ח

דין המתנים בצדקה, ובו י"ג סעיפים.

המתחייב לתת כסף לצדקה חייב מן התורה לקיים את התחייבותו, בדומה לכל נדר אחר¹ ואינו יכול לחזור בו. סימן זה מרחיב ומפרט בנושא זה, ודן בדרכים שונות שבהן אמירות נחשבות כנדר (סעיפים א-ב), כיצד לפרש את כוונת הנודר, כאשר דבריו אינם ברורים דיים (סעיפים ג-ה), וכן במקרים גבוליים בהם הנדר חל או אינו חל (סעיפים ו-יג).

סעיף א

(א) ^רהמתנים בצדקה הרי זה כמתנים בנדר. כיצד, היה סלע של צדקה מונח לפניו ואמר על אחר: הרי זה כזה, (הרי זה) צדקה (ב).
^אלשון הטור, וכ"כ רמב"ם ריש פ"ח, מפשיטותא דגמרא, שם בנדרים דף ז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** – בסימן הקודם למדנו שהמתחייב לתת צדקה – אם לא התנה ואמר "בלי נדר" – התחייבותו מחייבת אותו כבתורת נדר גמור. קיימים שני סוגים של נדרי צדקה: א. מחייב עצמו לתת צדקה, כגון "אתן כך וכך צדקה לעני העיר". ב. נדבת חפץ מסוים, והוא נדר הנקרא "נדבה". כגון, שמונחות מטבעות לפניו ואומר: "הרי זה לצדקה" חייב לתת אותם לצדקה, מדין נדר. הסעיף שלפנינו דן בסוג השני – נדבה בפועל של חפץ מסוים לשם צדקה, והמשכה ממנו למעוה אחרות בלשון "הרי זה כזה".
(ב) **הרי זה צדקה** – בדומה לדיני הקדש, אם אדם אומר על בהמה "הרי זו עולה", ואחר כך מצביע על בהמה אחרת ואומר "הרי זו (הבהמה אחרת) כזו", השנייה נהיית גם היא 'עולה'. כך גם כאן: אם מטבע מונחת לפניו והקדישה לצדקה, ואחר כך הצביע על מטבע אחרת ואמר "הרי זו כזו", גם היא נתקדשה לצדקה.

1. כפי שראינו בסימן הקודם סעיף ג.

הגה: אל יאמר אדם: סלע זה להקדש, אלא לצדקה (ג) (מרדכי ריש פ"ק דעבודת כוכבים וב"י ס"ס רנ"ט בשם הג"א שם וכל בו). ומכל מקום אם אמר: להקדש, סתם, כוונתו לצדקה לעניים (ד) (ב"י בשם הרמב"ן ותשובת רשב"א סימן תשמ"ב). ומיהו אם אמר שכוונתו להקדש ממש (ה), אין לו תקנה ליהנות ממנו, וצריך לשאול לחכם, ומתירין לו בחרטה כשאר נדר (ו) (הגהות אשר"י שם).

סעיף ב

המפריש סלע ואמר: הרי זה צדקה. ואמר על אחר: וזה, גם השני צדקה (ז). (ואם רצה לומר על סלע זה, והוציא בשפתו על אחר, הוי טעות בשם ושם, מביא דרב פפא ונפשטא באם תרצה לומר כדעת הרמב"ם. והרא"ש כתב שם בפסקיו, כיון דלא נפשטא, אזלינן לחומרא. וכ"כ הר"ן בשם הרמב"ן, ושכן נראה דעת הרשב"א. והקשה על זה מכמה גמרות, והוכיח בראיות דממון עניים לא מקרי ספיקא דאיסורא, אלא ספיקא דממונא ולקולא.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) אלא לצדקה – צדקה נחשבת לסוג של הקדש. עם זאת, אין לנסח זאת בלשון "הקדש", שהיא לשון המיוחדת להקדשת נכסים לבית המקדש, דבר שאינו שייך למעשה בימינו. לכן ייזהר האדם ויאמר במפורש "הכספים האלה לצדקה".

(ד) כוונתו לצדקה לעניים – אף שאמר "הקדש", ברור שכוונתו הייתה לצדקה, ולכן נפרש את לשונו כך, והכסף יינתן לעניים.

(ה) אמר שכוונתו להקדש ממש – במקרה זה ברור שכוונתו להקדש ממש, דהיינו לבית המקדש. על כן המעות קדושות בקדושת הקדש, ואסור ליהנות מהן. ומה יעשו בהן? הרי אין מקדש בימינו. וגם אין להשאירן סתם בצד "עד שיבנה המקדש", שמא בטעות ייחנה מהן משהו, ויעבור על איסור מעילה, שהוא איסור מן תורה.

(ו) ומתירין לו בחרטה כשאר נדר – בהלכות נדרים (יורה דעה סימן רכח סעיף א) מבואר, שקיימת אפשרות להתיר נדר, בהליכה לחכם או לבית דין, והם יתירו את נדרו על פי הכללים של דיני נדרים (ראה שם סעיף ז).

(ז) גם השני צדקה – החידוש כאן הוא שהסלע השני מוגדר צדקה, אף שלא אמר עליו "הרי זה כזה" – עצם האמירה "וזה" נחשבת כהתפסה.

ואינו כלום) (ח) (שם בהגהות אשירי).

סעיף ג

הנודר צדקה ואינו יודע כמה נדר, מרבה ליתן עד שיאמר: לא לכל כך נתכוונתי (ט).

¹שם בשם הרמב"ם, ושם ממשנה מנחות דף קו, ב לענין נודר להקדש.

סעיף ד

האומר: תנו ק' ק' זוז או ספר תורה לבית הכנסת, יתנו לבית הכנסת שהוא רגיל^ה בעיר שהוא דר שם (י). הגה: ואם רגיל בשתיים, יתן לשתיים (טור). האומר ליתן שמן למאור, יתן לבית הכנסת ולא לבית תוספתא בפ"ט דב"ק, ובפ"ג דב"ב, וכתבו עוד הטור והמחבר בח"מ סימן רנג. המדכי בפ"ק דב"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) הוי טעות ואינו כלום – כיון שחשב בלבו על סלע מסוים, אך בפועל אמר בפיו על סלע אחר, אין הנדר חל על שום סלע. הסלע הראשון לא נאסר, כי לא נאמר עליו דבר. והשני אינו נדר, כי לא התכוון אליו. ונראה שהמחבר מסכים לדין זה².

(ט) עד שיאמר: לא לכל כך נתכוונתי – כל זמן שיש ספק, עליו להחמיר משום "ספק דאורייתא לחומרא", כי הנדר הוא דין תורה. וחייב האדם לתת עד שיצא הספק מליבו, וידע בוודאי שנתן את הסכום שנדר³.
(י) בעיר שהוא דר שם – כי אומדים דעתו שזה היה רצונו.

2. אף שיש אומרים (עיין ש"ך ס"ק ה) שחל דין נדר על הסלע שהתכוון אליו, וחייב ליתנו לצדקה, שכן בסעיף יג יש דעה הסוברת שמתחייבים בצדקה גם במחשבה.

אולם נראה שפשט דברי הרמ"א הוא שאין בכך כלום, שהרי מחשבה מחייבת רק כאשר גמר בליבו בבירור "סלע זה לצדקה", ולא כשכוונתו הייתה כללית בלבד.

3. ועיין מה שכתבנו בסימן רנט סעיף ה ובהערה שם, מדוע לא יחול כאן הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה".

המדרש (יא) (ב"י בשם תשובת הרמב"ן).

סעיף ה

(יב) 'האומר: תנו ק' ק' זוז לעניים (יג), יתנו לעניי אותה העיר שהוא דר בה (יד). הגה: ועיין לעיל סימן רנ"א סעיף ה'. וכל זה מן הסתם, אבל במקום שיודעים כוונתו שלא כיוון לעניי אותה העיר לבד, כגון במקומות שדרך עשירים ליתן לצדקה הרבה בשעת מיתתו, ודרך לחלוק אותן הצדקות לכל עניים, הולכים אחר זה (טו). ואפילו נדר סתם (טז), הולכים אחר המנהג ויחלקו יורשיהם הצדקה לכל עניים הטובים בעיניהם, אפילו ישם בתוספתא.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) יתן לבית הכנסת ולא לבית המדרש – כי כך היה המנהג בזמנם, לתת שמן לצורכי התאורה הציבורית בבית הכנסת, ולכן כשאמר "שמן למאור", מסתבר מאד שכוונתו לבית הכנסת, שהוא המקום שהרבים מתאספים בו להתפלל.

(יב) הקדמה לסעיף – סעיף זה עוסק בפירוש כוונתו של אדם שנדר סכום לצדקה, אך לא פירט למי. וכן במקרים שיש מנהג מקומי המשפיע על פרשנות הנדר.

עוד נדונה בו שאלת סמכות היורשים (או אפוטרופוסים) בחלוקת צדקה, ובמעמד גבאי, כתובע כספי צדקה בשם עניים.

לבסוף, דנים מתי נחשב הממון כ"יש לו תובעים", ומתי הוא "ממון שאין לו תובעים". הבדל זה נוגע לכפיית קיום הנדר ועוד.

(יג) תנו ק' ק' זוז לעניים – תנו מאתיים לעניים. אבל אחר כך נתבקש לבית דין של מעלה, ואין אפשרות לברר מה הייתה כוונתו. במקרה זה, מניחים שהתכוון לתת לעניי העיר שבה הוא גר.

(יד) לעניי אותה העיר שהוא דר בה – כי הלכה היא "עניי עירך קודמים". על כן משערים שכך הייתה כוונתו.

(טו) הולכים אחר זה – כי מה שקובע זה רצונו, ומשערים שרצונו כפי המנהג.

(טז) נדר סתם – שלאחר מותו יחלקו יורשיו כך וכך צדקה לעניים.

אינם בעירן (יז). ואפילו היתה אותה צדקה מונחת ומופקדת ביד אחר, יתנו אותה ליורשים ויודיעום שכך נדר (יח) (מרדכי פ"ק דב"ב). המחייב עצמו בקנס לצדקה (יט), ועבר, צריך ליתן לעניים שבעיר ולא יוכל לומר שיתנם לעניים אחרים (כ). ויוכל הגבאי לתובעו, דמקרי ממון שיש לו תובעים (כא) (מרדכי פרק בני העיר בשם מהר"ם). אבל מי שהקדיש ממון הרבה, ומינה עליהם יורשיו לחלקו כפי הטוב בעיניהם, אפילו לעניי עיר אחרת, מקרי ממון שאין לו תובעים (כב) ואין גבאי העיר יכולין לכופו אותן ולתובעם שיקיימו צוואת

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) **אפילו אינם בעירן** – היורשים חייבים לקיים רצון המת, וכיון שנהוג באותו מקום לחלק לעניים מכל הארץ, מתחשבים בזה. וניתנת להם סמכות החלוקה, לשער את כוונת הנפטר, ולנהוג כמנהג המקום.

(יח) **ויודיעום שכך נדר** – הכסף שהופקד ביד אדם אחר, ניתן לו כפיקדון בלבד. בעלי הכסף האמיתיים הם היורשים, והסמכות לחלק ניתנת בידם, לעשות כפי הבנתם את רצון הנפטר.

(יט) **המחייב עצמו בקנס לצדקה** – הבטיח שאם יתעצל במצווה, יעניש עצמו בתשלום כזה או אחר לטובת עניים.

(כ) **ולא יוכל לומר שיתנם לעניים אחרים** – כי עניי העיר, כאמור, קודמים לעניי עיר אחרת. וכל מי שמתחייב צדקה סתם, הרי זה לעניי עירו.

(כא) **ממון שיש לו תובעים** – המתחייב לצדקה סתם, הופך את עניי אותה העיר לבעלי זכות ממונית בפועל, וכיון שהם אנשים ידועים, רשאי הגבאי לתבוע כסף זה בשמם. אבל אדם שאמר בפירוש "לעניים", אין כוונתו בהכרח לעניי עירו. ואי אפשר לתבוע ממנו כסף זה, כי יכול לטעון כנגד התובע, לא לאותם עניים התכוונתי.

(כב) **מקרי ממון שאין לו תובעים** – ממון שהאדם או הנפטר התחייב בו מבלי לציין למי יינתן, והשאיר ליורשים או לאפוטרופוסים את שיקול הדעת, הרי הוא "ממון שאין לו תובעים". כי למרות שהכסף אמור ללכת לצדקה, לא ברור מי העניים המיועדים לקבלתה. ואם גבאי העיר יתבעו כסף זה, יוכלו היורשים לטעון, אנו מתכוונים לתת לעניי העיר השכנה.

המת (כג). ואף על גב דעוברים וגוזלים העניים (כד), מכל מקום מקרי ממון שאין לו תובעים, הואיל ויכולין לחלק לכל מי שירצו (כה) (ב"י בסימן רנ"ט בשם תשובת הרשב"א). ואפילו היו האפוטרופסים שנים (כו), ומת אחד מהן, אין הקהל יכולין למנות אחר, אלא הנשאר יעשה מה שירצה וכמו שציווה הנותן (כז) (שם ושם). (*) ועיין בחו"מ סימן ש"א (כח). ואפילו בצדקה של בני עיר אין אדם יכול לתבוע צדקה (כט), אלא אם כן יש לו הרשאה מן הגבאי או טובי (*כ' הרב ט"ז וכבר נהגו בקהלות קדושות למנות אבי יתומים ולפקח בעסקי אפוטרופסים ע"כ גם בזה יפקחו ויראו שאין להשאיר הממון ביד א' מהם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) ולתובעים שיקיימו צוואת המת – שציווה אמנם לחלק את כספו לצדקה. אמנם היות ולא פירש למי, אין הגבאים יכולים לכפות על קיום הצוואה.

(כד) דעוברים וגוזלים העניים – אם לא יתנו לשום עני.

(כה) הואיל ויכולין לחלק לכל מי שירצו – ולכל תובע שידרוש מהם צדקה, יוכלו לומר שמתכוונים לתת לאחרים.

(כו) ואפילו היו האפוטרופסים שנים – התמנו שני אנשים כאחראים על קיום צוואת המת.

(כז) מה שירצה וכמו שציווה הנותן – הנפטר לא מינה את פרנסי העיר, אלא אנשים מסוימים. וגם אם מת אחד מהם, אי אפשר לקחת את התפקיד מן השני⁴.

(כח) ועיין בחו"מ סימן ש"א – סעיף ו, גם שם נתבארה ההבחנה בין צדקה המיועדת לעניים מסוימים, הנחשבת "ממון שיש לו תובעים", ואם הממון אבד, בגלל שבעליו פשע בו, דינו ככל שומר. אמנם כסף שאינו מיועד לקבוצה ספציפית, הרי הוא "ממון שאין לו תובעים", ואם נאבד, אין בעליו חייב באחריותו.

(כט) אין אדם יכול לתבוע צדקה – מן התורם. כי יכול התורם לטעון, למרות

4. אמנם אם נראה לציבור שמינה שניים משום שלא סומך על אחד, נדרש הקהל לפקח על האפוטרופוס שנותר, ולוודא שהוא אכן מקיים את דברי המת, ולא לוקח את הכסף לעצמו – ט"ז (ס"ק ה).

העיר (ל). המקדיש מִנָּה לצדקה ואין לו לשלם, מסדרין לו כמו לשאר בעל חוב (לא) (ב"י בשם ס"ה שער א').

פעיף ו

הנודר צדקה אינו יכול לחזור בו (לב), הלא אם כן נשאל לחכם

הרי"ף מבריתא בפ"ק ריש פ"ד, וכ"כ בש"ע וכתב הרשב"א בתשו' ע"ז, דאע"ג דממון שאין לו תובעין הוא, דכי תבע ליה האי עני אמר לעני אחרינא יהיבנא ליה, מ"מ חיובי מחייב לשמים ליתן, משום בפ"ק ריש פ"ד, דצדקה. "טור בשם י"א, מדברי הרא"ש אביו בתשו' כלל י"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

שהתחייבתי לצדקה, לא אליך התכוונתי.

(ל) הרשאה מן הגבאי או טובי העיר – כי בידם היכולת לתבוע בשם עניי אותה העיר, כפי שהסברנו.

(לא) מסדרין לו כמו לשאר בעל חוב – גם נדר צדקה נחשב חוב גמור. אדם שחייב ולא מסוגל לשלם, הלכה היא (חושן משפט סימן צז סעיף כג והלאה) שגובים ממנו את החוב בדרכים מסוימות, והדבר נכון גם לגבי מי שנדר לתת צדקה ולא קיים את נדרו, גובים ממנו את הסכום כמו כל חייב אחר, לפי ההלכות המבוארות שם.

אם רוצה להישאל על נדרו, כדי לבטל את התחייבותו, יש אפשרות כזו, כפי שיבואר בסעיף הבא.

(לב) אינו יכול לחזור בו – כפי שלמדנו, התחייבות מילולית לנתינת צדקה נחשבת כנדר, ככל נדרי הקדש, ואין צורך בקניין נוסף.

והתיר לו (לג). ^טואם הגיע ליד הגבאי, אינו יכול להשאל עליו (לד).
^טשם ושם.

סעיף ז

(לה) 'אין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו (לו). כיצד, היה לו
 'לשון הרמב"ם בפ"ו מהלכות ערכין מעובדא דהווא מסותא, ב"מ דף ו, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) **נשאל לחכם והתיר לו** – דיני התרת נדרים מרובים הם. כדי להתיר נדר, צריך למצוא "פתח" שימנע את חובת קיום הנדר.⁵ כלומר, אם הנודר היה יודע בזמן הנדר משהו שהיה משנה את דעתו, יש לבית דין כח להתיר את הנדר. הנדר, אף שהוא מצווה, אינו דומה למצווה מן התורה, כי כל מצווה היא צו ישיר שהקב"ה ציווה. אבל חובת הנדר זו מצוה שאדם קיבל על עצמו. על כן יש אפשרות להתיר חובה זו, שנוצרה בידי אדם. אמנם אין לחזור בו, מלבד בשעת דוחק גדול.

(לד) **אינו יכול להשאל עליו** – אחר שהכסף נמצא בידי הגבאי, הוא כבר לא שייך לנודר אלא לעניים. כיון שכך, אין אפשרות להתיר את הנדר.

(לה) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן במי שמתחייב לתת להקדש דבר שאינו נמצא בידו בפועל. להבנת הסעיף חשוב לדעת את הכלל: "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט". הכוונה היא שבמכירת חפץ בין שני אנשים, אם לא נעשה קניין ממשי (כמו מסירת סחורה בפועל), האמירה בלבד אינה מחייבת, וכל צד יכול לחזור בו. לעומת זאת, בהקדשה (כשאדם מקדיש דבר לגבוה, כלומר מתחייב לתת דבר לבית המקדש) אמירתו בלבד יוצרת קניין, והדבר נחשב כנתינה מיידית להקדש.

ברוח זו אמרו חכמים לגבי צדקה: האמירה לבדה יוצרת בעלות. ואם הדבר הניתן לעניים הוא דבר מסוים כמו מטבעות מסוימות, חפצים מסוימים, או קרקע, הם שייכים מיד לעניים.

5. או "חרטה", בתנאים מסוימים, ראה לעיל סימן רכח סעיף ז.

פקדון ביד אחר (לז), וכפר בו זה שהיא אצלו (לח), אין הבעלים יכולין להקדישו (לט). ^אאבל אם לא כפר בו, הרי הוא ברשות בעליו בכל מקום שהוא (מ). ^בבמה דברים אמורים, במטלטלין. אבל קרקע שגזלה אחר וכפר בה, אם יכול להוציאה בדיינים הרי זה יכול להקדישה, ואף על פי שעדיין לא הוציאה, שהקרקע עצמה הרי היא ברשות בעליה (מא). ^גהגוזל את חברו ולא נתייאשו ^אמעובדא דההוא גברא דאייתי קרי וכו', ב"ב דף פח, ב. ^בממירא דרב, וכדמפרש בגמ' שם בב"מ. ^גמירא דרבי יוחנן שם.

שולחן ערוך כפשוטו

סעיף זה דן במקרים שבהם האמירה אינה יוצרת קניין בהקדש, וממילא גם לא התחייבות לעניים.

(לו) דבר שאינו ברשותו – גם אם מבחינה משפטית הדבר שייך לו, אך אינו ברשותו בפועל (ואין לו שליטה עליו), אינו יכול להקדישו.

(לז) היה לו פקדון ביד אחר – כלומר, נתן חפץ לחבר, לשמור עליו עבורו.

(לח) וכפר בו זה שהיא אצלו – החבר כופר (מכחיש) ואומר שמעולם לא קיבל את החפץ לשמור, והוא לא נמצא אצלו.

(לט) אין הבעלים יכולין להקדישו – כי חפץ זה אינו ברשותו, ואין אדם יכול לעשות קניינים במה שאין לו עליו שליטה בפועל. וכן בצדקה, מאחר שהחפץ אינו ברשותו בפועל, אינו יכול לתתו לצדקה. אם בהמשך ימצא החפץ שוב ברשותו, לא חל עליו דין הקדש. כי בזמן שהקדיש, לא היה ברשותו. והוא הדין בצדקה.

(מ) הוא ברשות בעליו בכל מקום שהוא – ויכול להקדישו ולתתו לצדקה באמירה.

(מא) הרי היא ברשות בעליה – הקרקע אינה כחפץ שניתן להסתיר, ולכן אם הבעלים יכול לממש את זכויותיו בקרקע, הוא נחשבת ברשותו.

הבעלים (מב), שניהם אין יכולים להקדישה, זה לפי שאינו שלו, וזה לפי שאינו ברשותו. וכן כל כיוצא בזה. הגה: אם יש לו משכון ביד חברו (מג), מה שהוא נגד הלואתו אינו יכול להקדיש (מד), והמותר יכול להקדיש (מה) (מרדכי פ' המוכר). ויש אומרים דאפילו המותר אינו יכול להקדיש (מו) (תא"ו נ"ט). המקדיש שטר חוב (מז) צריך כתיבה ומסירה כמו

שולחן ערוך כפשוטו

(מב) ולא נתיאשו הבעלים – אז החפץ הנגזל הוא בבעלות הנגזל, וברשות הגזלן, על כן אף אחד אינו יכול להקדישו. הגזלן, כי אינו הבעלים החוקי. והבעלים, כי החפץ אינו ברשותו.

אבל אם נתיאשו הבעלים, ההקדש של הגזלן חל. כי חל שינוי משמעותי במעמדו בקנייני של החפץ, והוא אינו עוד בבעלות הבעלים. אך הוא חייב לפצות אותם, כפי שווי החפץ הנגזל.

(מג) יש לו משכון ביד חברו – לווה כסף מחברו ונתן בידו משכון, בתנאי שאם לא יפרע את חובו במועדו, יהיה המלווה רשאי להחזיק בפיקדון ולגבות ממנו את חובו, עד לגובה סכום ההלוואה.

(מד) נגד הלואתו אינו יכול להקדיש – כי המלווה רוכש זכות ממונית מסוימת במשכון, עד שהלווה יפרע את חובו. לכן, הלווה אינו יכול להקדיש את החפץ או לתתו לצדקה, כיון שאינו בשליטתו המלאה.

(מה) והמותר יכול להקדיש – כי הערך העודף של החפץ, העולה על סכום ההלוואה, נחשב כנשאר אצל הלווה, ויכול להקדישו או לתתו לצדקה.

(מו) דאפילו המותר אינו יכול להקדיש – דעה זו, רואה את המשכון כיחידה אחת. וכיוון שהוא כולו ביד המלווה, אין הלווה יכול לפצל ממנו ערך מסוים, ולפעול בו פעולות קנייניות, עד שיפרע את כל חובו.

(מז) המקדיש שטר חוב – כאן דן הרמ"א לגבי שטר חוב, האם ניתן להקדישו או לתתו לצדקה. שטר חוב אינו כסף גופו, אלא מסמך המייצג התחייבות של הלווה לפרוע חוב למלווה. לכן אין אפשרות להקנות שטר חוב לקונה אחר או להקדישו – כי אין זה דבר גשמי שיכול לעבור בקניינים רגילים, אלא הוא מייצג "זכות" שלא ניתנת להעברה אלא בדרכים מיוחדות.

בהדיוט (מח) (ב"י סי' רנ"ט בשם תשובת הרשב"א - ח"ה ק"מ, ח"ז ר"נ).

סעיף ח

אם יש לו חוב על אחד ואומר: יהיה להקדש או לצדקה, אינו כלום (מט). ^טאבל אם אומר: חוב שיש לי על פלוני, כשיבא לידי

^טטור, וכ"כ נ"י בשם הר"ן, אהך מימרא דרבי יוחנן. ^טשם, וכ"כ התוספות והרא"ש והרשב"א בב"ק דף לו, ב אהא דיד עניים אנן, וכ"כ הרמב"ם בפרק ז מהלכות ערכין.

שולחן ערוך כפשוטו

לכן, אם אדם רוצה לתת את שטר החוב לחברו, כדי שזה יוכל לגבות במקומו, אין די במסירה פיזית של השטר, אלא יש צורך באחד משני הדברים הבאים: (א) שטר הקנאה. (ב) "מעמד שלושתן". בשטר הקנאה, כותב המלווה במפורש, שהוא מקנה לחברו את הזכויות שבשטר החוב. ויחד עם זאת, הוא ימסור לו את השטר ("מעמד שלושתן" יוסבר בסעיף הבא).

(מח) צריך כתיבה ומסירה כמו בהדיוט – אין דין שטר חוב כדין מקדיש דבר שיש לו, או נותן לצדקה מה שיש לו. כי המתחייב בדבר שיש לו, בין אם הקדישו להקדש ובין אם נתנו לצדקה, הרי זה חל באמירה בלבד, כי הדבר מצוי ברשותו ויכול הוא להקנותו.

אבל שטר חוב אינו אלא נייר שמציין כי פלוני חייב לו סכום כסף, והמעות עצמן אינן ברשותו של בעל השטר, אלא ביד הלווה. לפיכך, אין בכוחו להקנות את השטר באמירה בלבד, אלא דינו כדין המוסר שטר חוב לחברו – שצריך, נוסף על מסירת השטר, לכתוב שטר אחר בו יפרש שמקנה לו את כל הזכויות הנובעות מן השטר ההוא.

אמנם, כאמור, יש דרך נוספת להקנות שטר חוב, והיא באמצעות "מעמד שלושתן" כדלקמן בסעיף הבא.

(מט) אינו כלום – החוב שנתן המלווה ללווה אינו שייך עוד למלווה, שכן הלווה מחויב להחזיר לו כסף אחר. דין זה נקרא "מלווה להוצאה ניתנה", כלומר הכסף ניתן ללווה כדי שיוציא אותו לצרכיו. והכסף שמחזיר, אינו הכסף שהמלווה נתן לו. נמצא שאין כאן גוף ממון מסוים שנמצא ברשות המלווה, אלא רק חובת תשלומים. לכן, אין ביכולתו של המלווה להקדיש או

אקדישו או אתננו לצדקה, חייב להשלים דבריו להקדישו וליתנו כשיבא לידו (נ). (נא) ¹⁰ואפילו (נב) האומר: חוב שיש לי ביד פלוני יהיה לצדקה, אם אמר כן בפני בעל חוב ובפני הגבאי, ¹¹או בפני טובי העיר (נג) (או אדם חשוב שבעיר) (כ"י בשם ר"י), זכה בו הגבאי מדין ¹²מעובדא דההוא גברא דתקע לחבריה וכו', שם בב"ק. ¹³רבינו ירוחם, וכתב הב"י שכן נראה מברייטא דהיתומים אינם צריכים פרוזבול וכו', שם דף לז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

לתרום את הכסף הספציפי שנתן, כי אינו קיים עוד ברשותו.

(נ) להקדישו וליתנו כשיבא לידו – התחייבות לתרום כסף דינה כדין נדר, ככתוב (במדבר ל, ג): "אִישׁ כִּי יֵדֵר נֶדֶר לֵה' אוּ הִשְׁבַּע שְׁבַעַת לְאַסֹּר אֶסֶר עַל נַפְשׁוֹ לֹא יִחַל דְּבָרוֹ כֹּל הַיָּצֵא מִפִּי יַעֲשֶׂה". מכאן שחובו של אדם לתת צדקה – אם התחייב בפיו – מחייב ככל נדר גמור. ואולם, קבלת הכסף לידי אינה מקנה אותו אוטומטית לעניים, אלא חלה עליו חובת נתינה, ועליו לפרוע התחייבות, ולתת את הכסף כפי שהתחייב.

(נא) הקדמה להמשך הסעיף – להבנת קטע זה נסביר תחילה את המושג "מעמד שלושתן". כפי שנתבאר, קניינם רגילים (כגון משיכה או הגבהה) אינם מועילים להקנות שטר חוב לחברו, כי השטר אינו גוף ממון, אלא ראייה לחוב בלבד. והחוב עצמו אינו ממון מוחשי, אלא התחייבות עתידית מצד הלווה, שאינה נמצאת באופן ממשי ברשות המלווה.

ואולם, חכמים תיקנו דרך מיוחדת להקנות שטר חוב והיא הנקראת "מעמד שלושתן": כאשר שלושת הצדדים – המלווה, הלווה והקונה, נמצאים יחד במקום אחד, רשאי המלווה להקנות את החוב לקונה על ידי אמירה בפני הלווה, ובכך נקנה החוב לקונה, אף שלא נעשה קניין רגיל.

(נב) ואפילו – המילה "ואפילו" (כאן) משמעה: דין נוסף.

(נג) או בפני טובי העיר – הגבאי או טובי העיר מייצגים את העניים, על כן מיד כשעובר שטר החוב ליד הגבאי, נקנה החוב לטובת העניים, ואין המלווה

מעמד שלשתם, והרי הוא צדקה ואינו יכול לחזור בו, ואסור לשנותו (נד).

סעיף ט

(נה) ^יהמכה את חברו או חרפו, בענין שחייב לפי תקנת העיר ה' זהובים, ואמר בפני הגבאי או בפני טובי העיר (נו): איני חפץ ^יהרא"ש בתשובה כלל יג, וכ"כ רבינו ירוחם בשם ה"ר דוד כהן, מעובדא דלעיל.

שולחן ערוך כפשוטו

יכול לחזור בו⁶.

(נד) **ואסור לשנותו** – כלומר, כיוון שיועד כסף החוב לצרכי צדקה, אסור לשנות את ייעודו, ולהפנותו לשימוש שונה, אפילו מצווה אחרת.

(נה) **הקדמה לסעיף** – בזמננו לא חלים דיני קנסות הכתובים בתורה כגון מלקות, מיתה ותשלומים שאינם פיצויים אלא קנסות, כי רק הסנהדרין שחבריה קיבלו סמיכה דור אחר דור, יכולים להטיל קנסות אלו. עם זאת, ראו חכמי הדורות, כי כאשר אין אפשרות להעניש את העבריינים, הם מפרים את כל הכללים, ומרבים במעשי זדון ורשע, כי לא ניתן לקנוס אותם.

לכן נקבעו תקנות שונות, ביניהן התקנה הנזכרת כאן, שהמכה את חברו, חייב לפצותו בתשלום חמשה זהובים. על פי הקדמה זו, נוכל להבין את הסעיף.

(נו) **הגבאי או בפני טובי העיר** – הצהרתו זו, דינה כדין שטר חוב הנמסר ב"מעמד שלושתן". כי כל הצדדים נוכחים שם. המכה, המוכה, והגבאי המייצג את העניים, ומסכימים לפיצוי זה.

6. בכל אחת משתי הדרכים להעברת שטר חוב – שטר מסירה ומעמד שלושתן – יש יתרון וחסרון. היתרון בשטר ובמסירה הוא, שניתן לבצע את ההעברה בין המלווה לקונה גם ללא נוכחות הלווה, דבר המקל מבחינה טכנית. ואולם חיסרון מרכזי בדרך זו הוא שהמלווה המקורי נחשב עדיין לבעל החוב, ולכן אם יחליט למחול את החוב, מחילתו תופסת, והשטר בטל. שהרי אין הקונה נחשב ממש למלווה, אלא רק "בעל זכות" לגבות את החוב. לעומת זאת ב"מעמד שלושתן" כאשר המלווה הלווה והקונה נמצאים יחד (והמלווה מצהיר בפני הלווה שהחוב עובר לפלוני), החוב עובר באופן מוחלט, והקונה נעשה המלווה החדש לכל דיניו. ממילא אין למלווה הראשון יכולת למחול את החוב, ואם יעשה כן, מחילתו בטלה, כי החוב אינו שלו. עם זאת, החיסרון ב"מעמד שלושתן" הוא הצורך בנוכחות כל שלושת הצדדים יחד.

בקנס אלא יהיה לצדקה (נז), ואחר כך פייסו עד שמחל לו, אין מחילתו כלום וזכו העניים בקנס (נח).

סעיף י

(נט) "נדר לצדקה באסמכתא, כגון: אם אעשה דבר פלוני אתן כך וכך לצדקה (ס), ועשאו, חייב ליתן (סא).

^יבתשובת הרא"ש שם, ושכן כתב הר"מ בתשובה, והוא במרדכי ריש פ"ד דב"ק, וכ"כ בת' להרמב"ם סי' קפ"ג, וכן הכריע מהר"ר איסרלן בכתביו ובשם שאר פוסקים, ועיין בח"מ סימן רז סעיף יט.

שולחן ערוך כפשוטו

(נז) **יהיה לצדקה** – על כן יש כאן קנין גמור, והכסף העתיד להתקבל במסגרת זו, שייך לעניים.

(נח) **וזכו העניים בקנס** – אפילו במקרה שהמוכה מחל למכה, אין מחילת המוכה מבטלת את חובת התשלום, שכן הכסף שייך לעניים בזכות "מעמד שלושתן", לפני המחילה. והקנס חייב להיות מועבר אליהם.

(נט) **הקדמה לסעיף** – אסמכתא היא התחייבות שתלויה במעשה מסוים, כמו למשל קבלן שמצהיר: אם לא אסיים את העבודה עד תאריך מסוים, אשלם קנס בסך מאה אלף שקל לכל יום איחור. ברור שלא התכוון להתחייב באמת לקנס זה, ואם איחר פטור מלשלם, שכן אומרים "אסמכתא לא קניא". כלומר, התחייבות כזו שהיא בגדר "אסמכתא", אינה יוצרת קניין מחייב. המחבר דן כאן בהשלכות דין האסמכתא בהקשר של צדקה.

(ס) **אתן כך וכך לצדקה** – ומדובר בסכום גדול, באופן שמשערים שמתחילה סבר שלא יעשה אותו דבר פלוני, בו תלה את התחייבותו, ועל כן לא ציפה להתחייבות בפועל.

(סא) **ועשאו, חייב ליתן** – בהתחייבות לצדקה אין אומרים "אסמכתא לא קניא", שכן מחמירים בדבר לטובת העניים. וכשם שראינו לעיל שאומרים בדיני צדקה "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט" כך גם התחייבות לעניים (שהיא מעין התחייבות לה') אינה ניתנת לפרשנות, ואינה נחשבת "אסמכתא". ועוד, שהאדם רגיל להתנות ולהתחייב לה', אם יקרה כך וכך, כגון

מע"ף יא

כ^אאיש ואשה שקבלו עליהם חרם להתגרש (סב), והעמידו קנסות על כבה לצדקה, ואחר כך נתפייסו שלא להתגרש, יש מי שאומר שפטורים מהקנסות (סג) (והוא הדין בשאר דברים כיוצא בזה).

יתרומת הדשן סימן שיא, ופי' שם דלא העמידו הקנסות אלא שלא יעכבו זה את זה, וכיון שאין אחד תובע חברו, מה לקהל עליהם. והביא ראיות לדבריו.

מע"ף יב

כ^אאמר ליתן לחבירו מתנה, אם הוא עני, הוי כנודר לצדקה ואסור לחזור בו (סד).

כ^אמרדכי פ"ק דב"ב מהירושלמי (ורי"ף ורא"ש ושאר פוסקים).

מע"ף יג

כ^בהאומר: חפץ פלוני אני נותן לצדקה בכך וכך, והוא שוה יותר, כ^בהגהות אשר"י בפרק ה' דב"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

שאם יירפא, יקריב קורבן, או ייתן סכום מסוים לצדקה. לפיכך, התחייבות זו נחשבת מראש כבעלת גמירות דעת מוחלטת, ואין כאן דין אסמכתא כלל. (סב) **שקבלו עליהם חרם להתגרש** – הגיעו ביניהם להסכמה שיתגרשו, וכדי שאף אחד לא יחזור בו, קיבלו על עצמם תנאי, שאם אחד יחזור בו, יתחייב לשלם סכום גדול לצדקה.

(סג) **שפטורים מהקנסות** – כי ההתחייבות הייתה דווקא למקרה שאחד מבני הזוג חוזר בו באופן חד-צדדי מההסכמה שכבר ניתנה. אבל כאן, שהחליטו שניהם להתפטר ולבטל את הגירושין, לא עלה כלל על דעתם, בעת התחייבותם, להתחייב בקנס גם במקרה של חזרה הדדית.

(סד) **ואסור לחזור בו** – שונה הדין כאשר אמר כן לחבר שאינו עני, שאין באמירתו תוקף מחייב. אך לעני, נחשבת האמירה כהקדש, והיא מחייבת.

אינו יכול לחזור בו (סה) (דכל אמירה שיש בה רווחא לצדקה (סו), אמרינן ביה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט) (סז) (ר"ן פ"ק דקדושין ובהגהות אשירי). אבל אם לא היה שוה יותר באותה שעה, ואחר כך חוקר, יכול לחזור בו כיון שלא משך ולא נתן הכסף (סח). הגה: אם חשב בלבו ליתן איזה דבר לצדקה (סט), חייב לקיים מחשבתו ואין צריך אמירה (ע), אלא דאם אמר מחייבין אותו לקיים (עא) (מרדכי פ"ק דקדושין ובפ"ק דב"ב

שולחן ערוך כפשוטו

(סה) אינו יכול לחזור בו – אמר שייתן חפץ מסוים לצדקה, אך קצב לו שווי נמוך משווי האמיתי – יש כאן ספק: האם התכוון לתת את החפץ עצמו, או רק את השווי שציין. משום ספק זה, מחמירים ומחייבים אותו לתת את החפץ, כדי שלא ייגרם הפסד לצדקה. הרמ"א בדבריו, מוסיף לזה הסבר.

(סו) שיש בה רווחא לצדקה – תרגום: כל שיש באמירה זו רווח לצדקה. ובהקשר שלנו, כל מקרה בו ניתן לפרש את דבריו של אדם באופן שמועיל לצדקה, נפרש כך, כדי שלא להפסיד את העניים.

(סז) אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט – כלל זה קובע, שעצם האמירה מחייבת. לכן, כשיש ספק אם התכוון לחפץ עצמו או רק לערכו, אנו מחמירים ומחייבים אותו כחוב ודאי, מדין "ספק דאורייתא לחומרא".

(סח) כיון שלא משך ולא נתן הכסף – אם בשעת ההתחייבות, היה החפץ שווה את הסכום שציין, ולא יותר – אינו חייב אלא בסכום שציין, אף אם לאחר מכן החפץ התייקר. זאת משום שלא עשה "משיכה" בפועל, והתחייבותו חלה רק לפי השווי המקורי.

(סט) ליתן איזה דבר לצדקה – כלומר גמר בלבו בצורה החלטית.

(ע) ואין צריך אמירה – לדעה זו, מספיקה גם מחשבה בלב כדי להתחייב לצדקה, כמו שנאמר לגבי נדבת קרבנות (דברי הימים ב כט, לא) "וְכָל נָדִיב לֵב עֲלֹת". משמע, שהחלטה בלב יוצרת התחייבות לעולה. מכאן שלפעמים גם גמירות דעת בלב בלבד נחשבת כהתחייבות גמורה, הן לצדקה, והן לקורבן.

(עא) מחייבין אותו לקיים – נחלקו הפוסקים האם דין מחשבה לצדקה דומה במלואו לדין מחשבה להקדש, והאם היא מחייבת בפועל. יש הסוברים

ובהגהות ובמהרי"ק שורש קפ"ה ומהר"ר פרץ ובהגהות סמ"ק ורא"ש פ"ק דתענית). ויש אומרים דאם לא הוציא בפיו, אינו כלום **(עב)** (הרא"ש כלל י"ג). והעיקר כסברא הראשונה **(עג)**, ועיין בחושן המשפט סימן רי"ב **(עד)**.

שולחן ערוך כפשוטו

שהצדקה היא כהקדש, כהתחייבות אמיתית לה', כפי שנוהג בהקדש, ולכן מחשבה בלבד מחייבת. משום שה' יודע כל מה שבלב, ואין אפשרות לסגת מהתחייבות שכזו. לעומתם, יש הסוברים שהצדקה שונה מהקדש, ומחשבה בלבד אינה מחייבת צדקה בפועל, שכן דין הצדקה אינו כדין ההקדש במלואו. בשל ספק זה, אף שהאדם חייב לנהוג לחומרא ולתת צדקה ככל ספק דאורייתא, אין לבית הדין סמכות לכפות את הנתינה, ולהוציא את הכסף מחזקתו, כשיש ספק אם אכן הוא חייב.

לדעה ראשונה ברמ"א, גמירת דעת בלב מחייבת, ואפילו אם לא הביע זאת במילים, עליו לקיים את הנדר. עם זאת, לעניין כפייה מצד בית דין, אין כופין אלא אם הייתה אמירה מפורשת, מפני שמחשבה בלבד אינה שווה לאמירה מפורשת ואין לה סמכות להוציא ממון.

(עב) אינו כלום – כפי שהוסבר, לדעה זו, התחייבות בלב בלבד אינה מחייבת כלל, משום שדין צדקה אינו כדין התחייבות לקורבן לכל דיניו. לכן אין מקום להחמיר ולכפות נתינה במקרה זה, כי אין כאן "ספק דאורייתא".

(עג) והעיקר כסברא הראשונה – שמחשבת הלב מחייבת אף ללא אמירה מפורשת, בדומה לדין הקדש. על כן, אף אם רק גמר בליבו לתת לצדקה, עליו לקיים מחשבתו.

(עד) ועיין בחושן המשפט סימן רי"ב – סעיף ח, שם נחלקו המחבר והרמ"א בדין זה. למחבר אינו מתחייב אלא בדיבורו, ולרמ"א צריך לחשוש לדעה שאפילו מחשבה החלטית יוצרת התחייבות.

סימן רנ"ט

דין אם מותר לשנות צדקה, והנהגת הגבאי עם הצדקה, והממונה עליה, ובו ו' סעיפים.

סימן זה עוסק בשתי דרישות יסודיות בדיני צדקה: א. כיבוד רצון התורמים. ב. הנהגה תקינה ונבונה עם כספי הצדקה, לטובת העניים ולתועלת הציבור. סעיפים א-ד דנים בשאלה: מתי מותר לשנות את ייעוד הצדקה שקבע התורם, ומתי יש להקפיד על קיום תנאו כלשונו. הסעיפים האחרונים (ה-ו) דנים במקרים בהם יש ספק אם כספים מסוימים שייכים לצדקה. גם כאן באים לידי ביטוי שני ערכים חשובים: א. טובת העניים. ב. הכלל ההלכתי "המוציא מחברו, עליו הראיה". בסימן זה, מתווה השולחן ערוך קווים מנחים, כיצד לאזן בין כל הערכים הללו, תוך בירור מה גובר במציאויות שונות - שמירת תנאי התורם, טובת העניים, או כללי ההכרעה בספיקות.

סעיף א

^אהאומר: סלע זו לצדקה, או שאומר: הרי עלי סלע לצדקה, והפרישו, עד שלא בא ליד הגבאי יכול לשנותו (א), בין ללוותו לעצמו בין ללוותו לחבירו, ויפרע אחר תחתיו (ב). הגה: וכן אם ^אלשון הטור, ממימרא דרב נחמן אמר רבה בר אבהו וברייטא שם, בערכין דף ו, א וכפי' רש"י והתוס' שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) יכול לשנותו - פירוש, מותר לעשות שימוש זמני בכספי הצדקה. כלומר, לקחת את הכסף כהלוואה, מתוך כוונה להשיבו במועד אחר.

(ב) ויפרע אחר תחתיו - כגון, אם התורם או חברו, שאינם עניים, זקוקים לכסף, מותר להם להשתמש בו ולהחזירו לאחר זמן סביר, כדי שלא ייפגעו העניים.

הקדיש כלים, יכול למוכרם לפני שלושה בקיאים בְּשׁוּמָא (ג), ונותן דמיהם לצדקה (ד) (ב"י בשם הגהות מרדכי דכתובות). מִשְׁבָּא לִיד גִּבְאִי, אסור ללוותו, בין לו (ה) בין לַאֲחֵר בין לגבאי (ו).¹ וְאִם הִיא הִנָּאָה לַעֲנִיִּים בעיכוב המעות ביד הגבאי, כדי לַעֲשׂוֹת לַאֲחֵרִים לִיתֵּן, הרי הגבאי מותר ללוותם ולפָרַעם (ז). הגה: דאין הצדקה כהקדש (ח) ומותר ליהנות בלשון הרמב"ם בפ"ח מהלכות מתנות עניים, מאוקימתא דגמרא שם, הא דר' ינאי דיזיף ופרע, ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **בשומא** – הכוונה להערכת שווי הכלי, על ידי שלושה מומחים. במונחים עכשוויים, זו היא ה"שמאות".

(ד) **ונותן דמיהם לצדקה** – מבחינת העניים, כסף מזומן עדיף מכלים, כי יכולים הם לרכוש בו מצרכים ושאר צרכיהם לפי שיקול דעתם.

(ה) **בין לו – התורם.**

(ו) **בין לאֲחֵר בין לגבאי** – הגבאי מייצג את העניים, ומשעה שהכסף הגיע לידיהם, הוא לא רק הובטח לעניים, אלא נחשב כבר כשייך להם מעתה.

(ז) **הגבאי מותר ללוותם ולפרעם** – מדובר במציאות מוזרה: הגבאי נוטל הלוואה מכספי הצדקה לצרכיו האישיים, ואחר כך אומר לציבור, אין כסף בקופה. כדי לדרבן ולזרז אותם, להוסיף ולתרום.

אני מתקשה בהבנת ההיתר, כי לכאורה יש כאן גניבת דעת, וכיצד הותר להטעות את הציבור. הלא בפועל יש כסף בקופה, אלא שהוא מושאל, והלוואה צריך להחזירו.¹

(ח) **דאין הצדקה כהקדש** – צדקה אינה דומה להקדש. בהקדש, החפץ עצמו מקבל קדושה, ולכן נאסר בהנאה. ואילו בצדקה, גם לאחר ההפרשה, אין על המטבעות עצמן קדושה, אלא יש כאן רק התחייבות ממונית. לכן, אין חובה

1. עיין בבית יוסף שגם התקשה בהלכה זו: "איני יודע בענין הא דר' ינאי מה צורך היה לו ללוות מעות צדקה כדי לכופ הצבור". ואולי נכתבה הלכה זו כדי ללמוד את העיקרון שאם במציאות כזו או אחרת ההלוואה לגבאי תסייע בפועל לטובת העניים, ותגרום לריבוי תרומות, אזי היא מותרת, בגלל התוצאה.

ממנה (טור) (*). ואין נושאים ונותנים בצדקה העומדת לחלק לעניים (ט), כי אם כסף בכסף וכיוצא בו (י), שמא יבאו עניים ולא יהיה להם מעות לחלק. אבל צדקה שאינה עומדת לחלק (יא), רק הקרן יהא קיים ויאכלו הפירות, שרי (יב) (ב"י בשם סה"ת והגהות מיימוני), וכן נוהגין (יג).
(*) גם זה שם, מהגמרא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

לתת דווקא את המעות שהופרשו, והמצווה יכולה שתתקיים על ידי מעות אחרות.

(ט) בצדקה העומדת לחלק לעניים – כלומר, אין לבצע עסקאות בכספי הצדקה הללו, למרות הרווח העתידי, כיון שהכסף מיועד לצרכים מיידיים, ואולי יבואו עניים הזקוקים לסיוע מיידי. על כן חייבת להישמר זמינות מידית.

(י) כסף בכסף וכיוצא בו – מותר להמיר כסף בכסף, למשל להחליף מטבעות לפי צורכי הקופה, אך בתנאי שתישמר זמינות קבועה של מזומנים למקרים דחופים, ולצרכים המיידיים של העניים.

(יא) צדקה שאינה עומדת לחלק – כגון, אם הכסף נתרם לצדקה מלכתחילה, במטרה לשמש קרן קיימת, כלומר שהקרן תישאר בעינה, ורק הפירות יחולקו, מותר להשקיעו או לסחור בו, לפי הצורך, אך כמובן אין לסכן את הקרן. מותר להשקיע רק בהשקעות בטוחות.

(יב) שרי – דבר זה מותר, משום שזו הייתה כוונת התורם מלכתחילה, לשמר את הקרן לאורך זמן, כדי להבטיח הכנסת שוטפת לטובת העניים בעתיד.

(יג) וכן נוהגין – דוגמה לכך: אדם תורם דירה לצדקה, לא לשם מכירתה, אלא במטרה שתניב שכר דירה קבוע, לטובת עניי העיר.

סעיף ב

(יד) צדקות שהתנדבו לצורך בית הכנסת או לצורך בית עלמין
(טו), יכולים בני העיר לשנותם לצורך בית המדרש או תלמוד
 תורה **(טז)**, אפילו אם הבעלים מעכבים **(יז)**, ^אאבל לא מתלמוד
^בטור בשם אביו הרא"ש כלל יג, סימן יד. ^אשם, ושם, וכ"כ מהרי"ק בשורש קכח, דכן
 משמע מתשובת הרשב"א.

 שולחן ערוך כפשוטו

(יד) הקדמה לסעיף – סעיף זה עוסק בשאלת שינוי ייעוד כספי צדקה
 שהוקדשו לצרכי ציבור – מתי ניתן להסב אותם למטרה אחרת, ומהם
 הגבולות ההלכתיים לכך. הדיון כולל הבחנה בין תרומות כלליות לתרומות
 ייעודיות, בין קדושת בית כנסת לקדושת תלמוד תורה, ומתמקד במעמדו של
 מנהג המקום, והשלכותיו על פרשנות דעת התורם.

(טו) או לצורך בית עלמין – מדובר בקהל שארגן מגבית למטרות בית הכנסת
 או בית העלמין, אך התברר שיש צורך דחוף יותר, כגון, לתלמוד תורה. במקרה
 זה, מותר לשנות את ייעוד המגבית ולהפנותה לתלמוד תורה. לעומת זאת,
 אם התנדב אדם מעצמו למטרה מסוימת, אין רשאים לשנות את ייעוד
 תרומתו.

(טז) בית המדרש או תלמוד תורה – שקדושתם יתרה. בבית המדרש לומדים
 ומלמדים תורה, ובבית הכנסת מתפללים. ובין השניים, קדושת בית המדרש
 גדולה יותר, כי לימוד תורה מאפשר את שמירת המצוות. לכן כשהמשאבים
 מוגבלים, ואין די כסף לשניהם, יש להקדים את בית המדרש.

(יז) אפילו אם הבעלים מעכבים – ואולם אם בעת התרומה הובהר במפורש
 שהכסף מיועד דווקא למטרה ספציפית, אסור לשנות את ייעוד הצדקה.
 ואין זה דומה למה שראינו בסימן רנו, שמותר לשנות כסף שנגבה לצורך
 תמחוי או קופה – לדבר הרשות. כי שם מדובר בכספים הנגבים באופן קבוע,
 ואין זה אלא כהלוואה, כי ברור שהפרנסים יגבו מחדש עבור העניים. אבל
 בתרומה שניתנה למטרה ספציפית, שימוש לצורך אחר חורג מהמטרה.

תורה לצורך בית הכנסת (יח). הגה: ודוקא בְּדַאפָּא לְמִיחָשׁ שלא יהיה להם ספוק לתלמוד תורה, אבל במקום שבני העיר מְסַפְּקִים לתלמוד תורה, ואם יוציאו אלו המעות לצורך בית הכנסת, יתנו מעות אחרים לתלמוד תורה כשיצטרכו, מותר (יט) (מהרי"ק שורש קכ"ח). ואפילו אם הוא במקום שאסור לְשַׁנּוֹת (כ), אם אינן צריכים לְדַבֵּר שְׁנֵדֶר, כגון שהקדיש קרקע לבנות עליה בית המדרש ואינן יכולין לבנות מיד (כא), אין המתנדב יכול לחזור בו אלא יהיה עומד כך עד שיבנו עליה (כב) (מרדכי פ' בני העיר). וכל זה במקום שאין מנהג ידוע בעיר, אבל במקום שנוהגים שהגבאי או בני העיר מְשַׁנִּים לכל מה שירצו (כג), או אפילו במקום שנוהגים שאדם מְשִׁים איזה דבר בבית הכנסת,

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) לצורך בית הכנסת – כיוון שקדושת בית הכנסת, שבו מתפללים, פחותה מקדושה בית המדרש, לא ניתן לשנות את ייעוד הצדקה, מתלמוד תורה לבית הכנסת, כדי שלא ייפגע הלימוד. וכאמור, מדובר במקרה ששינוי המטרה לא יותיר כסף לבית המדרש, לכן, יש להעדיף את בית המדרש.

(יט) מותר – כאשר שינוי ייעוד הצדקה נעשה באופן זמני, מתוך הנחה שיש מקור חלופי לסיפוק צרכי הצדקה המקורית, אין זה אלא כעין הלוואה, ומותר לעשות כן אפילו לדבר הרשות, כפי שראינו בסימן רנו סעיף ד, כי מדובר בהסבה זמנית לתועלת לציבור.

(כ) ואפילו אם הוא במקום שאסור לְשַׁנּוֹת – כאשר תורם מקצה נכס מסוים למטרה מוגדרת, כגון בניית בית כנסת, ומבהיר במפורש שלא לשנות את ייעודו, אסור לשנות ייעוד זה, אפילו למצווה קדושה יותר.

(כא) ואינן יכולין לבנות מיד – הקמת בית הכנסת מתעכבת מסיבות טכניות או חוקיות, כגון שהרשויות אוסרות בניית בית הכנסת, אך מתירות בניית בית מדרש. מכול מקום, אין זה מתיר את שינוי ייעוד הקרקע.

(כב) יהיה עומד כך עד שיבנו עליה – התורם אינו זכאי לדרוש את כספו בחזרה, רק בגלל שהבנייה מתעכבת. אלא הקרקע תישאר שמורה למטרה המקורית, עד שתתאפשר הבנייה.

(כג) מְשַׁנִּים לכל מה שירצו – במצב כזה, מניחים שהתורם, שלא קבע ייעוד

כגון ספר תורה או פְּלִי כסף וכדומה, וכשירצה חוזר ולוקחו, וכשיורד מנכסיו מוכרו לאחרים, הולכים אחר המנהג (כד). דְּכָל מְקַדֵּשׁ, אֲדַעְתָּא דְּמִנְהָג הוּא מְקַדֵּשׁ (כה), וְלֵב בֵּית דִּין מִתְּנָה עַל זֶה (כו), ובלבד שיהיה מנהג קבוע (כז) (כן משמע מהב"י וממהרי"ק שורש קס"א). ומ"מ אם התנה המקדיש בפירוש שלא ישנו הקדשו ולא יהא כח בזה, פשיטא שאסור לשנותו. ועיין לעיל סי' רנ"ו סעיף ד' (כח).

סעיף ג

ה'ישראל שהתנדב נר או מנורה לבית הכנסת, אם נִשְׁתַּקַּע שֵׁם ה' ברייתא ערכין דף ו, ב וכדמפרש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

ברור בזמן התרומה, תרם על פי המנהג, וניתן לשנות את ייעוד הצדקה. כיוון שהמנהג גובר, ומחייב את הנותן.

(כד) **הולכים אחר המנהג** – מנהג המקום יכול לקבוע שתרומות מסוימות, כגון ספר תורה, נחשבות להשאלה זמנית בלבד ולא כתרומה קבועה, ולכן רשאי התורם לקחת את שתורם, חזרה אליו.

(כה) **דְּכָל מְקַדֵּשׁ, אֲדַעְתָּא דְּמִנְהָג הוּא מְקַדֵּשׁ** – כוונת כל תורם (שלא התנה מפורשות אחרת) נקבעת לפי מנהג המקום.

(כו) **וְלֵב בֵּית דִּין מִתְּנָה עַל זֶה** – המונח "לב בית דין" הוא מושג הלכתי לפיו, ההכרעה במעמדו של חפץ תלויה בקביעת בית הדין. וכאן קבעו חכמים שמנהג המקום קובע את מעמד התרומה, ולכן אף אם זועק שלא לכך התכוון, קביעת בית הדין גוברת.

(כז) **ובלבד שיהיה מנהג קבוע** – כי רק מנהג קבוע מחייב.

(כח) **ועיין לעיל סי' רנ"ו סעיף ד'** – שם הסברנו שהיתר לשנות את ייעוד הצדקה לדבר הרשות, קיים רק כשמדובר בהסבה זמנית, כעין הלוואה. כי אז יש וודאות שהעניים יקבלו את התמיכות שלהם, באמצעות קופות קבועות או מקורות אחרים.

בְּעֵלְיָהּ מְעֵלְיָהּ, שאינה נקראת על שמו, יכולים הצבור (כט) לשנותה אפילו לדבר הרשות (ל) (ואפילו אם מוחה 'המתנדב) (מהרי"ק שורש קכ"ג קכ"ד ובשם רשב"א ותשו' רא"ש). ואם לא נשתקע שם בעליה מעליה, אין יכולים לשנותו לדבר הרשות (לא), 'אבל לדבר מצוה יכולים 'הרא"ש בתשובות כלל יג, ומהרי"ק בשורש קכג, בשם תשובת הרשב"א. 'שם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(כט) יכולים הצבור – דווקא הציבור, אבל לא הגבאי. ואף שיש לגבאי אחריות על חלוקת הכספים כנציג פרנסי הציבור, אך סמכותו מוגבלת. בהחלטות מהותיות, כגון שינוי מטרת הצדקה, אין בידיו הסמכות לפעול ללא הסכמת הציבור.

(ל) לשנותה אפילו לדבר הרשות – אף שאינו צורך מצווה, הרי הוא לצורך הציבור, ובתנאי שיש די אורות בבית הכנסת. זאת כיוון שהמתנדב היהודי מקבל דברי חכמינו, שהתירו לשנות לדבר הרשות. וככל שיש די תאורה בבית הכנסת, התרומה המקורית אינה נחוצה עוד².

(לא) אין יכולים לשנותו לדבר הרשות – כי זה עיקר הדין, שאין לשנות נדבה לדבר הרשות, מלבד מקרים שהם כעין הלוואה זמנית. אבל כשיש מספיק תאורה בבית הכנסת, מותר לשנות את נדבתו לדבר מצווה אחר, כי בזה מכבדים ומקיימים את רצון התורם, שנדב לדבר מצווה.

2. היה מקום לתמוה, כיצד הותר שינוי זה, הלא ראינו לעיל בסימן רנו, שאסור לשנות לדבר הרשות מלבד כספי תמחוי וקופה, שהם מגביות קבועות, ואין חשש שיחסר לעניים, כי שינוי הייעוד דומה להלוואה זמנית. אבל שאר נדבות, אסור לשנות ייעודם לדבר רשות. כיצד איפה התירו לשנות תרומה לבית הכנסת, לדבר הרשות?

אמנם לצורך זה הסברנו שיש בבית הכנסת מספיק תאורה, ולמרות השינוי התאורה מובטחת, ולא תיפגע. בדומה לקופה ותמחוי, שהתמיכה בעניים מובטחת גם אחר השינוי, ולא תיפגע מחמתה.

ישוב נוסף מובא בט"ז (ס"ק ה) לפיו, יש להבחין בין צדקה, רק בה קיימת הגבלה זו בין קופה או תמחוי, לשאר נדבות. אבל בתרומת נר לבית הכנסת, לא נאמרה הגבלה זו. וכל שיש צורך, מותר לשנות את ייעוד הנדבה.

לשנותו (לב). ^חואם היה המתנדב עובד כוכבים, אסור לשנותה אפילו לדבר מצוה, כל זמן שלא נשתקע שם בעליה מעליה (לג). (וכל זמן ששם בעלים חקוק על הכלים שנתן, לא נשתקע שם בעליה (לד)) (ירושלמי פ' בני העיר).

^חמימרא דרב (אשי) [אסי] א"ר יוחנן, כדמפרש בגמרא שם, ואע"ג דאין בזה טעם משום שלום מלכות כנזכר לעיל סוף סימן רנד, מקבלין מהם משום דהוי כמו קרבן, דאתרבי מאיש איש, תוספות במסכת ב"ב דף ח, א, והביאו רמ"א בקיצור לעיל סימן רנד.

סעיף ד

^טעובד כוכבים שהתנדב מנורה או דבר אחר לבית הכנסת, מקבלים ממנו (לה). והוא שיאמר: בדעת ישראל הפרשתי ^טטור בשם הרמב"ם בפ"ח מהלכות מ"ע, מברייטא, עובד כוכבים שהתנדב קורה וכו', ערכין דף ו, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(לב) לדבר מצוה יכולים לשנותו – ועל פי שיקול דעתם של פרנסי הציבור, שבידם רשות לשנות את ייעוד התרומה, למצווה אחרת. וזה מקיים את רצון התורם, כי יהודי מקבל את דברי חז"ל, שכל תרומה, מטרתה להביא תועלת מרבית לציבור.

(לג) כל זמן שלא נשתקע שם בעליה מעליה – כשמדובר בתרומת גוי, אסור לשנות את ייעודה, כל זמן שלא נשתקע שמו, כדי שלא יאמר שהיהודים גזלנים, שכן הוא אינו מכיר בסמכות חכמי ישראל.

(לד) לא נשתקע שם בעליה – כי שמו הכתוב על נדבתו, מזכיר שהוא התורם. אם בכל זאת החליטו לשנות את הנתרם לדבר מצווה אחר, יש לחקוק (לחרוט או לכתוב) את שם התורם על המצווה החדשה.

(לה) מקבלים ממנו – כמו שמקבלים קורבן מגוי. ואין בזה חילול השם (כי אולי נראה שהציבור זקוק לנדבת גוי), כי נותן מתוך כוונה שה' יברך אותו.

אותה (לו). ואם לא אמר כן, טעון גניזה (לז). (ועיין לעיל סי' רנ"ד (לח)).

סעיף ה

'מי שיש בידו מעות והוא מסופק אם הם של צדקה, חייב ליתן אותם לצדקה (לט). הגה: אבל מי שהקדיש דבר בלשון שמסופקים בו, 'הגהות מרדכי בפ"ק דב"ב בשם אב"ק, מברייטא דת"כ, ספק לקט לקט וכו', ובירושלמי יליף לה עני ורש הצדיקו, הצדיקהו במתנותיו.

שולחן ערוך כפשוטו

(לו) **בדעת ישראל הפרשתי אותה** – כדי להצהיר, שאין כוונתו לעבודה זרה.
 (לז) **טעון גניזה** – ללא הצהרה זו, ייתכן שהתכוון לעבודה זרה.³
 (לח) **ועיין לעיל סי' רנ"ד** – סעיף ב, שם התבאר מתי מותר ומתי אסור לקבל תרומה מגוי.
 (לט) **חייב ליתן אותם לצדקה** – אף שכלל בידינו הוא "המוציא מחברו עליו הראיה", ואכן בית הדין אינו יכול לכופו לתת, אך הוא עצמו, מכיוון שיש כאן מעין נדר, חייב לתת את הכסף לצדקה, כדי שלא לעבור על ספק התחייבות, שהוא ספק דאורייתא.⁴

3. ויש מפרשים שחוששים שמא התכוון להקדש, ואסור ליהנות מנדבתו, כי יש איסור תורה ליהנות מהקדש.

4. לכאורה התבאר בסעיף זה חילוק בין אדם עצמו (החייב ליתן כסף זה לצדקה משום ספק איסור), ובין יורשיו, שאין חייבים ליתן כסף זה לצדקה (משום ספק ממון, שחל בו "המוציא מחברו..."). אכן כבר הקשו המפרשים (ראה ט"ז וש"ך), הלא אפילו כלפי התורם עצמו אין כאן ספק איסור, אלא "ספק ממון". ומפאת תמיהה זו, חלקו על פסיקת השולחן ערוך.

אכן נראה שיש להצדיק את פסק השולחן ערוך, גם אם לא מקבלים חילוק זה בין התורם ליורשיו. כי עיקר החילוק הוא, בין הנדונים של המחבר לרמ"א. כי במקרה בו דן הרמ"א, הכסף הוא של אדם שוודאי הקדיש אותו למטרה מסוימת, כלשונו "שהקדיש דבר", אך יש ספק בלשון שניסח התורם – "בלשון שמסופקים בו". מכיוון שיש ספק אם באמת הוקדש מלכתחילה לצדקה, חל בו דין "המוציא מחברו עליו הראיה". כלומר, הכסף המוחזק ביד היורשים נותר בידם (עד שיוכח אחרת), והטוען שהכסף שייך לצדקה, צריך להוכיח זאת.

לעומת זאת במקרה שהמחבר דן בו, מדובר בכסף שביד אדם שאינו זוכר אם הוא שייך לצדקה,

ומת, שאין לידע כוונתו, נקראו היורשים מוחזקים. וההקדש שבא להוציא מהם עליו הראיה, וכל זמן שאינו מביא ראיה, הנכסים בחזקת היורשים (מ) (רשב"א סימן תרנו, ופסקי מהרא"י סימן עג, ועיין בחושן המשפט סימן רנ סעיף ג^(*)).

^(*)ועיין לעיל בסימן רנח סעיף א ובמ"ש שם.

סעיף ו

אין לקהל לתבוע מסים ואַרְנוֹנוֹת ממעות צדקה (מא). הגה: מי שמצא כס מלא מעות בתיבתו, וכתוב עליו: צדקה, סְמְכִינָן אֶפְתִּיבָהּ והרי הן צדקה (מב) (הגהות מרדכי פ"ק דב"ב). וכן אם אמר אחד לבניו: מעות אלו צדקה הם, אם נראה להם שעשה זה כמוסר דבריו^(*) (בלשון צוואה, דבריו) קיימים (מג). ואם עשה זה שלא יקחו כלום, או שלא יחזיקו אותו לעשיר, אין בדבריו^(*) "תשובות הרא"ש כלל יג סימן ו, ממשנה י פרק ד דמעשר שני (והגהות מרדכי [ב"ב] שם).^(*) (כן הוא בחושן משפט סימן רכח).

שולחן ערוך כפשוטו

(מ) הנכסים בחזקת היורשים – כי הם ודאי לא התחייבו כלום, ולא נדרו כסף זה לצדקה. על כן יחול לגביו הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה". אמנם וודאי ראוי שיתרמו חלק ממנו, כדי לעשות נחת לנשמת מורישים.

(מא) מסים ואַרְנוֹנוֹת ממעות צדקה – המיסים השונים מטרתם להקל ולסייע לציבור, בסיפוק צרכיו המרובים. ארגונים או עמותות הפועלים לטובת ולרווחת הציבור, הואיל ועושים כן ממילא, אין לחייבם במיסים, כי עצם פעילותם מובילה למטרה זו. וברוך השם, כך נוהגת מדינת ישראל, ופוטרת ארגונים אלו מתשלום מיסים.

(מב) והרי הן צדקה – כיוון שכתוב במפורש על הכסף "צדקה", חייבים להעבירו לנזקקים, כי סומכים על הכתיבה, שהתורם ייעד כספים אלו לצדקה.

(מג) דבריו קיימים – ולאחר מות אביהם, חייבים הבנים להעביר כסף זה לצדקה.

ולכן אין כאן "מוחזק", כי אם הכסף של צדקה, הרי הוא של עניים, והאדם רק משמש כאחראי לשמירת הכסף, ללא בעלות עליו. לכן פסק המחבר שחייב למסור את הכסף לצדקה, כי יש כאן ספק דאורייתא אם הכסף שייך לצדקה, לכן לחומרא, חייב למסור אותו לצדקה.

כלום (מד) (שם). וכן אם אמרו בחלום: אלו המעות שהטמין אביך, של צדקה הם, אינו כלום, דדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין (מה) (שם). אבל אם אמר להם כן אַחֵר (מו), אם הם במקום שהיה יכול ליטול אלו המעות וליתנם לצדקה, נאמן במגו שהיה נותנם לצדקה (מז). ואם לאו, אינו נאמן (מח) (מרדכי פ' זה בורר בשם אור זרוע קצר). השתמש בתיבה מעות הקדש (מט) וחולין זה אחר זה, ומצא אחר כך מעות, אזלינן בתר בתרא (נ) (הגהות מרדכי דכ"ב). ואם השתמש

שולחן ערוך כפשוטו

(מד) אין בדבריו כלום – אם היה ברור מטון דיבורו שממש לא התכוון למילים שאמר, ועשה כן כדי שילדיו לא ידרשו כסף. לאחר פטירתו, לא חלה חובת צדקה על הכסף, והוא שייך ליורשים.

(מה) דדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין – חלום אינו יכול לשנות בעלות ממונית, כי אין לו כל תוקף משפטי.

(מו) אמר להם כן אַחֵר – אדם זר קיבל הודעה בחלום, שכסף של נפטר פלוני נמצא במקום מסוים, והוא שייך לצדקה. וקם והלך, ומצא את הכסף באותו מקום.

(מז) נאמן במגו שהיה נותנם לצדקה – הכסף יינתן לצדקה, כי היורשים לא ידעו עליו, ורק החולם ידע עליו, והיה יכול לראות בחלום מעין "גילוי שמיימי", כשליח לנצרכים. וכיוון שבא למשפחת הנפטר לספר על החלום, נאמנים דבריו. והכספים מוגדרים "צדקה", ומחובתם לתורמו.

(מח) ואם לאו, אינו נאמן – אם הוא נטול אפשרות מעשית לקחת את הכסף, כגון שאין לו גישה, כי חלם שכספי הצדקה טמונים בבית המשפחה, אין זה מחייב את היורשים כלל.

(מט) השתמש בתיבה מעות הקדש – הכוונה לכספי צדקה.

(נ) אזלינן בתר בתרא – בתרא, פירושו אחרון. וכאן מדובר שגילה כספים נוספים בתיבה, שנחשבה ריקה. ובפעם האחרונה הכסף היה פרטי, אינו צריך לתת את הנמצא לצדקה. ואם לאחרונה הונחו מעות צדקה, גם הנמצא ישוּיך לצדקה. כי מן הסתם, בריקון האחרון של הקופסה, טעה והותיר שם מטבעות.

בבת אחת בשתייהן, אזלינן בתר רובא (נא). ואם מְצָאָן בְּגוּמָא (נב), דאיכא למימר שהיו מונחים שם זמן ארוך ולא ראה, אפילו בזה אחר זה אזלינן בתר רובא (נג) (שם).

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) **אזלינן בתר רובא** – תרגום, הולכים אחרי הרוב. פירוש: מצא עוד כסף, אף שסבר שריקן את התיבה לגמרי. אם בדרך כלל, רוב הכסף שמונח הוא צדקה, מן הסתם גם הנמצא שייך לצדקה. ואם הרוב שלו, מניחים שזה כספו.

(נב) **ואם מְצָאָן בְּגוּמָא** – הכספים נשכחו במקום נסתר בתיבה, כגון חור או סדק בתחתית, ומסתבר שנשכחו לפני זמן רב, יש לקבוע את שיוכם לפי רוב הכסף שהונח בתיבה.

(נג) **אזלינן בתר רובא** – תרגום: אפילו בזה אחר זה, הולכים אחרי רוב. כי ודאי לא מדובר בכסף שנשכח לאחרונה, על כן, יש לדונם על פי רוב המטבעות שהיו שם.

הלכות ברית מילה

סימנים רם-רמו

סימן ר"ם – מצות עשה למול את בנו, ובו סעיף אחד.

בתורה נאמר בפרשת תזריע (ויקרא יב, ב - ג): "דבר אל בני ישראל לאמר אשה כי תזריע וילדה זכר... וביום השמיני ימול בשר ערלתו". מצווה זו של מילה ביום השמיני, כבר נצטווה עליה אברהם אבינו, והיא אות ברית בינינו לבין הקב"ה, ככתוב בפרשת לך לך (בראשת יז, ז-יד): "והקמתי את בריתי ביני ובינה ובין זרעה אחריה לדורתם לברית עולם להיות לה לא-להים ולזרעה אחריה: ונתתי לה ולזרעה אחריה את ארץ מגרית את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לא-להים: ויאמר א-להים אל אברהם ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעה אחריה לדורתם: זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעה אחריה המול לכם כל זכר: ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם: ובן שמינת ימים ימול לכם כל זכר לדורתיכם... וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונקרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר". סימן זה מביא עיקר המצוה.

סעיף א

^אמצות עשה לאב למול את בנו, וגדולה מצוה זו משאר מצות ^אמשנה וברייתא קידושין דף כט, א ומייתי לה בגמ' שם מדכתיב וימל אברהם וגו' כאשר צוה אותו ולא אותה.

עשה (א).

שולחן ערוך כפשוטו

(א) וגדולה מצוה זו משאר מצות עשה – כי יש בה גם עונש חמור, שהרי מי שאינו נימול, עונשו כרת, מה שאין כן בשאר מצוות עשה¹.

1. ואף על פי שגם קורבן פסח דינו בכרת למי שמבטלו, מכל מקום, חמורה מצוות מילה מקורבן פסח, שכן בה נכרתה ברית בין ה' לעמו.

סימן רס"א

דין אם לא מל האב את בנו, ובו סעיף אחד.

סימן זה דן בגדרי החיוב כאשר האב לא מל את בנו – מי מתחייב למולו, ומתי עוברת החובה לבית הדין, או לבן עצמו.

סעיף א

^אאם לא מל האב את בנו, חייבים בית דין למולו (א). ^בואם לא מלוהו בית דין, חייב הוא, כשיגדיל, למול את עצמו. ואם לא מל, חייב כרת (ב). הגה: ובכל יום עוברים בעונשין אלו ^(*) (ג) (טור ובכל בו). ואין מלין בנו של אדם שלא מדעתו (ד), אלא אם כן עבר האב ולא מלו, בית דין ^אשם, ומייתי לה מהמול כל זכר. ^בשם, ויליף לה מדכתיב וערל זכר אשר לא ימול ונכרת. ^(*)פי', עובר באיסור כרת, וכדעת הראב"ד שמיום שגדל ולא מל הוא חייב למות בקיצור שנים.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **חייבים בית דין למולו** – מקור החיוב, הוא מהפסוק מהכתוב "המול לְכֶם כָּל זָכָר". למדן מכאן חז"ל שחובת המילה היא גם על הציבור, דהיינו בית דין.
- (ב) **ואם לא מל, חייב כרת** – העונש הוא כרת, כנאמר "וְעֵרַל זָכָר אֲשֶׁר לֹא יְמַל אֶת בְּשׁוֹ עֶרְלָתוֹ, וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמּוּהָ", והוא חל על מי שלא מל בגדלותו.
- (ג) **ובכל יום עוברים בעונשין אלו** – ברגע שהערל מגיע לגיל חיוב, יודע על מצוות המילה ואינו מקיימה, הוא מתחייב כרת. אך אם ימול, אף לאחר זמן, העונש מתבטל.
- (ד) **שלא מדעתו** – משום שזו מצווה המוטלת על האב, ואין ליטול ממנו את זכות קיומה.

מלין אותו בעל כרחו (ה) (טור בשם הרמב"ם). ואין האשה חייבת למול את בנה (ו) (טור). האב שאינו יודע למול, ויש כאן מוהל שאינו רוצה למול בחנם, רק בשכר (ז), יש לבית דין לגעור במוהל זה, כי אין זה דרכן של זרע אברהם, ואדרבה מוהלים מהדריין שיתנו להם למול. ואם עומד במרדו, ואין יד האיש משגת לתת לו שכרו, הוי כמי שאין לו אב שבית דין חייבים למולו, ולכן בית דין היו כופין אותו (ח), מאחר שאין אחר שימול (רשב"א סי' תע"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **בית דין מלין אותו בעל כרחו** – לאחר שעבר האב על מצוותו ולא מל את בנו, רשאים בית הדין למולו אף שלא בהסכמתו, כיוון שהחיוב עבר אליהם.

(ו) **ואין האשה חייבת למול את בנה** – כי רק מי שמחויב במצוות המילה, חייב למול את בנו; ולפיכך, אישה, שאינה מחויבת בה, פטורה ממילת בנה. אמנם למעשה נראה ברור, שבמקרה שבעלה לא יכול לטפל במילה, כגון שמשרת בצבא או שהוא חולה או שנפטר, עליה לדאוג למילת בנה, אף שאינה מחויבת¹.

(ז) **שאינו רוצה למול בחנם, רק בשכר** – מילת תינוקות היא מצווה, ומעיקר הדין, אין לקבל תשלום על מצווה.

(ח) **בית דין היו כופין אותו** – כופים את המוהל למול גם ללא קבלת תמורה.

1. ועיי' רש"י (יבמות ע"א, ב ד"ה חבושין) שלומד מתוך הסוגיה, שגם אשה מחויבת במילת בנה.

סימן רס"ב

זמן מילה לבריא, לחולה, ולאנדרוגינים, ובו ז' פעיפים.

בתורה נאמר: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו". מכאן אנו לומדים שתי הלכות, האחד, שמצוות מילה היא דווקא ביום ולא בלילה; והשני, שזמנה ביום השמיני ללידה, לא מוקדם ולא מאוחר. המפרשים עמדו על המשמעות שבדבר: שבעת הימים מייצגים את מחזור הטבע – כנגד ימי השבוע, והמילה ביום השמיני מלמדת שהתורה דורשת מאתנו שלא להיגרר אחרי הטבע אלא לנתבו לעבודת השם. וכן עניין קיום המצווה דווקא ביום – ולא בלילה – למדנו מאברהם אבינו, שקיים את מצוות המילה "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה" (בראשית יז, כו). כלומר, בגלוי ולעיני כל. כי רצה ללמד, שאין זו מצווה שיש להצניעה, בגלל שמבדילה בין ישראל לאומות. על כן יש לעשותה בגלוי ולהתגאות בה, כי היא אות ברית בין עם ה' ובוראו.

יש כאן שני כללים: א – ביום השמיני. ב – וביום עצמו (ולא בלילה). אמנם קיימים יוצאי דופן, וסימן זה יעסוק בשאלות ההלכתיות הבאות. האם מילה שלא נעשתה בהתאם לכללים פסולה, ומתי יש לאחר את המילה לכתחילה. כמו כן, להלן בסימן רסו נלמד בהרחבה, שבדרך כלל מילה ביום השמיני דוחה את השבת, ואילו מילה שאינה בזמנה, לא דוחה שבת. ידיעה זו חיונית להבנת הסימן שלפנינו.

פעיף א

^א אין מלין עד שתנץ החמה ביום השמיני ללידתו (א). (ומשעלה

^א משנה מגילה דף כ, א ושבת דף קלב, א ודרש לה מקרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) שתנץ החמה ביום השמיני ללידתו – מצוות המילה היא ביום בלבד, ככתוב "וביום השמיני ימול...". והיום מתחיל מהזריחה. אין לקיים מילה לפני הזריחה.

עמוד השחר יצא (ב) ((כ"י ממשנה פ"ב דמגילה). ¹זכר היום כשר למילה, אלא שזריזין מקדימים למצות ומלין מיד בַּבֶּקֶר (ג). ²ואפילו מילה שלא בזמנה (ד) אינה אלא ביום (ה). הגה: עבר ומל בלילה, צריך לחזור בברייתא פסחים דף ד, א. ³ברייתא יבמות דף עב, א וכתנא קמא.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) ומשעלה עמוד השחר יצא – תחילת היום לפי ההלכה היא מעלות השחר. אם מלו בשעה זו, בדיעבד יצאו ידי חובת המצווה, אך לא בצורה הנאותה.¹

(ג) ומלין מיד בַּבֶּקֶר – מצוות הזריזות נלמדת מאברהם אבינו, שכתוב עליו "וַיֵּשְׁבּוּ אֲבָרָהָם בַּבֶּקֶר" (בראשית כב, ג), בעת יציאתו למסע עקידת יצחק, ולכן מלים מיד בבוקר, ונהגו להמתין עד סוף התפילה, לפני עלינו לשבח. במקרים רבים מקובל לדחות את המילה לשעה מאוחרת יותר, כדי לאפשר לכל בני המשפחה להשתתף בשמחה, מתוך התחשבות או בקשיי ההתארגנות של האם היולדת, או בסבים והסבתות המגיעים ממרחק. הדבר מותר, שכן ההקדמה בבוקר היא הידור מצווה ולא חובה, ומפורש בשולחן ערוך ש"כל היום כשר למילה".

(ד) ואפילו מילה שלא בזמנה – אם בגלל שפשעו, או בגלל שהותר להם לדחות את המילה, מהסיבות שנלמד בהמשך.

(ה) אינה אלא ביום – אין להבין את הביטוי "וביום השמיני" כאילו זמן המילה הוא מיום שמיני והלאה, אלא יש שתי דרישות נפרדות: א. המילה חייבת להיעשות ביום – לא בלילה; ב. המילה חייבת להיעשות ביום השמיני ללידה, לא לפניו ולא לאחריו. בין השמשות של סוף היום אינו זמן מילה, ולכן יש לדאוג למול לפני בין השמשות. אם התאחרו, ימולו למחרת.²

1. בשעת הדוחק, מותר למול בשעה זו. מה שאין כן לגבי מילה בלילה, אפילו לפי הדעות הסוברים שהמילה כשרה בדיעבד ואינה מצריכה הטפת דם ברית – אין זה זמן מילה כלל.

2. כשם שנפסק שהנולד בין השמשות מלים אותו ביום תשיעי (להלן סעיף ד), כך אין למול בבין השמשות, כי הוא ספק יום ספק לילה, והרבה פוסקים סוברים שלא יוצאים ידי חובת המצווה בזמן זה. כך פסק הרב משאש (שמש ומגן חלק ג, יורה דעה סימן ד).

ולהטיף ממנו דם ברית (ו). (ב"י ממשנה שם והגהות מיימוני). מָלוּ תוֹךְ שְׁמוֹנָה וּבִיּוֹם, יֵצֵא (ז) (הרא"ש בפ' ר"א דמילה ושכ"נ מתשובת הרשב"א). ועיין לקמן סימן רס"ד (ח).

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) צריך לחזור ולהטיף ממנו דם ברית – הטפת דם ברית היא הוצאת טיפת דם מן האבר, כדי לקיים את מצוות המילה ביום. אם לא הטיפו, דינו כאדם מהול, ואין צורך לשוב ולמול. אמנם יש חולקים וסוברים שאין צורך להטיף דם ברית כלל במקרה זה, וכן נראה מדברי המחבר³. ולמעשה, כשאין חשש סכנה כלל, נכון להטיף דם ברית לכתחילה, אך אין לברך על כך, ואין לחלל שבת לצורך ההטפה.

(ז) מָלוּ תוֹךְ שְׁמוֹנָה וּבִיּוֹם, יֵצֵא – ואין צריך להטיף ממנו דם ברית. אמנם פוסקים רבים חולקים על ההבחנה בין מילה בלילה לבין מילה קודם זמנה. ולמעשה, נכון להטיף דם ברית גם במקרה זה, כל עוד אין חשש סכנה. אך גם אם לא הטיפו, דינו כמהול לכל דיניו⁴.

עם זאת, בשעת הדוחק הרב עובדיה יוסף הקל בזה (שו"ת יביע אומר חלק ו, יו"ד סימן כג), ופסק שאפשר למול עד 13 דקות אחרי השקיעה. כי הנה יש לצרף כמה ספקות. ראשית, בין השמשות הוא ספק יום ספק לילה. שנית, לשיטת רבנו תם, השקיעה ההלכתית היא הרבה יותר מאוחרת. זאת ועוד, יש אומרים שבדיעבד, אם מלו בלילה, קיימו את המצווה. לכן, בשעת הדחק סומכים על הספקות הללו, ויש בכך גם יתרון מהותי: המילה נעשית ביום השמיני.

אמנם אם אפשר לדחות, יותר נכון לדחות, כי למעשה אנו לא נוהגים כרבנו תם, מה גם שהרמ"א פסק שבמילה בלילה צריך להטיף דם ברית, מה שאין כן אם ימולו למחרת ביום.

3. בבית יוסף.

4. יש לתמוה: מדוע מחמירים כל כך במילה שנעשתה בלילה, יותר מאשר במילה שהתקיימה בתוך זמנה, לפני היום השמיני?

ונראה להסביר שכבר מצאנו בתורה מילת יליד בית, שנימול ביום ראשון ללידתו (ראה שבת קלה, ב והלכות מילה לרמב"ם פרק א הלכות ד-ה). נמצא שהתורה מכירה במעשה מילה גם קודם ליום השמיני. על כן בדיעבד, גם מילה שנעשתה לפני היום השמיני כשרה.

(עיקרון זה, לפיו תקדים יוצא דופן בתורה עשוי ליצור פתחי היתר במצבים מסוימים, מצאנו בכמה מקומות. כגון אכילת "קדשי קדשים" לכהן בעל מום, כמבואר ברש"י פרשת אמור (ויקרא כא, כב), שמסביר, שהיינו יכולים לחשוב שחידוש גדול יותר הוא להתיר לכהן בעל מום לאכול מ"קדשים קלים", מאשר להתיר לו לאכול מ"קדשי קדשים". כיון ש"קדשי קדשים" כבר קיבלו

סעיף ב

^דחולה אין מלין אותו עד שיכריא (ט), ^הוממתינים לו מעת שנתרפא מחליו שבעה ימים ^ומעת לעת, ואז מלין אותו (י). במה ^זמשנה שבת דף קלז, א. ^חמימרא דשמואל שם. ^יבעיא שם, ולא נפשטא בשבת, אבל ביבמות דף עא, ב פשוט שם בגמ', וכן כתב הרי"ף ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) **ועיין לקמן סימן רס"ד** – סעיף א. שם כותב הרמ"א שמילה שנעשית תוך שמונה אינה נחשבת מילה כלל, וזה לכאורה סותר את דבריו כאן. עם זאת, כבר הסברנו שלכתחילה נכון להטיף דם ברית.⁵

(ט) **עד שיכריא** – כי אסור לסכן את הילד בשביל המצווה.

(י) **ואז מלין אותו** – מחשיבים את היום שנתרפא בו, כעין לידה שניה שלו. על כן ממתינים ליום שמיני שלאחר יום הריפוי, כדי לקיים "מילה ביום השמיני" באופן חלקי.⁶

היתר חריג בעבר (כאשר משה רבנו, שלא היה כהן, אכל מהם). ומצאנו סברות דומות גם בגמרא (זבחים סח, ב) "מאי שנא שְׁמַאל דְּאִית לֵיהּ הַכְּשִׁירָה וכו' וְלִילָה אֵית לֵיהּ הַכְּשִׁירָה וכו'" יעו"ש. אבל כשם שבמצוות רבות שזמנן רק ביום, אם עשה אותן בלילה לא יצא ידי חובה כלל, כך גם מילה בלילה אין יוצאים בה ידי חובה, וצריך להטיף דם ברית.

5. ועיין שם כיצד הסברנו את הסתירה לכאורה.

6. מסתימת המחבר כאן משמע שהותר למול בכל יום, אפילו בחמישי או שישי, אם חל בהם יום השמיני אחר שהתרפא. וכן סתם המחבר באורח חיים סימן שלא, ורק כתב שמילה שלא בזמנה ("נדחית"), אינה דוחה שבת, ולא כתב שלא מלים בחמישי ושישי.

אמנם בבדק הבית (יורה דעה סימן רסח) הביא דברי הריצב"א שאסור למול ביום חמישי, בגלל שבשלישי למילה אולי יצטרכו לחלל שבת עבורו. ולמדו זאת ממה שאסרו לצאת לנסיעה שלושה ימים לפני השבת, כשיצטרכו לחלל השבת (ראה שו"ע אורח חיים סימן רמח סעיף א).

אמנם למרות דבריו בבדק הבית, לא כתב כן בשולחנו. יתירה מזו, באורח חיים (סימן שלא סעיף ט) כתב המחבר שבזמננו אין צריכים לחלל שבת לרחיצת התינוק. ולפי זה, נשמט טעמו של הריצב"א, ואינו שייך בימינו. כמו כן, נראה שיש לחלק בין דין מילה ובין דין יציאה למסע. כי במילה, הגיעה עת המצווה. מה שאין כן מסע, שאין כל חיוב על זמן מסוים. מלבד זאת, בבדק הבית עצמו כתב להימנע רק ביום חמישי, ולא הזכיר יום שישי (הט"ז הוסיף יום שישי).

דברים אמורים, **יְשַׁחֲלֶצְתָּו חֲמָה (יא)** וכיוצא בו, שהוא חולי שבכל הגוף **(יב)**, ^חאבל אם חלה באחד מאיבריו, כגון שכאבו לו עיניו **כָּאֵב מוֹעָט וכיוצא בזה**, ממתנינים לו עד שיבריא, ולאחר שיבריא, מלין אותו מיד **(יג)**. (אבל כאבו לו עיניו **כָּאֵב גָּדוֹל**, הוי כחולי שבכל הגוף **(יד)**) ^(נ"י פ' הערל).

^ישם כברייתא, ופי' רש"י שהיה חולה ונתרפא ונתחלצה, וכשחלפה ממנו החלי. ^חמאוקימתא דרב פפא שם ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) יְשַׁחֲלֶצְתָּו חֲמָה – אחר שחום הגוף שלו עלה.
(יב) שהוא חולי שבכל הגוף – כלומר מחלה רצינית.
(יג) מלין אותו מיד – כדי לא לדחות את המצווה. שכן לא נחלה כל הגוף, והוולד לא נחשב אינו ראוי למילה, ולא צריך להמתין שמונה ימים. וכן נוהגים בילדים שיש להם צהבת לא חמורה: ממתנינים עד שיתרפאו, ואז מלים אותם מיד.
(יד) הוי כחולי שבכל הגוף – וצריך להמתין שבעה ימים עד שיבריא. בזמננו, הכול תלוי לפי המציאות.

ואכן, בש"ך (להלן סימן רסו ס"ק יח), ובמ"א (או"ח סימן שלא ס"ק ט), ובמשנה ברורה (סימן שלא ס"ק כג) כתבו, שאין לדחות את המצווה. וכן הכריע הרב משאש (שמש ומגן חלק ג יורה דעה סימן מה אות ו), וכתב שכך המנהג פשוט.

אמנם יש ספרדים שדוחים את המילה על פי פסיקתו של הרב עובדיה יוסף, שהאריך בדין זה (יביע אומר חלק ה יורה דעה סימן כג), והביא חבל פוסקים שהכריעו להלכה שלא למול ביום חמישי או שישי, כך גם מסקנתו שם.

עם זאת, גם הרב עובדיה מודה שמילה שנדחת ליום חמישי לא מפאת מחלה, אלא בגלל שנולד בבין השמשות (של בין רביעי לחמישי) יש למול ביום חמישי, כי הוא ספק שמיני שלו.

אמנם לענ"ד נראה כמו שכתבתי, שהעיקר להלכה שלא לדחות המילה מיום השמיני, גם אם חל ביום חמישי או שישי.

סעיף ג

טאנדרוגינום **(טו)** ומי שיש לו שתי ערלות **(טז)** ויוצא דופן **(יז)**,
נימולים לשמונה **(יח)**.

^טשבת דף קלה, ב פלוגתא דאמוראי ולא איפסקא הלכה כמאן, גם הרי"ף לא הכריע
הלכה כדברי מי, ומשמע שדעתו לחומרא. וכן כתב הרא"ש שם ושאר פוסקים, וכ"כ
הרמב"ם בפ"א מהלכות מילה.

סעיף ד

ז'נולד בין השמשות **(יט)**, מונים לו מהלילה ונימול לתשיעי **(כ)**,
^{ז'}משנה שם דף קלז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) אנדרוגינוס – אדם שיש לו איברי מין של שני המינים גם יחד. דינו כספק
זכר, ולכן מחמירים למולו ביום השמיני (אך לא מחללים עליו את השבת, כפי
שיבואר בסימן רסד).

(טז) שיש לו שתי ערלות – שתי שכבות עור המכסות את העטרה זו על גב זו,
או שני אברים שכל אחד מהם מכוסה בערלה, חובה למול את שתיהן.

(יז) ויוצא דופן – נולד בניתוח קיסרי.

(יח) נימולים לשמונה – ככל תינוק הנימול ביום שמיני ללידתו. אמנם, כפי
שיבואר בסימן הבא, אם נולדו בשבת אין מחללים שבת למילתם, כיוון שהם
בגדר "ספק ערלה".

(יט) בין השמשות – הוא הזמן שבין השקיעה לצאת הכוכבים, ונחשב לספק
יום ספק לילה.

(כ) ונימול לתשיעי – מאחר שאין וודאות אם זמן הלידה היה ביום או בלילה,
יש לחשוש שמא הלידה הייתה בלילה, ואז יום השמיני האמיתי הוא למחרת.
לכן מלים אותו רק ביום התשיעי. וגם על הצד שבין השמשות שייך ליום
הקודם, מילה בתשיעי עדיין כשרה. ועל כן צריך להמתין ליום התשיעי, שהוא
בוודאות לאחר שמונה ימים שלמים.

שהוא ספק שמיני.^א ואם הוציא ראשו חוץ לפרוזדור (כא) מבעוד יום, או ששמעו אותו בוכה (כב), אפילו נולד אחר כמה ימים, מונה לו ^בח' ימים מיום שיצא ראשו או מיום ששמעו אותו בוכה (כג). הגה: ויש אומרים דוקא בסתם, אבל אם אמו אומרת דהתינוק היה מונח בבטנה כמו בשאר פעמים, ולא היה לה חבלי לידה כלל, אף על פי ששמעו בוכה מונין לו מיום הלידה, דאף על גב דלא שכיח שיבכה בלא הוצאת הראש חוץ לפרוזדור, מכל מקום האם נאמנת לומר שהיה מונח כמו בשאר פעמים ובכה (כד) (בא"ז בשם תשובת רבי יואל הלוי והוא במהרי"ו סי' כ"ה).

^אמעובדא דההוא גברא דאתא לקמיה דרבא וכו' שמעית ולד וכו', נדה דף מב, ב וכתבוהו הרי"ף והרא"ש בפ"ט דשבת. ^בר' ירוחם מעובדא הנזכרת, ושכן כתב הרמ"ה, שהרי בהיותו בבטן האשה פיו סתום.

שולחן ערוך כפשוטו

(כא) הוציא ראשו חוץ לפרוזדור – הפרוזדור כאן פירושו הרחם, ולא הנרתיק. אם הוציא העובר את ראשו מן הרחם לנרתיק מבעוד יום, הוא כבר נחשב ליילוד, אף אם שאר גופו יצא רק לאחר זמן.

(כב) ששמעו אותו בוכה – קול בכי הוא סימן מובהק ללידה, שהרי עובר ברחם אינו בוכה.

(כג) או מיום ששמעו אותו בוכה – למרות שהלידה הפיזית התרחשה ימים לאחר מכן, משעת יציאת הראש, או שמיעת קול בכיו, הוא נחשב כבר כיילוד, ושמונת הימים נמנים מאז.

(כד) שהיה מונח כמו בשאר פעמים ובכה – טענתה נשמעת כאשר אין לה חבלי לידה, וידוע לה שהתינוק היה מונח כדרכו ברחם. ואף ש"בכי ללא הוצאת ראש" אינו שכיח, הלא גם תינוק שמוציא ראשו ומחזירו אינו שכיח, לכן האישה נאמנת לומר שהתינוק לא יצא כלל.

למעשה, אף שכתב הרמ"א 'יש אומרים', הלכה כדעה זו, שאינה חולקת על הדעה הקודמת, רק מבהירה מתי חלים הכללים שנאמרו לעיל, ומתי לא.

סעיף ה

(כה) "אם נולד כשהיו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאוד **(כו)**, יש לסמוך על הכוכבים לספק למול למחרת **(כז)**, כיון שלא היה לא שבת ולא יום טוב **(כח)**, ואף על פי שהיה הרקיע מזהיר בעין י"מרדכי פ"ב דשבת.

שולחן ערוך כפשוטו

(כה) הקדמה לסעיף – בימי חז"ל, בהיעדר שעונים, נקבעה כניסת הלילה על פי מראה השמיים. והפוסקים הכריעו שרגע כניסת הלילה הוא כשנראים שלושה כוכבים בינוניים בשמיים. כל עוד לא נראו, זה עדיין בין השמשות. ומדוע דווקא כוכבים בינוניים? כוכבים גדולים ניתן לראות כבר מבעוד יום. ואילו כוכבים קטנים נראים רק בחשכה מוחלטת, הרבה לאחר צאת הכוכבים ההלכתי. לכן, אין לסמוך על כוכבים גדולים, ואין להמתין עד ראיית כוכבים קטנים – רק שלושה כוכבים בינוניים מהווים סימן מובהק לכניסת הלילה. על פי הקדמה זו, נסביר את הסעיף.

(כו) כוכבים קטנים מאוד – דברי המחבר בסיום הסעיף מבהירים כי במקרה זה, נראו אמנם כוכבים קטנים, דבר שמוכיח על לילה וודאי. מצד שני, הרקיע היה עדיין מואר כעין אורה של יום. לפיכך מדובר במצב מעורב, שמעלה ספק אם זהו לילה ודאי או לא.

(כז) למול למחרת – זה ברור ששמונת הימים נמנים רק ממחרת, כי גם הנולד בבין השמשות נימול רק ביום ספק שמיני ספק תשיעי. עם זאת, רצה המחבר לומר שגם יום המחר מוגדר "ספק". כי אף שנראו כוכבים קטנים, הלא יתכן שהם באמת גדולים, ונראו קטנים בגלל בהירות השמים. ולא ניתן למולו בשמיני של יום המחרת אלא אם הוא יום חול, כפי שמובא בהמשך.

(כח) לא שבת ולא יום טוב – אם למחרת הוא יום חול, אפשר למול, כי הוא ספק שמיני ספק תשיעי. אך אם למחרת היה שבת ויום טוב, אין מלים, וצריך לדחות בעוד יום. משום שאין המילה דוחה שבת או יום טוב אלא כשוודאי הגיע זמנה. וכאן, יש ספק מתי נולד. הלא מצד אחד, היו השמים בהירים, וייתכן שנולד ביום שישי (ערב שבת). וביום שישי לא יכלו למולו, כי אולי

אורה של יום.

פעיף ו

^יאם לאלתר כשהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדור נראו שלושה כוכבים בינונים (כט), יש לסמוך עליהם שהוא לילה, אפילו הוא למחר שבת (ל). אבל אם שהו אחר כך (לא), אם לפי השיהוי נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש (לב), אין להם אלא מה ^יבהגהת מיימוני פ"א מהלכות מילה בשם סמ"ג תשו' ר"י.

שולחן ערוך כפשוטו

הכוכבים שנראו מוכיחים שהיה כבר לילה, והוא נולד בשבת, ואין למול לפני הזמן. אבל גם בשבת לא ניתן למול, כי אולי שבת הוא היום התשיעי, ומילה שלא בזמנה אינה דוחה שבת. על כן ממתינים יום נוסף, ומלים ביום ראשון (או אחר יום טוב).

(כט) נראו שלושה כוכבים בינונים – הם סימן מובהק לכניסת הלילה, ולכן אם נראו ברגע יציאת הראש, מונים מיום המחרת, אפילו אם השמיני חל בשבת.

(ל) אפילו הוא למחר שבת – וימולו אותו בשבת הבאה, כי ודאי חל בו יום שמיני ללידתו.

(לא) אם שהו אחר כך – כלומר לא הבחינו במצב השמים מיד בשעת יציאת הראש, אלא חלפו רגעים או דקות עד שראו את הכוכבים.

(לב) נראה להם שהיה יום בהוצאת הראש – אם להערכתם, לפי מראה השמים, משך הזמן שחלף, מצב האור ועוד, יציאת הראש של התינוק התרחשה בעוד יום, הרי שהלידה נחשבת ללידה ביום, גם אם ביציאתם החוצה נראו שלושה כוכבים.

שעיניהם רואות ויהא נימול לשמונה (לג), אפילו אם יארע בשבת (לד).

סעיף ז

ט"א אין דבר זה תלוי בתפלה, אם התפללו מבעוד יום, לא להקל ולא להחמיר (לה).

ט"ש, ושכן כתב הר"מ, ובהגהות אחרונים דמרדכי ריש פרק ר"א דמילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) ויהא נימול לשמונה – לפי ההערכה שלהם, ואין צורך לחשוש שמא טועים בהערכה שלהם.

(לד) אפילו אם יארע בשבת – כלומר, ואם ארעה הלידה, לפי הערכתם, ביום שבת, השמיני חל בשבת הבאה, ויש למול אותו ביום השבת. כי ברור לנו, שגולד ביום לפני השקיעה.

(לה) לא להקל ולא להחמיר – לפי ההלכה, אף שזמן הלילה נקבע לפי יציאת שלושה כוכבים בינונים, מותר להתפלל ערבית ולקבל את השבת החל מפלג המנחה, שהוא כשעה ורבע [זמנית] לפני השקיעה. אלא שזה נוגע רק לדיני תפילה וקבלת שבת. כי לעניין קביעת יום הלידה, הדין נקבע רק לפי השקיעה וצאת הכוכבים: כל זמן שטרם שקעה החמה, נחשב עדיין יום; מיד אחר צאת הכוכבים, מתחיל הלילה; ובין שני הזמנים האלה – זמן בין השמשות – יש ספק האם זה יום או לילה.

לכן, בבואנו לקבוע את מועד המילה לפי יום הלידה, נבחן את הזמן המדויק של הלידה ביחס לזמנים אלו, ולא לפי זמן התפילה או קבלת שבת.

סימן רס"ג

**ילד שהוא אדום או ירוק, ומי שבניו מתים מחמת מילה,
ובו ה' סעיפים.**

סימן זה דן בשני נושאים מרכזיים: דחיית המילה במקרים של סכנת נפשות, ובדין מי שלא צריך מילה – בין אם נולד מהול או מת לפני שנימול. בסעיפים א-ג מדובר בדחיית המילה עקב חשש חולי, לפי הכלל שסכנת נפשות דוחה את כל המצוות. בסעיפים ד-ה מדובר במי שלא צריך מילה.

סעיף א

^אקטן שהוא ירוק (א), סימן שלא נפל בו דמו (ב) ואין מלין אותו עד שיפול בו דמו ויחזור מראהו כמראה שאר הקטנים. וכן אם נמצא אדום (ג), סימן שלא נבלע דמו באבריו, אלא בין עור לבשר, ואין מלין אותו עד שיפֿלע בו דמו. ^ביצריך ליזהר מאד באלו הדברים, ^אמימרא דאביי וברייתא דרב נתן, שבת דף קלד, א. בלשון הטור וכ"כ הרמב"ם ספ"א מהל' מילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) קטן שהוא ירוק – יש אומרים ש"ירוק" הוא כינוי לצהבת ילודים. במקרה זה, אם הצהבת קלה, מלים אותו מיד לאחר שתחלוף. ואם היא קשה, ממתנינים שבעה ימים מעת לעת מרגע ההחלמה, ורק אז מלים. רמת הסיכון בצהבת ילודים נקבעת על פי חוות דעת רפואית, כי אין קריטריון הלכתי ברור לזיהוי הצהבת המדוברת.

(ב) סימן שלא נפל בו דמו – כלומר שאינו בריא, ואם נמול אותו, יש בכך סכנה.

(ג) וכן אם נמצא אדום – לא ידוע באיזו מחלה מדובר כאן, אך ברור שמדובר בחוסר בשלות גופנית. והכלל ההלכתי חד משמעי, אם יש ספק סכנה, אפילו קטן ביותר, המילה נדחית.

שאינ מלין ולד שיש בו חשש חולי, דסכנת נפשות דוחה את הכל (ד), שאפשר לו למול לאחר זמן ואי אפשר להחזיר נפש אחת מישראל לעולם.

סעיף ב

יֵאֵשָׁה שְׁמָלָה בְּנֵה רֹאשׁוֹן וּמֵת מַחֲמַת מִילָה שֶׁהַכְשִׁילָה כָּחוּ (ה), וּמִלָּה גַם הַשְּׁנִי וּמֵת מַחֲמַת מִילָה (ו), הָרִי הוּחָזְקָה שֶׁבִּנְיָה מֵתִים מַחֲמַת מִילָה, יֵלֵא שְׁנָא (ז) מִבְּעַל אֶחָד אוֹ מִשְׁנַיִם, וְלֹא תִּמּוּל הַשְּׁלִישִׁי אֲלֵא תִּמְתִּין לוֹ עַד שִׁיִּגְדֵּל וְיִתְחַזֵּק כָּחוּ (ח), וְהוּא הָדִין אִם אִישׁ אֶחָד מִלְּבָנֵי רֹאשׁוֹן וְשְׁנֵי וּמֵתוּ מַחֲמַת מִילָה, לֹא יִמּוּל יִבְרִייתָא יְבֻמוֹת דָּף סד, ב וּכְרָבִי, דְּתָרִי זִימְנִי הוּא חֻזְקָה, דְּסַפֵּק נִפְשׁוֹת הוּא, וְסַפֵּק נִפְשׁוֹת לְהַקֵּל, הָרִי"ף וְהָרָא"ש. יִרְמְב"ם שֶׁם ספ"ה מִמָּה שֶׁאִמְרוּ מִלָּה רֹאשׁוֹן וְכו', וְלֹא אִמְרוּ מִלְּרֹאשׁוֹן בְּלִשׁוֹן זָכָר, לְמַד רַבִּינוּ בֵּין מִבְּעֵלָה הָרֹאשׁוֹן וְכו', כ"מ שֶׁם. יֵה"ר מִנּוּחַ.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **דסכנת נפשות דוחה את הכל** – לכן, במקרה של מחלוקת בין רופא למוהל, יש להכריע כדעת המחמיר, משום חשש סכנה.

(ה) **ומת מחמת מילה שהכשילה כחו** – כלומר, אף שהילד היה נראה בריא לחלוטין, לאחר המילה הוא נחלש ומת, מה שמעיד שכוחו לא עמד לו.

(ו) **ומת מחמת מילה** – מקרה בו שני תינוקות מתו מחמת מילה הוא נדיר ביותר, ולכן חוששים שמא יש כאן רגישות תורשתית או ליקוי גנטי הגורם לסכנה ייחודית במילה.

(ז) **לא שנא** – לא משנה. כלומר, אין זה משנה אם שני הבנים נולדו מאותו בעל, או משני בעלים שונים. עצם העובדה ששניהם מתו בעקבות המילה, מעוררת חשש כבד.

(ח) **עד שיגדל ויתחזק כחו** – באופן וודאי, ויהא אפשר למולו ללא חשש סכנה.

השלישי, בין שהיו לו מאשה אחת בין משתים (ט) (ויש חולקין וסבירא להו דלא שייך באיש רק באשה (חידושי אגודה פר"א דמילה), ונראה דספק נפשות להקל (י).

פעיף ג

והוא הדין אם אשה מלה בנה ומת מחמת מילה וגם אחותה מלה בנה ומת מחמת מילה¹ (גם) שאר האחיות לא ימולו בניהן אלא ימתינו עד שיגדלו ויתחזק כחם (יא).

¹הרא"ש שם בפסקיו ממימרא דר' חייא בר אבא א"ר יוחנן מעשה בד' אחיות וכו', שם ביבמות (ורבינו ירוחם ובשם רמ"ה).

פעיף ד

¹נולד כשהוא מהול (יב), צריך להטיף ממנו דם ברית (יג). ומיהו,

¹טור בשם הרי"ף שכן כתב רב האי גאון ורבנן קמאי וכו', וכהנך תנאי ואמוראי דסברי דצריך להטיף ממנו דם ברית, שבת דף קלה, א וכו"כ הרא"ש שם דחייב, ובסימן רסה סעיף ד נתבאר שאינו צריך ברכה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) **בין שהיו לו מאשה אחת בין משתים** – לא ימול את השלישי, כי יתכן שמקור חולשתם נבע מליקוי גנטי של האב.

(י) **ונראה דספק נפשות להקל** – וכך הלכה. לכן גם באב חוששים, ואין למול את הילד השלישי אלא אחר שיגדל ויתחזק.

(יא) **ימתינו עד שיגדלו ויתחזק כחם** – כי חוששים למחלה תורשתית במשפחה, וכל עוד אין ביטחון שהילד חזק ובריא, דוחים את המילה.

(יב) **נולד כשהוא מהול** – דהיינו, הנולד ללא עורלה נראית לעין, נחשב מבחינה הלכתית כמהול גמור. ולעניין אכילת קורבן פסח אינו נחשב לערל, ויכול לאוכלו. כי גם אם לא יטיפו דם ברית, אינו חייב כרת.

(יג) **צריך להטיף ממנו דם ברית** – מדובר במעשה סמלי, כדי לקיים מצווה

בנחת. וצריכה מילתא למבדקה יפה יפה בידים ובמראית עינים (יד), ולא בפרזלא, דלא לעיק ליה (טו), ורואים ונזהרים היאך מלין אותו (טז). וממתינים לו הרבה ואין חוששין ליום שמיני, שלא יביאוהו לידי סכנה (יז).

שולחן ערוך כפשוטו

כעין מילה, אמנם הטפה אינה מעכבת¹.
(יד) בידים ובמראית עינים – כלומר צריך לבדוק היטב הן במישוש הידיים, והן על ידי הסתכלות מדוקדקת, שלא לעשות הטפה העלולה לסכן אותו.
(טו) ולא בפרזלא, דלא לעיק ליה – כלומר הבדיקה נעשית בלי כלי מתכת ("פרזלא"), כגון סכין, כדי שלא לפצוע אותו.
(טז) ורואים ונזהרים היאך מלין אותו – מעשה ההטפה הוא עיקר ה"מילה" במקרה זה, וצריך לעשותו בנחת, בזהירות יתירה ובתשומת לב מרובה, בשל הרגישות המיוחדת.
(יז) שלא יביאוהו לידי סכנה – כל עוד יש ספק סכנה, ממתינים ככל שיידרש, ואין חוששים לדחיית הזמן. יש לזכור: גם יהודי שלא נימול – דינו כיהודי גמור. ואם נמנע מן המילה מפאת אונס, אין בכך כל עבירה. הוא יכול להשתתף במניין, והוא כשר לכל המצוות, פרט לקורבן פסח² ולאכילת תרומה³, שרק המהול יכול לאוכלם.

1. בגמרא (שבת קלה) הובא חשש שמא יש לו עורלה דקה שאינה נראית ("עורלה כבושה"), ולכן יש צורך בהטפת דמו. ולפי זה, כל עוד לא הטיפו דם ברית, התינוק יוגדר לכאורה "ספק ערל". אמנם נראה שמדובר רק בחשש דרבנן, כי דבר רחוק הוא שתהיה ערלה, ולא יוכלו לראותה. עוד ייתכן, שהחיוב להטיפ דם הוא משום שצריך לעשות מעשה של הכנסה בבריתו של אברהם אבינו, ולא משום ערלה ממשית. ועיין מה שכתבנו בחידושים על מסכת שבת (שם).
 ומה שכתבנו שההטפה אינה מעכבת, כך מפורש ברמב"ם (הלכות תרומות פ"ז ה"א) "הנולד מהול אוכל בתרומה". וביאר רדב"ז "ואף על גב דצריך להטיפ ממנו דם ברית, מכל מקום לאו ערל הוא".

2. שמות יב, מח.

3. כמבואר במסכת יבמות (ע, א).

סעיף ה

^חתינוק שמת קודם שיגיע להיות בן שמונה, מלין אותו על קברו בצור או בקנה (יח) ^טואין מברכין על המילה (יט). אבל משימים לו שם (כ), לזכר שירחמוהו מן השמים ויחיה בתחיית המתים (כא). הגה: ואין עושין כן אפילו ביום טוב שני של גלויות (כב), דאסור לקבור ביום טוב הנפלים, דאפילו לטלטלו אסור (כג) (הגהות מרדכי פר"א דמילה והג"א פ"א). ואסור למול עובד כוכבים שלא לשם גרות, אפילו בחול (כד) (כ"י בשם רבינו ירוחם ס"ס רס"ו).

^חשם בשם גאון, וכל בו, וסיים שם, להסיר חרפתו ממנו שלא יקבר בערלתו, כי חרפה היא לו, ובהגהות מיימוני פ"א מהלכות מילה כתב טעם אחר. ^טהרד"א בשם רב נחשון גאון וכ"כ בשמו הרא"ש בסוף מועד קטן.

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) מלין אותו על קברו בצור או בקנה – כדי שיהיה קבור כמהול.
 (יט) ואין מברכין על המילה – כי אין כאן מעשה מצווה, אלא מנהג שהתקבל בישראל, כדי לסמן את השתייכותו לעם ישראל.
 (כ) משימים לו שם – גם לבנות נהוג לתת שם לזכרם, על אף שאינן נימולות.
 (כא) ויחיה בתחיית המתים – כי נשמה קדושה יש להם, ואף שהגוף אינו עוד בחיים, הנשמה ממשיכה לחיות בעולם הבא.
 (כב) אפילו ביום טוב שני של גלויות – אף שאיסור מלאכה בו הוא מדרבנן בלבד, והקבורה היא מלאכה, לא הותרה המלאכה.
 (כג) דאפילו לטלטלו אסור – הנפל (וולד שמת לפני שלושים יום) הוא מוקצה, ואסור לטלטלו אלא במקרים של צורך גדול. ומלבד זאת, מילת הנפלים הוא מנהג בלבד, כאמור, ולא מצווה מחייבת. על כן, המילה ודאי אינה דוחה אפילו איסור דרבנן.
 (כד) אפילו בחול – כי ברית המילה היא סימן יהודי המבדיל בין ישראל לעמים, ואין לעשות זאת למי שלא מתכוון להתגייר.⁴

4. אם קיים צורך רפואי, ויש המלצה רפואית למול גוי, אין בזה איסור, ומותר לרופא יהודי למולו, כמבואר ברמ"א סימן רסח סעיף ט.

סימן רס"ד

מי ראוי למול, ובמה מלין, וכיצד מלין, ובו ו' פעיפים.

סימן זה עוסק בשלושה נושאים עיקריים, וכותרתו מגדירה אותם: זהות המוהל הראוי, הכלים המשמשים למילה, ואופן ביצוע המילה: סעיף א עוסק בשאלת מי ראוי למול; סעיף ב – בכלים הראויים למילה; ומסעיף ג ועד סעיף ו – באופן המילה, הן לכתחילה והן בדיעבד – כגון כשארע פגם או קלקול במראה המילה.

פעיף א

הכל כשרים למול (א); אפילו עבד (ב) ^אאשה (ג) וקטן (ד) וערל ישראל שמתו אחיו מחמת מילה (ה). ואם יש ישראל גדול שיודע

^אכרבי יוחנן דיליף בעבודה זרה דף כז, א מהמול ימול דמילה בעבודת כוכבים היא פסולה, וכמסקנת הגמרא שם, דלדידיה איתתא כמאן דמהלא דמיא, ועבד ידוע דדינו כאשה, וקטן עדיף מעבד ואשה, שהרי עתיד לבא לכלל מצות.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הכל כשרים למול** – אין חובה שמקיים מצוות המילה יקימה לשמה.

(ב) **עבד** – הכוונה לעבד כנעני, שאף שאינו חייב בכל המצוות, הוא חייב להיות נימול.

(ג) **אשה** – שאינה מצויה במצוות מילה, וגם התורה לא חייבה אותה למול את בנה.

(ד) **וקטן** – שאינו חייב עדיין בשום מצוות, אך עתיד להיות חייב בהן.

(ה) **ישראל שמתו אחיו מחמת מילה** – הפסוק אומר "הַמּוֹל יְמוֹל" (בראשית יג, יז) מלמד שרק מי ששייך לעם המצווה על המילה רשאי למול¹. לכן גם עבד שחייב למול את עצמו, ואפילו אשה, הואיל ושייכת לעם המצווה במילה,

1. "המול" פירושו –השייך למילה; "ימול" משמעותו, "יכול למול". על כן כפלה תורה ביטוי זה, ולא כתבה רק "ימול".

למול, הוא קודם לכולם (ו). (וי"א דאשה לא תמול (סמ"ק והגהות מרדכי), וכן נוהגין להדר אחר איש).¹ אבל עובד כוכבים (ז), אפילו הוא מהול (ח), לא ימול כלל (ט). יואם מל אין צריך לחזור ולמול פעם שנית (י). הגה: ויש אומרים דחייבים לחזור ולהטיף ממנו דם ברית (יא) (טור בשם סמ"ג).

¹שם כנזכר. 'טור בשם הרמב"ם ממשמעות הגמ', דקאמר מידי הוא טעמא אלא לרב וכו', מנחות דף מב, א. כסף משנה שם, ובב"י כתב בשם ה"ר מנוח דטעמא משום דלא מצינו בתורה מילה לשמה, וכתב עוד שאפשר שגם הרמב"ם מודה שצריך להטיף ממנו דם ברית, אלא שאין צריך לחזור ולחתוך ושכ"כ ה"ר מנוח.

שולחן ערוך כפשוטו

וקטן העתיד להתחייב בכל המצוות, ואפילו ערל ישראל, שנאנס מל את עצמו, דינו כיהודי לכל עניין, כולם כשרים למול.

(ו) הוא קודם לכולם – כי קטן עדיין אינו מצווה בפועל, עבד אין לו ייחוס, ואשה יש אומרים שאינה רשאית למול, כפי שיביא הרמ"א. לכן עדיף שהמהול יהיה גבר יהודי גדול.

(ז) אבל עובד כוכבים – המושג "עובד כוכבים" כאן כולל כל מי שאינו יהודי, גם אם בפועל אינו עובד עבודה זרה. הדין הוא שגוי אינו רשאי למול, משום שנאמר בתורה "המול ימול", כלומר, רק מי ששייך לעם המצווה על מצוות מילה, רשאי למול.

(ח) אפילו הוא מהול – כי למרות שנעשתה מילה בגוי, אין לה שום ערך, והיא לא הכניסה אותו לברית אברהם אבינו.

(ט) לא ימול כלל – כי כתוב בתורה "המול ימול". הווי אומר, רק מי שנצטווה על המילה, יכול למול.

(י) אין צריך לחזור ולמול פעם שנית – כי התינוק כבר אינו ערל, אלא שעדיין לא קיימו בו את מצוות המילה. לדעת המחבר, לא צריך אפילו הטפת דם ברית. כי דווקא ב"נולד מהול" חייבו חכמים להטיף ממנו דם ברית, כי חששו לנוכחות שכבת עור דקה מאד, שהיא אולי "עורלה כבושה".

(יא) דחייבים לחזור ולהטיף ממנו דם ברית – יש לקיים את המצווה על ידי מי שמחויב בה, כדי שהמילה תתקיים כהלכה.

וכן עיקר. מומר לכל התורה כולה, או שהוא מומר לערלות, דינו כעובד כוכבים **(יב)** (כ"מ בש"ס פ"ב דע"א ובטור וב"י בשם הר' מנוח וב"ה וד"מ שבא"ז מסתפק). תינוק שהוצרכו למולו תוך שמונה, מפני הסכנה **(יג)**, אין חילוק בין ישראל לעובד כוכבים, דכל תוך שמונה ^(*) לא מיקרי מילה **(יד)**. מיהו אם נשארו ציצין המעכבין המילה, או שְׁמָל וְלֹא פָּרַע **(טו)**, יגמור הישראל המילה לשמונה או ^(*)פירוש, לענין חיוב למולו על ידי ישראל דוקא, אבל אם מלו ישראל תוך ח' כראוי, יצא, כמ"ש רמ"א סי' רסב סעיף א. ואם מלו עובדי כוכבים כראוי תוך שמונה, לדעת הכרעת רמ"א צריך להטיף ממנו דם ברית.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) דינו כעובד כוכבים – ואין לאפשר לו למול, כי התורה פוקדת "המול ימול". רק מי שמחויב במילה, ימול. ואף שמומר זה מחויב במילה, הרי עשה עצמו כאינו מחויב, על כן אינו רשאי למול; המחבר חולק על זה.

(יג) שהוצרכו למולו תוך שמונה, מפני הסכנה – כאשר העורלה מסכנת את חייו, יש להקדים ולבצע בו טיפול רפואי מתאים.

(יד) לא מיקרי מילה – תינוק שהוסרה עורלתו מפאת סיבות רפואיות, לא נתקיימה בו המצווה².

(טו) או שְׁמָל וְלֹא פָּרַע – המושג "מל ולא פרע" יתבאר בהמשך הסימן, שם הוסבר כיצד למול כדי שהמילה תהיה כשרה; והנוגע לנו, מילה שלא נעשתה כראוי, כגון עורלה שהוסרה מטעמים רפואיים בלבד, אינה נחשבת כשרה, ויש למול ביום השמיני או לאחר ההחלמה, על ידי יהודי.

2. פסיקת הרמ"א סותרת לכאורה את הכרעתו לעיל סימן רסב (סוף סעיף א), שם הכריע שמילה שנעשתה טרם זמנה, מוגדרת מילה לכל דבר, ואין צורך אפילו בהטפת דם ברית, וכיצד הכריע כאן שאין זו מילה?

ונראה ליישב, שבאמת אין כאן סתירה. כי הרמ"א הבחין בין עורלה שהוסרה לצורך המצווה, אשר בזה, הגם שנעשתה לפני היום השמיני, היא בדיעבד מקבלת תוקף הלכתי של "מילה".

אבל עורלה שהוסרה מטעמים רפואיים, אין במעשה זה כל תוקף הלכתי, ולא קיום מצוות המילה, כי ברור שאין למול לפני הזמן. על כן, לא הוענקה לגיטימציה הלכתית למילה זו, וצריך להטיף ממנו דם ברית, כדי להשלים את החיוב.

לאחר שיתרפא (טז) (רשב"א). ויש לאדם לחזור ולהדר אחר מוהל ובעל ברית (יז) היותר טוב וצדיק (יח) (א"ז). ואם נתנו לאחד, אסור לחזור בו (יט). מיהו אם חזר בו, הוי חזרה (כ) (מרדכי ס"פ כל הגט). ואין מועיל בזה קבול קנין (כא) (*) (הגהות מרדכי דשבת ותשובת הרא"ש כ"ב). אבל אם נשבע לו, כופין אותו שיקיים (כב) (שם בהרא"ש). ואם נתנו לאחד ולא היה בעיר, והאב היה סבור שלא יהיה שם בזמן המילה ושלח אחר אחר ובתוך כך בא הראשון, ימהלנו הראשון, דודאי לא חזר מן הראשון (כג) (ב"י בשם תשו' ר"מ ומהרי"ק שורש ע"ו). אשה אינה (*) פירוש, משום דהוה קנין דברים בעלמא, אבל תקיעת כף מועיל כמו שבועה, וכמ"ש אה"כ בשם הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) לאחר שיתרפא – במקרה שהמילה בוצעה כדין, נראה שצריך להטיף דם ברית, כפי שלמדנו בסימן רסב.

(יז) בעל הברית – הכוונה לסנדק שמחזיק התינוק בעת הברית.

(יח) היותר טוב וצדיק – בחירה זו מעידה על רצון ההורים לחנך את בנם בדרך התורה והמצוות.

(יט) אסור לחזור בו – כי "שְׁאִירִית יִשְׁרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עֲוֹלָה, וְלֹא יִדְּבֹרוּ כָזָב" (צפניה ג, יג), אלא מקיימים את דיבוריהם.

(כ) הוי חזרה – כי למרות שאסור לחזור בו, אין כאן התחייבות משפטית³.

(כא) ואין מועיל בזה קבול קנין – אפילו אם עשו קנין זה לא נחשב. בהלכה זה נקרא "קניין דברים", שאינו חל. קניינים חלים רק לגבי נכסים ממוניים, ולא לגבי התחייבות להעניק כבוד כזה או אחר.

(כב) כופין אותו שיקיים – כי התורה אוסרת לעבור על שבועה.

(כג) דודאי לא חזר מן הראשון – חזרה בטעות אינה נחשבת חזרה.

3. בט"ז כתב, שאם מצא מוהל צדיק יותר, רשאי לחזור בו, למרות הבטחתו. אבל בעוניי, אין זה נראה לי. עיקר מעשיו של התינוק יהיו תלויים בחינוך שיקבל, ובבחירות שיעשה, ולא לפי המוהל שלו. המחשבה שהכל תלוי ב"מוהל", זרה ליהדות. אדרבה, אב שאינו עומד בדיבורו, נוהג בחוסר יושרה ובוגדנות. וכשנוהג כך בעצמו, הוא יוצר נזק חינוכי גדול עבור הרך הנולד. כי הדוגמא האישית, היא אבן היסוד בחינוך. והרצוה להנהיג את צאצאיו בדרך ישרה, יהווה סמל ודוגמה ליושרה והוגנות.

יכולה ליתן לאחר למול, דהרי אינה שייכה במצות למול את בנה (כד) (שם בתשובה בשם ר"מ).

סעיף ב

¹ **פֶּפֶל מֶלֶין (כה)**, ואפילו בצור ובזכוכית ובכל דבר הפֹּרֵת, ^החוץ מִבְּקָרוּמִית של קֶנָה (כו), לפי שְׁקִיסָמִים נְתָזִים מִמֶּנּוּ (כז) ויבא לידי פְּרוֹת שְׁפָכָה (כח). ^וומצוה מן המובחר למול בברזל, בין בסכין בין בְּמִסְפָּרִים, ונהגו למול בסכין (כט).

¹טור בשם הרמב"ם פ"ב מהלכות מילה. ^המימרא דרב חסדא חולין דף טז, ב. ¹שם ברמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כד) אינה שייכה במצות למול את בנה – מצוות המילה מוטלת על האב. האם, אף שהיא כשרה למול בעצמה, אינה יכולה למנות שליח למילה במקום האב, מכיוון שהמצווה אינה מוטלת עליה.⁴

(כה) פֶּפֶל מֶלֶין – התורה לא ציינה כיצד מלים. אך למעשה, צריך לחתוך רק לפי המסורת הידועה למוהלים הלומדים הלכה למעשה; אין לסטות מההנהגה המקובלת מדורי דורות.

(כו) קרומית של קנה – הכוונה לעשב הגדל בשדות, והוא חד מאד, עד כדי שהוא יכול לחתוך כמו סכין.

(כז) שְׁקִיסָמִים נְתָזִים מִמֶּנּוּ – כאשר מופעל עליו לחץ, קוציו החדים (הקיסמים) יכולים להישבר. קיסמים אלו עלולים לגרום לפגיעה או נקב באיבר המין.

(כח) ויבא לידי פְּרוֹת שְׁפָכָה – כלומר ההוראה ההלכתית היחידה היא, להימנע משימוש בכלים העלולים לסכן את התינוק.

(כט) ונהגו למול בסכין – כאמור, אין לסטות כלל ממסורת החיתוך הנהוגה מדורי דורות.

4. במקרים בהם האב נעדר, או שאין באפשרותו לטפל במילה (כלוא, בנסיעה או נפטר), וודאי שיכולה היולדת לארגן את המילה, אף שאין זה מוטל עליה. רק מינוי שתמנה כשהאב נוכח, לא יחול.

סעיף ג

(ל) ¹ כיצד מלין, חותכין את הערלה (לא), כל העור תחופה העטרה, עד שתתגלה העטרה (לב), ² ואחר כך פורעין את הקרום הרך שלמטה מהעור, בצפרן, ומחזירו לכאן ולכאן עד שיראה בשר העטרה (לג), ואחר כך מוצצין המילה עד שיצא הדם מהמקומות שם מדברי הרמב"ם שם. ³ ממשנה שבת דף קלג, א. ודף קלז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה מפרט את שלבי המילה. מאחר שקשה לתאר את המעשה בכתב, העקרון הכללי ברור: הרוצה להיות מוהל, ילמד את הפרקטיקה המעשית ממוהל ירא שמים, הבקיא ומיומן במלאכתו. חלילה ללמוד מסעיף זה את הפרקטיקה, אלא רק את העקרונות. ארבעת השלבים של המילה הם: חיתוך העור (מילה), גילוי העטרה (פריעה), מציצה, וחבישה. שלבים אלו נועדו להבטיח את קיום המצווה כהלכה, ולשמור על בריאות הילד.

(לא) **חותכין את הערלה** – באיבר אדם מהול קיימת כעין בליטה, הנקראת "עטרה", לפני השיפוע החד שבאיבר. אצל אדם ערל, הבליטה אינה ניכרת, בגלל שהיא מכוסה בעור דו־שכבתי, הניתן לקילוף, והוא הקרוי "ערלה". המוהל חותך את השכבה העליונה באמצעות סכין, ופעולה זו היא הקרויה מילה. טרם החיתוך, מושך המוהל עור זה, כדי שהסכין לא ייגע, חלילה, באבר עצמו. זהו שלב המילה, המבטיח את קיום המצווה כהלכתה.

(לב) **עד שתתגלה העטרה** – היא הבליטה שבאיבר, המהווה את מוקד פעולת המילה.

(לג) **עד שיראה בשר העטרה** – בין העורלה לעטרה, ישנו קרום דק המכסה את העטרה. הפריעה נעשית לצורך גילוי העטרה, אם בקריעתו ובהפשלת הקרום לאחור, או בהסרתו.⁵

5. ישנם כמה דרכים כיצד לבצע את הפריעה, וכל המנהגים המקובלים כשרים.

הרחוקים, כדי שלא יבא לידי סכנה.^ט וכל מוהל שאינו מוציין, מעבירין אותו (לד). ואחר שמציין נותן עליה אֶסְפְּלָנִית או רִטְיָה או אֶבֶק סָמִים הָעוֹצְרִים הַדָּם (לה). הגה: ויהיה נזהר, אם יש לאֶסְפְּלָנִית שָׁפָה (לו), שיהפכנו לחוץ ולא לפנים, שלא לדבק במכה ויבא לידי סכנה (לז)

(רבינו ירוחם נתיב א').

^טממירא דרב פפא שם דף קלג, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(לד) מעבירין אותו – כלומר אין מרשים לו למול, שכן, המציצה נועדה למנוע סיכון מהתינוק, והמסרב, מסכן את הנימול.

והנה אופן המציצה הוא באמצעות יניקת הפה, להוצאת דם הפצע. כיום, הואיל ויש לפעמים מחלות העוברות דרך הפה, יש נוהגים למצוץ דרך שפופרת. ואין ספק שזה לא פוגם בכשרות המילה. ואם לפי המדע הרפואי של ימינו, דרך זו אינה מסכנת את התינוק, וגם אינה מסכנת את המוהל, הדבר מותר בשעת הצורך.⁶

(לה) הָעוֹצְרִים הַדָּם – כלומר חובשים את האבר, להבטחת ריפוי תקין.

(לו) שָׁפָה – אם שפת התחבושת חדה קצת, היא עלולה לפצוע את האיבר.

(לז) ויבא לידי סכנה – אם לא יעשה כן, התחבושת עלולה להידבק באבר. וכאשר מסירים אותה עלול האיבר להיפגע. גם כיום, למרות שיש תחבושות איכותיות, יש להיזהר מאוד, ולהקפיד על הסרת התחבושת בעדינות, לפי הנחיות המוהל, כדי למנוע כל פגיעה בתינוק.

6. נחלקו הפוסקים בשאלה זו, אם מותר למצוץ דם מילה בשפופרת, מחנה מול מחנה. יש שטענו להימנע מזה, כיוון שזה מסכן את הוולד. ויש שטענו שצריך להימנע מזה כיוון שעל פי הסוד צריך למצוץ דווקא בפה. ויש ששללו זאת מכיוון שאין לשנות מן המנהג. אלא שכנגד כל הטענות יש להשיב, הלא מפורש בשולחן ערוך, שהמציצה נעשית בגלל בריאות הוולד הנימול. אם כן, אינה חלק מפרטי הדינים של "מצוות מילה". אי לזאת, מסתברים דברי המתירים בשעת הצורך, ובמיוחד בדור שלנו שרבו מחלות.

סעיף ד

מל ולא פרע, כאילו לא מל (לח).

שם במשנה דף קל"ז, ב.

סעיף ה

^איש ציצים (לט) המעכבים המילה (מ) ויש שאינם מעכבים אותה (מא). כיצד, אם נשאר מהעור (מב) עור החופה את רוב גובהה של עטרה (מג), ^באפילו במקום אחד (מד), זהו המעכב את המילה וכאילו לא נימול. ואם לא נשאר ממנו אלא מעט, ואינו חופה רוב ^אשם במשנה וכדמפרש רבי אבינא שם. ^בבפי' רש"י שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לח) כאילו לא מל – המילה והפריעה הן החלקים העיקריים של המצווה. ואילו המציצה והחבישה אינן חלק מהמצווה, אלא פעולות נלוות, שמטרתן מניעת סכנה והבטחת בריאות הילד (לכן לא אמרו: "מל ולא מצץ, או מל ולא חבש כאילו לא מל").

(לט) ציצים – נימי עור שנשארו מן העורלה, שלא נחתכה כולה.

(מ) המעכבים המילה – כלומר, מפאת נוכחותם, התינוק עדיין לא נחשב מהול.

(מא) ויש שאינם מעכבים אותה – והתינוק נחשב מהול, אלא שאין זו מילה מהודרת.

(מב) אם נשאר מהעור – של העורלה.

(מג) עטרה – האבר יוצא מגוף התינוק, וכס"מ לפני סוף האבר, יש כמין בליטה ("המדרגה" בשפת המוהלים), ומכאן היא הולכת ומתקצרת עד סוף הפין. מקום זה הוא הנקרא "עטרה". אם נותר עור המכסה את רוב המקום הזה, מהבליטה עד סוף האבר, זה נקרא "ציצין המעכבין", ופוסלים את המילה אפילו במקום אחד.

(מד) אפילו במקום אחד – ויש מחמירים, שאם נותרו ציצין שאינם מכסים את רוב העטרה, אלא רק את רוב היקפה, גם אז המילה פסולה.

גובהה של עטרה (מה), אינו מעכב המילה (ומכל מקום אם הוא בחול, לכתחילה יטול כל הציצים הגדולים אף שאינן מעכבים (מו) (טור)).

פעיף ו

י' קטן (מז) שבשרו רך ומדולדל או שהוא בעל בשר הרבה עד שנראה כאילו אינו מהול, רואים אם בעת שמתקשה נראה מהול, אין צריך למול פעם שנית (מח), ומכל מקום משום מראית העין צריך לתקן ריבוי הבשר שמכאן ומכאן. ואם אינו נראה נימול בעת הקישוי, צריך לחתוך כל הבשר המדולדל עד שיהיה נראה כנימול בשעת קישויו (מט). הגה: ואין צריך שיהא נראה בעת קישויו רוב העטרה (נ), הואיל ונימול פעם אחת כהוגן, אפילו אינו נראה רק מיעוט י'כמירא דשמואל שם, וכ"כ הרמב"ם שם בפ"ה וכ"פ בעל העיטור [וכתב, דשמואל הלכה למעשה אתא לאשמעין, ולא לאפלוגי אברייתא], וכ"כ הטור [ודלא כרבינו ירוחם שפסק כרשב"ג].

שולחן ערוך כפשוטו

(מה) ואינו חופה רוב גובהה של עטרה – מעט מן העור מכסה את העטרה, אבל רק במיעוטה.

(מו) אף שאינן מעכבים – הסרת כל שיורי העור נחשבת למילה מהודרת. אולם בשבת אין לנהוג כך, כי שבת ניתנה להידחות רק לצורך קיום עיקר המצווה. אמנם בעת המילה עצמה, מותר להסיר את הכל, אף אם היא חלה בשבת.

(מז) קטן – שנימול כהלכה, ולא נותרו נימי עור המכסים את העטרה.

(מח) אין צריך למול פעם שנית – אם בשעת הזקפה נראית העטרה, ברור שהבשר המכסה אותה בעוד האיבר רפוי, אינו עור העורלה.

(מט) שיהיה נראה כנימול בשעת קישויו – זוהי חומרה, מחשש לנראות עורלה. אבל מעיקר הדין, דינו כנימול לכל דינו גם ללא חיתוך הבשר המכסה את העטרה, שאינו עורלה, אלא בשר הגיד עצמו.

(נ) רוב העטרה – רוב מהבליטה עד סוף הפין.

העטרה שְׁנִמּוּל סגי ואין צריך למולו שנית (נא). ומכל מקום אם אפשר יתקן על ידי שימשוך העור וידחקנה לאחוריה ויקשרנה שם עד שתעמוד ולא תחזור למטה (נב) (ת"ה סימן רס"ד).

שולחן ערוך כפשוטו

(נא) ואין צריך למולו שנית – כל חיתוך נוסף כרוך בכאב, ולכן אין לחתוך כלל בעודף הבשר, שאינו עורלה. וגם נראות מועטה של מילה, די בה.
 (נב) ולא תחזור למטה – כלומר, יש לפעול לתיקון נראות העורלה, ללא חיתוך, בהצמדת העור לאחור.

סימן רס"ה

פדר ברכת המילה ודין מילה ביום התענית, ובו י"ג סעיפים.

לפני כל מצוה מברכים, כדי שהמעשה יעשה בכוונה לשם ציווי ה'. בסימן זה נלמד את סדר ברית המילה – מי מברך, מה מברכים ומתי לעיתים לא מברכים כלל או לא מברכים את כל הברכות. בשל חשיבות מצווה זו, קיימות עד חמש ברכות: על המילה, להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, שהחיינו, בורא פרי הגפן וכורת הברית. דיני הברכות מובאים מסעיף א עד סעיף ז, ומסעיף ח ועד סוף הסימן מובאים מנהגים שונים הנוהגים בטקס ברית המילה.

סעיף א

^אהמל, מברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה (א); ^בואבי הבן מברך בין חתיכת הערלה לפריעה: אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו (ב). הגה: ואם אין אבי הבן ^אברייטא שבת דף קלג, ב. ^בשם בברייטא וכדעת הרא"ש שם ששמע כן וכ"כ בנו הטור בשמו.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **וצונו על המילה** – המוהל מברך "על המילה" ולא "למול", מפני שהמצווה עצמה לא מוטלת עליו. בברכתו הוא מודה לה' שציווה את עם ישראל על מצוות המילה.

(ב) **להכניסו בבריתו של אברהם אבינו** – יש כלל גדול שצריך לברך לפני עשיית המצווה, משום שהברכה מצהירה שהמעשה נעשה מתוך כוונה, שכך ציווה ה'. האב אינו מברך לפני המילה, כי אינו מקיים את המצווה בפועל, ולכן מברך לאחר תחילת המילה. כי ראינו בסימן הקודם, שכל זמן שלא התקיימה הפריעה, עדיין לא קוימה המצווה. חלק מהספרדים נהגו לברך לפני המילה,

אצל המילה, יש מי שאומר שאדם אחר מברך ברכה זו, דהרי הבית דין מצווין למולו (ג) (רמב"ם בשם י"א). ונוהגין שמי שתופס הנער (ד) מברך ברכה זו (ה) (טור ובשם ראב"ד והגהת מ"י בשם סמ"ק). וכן אם האב בכאן ואינו יודע לברך (ו) (רבינו ירוחם נתיב א' וכ"כ ב"י בשם אבודרהם). האב והמוהל כשמברכים, צריכים לעמוד (ז) (טור וב"י בשם ב"ה). אבל התופס הנער, כשמברך, נוהגים שיושב ומברך (ח). יש אומרים שכל העם שהם אצל המילה יעמדו, שנאמר וַיַּעֲמֵד הָעָם בְּפִרְיֵת (מלכים ב כג, ג) (מרדכי פר"א דמילה ובכל בו ור' ירוחם ואבודרהם ותניא), וכן נוהגין מלבד התופס הנער (ט), שהוא יושב. ¹ואם אחרים עומדים שם, אומרים: כשם שהכנסתו לברית כן תכניסהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים (י).
ישם בברייתא.

שולחן ערוך כפשוטו

טרם יברך המוהל¹. אם שינו, אין זה מעכב. מי שאין לו מנהג, או לא יודע מנהג קהילתו, ינהג כדברי השולחן ערוך. אם האב מבצע את המילה בעצמו, יברך את שתי הברכות לפני תחילת המילה, כדי שלא יטרד לברך באמצע המילה.
(ג) דהרי הבית דין מצווין למולו – והמברך מייצג את בית הדין.
(ד) שמי שתופס הנער – הנקרא "סנדק".
(ה) מברך ברכה זו – בשם בית הדין.
(ו) ואינו יודע לברך – אז הסנדק יברך.
(ז) צריכים לעמוד – זהו כלל גדול בכל ברכת המצוות, שיש לברך בעמידה, כדי לכבד את המצווה.
(ח) נוהגים שיושב ומברך – כי הוא עסוק בהחזקת התינוק ואינו יכול לקום, לכן מברך בישיבה.
(ט) מלבד התופס הנער – שיושב כשמחזיק אותו.
(י) תכניסהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים – מברכים את האב, שכשם שזכה לקיים את מצוות המילה, כך יזכה ללמדו תורה, שגם היא מצווה המוטלת עליו. ויזכה גם להשיאו אישה, שהיא גם מהמצוות החלות על האב,

1. עיין יביע אומר (ח"ב אורח חיים יז, אות יז) שסובר, לברך לפני המוהל. ואולם עיין שמש ומגן (חלק ב אבן העזר סימן כא אות ו) שכותב, כי מנהגם לברך כדברי מרן השולחן ערוך.

¹ וְאָבִי הֵבֵן אוֹ הַמּוֹהֵל אוֹ אֶחָד מֵהֵעַם מִבֶּרֶךְ עַל הַכּוֹס: בּוֹרָא פִּרְי הַגֶּפֶן. וַיֵּשׁ נוֹהֲגִים לִיטּוֹל הַדָּם בִּידּוֹ (יֵא), וּמִבֶּרֶךְ עָלָיו (יב), וְלַהֲרִיחַ, לְשׁוֹן הַטּוֹר מִדְּבָרֵי מִפְרָשִׁים וְהַגְּאוּנִים מִדְּבָרֵי הַמֵּרְדְּכִי בַּמַּסַּכָּת יוֹמָא נִרְאָה שֶׁהִטְעַם מִשּׁוֹם דְּאִמְרִינָן אֵין אֹמְרִים שִׁירָה אֵלָא עַל הַיֵּין.

שולחן ערוך כפשוטו

ויראה להנהיג את בנו בדרך ישרה, שלא ידאג רק לעצמו, אלא יעשה מעשים טובים. ואם אין אב אומרים "כשם שנכנס..."².

רבים מהספרדים נהגו לומר מיד אחר "כשם שהכנסתו", בין מילה לפריעה, י"ג מידות של רחמים.

(יֵא) וַיֵּשׁ נוֹהֲגִים לִיטּוֹל הַדָּם בִּידּוֹ – טַעֲמִים רַבִּים נִיתְּנוּ לַהֲסַבִּיר מִנֵּהֶם זֶה (ראה שיבולי הלקט הלכות מילה סימן ד) נביא כאן שנים מהם:

1. **זכר לברית אברהם:** מובא בילקוט שמעוני (סוף פרשת לך לך, רמז סב):

"בְּשַׁעָה שֶׁמֶל אַבְרָהָם אֶת יְלִידֵי בֵיתוֹ הֶעֱמִידוּ גִבְעָה עָרְלוֹת, וְזָרְחָה עָלֵיהֶם חֲמָה וְהִתְלִיעוּ, וְעָלָה רִיחֹן לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא כְּקִטְרֶת סַמִּים וְכַעוֹלָה שֶׁהָיָא כָּלִיל לְאִישִׁים. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, בְּשַׁעָה שֶׁהָיוּ בָּנָיו בָּאִין לִידֵי מַעֲשִׂים רָעִים, אָנִי נִזְכָּר אוֹתוֹ הָרִיחַ וּמִתְמַלֵּא עָלֵיהֶן רַחֲמִים".

2. **זכר לימי השמד:** בגמרא (סנהדרין לב, ב) מובא: "קול ריחיים בבורני – שבוע הבן שבוע הבן". כלומר, בזמנים של גזרות על ברית מילה, נהגו לסמן על קיום סעודת ברית מילה בסתר, באמצעות ריח נעים, בדומה לשחיקת סממנים או קול ריחיים. נטילת הדס ריחני בברית מילה היא זכר לאותו מנהג קדום, שנועד להגן על המצווה. לפיכך נהגו להביא הדס, שהוא עץ בשמים, ולברך עליו.

עם זאת, רבים מהאשכנזים לא נהגו כן.

(יב) וּמִבֶּרֶךְ עָלָיו – אִם יֵשׁ בִּידּוֹ הַדָּס, יִבְרַךְ עֲצֵי בִשְׁמִים. וְאִם שְׂאֵר בִּשְׁמִים, יִבְרַךְ אֶת הַבִּרְכָּה הָרְאוּיָה: 'עֲשֵׂבִי בִשְׁמִים' אוֹ 'עֲצֵי בִשְׁמִים' אוֹ 'מִינֵי בִשְׁמִים'.

2. יש נוהגים לומר, אפילו כשהאב נמצא: "כשם שנכנס..."

ואומר: **ה' בא"י אלהינו מלך העולם אֲשֶׁר קָדַשׁ יָדָיו מִבְּטָן (יג) וכו'.**
וְנוֹהֵגִין שְׁפָשְׁמִינֵי לְבָדְמִיךָ חַיִּי (יד), נותן מהיין באצבעו בפי
התינוק (טו). (וכשהמוהל מברך ברכה זו, רוחץ תחלה ידיו ופיו, כדי שיברך
 בנקיות **(טז))** (אבודרהם).

^השם בברייתא בשבת (וכ"מ בר"ן פ' תולין שבב"י לקמן). ^יכל בו, וכ"כ הר"ד אבודרהם
 ע"פ המדרש, וכתב ושמעתי שעושה צורת שדי באצבעותיו בפי התינוק, וכתב מה
 שנוהגין לכפול 'ואומר לך בדמיון חיי', הוא לרמוז שע"י המילה יזכה לעוה"ז ולעוה"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) אֲשֶׁר קָדַשׁ יָדָיו מִבְּטָן – זו היא "ברכת השבח", על מצוות המילה. ויש בה
 תחינה, שבזכות המילה, יציל ה' את עמו. והיא מסתיימת בברכת "ברוך אתה
 ה', כורת הברית".

(יד) שְׁפָשְׁמִינֵי לְבָדְמִיךָ חַיִּי – לאחר ברכת כורת הברית אומרים תפילה על
 התינוק, והנוסח שלו מתחיל במילים "קיים את הילד הזה", ואז נותנים לו שם.
 בתוך הקטע הזה אומרים פעמיים את המילים "וְאָמַר לָךְ בְּדָמֶיךָ חַיִּי", כאיחול
 לתינוק, שיחיה בזכות דם המילה. לגבי שתיית היין, יש נוהגים לשתות ממנו
 לפני תפילה זו³, ויש נוהגים לאחריה⁴.

(טו) נותן מהיין באצבעו בפי התינוק – משתפים את התינוק בברכה, על ידי
 הטעמת מעט מן היין בפיו.

(טז) כדי שיברך בנקיות – כי ידיו ופיו של המוהל מלוכלכים בדם.

3. כדי שתפילה זו לא תפסיק בין ברכת היין לשתיה.

4. משום שהתחינה נחשבת כחלק מצורכי המילה, ולכן אינה מוגדרת כהפסק בין הברכה לשתיה.
 אמנם למי שאין מנהג ידוע, נראה לי שאם המברך עצמו הוא האומר את התחינה – מסתבר
 שישתה רק אחריה, כי הכל נחשב כהמשך אחד. אבל אם אדם אחר אומר את התחינה, נכון
 שהמברך ישתה מיד לאחר הברכות, כדי שלא להפסיק בין הברכה לשתיה בדבר שאינו נחשב
 צורך הברכה לגביו.

סעיף ב

אם אבי הבן הוא מוהל בעצמו, מברך: למול את הבן, ¹לדעת הרמב"ם (יז). (ויש חולקין (יח)) (טור בשם בעל העיטור), וכן נוהגין, שלא לחלק. מיהו, אם בירך למול (יט), או שבירך ברכת להכניסו לחוד (כ), יצא (כא) (וכן משמע בהגהות מיימוני).

¹ריש פ"ג מהלכות מילה מסוגיא דגמ' פסחים דף ז, ב וטעמו ליישב קושיית הר"ן שהקשה עליו, עיין בב"י ובכ"מ סוף הלכות ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) לדעת הרמב"ם – וכך נוהגים הספרדים. ומברך אז גם את ברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" אחר ברכת "למול את הבן", ולפני שמל⁵. והנוהגים לברך את ברכת להכניסו לפני ברכת המוהל, כך יעשה כשמל בעצמו.
(יח) ויש חולקין – ומברכים "על המילה", וכך נוהגים האשכנזים.
(יט) אם בירך למול – במקום "על המילה", יצא ידי חובה, ואין ברכתו לבטלה.
(כ) שבירך ברכת להכניסו לחוד – אם האב שמל את בנו בירך רק את ברכת "להכניסו בבריתו", הוא יצא ידי חובת הברכה, אף שלא בירך שתי הברכות כי עיקר הברכה של האב היא ברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". ואם דילג על שתי הברכות, לא יצא ידי חובת הברכה, אך המילה עצמה כשרה.
(כא) יצא – כי היה מקום לומר, שאין לברך שתי ברכות, מאחר ושתייהן נאמרות על אותו עניין. ולא נתקנו שתי הברכות אלא כשאדם אחר מל, שאז חובת הברכה חלה על האב, המקיים את המצווה להביא את בנו למילה, והמוהל מל בשליחותו. אלא שגם על המוהל חלה חובת ברכה, כי הוא זה שמקיים את המצווה בפועל⁷.

5. ט"ז ס"ק א.

6. יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן כא.

7. ועיין עוד מה שכתבנו בזה בספרנו "בעקבות המחבר" חלק א עמוד שכט "נוסח ברכת המצוות".

סעיף ג

^חגר שמל קודם שנתגייר (כב), וקטן שנולד כשהוא מהול (כג), כשמטיפין ממנו דם ברית אינם צריכים ברכה (כד). וכן ^טאנדרוגינוס אין מברכין על מילתו, מפני שאינו זכר ודאי (כה). הגה: אבל כשחוזרין על ציצין המעכבים המילה, צריך לחזור ולברך כל ^ילשון הרמב"ם שם בפ"ג, וטעמו בקטן, כיון דטעמא דצריך להטיף ממנו דם ברית משום דחיישינן שמא ערלה כבושה היא, כמו שציינתי בסימן רסג, ואין מברכין על הספק. וגר שמל קודם שנתגייר, לא עדיף מקטן. והראב"ד השיגו בזה, מפני שהוא ספק מדאורייתא. וחכמי לונל שאלו מהרמב"ם על זה והשיב להם, חכמים תיקנו את הברכה, והם אמרו כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא, והביא ראיה מסוכה דאמרינן "והלכתא מיתב יתבינן, ברוכי לא מברכין וכו'" סוכה דף מז, א. ^יטור בשם הרמב"ם שם (דין ז).

שולחן ערוך כפשוטו

(כב) **שמל קודם שנתגייר** – אף אם לא מל את עצמו לשם גיור. במקרה זה, חובה להטיף ממנו דם ברית.

(כג) **שנולד כשהוא מהול** – וכפי שראינו (לעיל סימן רסג סעיף ד), חובה להטיף ממנו דם ברית.

(כד) **אינם צריכים ברכה** – כי הטפת דם ברית אינה נחשבת ל"מילה" בעצמה, וגם אינה במקום מילה. החיוב הוא מדרבנן, לעשות מעשה של ברית.

(כה) **מפני שאינו זכר ודאי** – כשיש ספק מצוה מקיימים אותה, אבל אין לברך עליה.⁸

8. שונה היא הברכה על יום טוב שני של גלויות, שלמרות שהוא חג שיסודו בספק, בכל אופן נתקנה עליו ברכה, כדי שלא יזלזלו בו (עיין כסף משנה מילה פרק ג הלכה ו).

הברכות (כו), אבל אין לומר קיים את הילד הזה (כז) וכו' (בנימין זאב סימן ל, בשם אגודה).

סעיף ד

ממזר (כח), כישראל הוא (כט) ומברכים עליו ברכת מילה עד כורת הברית אבל אין מבקשים עליו רחמים (ל). (ומפרסמין בשעת מילתו שהוא ממזר (לא)) (מהרי"ל). "ביום הכיפורים ובד' צומות, לא טור בשם תשובה לגאון וכ"כ בעל העיטור. "ב"י לדעת הגאונים והרי"ף והרמב"ם וכ"כ בא"ח סימן תקנט.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) צריך לחזור ולברך כל הברכות – כאשר מתגלים ציצים המעכבים את המילה⁹, מתברר כי התינוק עדיין לא נחשב מהול, ולכן הברכות שנאמרו בתחילה, היו למפרע שלא לצורך.

(כז) אין לומר קיים את הילד הזה – כי אמרו זאת כבר בעבר.

(כח) ממזר – תינוק שנולד מאיסורי עריות חמורים, כגון מאישה נשואה שקיימה יחסים עם גבר זר, או מיחסים בין קרובי משפחה.

(כט) כישראל הוא – וחייב בכל המצוות, אך אינו יכול להתחתן עם יהודייה מלידה, אלא עם גיורת או ממזרת (אבן העזר סימן ד סעיף כב).

(ל) אבל אין מבקשים עליו רחמים – כדי להודיע שהוא ממזר, וכי בת ישראל לא תוכל להתחתן עמו.

(לא) שהוא ממזר – ויש מחמירים ולפיהם יש להודיע בפירוש שהוא ממזר, ולא די בהימנעות מאמירת פסוקי הברכה.

9. גדר "ציצין המעכבין" התבאר לעיל בסימן רסד סעיף ה, עיין שם.

יברך על הכוס (לב) (טור בשם בעל העיטור וע"פ); מיהו בג' צומות מהם (לג), שהיולדת אינה מתענה, יכול לברך על הכוס ותטעום ממנו היולדת (לד), אם היא שומעת הברכה ומתכוונת שלא להפסיק בדברים בין שמיעת הברכה לשתיית הכוס (לה). אבל ביום הכיפורים (*) ובתשעה באב, שאין היולדת יכולה לשתות, אין מברכין על הכוס (לו). ובתשעה באב, אֶסָא נמי לא מייתנין מטעמא שאין מברכין על הבשמים במוצאי שבת שחל בו תשעה באב (לז). הגה: ויש אומרים דמברך אכוס בכל תעניות ונותנים הברכה (*) כשהיא אינה צריכה לאכול, ועי' באורח חיים סימן תקנד, ותקנט.

שולחן ערוך כפשוטו

(לב) לא יברך על הכוס – ברכת הגפן הנאמרת בתחילת ברכת כורת ברית, היא חובה לכתחילה לכבוד המצווה, כחלק מהותי מטכס המילה. אך בגלל נסיבות התענית, היא אינה הכרחית לקיום המצווה עצמה. לכן ביום הכיפורים ובתשעה באב, כאשר אין מי שיכול לשתות את היין (כולל היולדת החייבת לצום), מדלגים על הברכה.

(לג) מיהו בג' צומות מהם – צום גדליה, עשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז. וקל וחומר, תענית אסתר.

(לד) ותטעום ממנו היולדת – כי בצומות אלה, היא אינה מתענה. ואינה חייבת לצום אלא ביום כיפור ובתשעה באב.

(לה) בין שמיעת הברכה לשתיית הכוס – כי אם יש הפסק בין השמיעה לשתייה, הברכה תהיה לבטלה. כי ברכת הנהנין צריכה להיאמר לפני ההנאה.

(לו) אין מברכין על הכוס – מן הטעם שהסברנו, כי אין מי שישתה היין.

(לז) שחל בו תשעה באב – ראינו לעיל שבמהלך המילה מברכים על בשמים. אבל במילה הנערכת בתשעה באב לא מברכים עליהם, כי אפילו במוצאי שבת שחל בו תשעה באב, לא מברכים על בשמים, כי אין ליהנות ביום אבלות חורבן בית המקדש.

לתינוקות קטנים (לח) (תוספות בכל מערבין ומרדכי דיומא וכן פסק בטור א"ח סימן תקנ"ט),
 וכן נוהגין (לט). וביום כפורים נוהגין ליתן לתינוק הנימול (מ), כמו שנתבאר
 באו"ח סימן תרכ"א (מא). ויש אומרים דאף בלא תענית יוצאים בזה (מב) (כל
 בו), אבל אין נוהגין כן (מג) אלא הסנדק שותה (מד) כשאינו תענית (מה).

שולחן ערוך כפשוטו

(לח) לתינוקות קטנים – הכוונה לילדים לפני בר מצוה, שאמנם אינם צמים,
 אבל יודעים לברך מטעם חינוך. באופן זה, אין הברכה נאמרת לבטלה. המחבר
 לא מסכים עם דרך זו, כי מעיקר הדין, אין הקטן חייב בברכות.
 (לט) וכן נוהגין – זה מנהג אשכנז.
 (מ) נוהגין ליתן לתינוק הנימול – ואי אפשר לתת ליולדת, כי גם היא צמה.
 ואם יש ילדים גדולים מספיק, שמבינים את הברכה, נותנים להם לשתות.
 (מא) כמו שנתבאר באו"ח סימן תרכ"א – סעיף ג. שם הובאה דעת המחבר,
 שאין לברך על הכוס. אך לדעת הרמ"א, נותנים לנימול.
 (מב) יוצאים בזה – שהתינוק טועם מהיין.
 (מג) אבל אין נוהגין כן – לתת לרך הנימול לשתות, מחשש לברכה לבטלה.
 ואין להקל בזה מלבד ביום כיפור ותשעה באב, שאז אין מי שיכול לשתות.
 (מד) אלא הסנדק שותה – או זה שמברך את הברכה, לאחר המילה.
 (מה) כשאינו תענית – כאשר המילה אינה מתקיימת ביום תענית, אין
 להסתמך על הדעה שלפיה שתיית הרך הנימול מונעת ברכה לבטלה. דעה זו
 תקפה רק בשעת הדוחק.

סעיף ה

ימי שיש לו שני תינוקות למול (מו), יברך ברכה אחת לשניהם (מז), ואפילו אם שנים מלים (מח), הראשון יברך על המילה ועולה גם לשני, והשני (מט) יברך: אֲשֶׁר קִדַּשׁ יָדִיד (נ), ועולה גם לראשון ואפילו אין הנער לפניו בשעת הברכה, כיון שדעתו עליו, רק שלא יסיח דעתו בינתיים (נא) (ד"ע בב"י ולא כרבינו ירוחם). הגה: אבל אם שח בינתיים או שלא היה דעתו על השני מתחילה, צריך לברך: "אשר קדש ידיד" על הראשון, ולחזור ולברך על מילת השני (נב). ודוקא אם שח בדברים שאינן צרכי המילה, אבל בצרכי מילה לא הוי הפסק (רבינו ירוחם ומרדכי ס"פ כסוי הדם י"טור בשם תשובת הרא"ש).

שולחן ערוך כפשוטו

(מו) שני תינוקות למול – כלומר המוהל צריך למול שני תינוקות, בין אם מדובר בתאומים או בשני תינוקות ממשפחות שונות.

(מז) ברכה אחת לשניהם – ברכת המוהל "על המילה" נאמרת לפני מילת הראשון, והיא עולה גם לשני.

(מח) ואפילו אם שנים מלים – כלומר, גם אם יש שני מוהלים, רק הראשון מברך, ומוציא בה את השני.

(מט) והשני – כלומר, לאחר מילת השני.

(נ) אֲשֶׁר קִדַּשׁ יָדִיד – השני מברך ברכה זו, והיא חלה על שני התינוקות.

(נא) שלא יסיח דעתו בינתיים – שלא יהיה הפסק בין מילת הראשון למילת השני בעניינים שאינם קשורים למילה.

אם רוצים להפריד בין מילה ראשונה למילה שנייה, לכל תינוק מברכים את כל הברכות. הלכה זו שכיחה בעיקר כשמדובר בשני תאומים, אך אם התינוקות משתי משפחות שונות, עדיף להפריד בין שתי המילות כדי למנוע וויכוחים על מי יזכה באמירת הברכות. בכל מקרה, גם כאשר המילות נעשות זו אחר זו, כל אב מברך את ברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו".

(נב) ולחזור ולברך על מילת השני – כלומר, על כל תינוק צריך לברך מחדש את שתי הברכות, "על המילה" ו"אשר קידש ידיד".

ואבודרהם). ואפילו אם שכח ובירך: אשר קדש ידיד, לאחר הראשון, אין לחזור ולברך על המילה (נג), דברכה לא הוי הפסק (רשב"א סימן שפ"ב ובכל בו), כמו שנתבאר סימן כ"ח לענין כיסוי דם¹⁰. ואם שני הילדים של אדם אחד, האב אומר: להכניסם בבריתו של אברהם אבינו (נד) (ב"י בשם מרדכי ואבודרהם), וכן אומר: קיים את הילדים (נה) וכו', ויתקן כל צרכי המילה לכל אחד בפני עצמו, כגון הנר שמדליקין, יעשה לכל אחד נר בפני עצמו (נו) (מהרי"ל).

סעיף ו

י' היבא דאפשר, עבדינן למילה בעשרה (נז). וחיבא דלא אפשר, עבדינן בפחות מעשרה (נח).

^{י'}טור בשם ר' צמח גאון וכ"כ בעל העיטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) על המילה – כלומר, את ברכת "על המילה".
(נד) להכניסם בבריתו של אברהם אבינו – "להכניסם" בלשון רבים, ולא "להכניסו".
(נה) קיים את הילדים – בתחינה הנאמרת לאחר ברכת "כורת הברית", ויאמר "ילדים" בלשון רבים.
(נו) יעשה לכל אחד נר בפני עצמו – אחד ממנהגי המילה היה להדליק נר לכבוד המצווה. לכן ידליקו שני נרות, אחד לכל תינוק.
(נז) עבדינן למילה בעשרה – אם אפשר, טוב לכתחילה שהמילה תתבצע בנוכחות ציבור של עשרה גברים, שכן המילה היא אות ברית בין ה' לישראל, והיא עניין השייך ל"כלל".
(נח) עבדינן בפחות מעשרה – ניתן לערוך את המילה גם ללא נוכחות מניין, שכן המניין אינו מעכב את המצווה, ואפשר לברך את כל הברכות.

¹⁰. מובא שם בטור שאדם ששוחט כמה חיות ועופות, ובירך על הכיסוי הראשון, ובירך שוב בטעות על השחיטה, אינו צריך לברך על הכיסוי הנוסף, כי הברכה אינה הפסק.

פעיף ז

כשהאב עצמו מוהל את בנו, הוא מברך: שהחיינו (נט). ואם המוהל הוא אחר, ^{ט"ז}יש אומרים שאין שם ברכת שהחיינו (ס). ^{ט"ח}ולחרמב"ם, לעולם האב מברך שהחיינו על כל מילה ומילה (סא), וכן נהגו בכל מלכות ארץ ישראל וסוריא וסביבותיה ומלכות מצרים (סב). הגה: ובמדינות אלו נוהגין שלא לברך שהחיינו, אפילו כשהאב עצמו מל בנו (סג), אם לא שמל בנו הבכור שחייב לפדותו מברך ^{ט"ט}הגהמ"י בשם ראב"ה (ואגודה), משום שעושה המצוה המוטלת עליו העיקר. ^{ט"ט}טור בשם בעל העיטור ובשם ר"י, וכ"כ הגהות מיימוני שלא נהגו כן, וכן כ' הרוקח. אבל טעמיהם שכתבו, משום צערא דינוקא, דחה הרשב"א בתשובה, שלא אמרו כן אלא לענין שהשמחה במעונו, אבל לענין שהחיינו הוא על שהגיע לו תועלת. וטעם הרוקח שכתב, שעדיין לא יצא הולד מתורת נפל, דחה רבינו ירוחם, דאזלין בתר רובא. וגם הרשב"א דחהו משום דכל שגמרו סימני שערי וצפרניו סומכים על סימנים האלו אפילו למולו בשבת החמורה, כל שכן לענין ברכה. וכתב רבינו ירוחם בשם התוספות, דפדיון הבן לא שכיח, תקנו לברך שהחיינו, אבל מילה דשכיח לא. והרשב"א האריך עוד בזה, וסיים, ומפני שראיתי גדולי הדור שלא נהגו לאמרו אני דוחה כן וכו'. ^{ט"ב}בסוף הל' מילה ובסוף הל' ברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(נט) הוא מברך: שהחיינו – כי כשמזדמנת לאדם מצווה שאינה תדירה, צריך לברך עליה "שהחיינו". ומברך אותה אחר שבירך להכניסו.

(ס) שאין שם ברכת שהחיינו – כי האב עצמו אינו מקיים את המצווה בפועל.

(סא) שהחיינו על כל מילה ומילה – כי מקיים את חובתו לדאוג למילת בנו, לכן צריך לברך.

(סב) ומלכות מצרים – במקומות אלו, מברכים על כל מילה "שהחיינו", כדי להודות לה' על שזיכה אותנו במצווה חשובה זו. ונראה לי שבארץ ישראל נהגו גם האשכנזים לברך שהחיינו על כל מילה.

(סג) אפילו כשהאב עצמו מל בנו – טעמים רבים ניתנו למנהג זה, אם משום צער התינוק, או בשל החשש שהוא נפל (ואולי לבסוף ימות הנימול).

אלא שלכאורה, טעמים אלה אינם מצדיקים הימנעות מברכה זו, כי מברכים

שהחיינו בשעת מילה ואינו מברך בשעת פדיון (סד), אבל כשפטור מהפדיון אינו מברך שהחיינו (סה) (ע"פ מהרי"ל).

סעיף ח

¹¹ אין צריך לכסות עֲרֹת הקטן בשעת הברכה (סו). (אבל יש לנקות הקטן מצואתו קודם שיברך (סז)) (ב"י בשם כל בו והגהת סמ"ק סי' קנ"ח).
¹² טור בשם בעל העיטור, וכ"כ הרא"ש וכל בו בשם הר"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

על המצווה, וגם לא חוששים שהוא נפל (והראיה, שמחללים שבת החמורה לצורך מילה). לכן, בארץ ישראל, נהגו גם האשכנזים לברך.
(סד) ואינו מברך בשעת פדיון – לנוהגים שלא לברך שהחיינו במילה, מילת הבן הבכור נחשבת שונה. שכן על הפדיון מברכים שהחיינו בוודאי, ולכן מקדים ומברך שהחיינו כבר בעת המילה. עם זאת, המפרשים מציינים כי נהגו בכל זאת להמתין עד הפדיון, ורק אז לברך¹¹.
(סה) אינו מברך שהחיינו – בשעת המילה.
(סו) עֲרֹת הקטן בשעת הברכה – יש איסור מן התורה לברך בפני ערווה, כפי שנאמר "וְלֹא יֵרָאֶה בְּךָ עֲרֹת דָּבָר" (דברים כג, טו)¹². עם זאת, ערוות תינוק בן שמונה ימים, ובפרט בעת קיום מצווה, אינה נחשבת לערווה כלל, ולכן אין צורך לכסותה בעת הברכה.
(סז) לנקות הקטן מצואתו קודם שיברך – אסור לברך במקום שיש צואה, כפי שנלמד מהפסוק: "וְהָיָה מִחֲנִיָּה קְדוֹשׁ" (שם). עם זאת, מדובר בחומרה בלבד, שכן מעיקר הדין צואת תינוק קטן אינה נחשבת כצואה¹³.

11. ש"ך ס"ק יז.

12. כמבואר במשנה (תרומות פרק א משנה ד) ובגמרא (ברכות כה, ב) ובשולחן ערוך (אורח חיים מסימן עד, עד סימן עה).

13. כמבואר באורח חיים סימן פא סעיף א.

סעיף ט

י"אבי הבן עומד על המוהל להודיעו שהוא שלוחו (סח).

י"גם זה שם בשמו.

סעיף י

י"נותנין את הערלה בחול ועפר (סט) (וכן רוקקים דם המציצה אל העפר) (מהרי"ל בשם יש מקומות). ואם הוא שבת, צריך שיהיו מוכנים מבעוד יום (ע) (ב"י בפירוש בעל העיטור).
י"שם בשם בני מערב, ובשם רב יהודאי גאון.

סעיף יא

י"נוהגין לעשות כסא אליהו, שנקרא מלאך הברית, וכשמניחו יאמר בפיו שהוא כסא אליהו (עא). הגה: ונוהגין להדר אחר מצוה שם, על פי המדרש שהבטיחו הקב"ה לאליהו שאין עושין ברית מילה עד שיראה בעיניו, וכ"כ הרד"א, והביא לשון פרקי דר"א (סוף פרק כט).

שולחן ערוך כפשוטו

(סח) להודיעו שהוא שלוחו – כי המצווה מוטלת על האב, ולכן הוא ממנה את המוהל כשלוחו שלו, ולא של בית הדין. בית הדין חייב לטפל במילה, רק כאשר אין אב נוכח.

(סט) נותנין את הערלה בחול ועפר – מספר טעמים ניתנו למנהג זה, וביניהם הפסוק: "וְשִׁמְתִּי אֶת זֶרְעֶךָ בְּעֶפְרָה הָאֲרָץ" (בראשית יג, טז), והפסוק "וְשִׁמְתִּי אֶת זֶרְעֶךָ בְּחֹל הַיָּם" (שם לב, יג).

(ע) שיהיו מוכנים מבעוד יום – כדי שלא יהיו מוקצה. במקרה שלא הוכנו מראש, הרי הם מוקצה, ואסור לטלטלם.

(עא) יאמר בפיו שהוא כסא אליהו – במדרש (פרקי דרבי אליעזר פרק כט) מובא שאליהו הנביא הצטער מאוד על חטאי בני ישראל, ופעל בכל כוחו להחזירם בתשובה. הקב"ה הבטיח לו, כי עם ישראל ימשיך להיות נאמן לברית בינו לבין ה', ושיהיה נוכח בכל ברית, כדי לראות בעיניו את נאמנותם. על כן, תיקנו

זו (עב) להיות סנדק לתפוס התינוק למוהלו (עג) (הגהות מיימוני פרק ג' דמילה). ויפה כח הסנדק מכח המוהל להקדימו לקריאת התורה, דכל סנדק הוי כמקטיר קטורת (עד) (מהרי"ל בשם רבינו פרץ), ולכן נוהגין שלא ליתן שני ילדים לבעל ברית אחד, כדאמרינן גבי קטורת: חדשים לקטורת (עה) (שם בשם ר"פ).

שולחן ערוך כפשוטו

חכמים שבמעמד ברית מילה, המוכיחה את היותנו נאמנים בברית ה', ניחו כיסא לאליהו, כדי להראות לו שפועלו לא היה לשווא.

(עב) אחר מצוה זו – שמיד מובאת.

(עג) להיות סנדק לתפוס התינוק למוהלו – כי דוד המלך אמר (תהלים לה, י) "כָּל עֲצָמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה ה' מִי כְמוֹךָ...". המדרש מפרש (שוחר טוב על תהלים שם): "אמר דוד המלך להקב"ה, אני אשבחך בכל אברי... ובברפי אני נעשה סינדיקנוס [סנדק] לילדים הנימולים על ברפי". כלומר, כל אבר מגופו זכה לקיים מצווה. ובברכיו, החזיק תינוק בעת המילה.

(עד) דכל סנדק הוי כמקטיר קטורת – הקטרת הקטורת בבית המקדש היא עבודה קדושה, שמהותה לחבר בין עם ישראל לבין אביהם שבשמים, וכן לחבר בין חלקי העם עצמם¹⁴. באופן דומה, מצות המילה מחברת את כלל ישראל עם אביהם שבשמים. לכן השוו את הסנדק למקטיר הקטורת: כאשר התינוק מוחזק על ברכיו, הוא מקיים מעשה קדוש המחבר בין ישראל לה', וככהן המקטיר קטורת.

(עה) כדאמרינן גבי קטורת: חדשים לקטורת – הקטרת הקטורת בבית המקדש נעשתה מידי יום בידי כהן אחר. באופן דומה, מי שזוכה בכמה בנים, ראוי לכבד כל פעם אדם אחר בתפקיד הסנדק¹⁵. רבים נהגו לכבד תחילה את סב הבן מצד האב, ואחר כך את סב הבן מצד האם. אחרים נהגו לכבד אדם

14. קטורת בארמית היא לשון קשר, כמבואר בזוהר הקדוש (בהעלותך דף קנא עמוד ב): "קִטְרֵת הִיא קֶשֶׁר הַכָּל". (מתורגם). ראה גם שם פרשת פנחס (דף רכד ע"א) "יְשִׁימוּ קִטּוֹרֶה בְּאַפָּהּ, וְלִית דְּבָטִיל מוֹתָנָא בְּעֵלְמָא בְּקִטְרֵת, דְּאִיהוּ קְשׁוּרָא דְּדִינָא בְּרַחֲמִי, עִם רִיחַ נִיחּוּחַ בְּאָף. תְּרַגּוּם דְּקֶשֶׁר – קִטְרִי". תרגום: "יְשִׁימוּ קִטּוֹרֶה בְּאַפָּהּ, וְאִין הַמְבָטִיל מוֹת בְּעוֹלָם כְּמוֹ קִטְרֵת, שֶׁהִיא קְשׁוּר הַדִּין בְּרַחֲמִים עִם רִיחַ נִיחּוּחַ בְּאָף. תְּרַגּוּם שֶׁל קֶשֶׁר – קִטְרִי".

15. ויש שלא חוששים לזה, עיין יחוה דעת חלק ג סימן עז.

ואין לאשה להיות סנדק לתינוק במקום שאפשר באיש, משום דהוי כפריצות (עו). ומכל מקום היא עוזרת לבעלה ומביאה התינוק עד בית הכנסת, ואז לוקח האיש ממנה ונעשה סנדק (עז) (שם בשם מוהר"ם). אבל האיש יכול לעשות הכל בלא אשה (עח) (כן עשה מהרי"ל). נהגו המוהלים להתפלל ביום המילה (עט), שנאמר: רוממות אל בגרונם (פ) וְחָרַב פִּיפִּיּוֹת בִּידָם (פא) (תהילים קמט, ו) (ד"ע).

שולחן ערוך כפשוטו

צדיק לשמש כסנדק. יחד עם זאת, יש להקפיד שלא לגרום עוגמת נפש לאיש ממשפחתם, בשל הבחירה בתפקיד זה¹⁶.

(עו) **משום דהוי כפריצות** – אין מדובר באיסור מן הדין, אלא בחומרה שנועדה לשמור על צניעות. שכן בעת המילה, המבטים כולם פונים כלפי הסנדק.

(עז) **לוקח האיש ממנה ונעשה סנדק** – ויש מכבדים זוג אחר: האישה מביאה את התינוק, ובעלה מביא אותו לסנדק. מנהג זה נקרא "קנואטור", ונפוץ בקרב אשכנזים.

(עח) **האיש יכול לעשות הכל בלא אשה** – כלומר, האב עצמו יכול להגיש את התינוק לסנדק.

(עט) **נהגו המוהלים להתפלל ביום המילה** – כלומר, להיות שליח ציבור. אם כי הש"ך מציין¹⁷, שלא נוהגים כך, ובוודאי שאין לדחות שליח ציבור אַבֵּל בשנת אבלותו לצורך זה.

(פ) **רוממות אל בגרונם** – זו התפילה.

(פא) **וְחָרַב פִּיפִּיּוֹת בִּידָם** – זו המילה.

16. בחירת תלמיד חכם צדיק כסנדק, מבטאת את שאיפת ההורים לחנך את בנם בדרך התורה והמצוות, ומן השמים יעזרו להם. זהו יסוד דברי מי שכתב שבחירת סנדק צדיק תשפיע על צדקותו של הנימול. עם זאת, אין לראות בכך "סגולה" המבטיחה את עתידו הרוחני של הילד, שכן עיקר האמונה היא שאין עוד מלבדו, והקב"ה נתן לאדם בחירה חופשית. הילד יכריע בבגרותו אם ילך בדרך הישר, והאחריות לחינוכו מוטלת בראש ובראשונה על ההורים, כי אין קסם שיהפוך אדם לצדיק, ואין זו דרך המאמינים בה'.

17. ס"ק כג.

סעיף יב

^{כא}נוהגים לעשות סעודה ביום המילה (פב). הגה: ונהגו לקחת מנין לסעודת מילה, ומקרי סעודת מצוה (פג) (פר"א דמילה ובא"ז). וכל מי שאינו אוכל בסעודת מילה, הוי פְּמַנְדָּה לְשִׁמִּים (פד) (תוספות פ' ע"פ). ודוקא שנמצאו שם בני אדם מהוגנים, אבל אם נמצאו בני אדם שאינם מהוגנים, אין צריך לאכול שם (פה) (ג"ז שם). עוד נהגו לעשות סעודה ומשתה בליל שבת לאחר שנולד זכר נכנסים אצל התינוק לטעום שם, והוא גם כן סעודת מצוה (פו) (בת"ה סימן רס"ט ^{כב}הרד"א שם, ע"פ המדרש. ושכן משמע בגמרא, מהא דרב פפא סבר לברוכי שהשמחה במעונו וכו', כתובות דף ח, א ושכן אמר דוד המלך ע"פ אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח דם מילה שהוא זבח לשמונה ימים, וכ"כ רש"י ותוספות ובשם המדרש אברייא דרשב"ג, כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה וכו', שבת דף קל, א).

שולחן ערוך כפשוטו

(פב) לעשות סעודה ביום המילה – והיא נחשבת סעודת מצווה.

(פג) ומקרי סעודת מצוה – מנהג זה נלמד מאברהם אבינו, שעשה "מִשְׁתֶּה גָדוֹל בַּיּוֹם הַגָּמֵל אֶת יִצְחָק" (בראשית כא, ח). חכמים דרשו שהמילה הַגָּמֵל רומזת למילה ביום שמיני. כי האותיות ה"ג הם בגימטריה שמונה (3+5), וביום זה אברהם "מָל", ועשה משתה (ראה תוס' שבת קל, א ד"ה שֵׁשׁ).

(פד) הוי פְּמַנְדָּה לְשִׁמִּים – כי המשתתפים בסעודה זו נחשבים "חבורה של מצווה", ואיש זה בחר שלא להשתתף עמם. יש לציין, כי אם אינו יכול להשתתף בשל עבודתו, או עיסוקו במצווה אחרת, אין בזה עוון¹⁸.

(פה) אין צריך לאכול שם – כי אם החבורה אינה מהוגנת, אין זו חבורה של מצווה, ואין חובה להשתתף.

(פו) והוא גם כן סעודת מצוה – סעודה זו קרויה "שלום זכר", ומלבד

18. מקור דין זה בגמרא פסחים (קג, ב), שם אמרו: שבעה מנודין לשמים, ואלו הן: א. מי שאין לו אשה; ב. מי שיש לו אשה ואין לו בנים; ג. מי שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה; ד. מי שאין לו תפילין בראשו, ותפילין בזרועו; ה. מי שאין לו ציצית בבגדו; ו. או מזוזה בפתחו; ז. והמונע מנעלים מרגליו. ויש אומרים, אף מי שאינו מיסב בחבורה של מצוה. ומסביר הרשב"ם, כגון משתה של ברית מילה. משמעות הדברים היא, שאינו משתתף במצוות כדרך חיים כללית.

מתוס' פרק מרובה).

סעיף יג

(פז) **כיום מילה שחל ביום תענית צבור הכתובים (פח), מתפללים סליחות ואומרים וידוי כדרכם (פט), ואין אומרים והוא רחום ולא נפילת אפים (צ) (אבל אומרים אל ארך אפים (צא)) (ב"י בשם הרשב"א).**
כ"הרשב"א בתשובה (הביאו הב"י) וכן כתב באורח חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

המאכלים, מוסיפים ומדברים שם דברי תורה, וכך נוהגים האשכנזים. הספרדים נוהגים להתאסף בבית התינוק בערב המילה, ועורכים שם סעודה, עם קריאת תיקון.

(פז) **הקדמה לסעיף** – מידי יום, נאמרים תחנונים מיד לאחר תפילת העמידה, ובימי תעניות מוסיפים סליחות. ביום רגיל, אם נערכת ברית מילה בבית הכנסת, אין אומרים תחנון. סעיף זה מתייחס לברית מילה הנערכת ביום תענית.

(פח) **הכתובים** – הכוונה במילת "הכתובים" היא שלא מדובר בתענית פרטית שאדם קיבל על עצמו, אלא בעשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז, תשעה באב, צום גדליה, ותענית אסתר, הכתובים בנ"ך.

(פט) **כדרכם** – כמו שעושים בכל תעניות.

(צ) **ולא נפילת אפים** – נפילת אפים היא ה"תחנון" הנאמר מידי יום, לאחר תפילת העמידה. ביום שיש בו שמחה, כמו יום שנערכת בו ברית מילה, אין אומרים אותו, אפילו אם הוא יום תענית. עם זאת, את הסליחות הייחודיות לתענית עצמה, כן אומרים, למרות קיומה של ברית מילה.

(צא) **אומרים אל ארך אפים** – ביום שני או חמישי, לפני שקוראים בתורה, נוהגים לומר תפילה קצרה בעת פתיחת ההיכל, הדומה לתחנון, ופותחת במילים "אל ארך אפים". תחינה זו נאמרת גם ביום המילה.

נביא כאן בקצרה את סדר הברית, כפי הנהוג:

- א. מביאים את התינוק, ומוסרים אותו לאב.
- ב. המוהל מושיב את התינוק על כיסא, ואומר: "זה הכיסא של אליהו הנביא מלאך הברית".
- ג. האב ממנה את המוהל כשליח.
- ד. הסנדק יושב על הכיסא, ומניחים עליו את התינוק.
- ה. המנהג הוא, שהאב אומר פסוקים, כמובא בסידורים.
- ו. לפי מנהג אשכנז, ולחלק מהספרדים, המוהל מברך על המילה, ואחר שמל, בין המילה לפריעה, האב מברך שתי ברכות: להכניסו ושהחיינו.
- ז. לפי מנהג הספרדים, האב מברך "להכניסו" ו"שהחיינו" לפני המילה, וגם המוהל, לפני שימול, מברך "על המילה".
- ח. אחר הברכות, המוהל מל ופורע ומוצץ.
- ט. אחר ברכות האב ולפני ברכת המוהל, אומר הקהל "כשם שהכנסתו לברית כך תכניסהו לתורה לחופה ולמעשים טובים".
- י. רבים מהספרדים אומרים כאן י"ג מידות של רחמים.
- יא. אחר המילה מברכים על היין "בורא פרי הגפן", ויש לוקחים הדס ומברכים עליו. אז מברכים את ברכת "אשר קידש ידיד מבטן", ומברכים את התינוק וקוראים לו שם.
- יב. יש שותים מן היין בסוף כל הברכות, ויש שותים אותו מיד לאחר ברכת "אשר קידש".
- יג. ויושבים לסעודת מצוה.

סימן רס"ו

איזה מילה דוחה שבת ויום טוב, ובו י"ד סעיפים.

מצוות ברית המילה כרוכה במלאכת חובל, שהיא מלאכה האסורה השבת. עם זאת חובת המילה ביום השמיני דוחה שבת, כפי שגזרה התורה "וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בְּשֹׁר עֲרֻלָּתוֹ" (ויקרא יב, ג). התורה לא ציינה שהלכה זו חלה רק בימי חול; אף על פי שהאל-ל אסר מלאכות בשבת, הוא ציווה למול ביום השמיני גם בשבת. אמנם היתר זה חל רק אם המילה נעשית ביום השמיני; אם נדחתה המילה או שיש ספק במועד הלידה, המילה אינה דוחה שבת. בסימן זה נביא גם סיבות נוספות לאיסור מילה בשבת.

לצורך הבנת הסימן, נקדים כמה מושגים חיוניים:

א. עשה דוחה לא תעשה – כלל זה קובע כי כאשר קיימת מצווה שבקיום פעולתה עוברים על איסור, דוחה המצווה את האיסור. כלל זה נצרך להבנת סעיף א¹.

ב. בין השמשות – זהו הזמן שבין שקיעת החמה לתחילת הלילה, ונחשב ספק מן היום, ספק מן הלילה.

ג. מכשירי מצווה – אלו דברים הנצרכים לקיום המצווה, אך אינם חלק ממהותה, כגון הבאת הסכין מרשות לרשות לצורך המצווה.

ד. בן מגויה נשואה ליהודי – נחשב גוי.

1. לכלל זה הוצבו כמה מגבלות חשובות: (א) אין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת (כגון שבת או איסורי עריות); (ב) אין עשה דוחה לא תעשה ועשה (כאשר נלווית מצוות עשה לאיסור, העשה אינו דוחה); (ג) עשה דוחה לא תעשה רק אם העשייה והאיסור מתרחשים באותו רגע.

סעיף א

(א) ^אמילה, בין בזמנה (ב) בין שלא בזמנה (ג), דוחה צרעת (ד) ; שאם יש בְּהֶרֶת בעור הערלה, אף על פי שיש בקציצת הבהרת 'לא תעשה', חותכה עם הערלה (ה). ^באבל אם לאחר שנימול גדל בשר במילתו עד שאינו נראה מהול וצריך לחותכו (ו), אם יש בהרת באותו הבשר אסור לחתכו, כיון שאין צריך למולו פעם ^אברייתא שבת דף קלב, ב. ^בטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הקדמה לסעיף** – התורה מצווה בפרשת כי תצא (דברים כד, ח) "הַשְׁמֵר בְּנִגְעַ הַצֶּרֶעַת". זהו איסור מן התורה להסיר נגע צרעת. מי שחלה בנגע צרעת צריך להראותו לכהן, ואם זו צרעת הלכתית, אסור להסיר אותה. יש להמתין שהיא תתרפא, ואז יש לבצע את כל הטקסים המבוארים בפרשיות "תזריע" ו-"מצורע".

סעיף זה דן במקרה שיש לתינוק צרעת במקום המילה: מצד אחד, יש חיוב למול את התינוק בזמנו; ומצד שני עומד האיסור מן התורה להסיר נגע צרעת. הסעיף עוסק בהכרעת התורה במקרה זה.

(ב) **בזמנה** – ביום השמיני.

(ג) **שלא בזמנה** – כגון שנדחית עקב מחלה.

(ד) **דוחה צרעת** – לא ממתנינים שהצרעת תתרפא, אלא מלים את התינוק מיד כשהגיע זמנו למול.

(ה) **חותכה עם הערלה** – יסוד הלכה זו הוא שמצוות עשה דוחה איסור לא תעשה, כאשר קיום המצווה כרוך בהכרח בעשיית האיסור, כגון במילה שיש בה קציצת בהרת. אולם אין היתר לעבור עבירה תחילה כדי שלאחר מכן תקיים מצווה, וכפי שיתבאר עוד להלן, בסימן זה.

(ו) **וצריך לחותכו** – מדובר במקרה בו גדל בשר במקום המילה, עד שהתינוק נראה לא מהול. אף שהוא באמת מהול, יש חיוב מדרבנן לחתוך בשר זה, כדי שלא יראה כערל.

אחרת אלא מדרבנן (ז).

סעיף ב

מילה דוחה יום טוב ושבת, בזמנה (ח). ^א אבל שלא בזמנה, אינה דוחה (ט). ואפילו בזמנה, אינה דוחה אלא המילה עצמה ^ה ופריעה ומציצה, ואפילו פירש, חוזר על ציצין המעכבין ^ד דהיינו אם נשאר מהעור עור החופה רוב גובהה של עמרה אפילו במקום אחד (י). ועל שאינם מעכבים, אם לא פירש, חוזר (יא), ואם פירש (יב), אינו

^ג שם ע"א, ויליף לה רבי יוחנן מקרא ותניא בברייתא כוותיה. ^א משנה שם דף קלז, ב. ^ה משנה שם דף קלג, א. ^ב בברייתא שם ע"ב, וכפי' רש"י שם, וכן כתב הטור בשם אביו הרא"ש. ^ד ציינתיו לעיל בסימן רסד סעיף ה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) מדרבנן – ומצוה מדרבנן אינה דוחה איסור תורה. לכן, במקרה זה, יש להמתין עד שהתינוק יתרפא מצרעתו, ורק לאחר מכן יחתכו את הבשר, כדי לבצע את התיקון הנדרש.

(ח) בזמנה – כתוב בתורה "וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יְמוֹל בְּשׁוֹר עֶרְלָתוֹ" (ויקרא יב, ג). מכאן למדנו שחוב המילה ביום השמיני הוא חיוב גמור, עד שהוא דוחה אפילו שבת.

(ט) שלא בזמנה אינה דוחה – שהרי לא ניתנה דחייה אלא למילה ביום השמיני, אבל מילה שלא בזמנה, אינה דוחה את השבת או החג.

(י) אפילו במקום אחד – כי כל זמן שלא נעשתה פריעה, או שנשארו "ציצין מעכבין" (שיירי עור שמונעים את המילה), התינוק נחשב עדיין ערל, ומותר לחזור ולמולו בשבת.

(יא) חוזר – כלומר, כאשר התורה התירה למול בשבת, היא התירה לעשות את המילה בצורה מיטבית. לכן, כל עוד מעשה המילה מתבצע ברצף, מותר להשלים אותו באופן הטוב ביותר.

(יב) ואם פירש – כלומר, סבור היה המוהל שסיים את המילה והסיר את ידיו מהנימול, ואז הבחינו ב"ציצין שאינם מעכבים" (שיירי עור שאינם פוסלים את המילה). במקרה זה, אסור לחלל שבת עבורם, מכיוון שהתינוק כבר נחשב

חוזר. ^יונותנין עליה אֶסְפְּלָגִית (יג). הגה: ומותר לטלטל האיזמל לאחר המילה להצניעו בחצר המעורב, אף על גב דאינו צריך לו עוד באותו שבת, דהא לא הוקצה בין השמשות מאחר דהיה צריך לו באותו שבת (יד), כן נראה לי. (היתר לטלטל כתוב בתא"ו נתיב א', והטעם הוא דברי המחבר ודלא כמהרי"ל). אבל מכשיריה אינם דוחים, ^טכיון שהיה אפשר לעשותה מבעוד יום (טו). ולפיכך אין עושין סכין לימול בו, ואין מביאין אותו ממקום למקום, ואפילו להוציאו מהבית (ולחביאו) דרך גגין וחצרות ומבואות שלא עירבו (טז). אבל אם שכח הסכין בגג וחצר, מותר ^ישם במשנה. ^טמשנה שם דף קל, א וכו"ע. 'ממימרא דרבי אבא בר רבי אחא וכו', וכדמפרש לה רב אשי שם ע"ב, וכו"ש במשנה עירובין דף פט, א דאיפסקא הלכתא כוותיה שם דף צא, א.

שולחן ערוך כפשוטו

מהול מבחינה הלכתית.

(יג) ונותנין עליה אֶסְפְּלָגִית – גם בשבת מניחים על הפצע "אֶסְפְּלָגִית", שהיא תחבושת המרוחה במשחות שונות, ומשמשת לריפוי הפצע.

(יד) דהיה צריך לו באותו שבת – סכין המילה דינו בדרך כלל כ"מוקצה מחמת חסרון כיס", לפי שהוא כלי המיוחד למלאכה האסורה (מלאכת חובל) ובעליו מקפיד עליו שלא להשתמש בו לשום דבר אחר, שמא ייפגם. לכן, אסור לטלטלו. אולם בשבת בה מלים, הואיל והמילה מותרת, אין הסכין נחשב מוקצה, ומותר להצניעו, דהיינו לטלטלו למקום שמור לצורך המצווה. אבל לטולו אחר שהצניעו אותו – אסור.²

(טו) שהיה אפשר לעשותה מבעוד יום – מכשירי מילה אלו ההכנות הנצרכות למילה, כגון הבאת סכין וחידודו. פעולות אלה אינן דוחות שבת, כיוון שניתן היה לעשותן מערב שבת. בניגוד לעצם המילה, שדוחה שבת.

(טז) וחצרות ומבואות שלא עירבו – אלו מקומות שאסור לטלטל בהם מדרבנן. במקרה כזה, ממתנינים למחר כדי לבצע את המילה.

2. ראה ט"ז ס"א, וש"ך בנקודות הכסף.

להביאו מזה לזה (יז),^א אפילו עירבו חצירות עם הבתים (יח).

^א שמואל ורבי יוחנן שם וצינתינו גם כן באורח חיים ריש סימן שעב.

סעיף ג

^ב אין שוחקין סמנים (יט) ולא מחמין לו חמין (כ) ואין עושין לה אספלנית (כא) ולא טורפין לה יין ושמן (כב). אם לא שחק בפון^ג ימשנה שבת דף קלג, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) מותר להביאו מזה לזה – אם שכח את הסכין בחצר או בגג, מותר להעבירו משם לחצר אחרת, הואיל וכבר נכח בחצר בכניסת השבת. ולא נאסר אלא חפץ מוקצה ששבת בתוך הבית, שאין מוציאים אותו לחצרות אחרות.

(יח) אפילו עירבו חצירות עם הבתים – במצב זה, מותר להוציא חפץ מן הבית אל החצר, אך אסור להעביר חפץ זה לחצר אחרת. ואף שהיה ניתן לאסור כלי ששבת בחצר פן יתירו להביא גם סכין שהוצא מן הבית לחצר בשבת – מכל מקום פוסק השולחן ערוך שאין הלכה כדעה זו³.

(יט) אין שוחקין סמנים – הכנת הסמנים (תרופה לתינוק לאחר המילה) נחשבת מלאכת טוחן, ולכן אסורה בשבת, שכן ניתן להכין מראש.

(כ) ולא מחמין לו חמין – אסור לחמם מים בשבת לרחיצת התינוק, לפני המילה ובין אחריה. בזמן הגמרא, רחיצה במים חמים נחשבה חיונית למניעת סכנה. כיוון שניתן היה לחממם בערב שבת ולהשאירם חמים על האש, כנהוג במאכלים, לכן הדבר אסור בשבת.

(כא) ואין עושין לה אספלנית – הכנת התחבושת למילה ("אספלנית") בשבת אסורה, משום שבמריחת המשחה על גבי התחבושת, יש משום מלאכת ממרח, וניתן היה להכינה מראש.

(כב) ולא טורפין לה יין ושמן – ערבוב חזק של יין ושמן, שבזמנם שימשו לרפואת התינוק, אסור בשבת מדרבנן, כי ניתן להכיןם בערב שבת.

3. כמבואר באורח חיים סימן שעב סעיף א.

מערב שבת (כג), לועם בשיניו. אם לא טרף יין ושמן מערב שבת, נותן זה לעצמו וזה לעצמו (כד). ואין עושין לה חלוק (כה), אבל כורך עליה סמרטוט (כו), ואם לא התקין מערב שבת (כז), כורך על אצבעו ומביא דרך מלבוש, אפילו מחצר אחרת שלא עירבה (כח).

סעיף ד

י"מלו את הקטן בשבת, ואחר כך נתפזרו הסימנים, עושין לו "הרי"ף שם, וכ"כ הרמב"ם בפ"ג מהל' מילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) **אם לא שחק פמון מערב שבת** – אם שכחו לשחוק את הסממנים הנצרכים לפני שבת, מותר ללעוס אותם בפה. ומכיוון שזו פעולה בשינוי גדול, היא מותרת, ולא דוחים את המילה.

(כד) **נותן זה לעצמו וזה לעצמו** – אם לא ערבבו יין ושמן מערב שבת, ניתן לתת כל אחד מהם בנפרד, והם יתערבו מעט באופן טבעי, לרפואת התינוק. אבל חימום מים אסור, ויש לדחות את המילה, כי אין דרך לחמם מים בהיתר. (כה) **ואין עושין לה חלוק** – החלוק הוא סוג של בגד שמניחים על איבר התינוק, מעל האספלגית. הכנתו בשבת אסורה, אף שזהו צורך רפואי, כיוון שניתן היה להכינו בערב שבת.

(כו) **כורך עליה סמרטוט** – מותר להשתמש בסמרטוט מוכן שיש בבית, כי הוא אינו דורש הכנה בשבת.

(כז) **ואם לא התקין מערב שבת** – לא הובא הסמרטוט בערב שבת אל מקום המילה, וצריך להביאו מביתו בשבת, מה יעשה?

(כח) **אפילו מחצר אחרת שלא עירבה** – מאחר והסמרטוט מובא דרך מלבוש, אין בכך איסור של העברה מרשות לרשות, ולכן מותר להביאו גם מחצר אחרת שלא עירבה.

בשבת (כט), מפני שסכנה היא לו (ל). (ודין רחיצת תינוק קודם מילה או לאחריה, עיין בטור א"ח סימן של"א (לא)).

סעיף ה

י"שכחו ולא הביאו סכין מערב שבת, אומר לעובד כוכבים להביא סכין בשבת, ובלבד שלא יביא אותו דרך רשות הרבים (לב). כללו של דבר: כל דבר שעשייתו בשבת אסורה עליו משום שבות, מותר לנו לומר לעובד גילולים לעשות אותה כדי לעשות מצוה בזמנה (לג). ודבר שעשייתו בשבת אסורה עלינו משום מלאכה, י"לשון הרמב"ם שם דין ט, מהא דא"ל רבה לאביי ולא שני לך וכו' [עירובין סח, א] וכפי' הרי"ף בסוף פרק רבי אליעזר דמילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כט) עושין לו בשבת – הכינו את הסממנים כדון, אך לאחר המילה הם נאבדו. מותר לשחוק אותם בשבת כרגיל, אף שיש בכך איסור תורה, כיוון שהכנה איטית עלולה לגרום סכנה לוולד.

(ל) שסכנה היא לו – אף שבאופן רגיל היה צריך להכין את הסממנים מערב שבת או לשחוק בשינוי (בפה), אחר המילה אין להתמהמה, ומותר לשחוק כרגיל, כיוון שיש כאן פיקוח נפש.

(לא) עיין בטור א"ח סימן של"א – סעיף ט, שם מציין המחבר כי רק בזמן הגמרא הייתה הרחיצה הכרחית למניעת סכנה. אולם בזמן המחבר חדלו מנוהג זה, ולא נהגו לרחוץ את הקטן, לא לפני המילה ולא אחריה. הרמ"א הוסיף שם, שאם לאחר המילה עולה הצורך ברחיצה, ודאי מותר לחלל שבת להצלת התינוק, בשל הסכנה.

(לב) דרך רשות הרבים – מותר לבקש מגוי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן, בשביל קיום מצווה.

(לג) כדי לעשות מצוה בזמנה – היתר זה תקף גם במקרה שהעיכוב לא מבטל את המצווה לחלוטין, אלא רק דוחה אותה.

אסור לנו לומר לעו"ג לעשותה בשבת (לד).

סעיף ו

^{טו}כל המכשירים שאין דוחין שבת, גם יום טוב אין דוחין (לה), חוץ מזה ששוחטין לה פמון ביום טוב הואיל וראויים לקדשה (לו), וכן טורפין לה יין ושמן (לז).

^{טו}ברייתא שם דף קלד, א.

סעיף ז

^{טז}אדם שלא מל מעולם לא ימול בשבת, שמא יקלקל (לח) ונמצא ^{טז}תרומת הדשן [חלק א] סימן רסה, ודהכי משמע לשון המרדכי ר"פ כסוי הדם.

שולחן ערוך כפשוטו

(לד) לעשותה בשבת – אסור לומר לגוי לעשות מלאכה האסורה מן התורה, אפילו לצורך מצווה. עם זאת, יש דעות מקילות בנושא זה, כמובא ברמ"א (או"ח סימן רעו סעיף ב).

(לה) גם יום טוב אין דוחין – התורה הקילה ביום טוב רק בכל הנוגע למלאכות הקשורות בהכנת אוכל ("אוכל נפש"). בכל שאר הדינים אין הבדל בין יום טוב לשבת, והאיסורים חלים באותה מידה.

(לו) הואיל וראויים לקדשה – שחיקת כמון מותרת ביום טוב לצורך רפואת התינוק כיוון שהכמון יכול לשמש גם כתבלין למאכל, ולכן הוא נחשב "אוכל נפש".

(לז) טורפין לה יין ושמן – מותר לבצע מלאכות ביום טוב לצורך הכנת אוכל. לכן, אף על פי שהיין והשמן נועדו לרפואת התינוק, מכיוון שהם יכולים לשמש גם כמאכל, אין איסור לערבבם.

(לח) שמא יקלקל – מטרת הדין היא למנוע מצב שהמוהל לא יבצע את המילה כראוי, והתינוק יישאר ערל, ובכך יחלל את השבת לחינם.

מחלל שבת (לט). ואם כבר מל פעם אחת, מותר (מ), ואפילו אם הוא אביו (מא) (תה"ד סי' רס"ה ודלא כה"ר אליעזר שבטור).

סעיף ה

(מב) "מי שנולד בין השמשות, שהוא ספק יום ספק לילה, מונין מן הלילה ונימול לתשיעי, שהוא ספק שמיני (מג). ואם נולד ערב שבת בין השמשות, אינו דוחה את השבת (מד), שאין דוחין את "משנה שם דף קלז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(לט) ונמצא מחלל שבת – במלאכת חובל.

(מ) מותר – כי הוכח כבר שהוא יודע למול כראוי, ואין חשש שיקלקל את המילה.

(מא) ואפילו אם הוא אביו – יש הסוברים שאב לא ימול את בנו בשבת, בטענה שהוא מכוון לתקן את בנו ולא רק לקיום המצווה, ו"תיקון" נחשב מלאכה אסורה. עם זאת, אין הלכה כדעה זו: התורה מחייבת למול בשבת, ובכך לתקן את הוולד (להפוך אותו לנימול), ואם האב הוא גם מוהל, המצווה שייכת לו והוא קודם לכל אדם.

(מב) הקדמה לסעיף – הכלל המנחה הוא שמילה דוחה שבת רק כאשר היא מתבצעת ביום השמיני הוודאי. במקרה שיש ספק אם היום הוא יום שמיני, ממתינים ליום המחרת כדי לוודא שלא מלים לפני הזמן. על כן, מילה אינה דוחה שבת מלבד ביום שמיני וודאי.

(מג) שהוא ספק שמיני – אין למול ביום שהוא ספק שביעי או ספק שמיני, מפני שטרם הגיע זמנו בוודאות.

(מד) אינו דוחה את השבת – לדוגמא, אם התינוק נולד ביום שישי בין השמשות, יש ספק אם נולד ביום שישי או בשבת. אם נולד ביום שישי, הרי שיום שישי הבא הוא יום שמיני; יום שבת שאחריו הוא התשיעי, ומילה בו אינה דוחה שבת. אם נולד בשבת, יום שישי הבא יהיה לפני זמנו, וברור שאין למולו. גם בשבת אין למולו, כי שבת אינה יום שמיני בוודאי (שמא נולד בשישי). כדי להימנע מספק, מלים אותו רק ביום ראשון.

השבת מספק. וכן אינו דוחה יום טוב מספק, ואפילו יום טוב שני של גלויות (מה) (טור ר"ס זה בשם תשובת רא"ש והיא בכלל כ"ו). ^{נ"ו} ואפילו לא הוציא אלא ראשו בין השמשות, אף על פי שיצא כולו בשבת, אינו נימול בשבת (מו).

^{נ"ח} מעובדא דההוא גברא, וציינתיו לעיל בסי' רס"ב סעיף ד' וע"ש.

סעיף ט

בשיעור בין השמשות אפליגי תנאי (מז) ואמוראי (מח) בסוף פרק

שולחן ערוך כפשוטו

(מה) ואפילו יום טוב שני של גלויות – אף על פי שיום טוב שני של גלויות הוא מדרבנן בלבד, וחיוב המילה הוא מן התורה, במקרה של ספק המילה אינה דוחה אותו, וימולו למחרת. חכמים תיקנו שיום טוב שני של גלויות יהיה שווה במעמדו ליום טוב ראשון, כדי שלא יבואו לזלזל בו.

(מו) אינו נימול בשבת – התינוק נחשב כ"נולד" מרגע שיצא ראשו מבטן אימו. לכן, אם ראשו יצא בין השמשות, מדובר בספק, גם אם יתר גופו יצא בשבת. במקרה כזה, אין המילה דוחה שבת.

(מז) אפליגי תנאי – הגמרא במסכת שבת (לד, ב) דנה בשיעור הזמן של "בין השמשות", המוגדר כזמן שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים. בעניין זה נחלקו התנאים: רבי יהודה סובר שזמן בין השמשות הוא פרק זמן משמעותי, ולכן כל הזמן שבין שקיעת החמה עד תחילת הלילה נחשב לספק יום ספק לילה. רבי יוסי סובר שזמן בין השמשות הוא כהרף עין לפני הלילה, והזמן שמשיקיעת החמה ועד לרגע זה נחשב עדיין ליום.

מכיוון שההלכה לא הוכרעה בין רבי יהודה לרבי יוסי, עלינו לנהוג לחומרא בכל פרק הזמן של "בין השמשות" כדין ספק, ולכן תינוק שנולד בטווח זמן זה אינו נימול בשבת.

(מח) ואמוראי – כמו כן, נחלקו האמוראים רבה ורב יוסף בשיטת רבי יהודה, לגבי משך הזמן של בין השמשות: רב יוסף סבר שזמן בין השמשות הוא

^טבמה מדליקין, וכתב בעל העיטור: ^כמספקא לן הלכה כדברי מי הלכך אי אית' ליד ינוקא ^{כא}משתשקע החמה ספק הוא, עד דשלים ^{טד}ף לד, ב. ^ככרבי יוחנן שם דף לה, א. ^{כא}כרבי יהודה שם בברייתא.

שולחן ערוך כפשוטו

כמשך הליכת חצי מיל (כחצי קילומטר), ואילו רבה סבר שהוא כמשך הליכת שלושה רבעי מיל (כ-750 מטר). מכיוון שלא נפסקה הלכה כאחד מהשניים, מחמירים ומחשיבים את משך זמן הספק כרבה: כשלושה רבעי מיל. למעשה, נחלקו המפרשים כמה זמן נמשכת הליכת מיל: יש אומרים 24 דקות שלנו, יש 22.5 דקות, ויש 18 דקות. אנו מחמירים, ולכן שיעור שלושת רבעי מיל הוא 18 דקות. לפיכך, תינוק הנולד בטווח שבין שקיעת החמה ועד כ-20 דקות לאחריה, נחשב כנולד בזמן ספק.⁴ נקטנו שזמן הספק הוא 20 דקות כהערכה כללית משום שאי אפשר לדייק בצורה מוחלטת בחישובים, ולכן נוהגים להוסיף 'תוספת ביטחון'. בנוסף, ישנה מחלוקת אם לחשב את זמני היום לפי שעות זמניות (המשתנות לפי אורך היום והלילה) או לפי שעות שוות (שנשארות קבועות). שיעור עשרים הדקות משתנה לפי עונות השנה: בקיץ - שהיום ארוך - מחשבים אותן על פי שעות זמניות; ובחורף, שהיום קצר, נוהגים לחשב אותן לפי שעות שוות.

4. זו הדעה שהתקבלה להלכה למעשה. אמנם יש לציין שישנה דעה נוספת, והיא דעת רבנו תם ולפיו, זמן השקיעה שאנו מחשבים אינו שקיעה אמיתית, ו"בין השמשות" מתחיל רק זמן רב לאחר מכן. אמנם, בדיני מילה לא חוששים לדעתו, וההלכה נפסקה כפי שהוזכר לעיל.

עוד חשוב לדעת, שכל החישובים מתייחסים לאופק באיזור ארץ ישראל. בארצות צפוניות יותר, כדוגמת מדינות צפון אירופה, זמן בין השמשות ארוך יותר משמעותית, ויש לקבוע את זמני הספק בהתאם לחישובים המקומיים.

בין השמשות ^{כב}דרבי יוסי (מט), ונימול לעשרה (נ). ואי איתיליד במוצאי שבת משתשקע החמה, עבדינן לחומרא ^{כב}כדרבה (נא) (ועיין לעיל סימן רס"ב סעיף ה' ו' (נב)).

^{כב}דס"ל דבין השמשות כהרף עין פירוש דמספקא ליה בההוא כהרף עין, כמ"ש התוס' שם וקודם לזה יום הוא. ^{כב}שם משמיה דרב יהודה אמר שמואל ג' תלתי מילין.

שולחן ערוך כפשוטו

(מט) עד דשלים בין השמשות דרבי יוסי – ולמעשה, כאמור, כל עוד לא חלפו 18 דקות מהשקיעה הנראית, יתכן שהיום הוא עדיין יום שישי⁵.

(נ) ונימול לעשרה – כלומר, אם התינוק נולד ביום שישי בבין השמשות, אין למולו ביום שישי (שמא זה היום השביעי ללידתו), וגם לא בשבת (שמא זה היום התשיעי). ממתינים ליום ראשון, שהוא ספק יום תשיעי ללידתו, ספק יום עשירי.

(נא) עבדינן לחומרא כדרבה – שמיד עם השקיעה מתחיל זמן בין השמשות (שנמשך 3/4 מיל), והוא נחשב ספק נולד ביום ראשון.

(נב) לעיל סימן רס"ב סעיף ה' ו' – שם דנים בשאלה האם ניתן לסמוך על הערכת המטפלים בתינוק, כאשר הם מציינים כיצד נראו הכוכבים בשמים – קטנים או בינוניים – ועל פי הערכתם לקבוע אם נולד לפני בין השמשות, בבין השמשות, או לאחר בין השמשות.

5. כך פסק היביע אומר בחלק ז (אורח חיים סימן מא אות ה).

סעיף י

(נג) ^{כ"ד}קטן שנולד כשהוא מהול (נד) ^{כ"ה}זומי שיש לו שתי ערלות (נה) ^{כ"ו}ואנדרוגינים (נו) ^{כ"ז}ויוצא דופן (נז) ^{כ"ח}ויליד בית (נח) שלא טבלה אמו עד שילדה (נט), אף על פי שנימולים לשמונה אינם דוחים את ^{כ"ט}ברייטא שם בשבת דף קלה, א. ^{כ"ש}שם ע"ב, פלוגתא דאמוראי ולא אפסקא הלכתא כמאן ולחומרא. ^{כ"ט}טור בשם הרמב"ם בפ"א מהלכות מילה וכתבנן שם בברייטא, ולדעת הב"י גם הרי"ף ס"ל דאינו דוחה שבת, דספוקי מספקא ליה כמ"ש הרי"ף שם. ^{כ"ג}גם זו שם בפלוגתא דאמוראי ולא איפסקא הלכה כמאן ולחומרא. ^{כ"ה}הרא"ש שם בפסקיו.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) הקדמה לסעיף – בסעיף זה מונה רשימת תינוקות שאין מלים אותם ביום שמיני שחל בשבת, כל אחד מסיבתו הוא.

(נד) שנולד כשהוא מהול – וכפי שלמדנו, צריך להוציא מאיברו טיפת דם, והיא הקרויה "הטפת דם ברית". חיוב זה הוא מדרבנן, ואינו דוחה שבת.

(נה) שיש לו שתי ערלות – שנולד עם שני איברים, או שיש לו שתי עורלות (שכבות עור) זו על גב זו, ויש ספק איזו עורלה יש להסיר. כדי לצאת מהספק, מסירים לחומרה את שתיהן. מכיוון שמדובר בספק, לא מחללים שבת, אלא ממתנינים ליום המחרת.

(נו) ואנדרוגינים – מי שיש בגופו סימנים של זכר ונקבה, ספק אם חייב במילה. מכיוון שספקות אינם דוחים שבת, כאמור, אין מלים אותו ביום השבת.

(נז) ויוצא דופן – תינוק שנולד בניתוח קיסרי. הוא אינו נימול בשבת, כי מהכתוב בתורה "אִשָּׁה כִּי תִזְרֹעַ וַיִּלְדָּה זָכָר... וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בְּשֹׁר עֶרְלָתוֹ" (ויקרא יב, ב-ג) לומדים, שהמצווה למולו בשמיני, אף כשחל בשבת, חלה רק על תינוק שנולד בלידה רגילה.

(נח) ויליד בית – בן של שפחה כנענית.

(נט) שלא טבלה אמו עד שילדה – אמו אמנם מוגדרת כשפחה כנענית, אולם כל עוד לא טבלה לשם עבדות קודם הלידה, יש מחלוקת אם הוולד נחשב כמי

השבת (טומטום (ס) שנקרע ונמצא זכר ^טמלין אותו בשבת (סא) (כ"כ הרמב"ם והרא"ש), ^זויש אוסרין (סב)) (ב"י בשם הרי"ף, וכ"כ רבינו ירוחם).

^טדלא כרב שזבי, דאיתותב בקושיא, ב"ב דף קכו, ב והא דהרמב"ם לא בפירוש פסק כן אלא מדלא הזכיר בהלכות מילה נראה להב"י כן. ^זשם וכרב שזבי.

סעיף יא

(סג) ^אמי שנולד בחדש השביעי, מלין אותו בשבת אפילו אם לא ^אברייטא שבת דף קלה, א וכדמוקי לה ביבמות דף פ, א.

שולחן ערוך כפשוטו

שמילתו ביום השמיני היא "בזמנה" שדוחה שבת. כיוון שספק הוא אם מילתו ביום השמיני דוחה שבת, כי אמו לא הייתה לגמרי שפחה, על כן הוא נימול רק ביום חול.

(ס) טומטום – תינוק שנולד כשאיבד המין שלו מכוסה בעור, ולכן קיים ספק אם הוא זכר או נקבה.

(סא) מלין אותו בשבת – אם נקרע העור ונתגלה שהוא זכר, מלים אותו אף בשבת, שהרי לא היה כאן אלא העלם מציאות, ולא ספק ממשי בעצם הדין.

(סב) ויש אוסרין – לדעתם, חייבה תורה מילה בשמיני רק בתינוק שניכר בו מתחילה שהוא זכר ודאי, כמשמעות לשון הפסוק "אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיעַ וְיָלְדָה זָכָר... וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל בְּשֵׁר עֶרְלָתוֹ" (ויקרא יב, ג-ה), משמע, דווקא אם ידוע בוודאות בשעת הלידה שהוא זכר, חלה עליו מצוות מילה בשמיני. ולמעשה, נראה שיש לחוש לדעה זו.⁶

(סג) הקדמה לסעיף – כדי להבין את הסעיף, יש להכיר את התפיסה הרפואית שרווחה בזמנם: בדרך כלל, תינוק נולד לאחר תשעה חודשי הריון, אך היו גם מקרים שבהם נולדו עוברים בחודש השביעי. כדי להסביר כיצד הוקדמה לידתם, נהגו לומר שתינוק שנולד בחודש השביעי, השלים את התפתחותו

6. ואף על פי שבכללי הפסיקה יש כלל ולפיו, כשמובאות שתי דעות, הראשונה "סתם", והשנייה בלשון "יש אומרים", הלכה כדעה ראשונה. ובנידון שלנו, כך אכן הכריע ערוך השולחן (לעיל סימן רס"ב סעיף יג). בכל זאת, נראה שהרמ"א הביא את הדעה החולקת כדי להחמיר ולחוש לה, בשל חומרת השבת.

גָּמְרוּ שְׁעָרוֹ וְצַפְרָנָיו (סד). אבל מי שנולד בחדש השמיני, אין מלין אותו בשבת (סה) אלא אם כן גמרו שערו וצפרניו (סו). ^{לב}והוא ^{לב}בי"י לדעת הרי"ף והרא"ש והרמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

במהירות, ונחשב ל"מושלם" באותה מידה כמו תינוק שנולד לאחר תשעה חודשים.

אולם, כאשר נולד התינוק בחודש השמיני, הסתפקו אם התפתחותו הושלמה אם לאו. לצורך הכרעת ספק זה בדקו את מראהו החיצוני: אם נראה כתינוק שלם, הניחו שהיה יכול להיוולד גם לאחר שבעה חודשים, אך שהה עוד ברחם. לעומת זאת, אם נראה כעובר שטרם השלים את התפתחותו, סברו שסיכוייו לשרוד קלושים, ולכן לא נחשב לתינוק בר קיימא.

הבנה זו נובעת, כנראה, בסכנה הקשורה בלידה בחודש השמיני, גם בימינו. בשל הליך בשלות הריאות, המתרחש בשלב זה של ההיריון.

כיום השתנתה לחלוטין התפיסה הרפואית, ומקובל שאין מציאות כזאת שהעובר משלים את התפתחותו כבר לאחר שבעה חודשים. כל תינוק הנולד טרם זמנו נחשב לפג, ועדיין לא השלים את התפתחותו. לכן, אף שהסעיף להלן יוסבר לפי התפיסה שרווחה בזמנם, בפועל יש להתייחס למצבו הרפואי האמיתי של התינוק, כפי שמקובל כיום.

(סד) לא גָּמְרוּ שְׁעָרוֹ וְצַפְרָנָיו – בזמנם, תינוק שנולד בחודש השביעי נחשב לוולד בר קיימא, ולכן מלים אותו בשבת, אף שלא גמרו שערו וציפורניו. כיום, תינוקות שנולדים טרם זמנם נחשבים לפגים, והם מצויים בסכנה. לכן למעשה, אין מחללים עליהם שבת במילתם. רק אחר שיחלימו, מונים שמונה ימים ואז מלים אותם.

(סה) אין מלין אותו בשבת – תינוק שנולד בחודש השמיני נחשב כמת, כי אין לו סיכוי לחיות, ואין לחלל שבת עבור מילתו.

(סו) אלא אם כן גמרו שערו וצפרניו – מראהו הבשל מוכיח שהיה צריך להיוולד בחודש השביעי, אך נשתהה עוד ברחם. במצב כזה, מותר למולו בשבת.

הדין לספק בן שבעה ספק בן שמונה (סז), שאין מלין אותו בשבת (סח) אלא אם כן גמרו שער וצפרניו (סט). הגה: ויש אומרים דמהלינן ליה (ע) הואיל וספק בן שבעה הוא (עא), אלא דאין מחללין עליו השבת בשאר דברים (עב) (סמ"ג וכן משמע מהרי"ף והרא"ש וטור), וכן נראה לי עיקר (עג).

שולחן ערוך כפשוטו

(סז) **לספק בן שבעה ספק בן שמונה** – כאשר אין וודאות לגבי גיל היילוד, נחשב התינוק כספק.

(סח) **שאין מלין אותו בשבת** – מכיוון שמדובר בספק, אין מחללים שבת.

(סט) **אלא אם כן גמרו שער וצפרניו** – אם מראהו של התינוק בשל, הוא נחשב כאילו נולד בחודש שביעי, או שסיים את התפתחותו בחודש השביעי, ולא נולד בחודש השמיני אלא משום שנשתהה עוד ברחם. כיום, לא פוסקים על פי סימנים חיצוניים, אלא על פי מצבו הרפואי הספציפי של כל תינוק.

(ע) **ויש אומרים דמהלינן ליה** – לדעה זו, שהביא הרמ"א, מלים תינוק שהוא ספק בן שבעה או שמונה חודשים, גם אם לא גמרו שער וציפורניו.

(עא) **הואיל וספק בן שבעה הוא** – בשל הספק (בן שבעה או שמונה חודשים) נוהגים לחומרה, ומחשיבים את התינוק כאילו הוא בן שבעה חודשים, ולכן מותר למולו בשבת.

(עב) **בשאר דברים** – אין מחללים שבת להצלתו, כי אין לו "חזקת חיים" (אין לו חזקה שיכול לחיות, והרי הוא כמת). ואף שבפיקוח נפש אין הולכים אחרי הרוב, בכל אופן, הואיל ואין לו חזקת חיים, אין לחלל שבת. כיום, בזכות ההתקדמות הרפואית, נוהגים לחלל שבת כדי להציל עוברים וכל שכן פגים, שכן היכולת להציל משנה את ההלכה.

(עג) **וכן נראה לי עיקר** – אם כי למעשה לא מתחשבים בסעיף זה בימינו, משום שהוא אינו מתאים עם הידע הרפואי הקיים.

סעיף יב

ל'ישראל שהמיר (עד) ונולד לו בן מישראלית, מלין אותו בשבת (עה).

^{ל'טור וכ"כ בעל העיטור.}

סעיף יג

ל'ישראל שנולד לו בן מעובדת כוכבים, אין מלין אותו בשבת (עו).
^{ל'שם מהירושלמי, ואיתא נמי בב"ר, וכתבו בעל העיטור.}

סעיף יד

ל'יש ליזהר שלא ימולו שני מוהלים מילה אחת בשבת, שזה ימול וזה יפרע, אלא המל הוא עצמו יפרע (עז). הגה: ולא מצאתי ראייה לדבריו (עח), ואדרבה נראה לי דשרי דהא מילה דחיא שבת כמו עבודה
^{ל'ב"י מהא דאיתא בברייתא שבת דף קלג, ב ואם לא הלקיט ענוש כרת וכו', אנא עבדי פלגא דמצוה וכו', דקדק מדברי רש"י שם, דנהי דחיוב כרת ליכא, איסורא מיהא איכא, כיון שלא גמר המצוה.}

שולחן ערוך כפשוטו

(עד) ישראל שהמיר – אדם שעזב את המצוות ועבר לדת אחרת.
(עה) מלין אותו בשבת – בנו של יהודי מומר זה נחשב יהודי לכל דיניו, ולכן יש למול אותו ביום השמיני, והמילה דוחה שבת. עם זאת, במקרים מסוימים, נאלצים לדחות את המילה על מנת למנוע חילול שבת המוני.
(עו) אין מלין אותו בשבת – כי אינו יהודי. לכן אף אם יבקשו למולו לקראת גיור, המילה אינה נחשבת מצווה, ואינה דוחה שבת.
(עז) המל הוא עצמו יפרע – יש להקפיד שהמוהל עצמו יבצע את פעולת הפריעה, כי אם הפריעה נעשתה בידי מישהו אחר, המעשה של המוהל לא נחשב כשלם מבחינת המצווה, ונמצא שעשה חבלה בתינוק וחילל שבת.
(עח) ולא מצאתי ראייה לדבריו – לדעת הרמ"א, גם אם שני אנשים מבצעים את המצווה יחד, כל המעשים שלהם נחשבים כמצוה אחת. ומאחר שאי אפשר לעשות פריעה לפני המילה, גם המוהל הראשון לא נחשב כמחלל שבת.

במקדש שכמה כהנים היו עובדים ומחללים שבת (עט), דמאחר דשבת ניתן לדחות הרי הוא פָּחול לכל דבר (פ). וכן מצאתי בספר התרומה ישן כתוב בקלף, שכתב בסוף הלכות שבת בהדיא (פא), דשרי. אמנם מצאתי בקובץ שיש לאסור ועל כן טוב להחמיר לכתחלה, אף על פי שמדינא נראה לי מה שכתבתי (פב) (ד"ע ודלא כב"י).

שולחן ערוך כפשוטו

(עט) **שכמה כהנים היו עובדים ומחללים שבת** – דוגמא להיתר זה נלמד מעבודת הקורבנות בבית המקדש, שהותרה גם בשבת: העבודה התחלקה בין מספר כהנים, ואף אחד מהם, גם מי שלא השלים את כל המצווה לבדו, לא נחשב כמחלל שבת.

(פ) **הרי הוא פָּחול לכל דבר** – מכיוון שמצוות המילה דוחה שבת, יש להתיר כל מעשה ממנה בשבת כמו בחול. וכשם שביום חול ניתן לחלק את מעשי המילה בין המל והפורע, כך גם בשבת.

(פא) **בהדיא** – במפורש.

(פב) **שמדינא נראה לי מה שכתבתי** – כלומר, למרות שמעיקר הדין הדבר מותר, נכון לכבד את דעת האוסרים. יש לציין כי בימינו, ממילא נהוג שהמוהל מבצע את כל הפעולות לבדו, כולל הפריעה, לכן אין צורך לחלק את פעולות המילה בין שני אנשים, דווקא בשבת.

הלכות גרים

סימנים רסח-רסט

סימן רס"ח – כיצד מגיירין הגר והגיורת, ודיני קדושת הגר, ובו י"ב סעיפים.

עם ישראל הוא עמו של ה', ומפאת קדושתו והיותו יהודי, הוא חייב בכל מצוות התורה. התורה מאפשרת לגוי המבקש להתחבר לעם ישראל ולקיים את חוקיה להתגייר, ובכך הוא נעשה מחויב בכל המצוות כמו כל יהודי. עלינו לזכור שמצוות עשה לאהוב את הגר, וה' משווה אהבת הגר לאהבתו, ויש איסור לצערו ולהלחיצו. הבא להתגייר לשם שמים מצווה לקרבו, ובכך מקיימים הן את מצוות אהבת הגר והן את מצוות אהבת ה', המכניס בני אדם תחת כנפי השכינה.

סימן זה מסביר כיצד הופך גוי ליהודי, ומפרט שלושה שלבים עיקריים: קבלת מצוות, מילה לשם גרות, וטבילה לשם גרות. פרטי דיני קבלת הגר מוסברים בסימן זה.

סעיף א

^אגר שנכנס לקהל ישראל (א), חייב מילה תחילה (ב). ^בואם מל ^אברייטא יבמות דף מו, א וכחכמים. ^בטור בשם הלכות גדולות ואביו הרא"ש, כרשב"א בברייטא שבת דף קלה, א, וכן כתב הרמב"ם בפ"א מהל' מילה (ופ"ב מהל' עבדים).

שולחן ערוך כפשוטו

(א) גר שנכנס לקהל ישראל – הכוונה לאדם המבקש להפוך ליהודי, ומביע נכונות מלאה לקיום מצוות התורה.
(ב) חייב מילה תחילה – המילה מהווה את השלב הראשון מתוך שלושת שלבי הגיור.

כשהיה עובד כוכבים (ג) (או שנולד מהול (ד)) (טור בשם הרא"ש), צריך להטיף ממנו דם ברית (ה) ואין מברכין עליו (ו). ואם נכרת הגיד, אין מילתו מעכבת מלהתגייר וסגי ליה בטבילה (ז). (טבל קודם שמל, מועיל, דבדיעבד הוי טבילה (ח)) (ב"י בשם הרמב"ן וכ"כ המ"מ פ"ד מהל' א"ב) ויש אומרים דלא הוי טבילה (ט) (נ"י פרק החולץ בשם הרא"ה).
 י"ש בשם אביו הרא"ש (ובשם גאון) וכ"כ התוס' ביבמות דף מז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **מל כשהיה עובד כוכבים** – הוא נימול בעבר, אך לא לשם גרות.
 (ד) **או שנולד מהול** – ואי אפשר למולו.
 (ה) **צריך להטיף ממנו דם ברית** – ההטפה מהווה מעין מילה, והיא חובה מדרבנן.
 (ו) **ואין מברכין עליו** – כי גם אם לא הטיפו דם ברית, כל עוד האדם טובל לשם גיור ומקבל על עצמו מצוות, הרי הוא נחשב לגר.
 (ז) **וסגי ליה בטבילה** – גם אם אין לו פין, אפשר להתגייר. הדבר דומה למקרה של אישה גויה, שמתגיירת באמצעות טבילה וקבלת מצוות בלבד.
 (ח) **דבדיעבד הוי טבילה** – לכתחילה יש לבצע קודם מילה, ורק לאחריה את הטבילה. אך אם נהפך הסדר, עדיין הוא יהודי.
 (ט) **ויש אומרים דלא הוי טבילה** – יש פוסקים הסוברים שסדר הפעולות בגיור חשוב: תחילה המילה, ורק לאחריה הטבילה. המילה מסמלת את השתייכותו של האדם לעם ישראל ומציינת את כניסתו לברית אברהם אבינו, בעוד שהטבילה היא שלב שבו הוא מקבל על עצמו את עול המצוות וזוכה לקדושת ישראל. לפי דעה זו, ההשתייכות לעם באמצעות המילה היא תנאי לקבלת קדושת ישראל; לכן, אם טבל לפני שנימול, הגיור אינו שלם. למעשה נכון לחשוש לשיטה זו, ויש להטבילו שנית לאחר המילה, אך על הטבילה השנייה אינו מברך.

סעיף ב

(י) ¹כשבא להתגייר אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר, אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דחופים סחופים (פי' אבודים וסחופים מן "מדוע נסחף אבינך" (ירמיה מו, טו)) ומטורפים, ויסורים באים עליהם (יא). אם אמר: יודע אני ואיני כדאי להתחבר עמהם, מקבלין אותו מיד (יב) ²ומודיעים אותו עיקרי הדת שהוא יחוד ה' ואיסור עבודת כוכבים, ומאריכין עמו בדבר זה (יג), ³ומודיעים אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות, ומודיעים אותו מקצת עונשין של מצות, שאומרים לו: קודם שבאת למדה זו אכלת חלב אי אתה ענוש כרת, חללת שבת אי אתה חייב סקילה, ועכשיו אכלת חלב אתה ענוש כרת, חללת שבת אתה חייב סקילה (יד). ואין מרכיין ⁴ברייתא שם. ⁵הלשון הרמב"ם שם בפרק יד מאיסורי ביאה. ⁶ברייתא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **הקדמה לסעיף** – סעיף זה דן בחובה להודיע לגוי את המצוות, כדי שיקבל אותן.

(יא) **ויסורים באים עליהם** – גם בגלות וגם בארץ ישראל תולדות ישראל מלאים ניסיונות גדולים, ייסורים, ומלחמות אין קץ. לכן מבררים אם האדם שבא להתגייר חפץ באמת להצטרף לעם ישראל, למרות הקשיים הכרוכים ב"להיות יהודי".

(יב) **מקבלין אותו מיד** – הכוונה שמקבלים אותו לתהליך הגיור ברגע שהוא מסכים להיות חלק מעם ישראל. תהליך זה כולל שלושה שלבים: קבלת מצוות, מילה וטבילה.

(יג) **ומאריכין עמו בדבר זה** – כי העיקר הוא שהכל תלוי ברצונו של הגוי לקבל את המצוות.

(יד) **חללת שבת אתה חייב סקילה** – מסבירים לו שכל מצווה מחייבת, גם אותו, כדי שיקבל את המצוות ביודעין.

עליו ואין מדקדקין עליו (טו). וכשם שמודיעים אותו ענשן של מצות כך מודיעים אותו שכרן של מצות, ומודיעים אותו שבעשיית מצות אלו יזכה לחיי העולם הבא, ¹ ואין שום צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודעם. ואומרים לו: הוי ² יודע שהעולם הבא אינו צפון אלא לצדיקים, והם ישראל (טז) וזה שתראה ישראל בצער בעולם הזה, טובה היא צפונה להם שאינם יכולים לקבל רוב טובה בעולם הזה כעובדי כוכבים, שמא ירום לבם ויתעו ויפסידו שכר עולם הבא (יז), ואין הקדוש ברוך הוא מביא עליהם רוב פורענות כדי שלא יאבדו (יח), אלא כל העובדי כוכבים כלים (יט) והם עומדים (כ). ומאריכין בדבר זה כדי ³ לשון הרמב"ם שם. ⁴ מבריתא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) ואין מדקדקין עליו – אין להקשות עליו יתר על המידה, כי יש מצווה להכניס את הגוי לכלל ישראל ולקרבו לקיום המצוות.¹

(טז) והם ישראל – בכך מושכים את הגוי לקבל את המצוות מתוך חיבה.

(יז) ויפסידו שכר עולם הבא – הצרות של ישראל מונעים מהם להתגאות ולעזוב את דרכי ה', וכך שומרים על זכויותיהם לעולם הבא.

(יח) כדי שלא יאבדו – ואף שהקב"ה אינו מרעיף עליהם שפע מופרז כדי שלא יבואו לידי חטא, הוא גם נזהר ושומר עליהם שלא יאבדו מן העולם.

(יט) כל העובדי כוכבים כלים – כפי שניכר בהיסטוריה, כל תרבויות הגויים של העבר נמחו ונעלמו.

(כ) והם עומדים – ואילו העם היהודי עומד וקיים לנצח, וזוכה לשרוד ולהתקיים על אף כל הרדיפות והקשיים.

1. זה נכלל במצות אהבת הגר, שכן הגוי כבר "גר" בכוח (בפוטנציאל), וחלק גם ממצוות "אהבת השם", שהרי השם ציווה להכיר במלכותו. עיין בזה בדברי הרב פערלא, ובמאמרו אהבת הגר בספר "בעקבות המחבר" חלק ו.

לחבבן (כא).^ט אם קבל (כב), מלין אותו מיד (כג) וממתינים לו עד שיתרפא רפואה שלימה ואחר כך מטבילין אותו טבילה הוגנת בלא חציצה (כד). (ויש אומרים שיגלח שערו ויטול צפרני ידיו ורגליו קודם טבילה (כה)) (טור ורי"ף ורא"ש) ושלשה (כו) (תלמידי חכמים) (ג"ז טור) עומדים על גביו ומודיעים אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות פעם שנייה (כז), והוא עומד במים. ואם היתה אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, והדיינים מבחוץ, ומודיעין אותה שם ע"ב.^ט

שולחן ערוך כפשוטו

(כא) כדי לחבבן – מבקשים למשוך את הגוי לקבל עליו עול מצוות.
(כב) אם קבל – כלומר אם הסכים להיות יהודי ולקיים מצוות, זהו השלב הראשון של הגיור.
(כג) מלין אותו מיד – כי יש מצוה לקבל גרים, ואין להשהות את קיום המצווה.
(כד) טבילה הוגנת בלא חציצה – בהתאם להלכות טבילה, שנתבארו בסימן קצח, יש לוודא שאין לכלוך או כל דבר אחר המונע מגע מים עם כל גופו.
(כה) קודם טבילה – מחשש לקשרים בשערות ולכלוך תחת הציפורניים, שיהיו חציצה.
 המחבר סבור שכאשר אין חשש כזה, הטבילה כשרה גם אם השיער או הציפורניים לא גולחו או נגזזו, ולכן לא ציין הלכה זו.
(כו) ושלשה – נדרש בית דין של שלושה לגיור, כפי שנאמר בתורה: "תֹּרֶה אֶחָת וּמִשְׁפָּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם וְלִגְר הָגֵר אֲתָכֶם" (במדבר טו, יז). חכמים דרשו שהגיור דומה למשפט; וכפי שמשפט מחייב שלושה, כך גם הגיור. – שינוי זהותו של האדם דורש בית דין של שלושה.
(כז) פעם שנייה – בעת הטבילה עצמה, כדי שהטבילה תיעשה לשם קבלת יהדות ומצוות.

מקצת מצות קלות וחמורות (כח), והיא יושבת במים, ואחר כך טובלת בפניהם והם מחזירים פניהם ויוצאין, כדי שלא יראו אותה כשתעלה מהמים, ויברך על הטבילה אחר שיעלה מן המים (כט), וכיון שטבל הרי הוא כישראל, 'שאם חזר לסורו (ל) הרי הוא כישראל מומר שאם קדש, קדושיו קדושין (לא)'.
'שם בגמ'.

סעיף ג

(לב) כל ענייני הגר, בין להודיעו המצות לקבלם (לג) בין המילה

שולחן ערוך כפשוטו

(כח) מקצת מצות קלות וחמורות – כדי שתכוון בעת הטבילה לקבל את המצוות.
(כט) אחר שיעלה מן המים – הברכה היא: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על הטבילה".
(ל) שאם חזר לסורו – חזר לדת הקודמת שלו.
(לא) שאם קדש, קדושיו קדושין – לאחר הגיור אין דרך חזרה. קידושיו חלים, והיא אשתו.
(לב) הקדמה לסעיף – אדם לא יכול לגייר את עצמו. הגיור נעשה דווקא על ידי בית דין, באמצעותו משנה האדם את זהותו מגוי ליהודי. כפי שראינו, שלבי הגיור הם: קבלת מצוות, מילה וטבילה.
(לג) להודיעו המצות לקבלם – כפי שראינו בסעיף ב, מודיעים לגוי על המצוות כדי שיקבלן בודעין. אם יראה שזה לא מתאים לו, יפרוש ולא יתגייר.

בין הטבילה, "צריך שיהיו בג' הכשרים לדון (לד),¹ וביום (לה) (תוס'ורא"ש פ' החולץ).² מיהו דוקא לכתחלה, אבל בדיעבד אם לא מל או טבל אלא בפני שניים (לו) (או קרובים) (הגהות מרדכי) ובלילה (לז),³ אפילו לא טבל לשם גרות, אלא איש שטבל לקריו⁴ וואשה שטבלה לנדתה, הוי גר ומותר בישראלית (לח),⁵ חוץ מקבלת המצות שמעכבת אם אינה ביום ובשלשה (לט).⁶ ו'להרי"ף ו'להרמב"ם, אפילו בדיעבד שטבל או מל בפני שנים או בלילה, "מימרא דר' חייא א"ר יוחנן וכו' שם, ומעובדא דההוא גר, דא"ל שהי כאן עד למחר וכו', שם דף מו, ב. ב' שם בההוא עובדא. "כ"כ התוס' אהא דא"ר אסי מי לא טבלה לנדותה שם דף מה, ב. "מימרא דריב"ל שם. "מימרא דרב אסי דלעיל. "שם בתוספות וכ"כ הרא"ש. "שם ביבמות. "פי"ג מהל' איסורי ביאה.

שולחן ערוך כפשוטו

(לד) צריך שיהיו בג' הכשרים לדון – נדרשים שלושה יהודים כשרים, שאינם פסולים מחמת עבירה, לדון בגיור. אדם שעובר על איסור תורה פסול לדון, והמתגייר דרכו, אין זה גיור כשר. לכן, גרות שנעשית בבתי דין של רפורמים וקונסרבטיבים, אינו גיור כשר. כי בית דין זה פסול, היות ואינם מקבלים את כל המצוות.

(לה) וביום – הגיור חייב להתבצע דווקא ביום. חובה זו נלמדת מהפסוק "ביום הנחילו את בניו", ממנו למדו חכמים שדנים דווקא ביום.

(לו) בפני שניים – שני אנשים אינם בית דין, אך בדיעבד הם יכולים לשמש עדים, ולהעיד על התגיירותו.

(לז) ובלילה – לדעה זו עיקר הגרות היא קבלת מצוות. הדרישה לשני עדים נועדה לוודא שטבלו ומלו.

(לח) הוי גר ומותר בישראלית – טבילה שנעשתה במטרה לקיים את מצוות ה' כשרה לגיור, הרי היא כטבילה לכוונת גיור.

(לט) שמעכבת אם אינה ביום ובשלשה – כי קבלת מצוות היא עיקר הגיור.

מעכב (מ), ואסור בישראלית (מא), אבל אם נשא ישראלית והוליד ממנה בן, לא פסלינן ליה (מב).

סעיף ד

י^טהואיל וטבילת גר צריך בית דין של ג' (מג), אין מטבילין אותו כבשבת ולא ביום טוב ולא בלילה (מד). ואם טבל, כ^אהרי זה גר (מה).

י^טלשון רמב"ם שם דין ו. כ'ר' יוסי בברייתא שם דף מו, ב. וס"ל דעיקר טעמא משום דאין דנין בשבת, וגר משפט כתיב ביה, וכן אין דנין בלילה. כ^אשם, וכן הכריע הרשב"א דטבילה בדיעבד כגמר דין דמא.

שולחן ערוך כפשוטו

(מ) מעכב – לדעתם עיקר הגיור הוא המילה והטבילה ואם נעשו בפני שנים אינו גר. אמנם אם מל וטבל בלילה בפני שלושה הרי זה גר כמבואר בסעיף הבא. צריך כמובן שהטבילה תהיה לשם יהדות ולדעתם אם לא היה טכס של קבלת מצוות בפני שלושה הרי זה גר².

(מא) ואסור בישראלית – לדעתם מעשה הגיור הוא מילה וטבילה בפני בית דין, ו"קבלת מצוות" היא תנאי בלבד ולא הגרות עצמה, כפי שיבואר בסעיף יב. למעשה, מקפידים שכל שלושת השלבים ייעשו בפני בית דין של שלושה.

(מב) לא פסלינן ליה – הבן אינו נפסל, כי למרות שגרות האב אינה נחשבת, אשתו יהודייה. לכן, הילד הנולד מהם נחשב ליהודי לכל דבר. אמנם ברור שהנולד מיהודייה הוא יהודי, אך התוספת הזאת באה להדגיש: אין להרחיקו מהקהילה בגלל אביו הגוי, שכן הוא יהודי לכל דבר.

(מג) וטבילת גר צריך בית דין של ג' – המחבר פוסק כאן בעיקר הדין לפי הרי"ף והרמב"ם.

(מד) ולא ביום טוב ולא בלילה – כי אסור לדון בשבת וביום טוב ובלילה.

(מה) הרי זה גר – אם טבל בפני שלושה. כי הפסול לדון בלילה ובשבת או יום

2. בסעיף יב משמע שאם לא הודיעוהו על המצוות, הגיור כשר בדיעבד. וכך כתב הב"ח "אף על פי דכתב הרב רבינו משה בר מיימוני דכשר אף על פי שלא היה לשם קבלת מצוות כל עיקר, מיהו התוספות והרא"ש חולקין על זה דקבלת מצוות ודאי מעכב והכי נקטינן".

סעיף ה

^{כב}המל את הגרים מברך: בא"י אמ"ה אקב"ו (מו) למול את הגרים (מז), ^{כג}וואח"כ מברך: בא"י אמ"ה אקב"ו למול את הגרים ולְהַטִּיף מֵהֶם דָּם בְּרִית שְׁאֵלְמָלָא דָּם בְּרִית לֹא נִתְקַיְמוּ שְׁמַיִם וָאָרֶץ שְׁנֶאֱמַר 'אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֲקוֹת שְׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שְׁמַתִּי (מח) (ירמיה לג, כה).

^{כג}ברייטא שבת דף קלז, ב וכדעת הרמב"ם, דמילת הגר מוטלת על כל ישראל. ^{כד}טור לדעת בעל העיטור והרא"ש ורב יהודאי גאון.

סעיף ו

^{כד}עובדת כוכבים שנתגיירה והיא מעוברת, בנה אין צריך טבילה (מט).

^{כד}מימרא דרבא דף עח, א.

שולחן ערוך כפשוטו

טוב, אינו אלא לכתחילה. אבל בדיעבד, אם דנו בזמנים אלו, דיניהם דין³.
(מו) בא"י אמ"ה אקב"ו – ברוך אתה ה', אֵלֵהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִידְשָׁנוּ בַּמִּצְוֹתֵינוּ.

(מז) למול את הגרים – זו ברכה על עצם מצוות המילה, כלומר על הפעולה המעשית של המילה.

(מח) חֲקוֹת שְׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שְׁמַתִּי – ברכה שנייה על המצווה לגייר. כלומר על מהות המצווה, שהיא קבלת הגר שבא בכנות. בסיום הברכה חותם: "בְּרוּךְ אַתָּה ה' כּוֹרֵת הַבְּרִית". והגר הטובל בגמר הטבילה כשעדיין במים מברך "על הטבילה".

(מט) בנה אין צריך טבילה – טבילת אמו מספיקה לו. כשהוא נולד, נחשב כיהודי מלידה ואינו יכול למחות על יהדותו כשיגדל⁴.

3. כמבואר בחושן משפט סימן ה, סעיפים א-ב.

4. פתחי תשובה ס"ק ח.

סעיף ז

^כעובד כוכבים קטן, אם יש לו אב (ג) יכול לגייר אותו (נא). ואם אין לו אב, ובא להתגייר (נג) או אמו (נג) מביאתו להתגייר, בית דין מגיירין אותו, שזכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו (נד). בין קטן שגיירו אביו בין שגיירוהו בית דין, יכול למחות משיגדיל ^(*) ואין דינו כישראל מומר אלא כעובד כוכבים (נה).

^כמימרא דרב הונא כתובות דף יא, א וכפי' רש"י שם. ^(*)פי' אם קידש אשה אינה צריכה גט ממנו.

סעיף ח

^כבמה דברים אמורים, כשלא נהג מנהג יחדות משהגדיל, אבל ^כמימרא דרב יוסף שם, וכפי' התוספות בשם ר"י, וכן כתב הרא"ש שם והר"ן.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) אם יש לו אב – כגון שנשא גויה, ורוצה שבנו יהיה יהודי.
 (נא) יכול לגייר אותו – אף שאין לו דעת; להיות יהודי זו זכות, והכלל הוא: "זכין לאדם שלא בפניו", לכן דעת האב מועילה לו.
 (נג) ובא להתגייר – מעצמו, כגון שהוא כבר בגיל שבו מבין את משמעות מעשיו, ומביע רצון להתגייר.
 (נג) או אמו – שאינה יהודייה, או שהתגיירה לאחר לידת בנה.
 (נד) וזכין לאדם שלא בפניו – כיוון שיהדות היא זכות החלטית, מותר להחיל עליו גיור, שהיא מתנה עבודה, על ידי מילה וטבילה לשם גרות. הילד נחשב מיד ליהודי, ואם ייגע ביין, היין כשר.
 (נה) אלא כעובד כוכבים – אם הילד (הנער) מסרב להסכים לגיור, הרי הגיור מתבטל למפרע⁵. עד הגיעו לגיל מצוות, ההנחה הייתה שהגרות היא זכות עבודה. אך אם הוא מתנהג כגוי ואינו מקבל את הגיור מרצונו, הוא אינו נחשב לגר.

5. ועיין בחידושנו על כתובות יא, א.

נהג מנהג יהדות משהגדיל שוב אינו יכול למחות (נו).

סעיף ט

(נז) ^{נז}עובד כוכבים שבא לחתוך ערלתו מפני מכה או מפני שחין שנולד לו בה, אסור לישראל לחתכם, מפני שלא נתכוון העובד כוכבים למצוה (נח). לפיכך אם נתכוון העובד כוכבים למילה, מצוה לישראל למול אותו (נט). (ובמקום שמותר לרפאות העובד כוכבים, מותר בכל ענין) (ס) (נ"י פ' נושאין על האנוסה ורמב"ם ורש"י וע"ל סימן קנ"ח).
^{נז}טור בשם הרמב"ם בסוף הלכות מילה מברייטא ישראל מל אח הגר לשם גר וכו', דף כו, ב.

סעיף י

^{נח}עובד כוכבים או עובדת כוכבים (סא) שבא ואמר: נתגיירתי בבית דינו של פלוני, כראוי, אינו נאמן לבא בקהל עד שיביא ^{נח}ברייטא יבמות דף מז, א וכחכמים.

שולחן ערוך כפשוטו

(נו) **שוב אינו יכול למחות** – אם הוא מקיים מצוות אחר הגיעו לגיל מצוות, הרי הוא כיהודי שהתגייר לרצונו, ואם אינו מקיים מצוות הרי זו מחאה.
 (נז) **הקדמה לסעיף** – בזמן התלמוד אסרו חכמים לטפל בעובדי עבודה זרה, משום שהיו רשעים ומזיקים לעולם. עם זאת, הרמ"א כבר ציין שמציאות זו אינה קיימת בימינו. להלן נסביר את דברי המחבר בהתאם למציאות של זמנם.
 (נח) **שלא נתכוון העובד כוכבים למצוה** – מפני האיסור לרפא עובד אלילים.
 (נט) **מצוה לישראל למול אותו** – כי יש מצווה לקבל גרים שבאים בכנות לקבלת יהדות.
 (ס) **מותר בכל ענין** – כפי המציאות הנהוגה בימינו. והמחבר, מודה לזה שאין מניעה הלכתית.
 (סא) **עובד כוכבים או עובדת כוכבים** – כאשר ידוע לנו שמדובר בגוי.

עדים (סב). ^טואם ראינום נוהגין כדרכי ישראל ועושים כל המצות, הרי אלו בחזקת גרי צדק ואף על פי שאין שם עדים שמעידים בפני מי נתגיירו (סג). ^זואף על פי כן, אם באו להתערב בישראל אין משיאין אותם עד שיביאו עדים או עד שיטבלו בפנינו, הואיל והוחזקו עובדי כוכבים (סד). ^אאבל מי שבא (סה) ואמר שהוא עובד כוכבים ונתגייר בבית דין, נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר (סו). ^בוכתב הרמב"ם כמה דברים אמורים, בארץ ישראל באותן

^טרמב"ם בפ"ג מהלכות איסורי ביאה דין ט' י', מההוא דקרו ליה בר ארמיאתא, וא"ר אסי מי לא טבלה לנדוה וכו', שם דף מה, ב, וכפי פירושו שמפרש דלהכשיר הבנים שכבר נולדו או להחזיקן בתורת גרים קאמר. ^זשם ועיין מ"ש בסוף הסעיף. ^אשם הואיל ולא היו יודעין שהיה עובד כוכבים מעיקרו והפה שאסר וכו', וכמ"ש התוספות בעובדא דההוא כותי, פסחים דף ג סוף ע"ב. ^בשם משום דההוא עובדא בא"י הוה והיו כולם ישראלים.

שולחן ערוך כפשוטו

(סב) עד שיביא עדים – אין להאמין להצהרתו של אדם שאינו ידוע כיהודי ללא עדים.

(סג) עדים שמעידים בפני מי נתגיירו – לכן מצרפים מתגיירים אלו למניין ומעלים אותם לתורה.

(סד) הואיל והוחזקו עובדי כוכבים – התנהגות של גוי כיהודי אינה מספיקה לצורך נישואין. חכמים החמירו בדיני נישואין, משום שטעות בהן חמורה במיוחד (לדוגמה, נישואין בטעות לאינו יהודי).

(סה) מי שבא – אם אדם מגיע ואיננו יודעים שהוא גוי, כלומר סתם אדם שטוען שהוא יהודי, מאמינים לו. ואם אורח מגיע לבית הכנסת, מעלים אותו לתורה גם אם אין לנו עדות שהוא יהודי.

(סו) שהפה שאסר הוא הפה שהתיר – כל הידיעה אודות היותו גוי מבוססת על הצהרתו. אם מיד הצהיר שנתגייר אין סיבה לא להאמין לו, שכן אם רצה לשקר, לא היה צריך לומר דבר.

הימים, שחזקת הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוץ לארץ (סז)
צריך להביא ראיה ואחר כך ישא ישראלית, שְׁמַעְלָה עָשׂוּ בְּיוֹחָסִין
(סח).

סעיף יא

¹⁷מי שהיה מוחזק בישראל (סט) שאמר: נתגירתני ביני לבין עצמי
(ע), ויש לו בנים, אינו נאמן על הבנים (עא) אבל נאמן על עצמו
לְשׁוֹיָה נִפְשִׁיהָ חֲתִיכָא דְאֶסְוָא (עב) ליאסר בבת ישראל עד
שיטבול בפני בית דין (עג).

¹⁸ברייטא מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה וכו', יבמות דף מז, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(סז) **אבל בחוץ לארץ** – גם במציאות העכשווית בארץ, ישנם גוים רבים, ויש
לנקוט זהירות.

(סח) **שְׁמַעְלָה עָשׂוּ בְּיוֹחָסִין** – מעיקר הדין, אם לא ידענו שהוא גוי, הוא נאמן.
אולם בענייני נישואין החמירו חכמים שלא לסמוך על הסתברויות בלבד, אלא
לברר ולוודא ככל הניתן שהאדם אכן יהודי. כיום ניתן לעשות זאת בעזרת
רישומים ותעודות של מתגיירים.

(סט) **שהיה מוחזק בישראל** – היה ידוע כיהודי.

(ע) **נתגירתני ביני לבין עצמי** – הצהיר שהוא גוי שהתגייר, אך הליך הגיור
נעשה שלא בפני שלושה; לכן אין זה גיור כהלכה, והוא נחשב גוי על פי דבריו.
(עא) **אינו נאמן על הבנים** – הבנים שלו הוחזקו כבר כיהודים, וללא עדות אין
אפשרות לפסול את יהדותם.

(עב) **לְשׁוֹיָה נִפְשִׁיהָ חֲתִיכָא דְאֶסְוָא** – יש כלל הלכתי: אדם נאמן במה ששייך
לו כמאה עדים. הכלל נקרא "שְׁוִיָּה אֲנִפְשִׁיהָ חֲתִיכָא דְאֶסְוָא", כלומר "החיל על
עצמו איסור".

(עג) **עד שיטבול בפני בית דין** – לשם יהדות, בפני בית דין של שלושה.

סעיף יב

^{לז}כשיבא הגר להתגייר, בודקים אחריו שמא בגלל ממון שיטול או בשביל שררה שיוזכה לה או מפני הפחד בא ליכנס לדת (עד). ואם איש הוא, בודקין אחריו שמא עיניו נתן באשה יהודית. ואם אשה היא, בודקין אחריה שמא עיניה נתנה בבחורי ישראל (עה), ואם לא נמצאת להם עילה ^{לה}מודיעים להם כובד עול התורה וטורח שיש בעשייתה על עמי הארצות, כדי שיפֿרְשוּ (עו). אם קיבלו ולא פירשו, וראו אותם שחזרו מאהבה, מקבלים אותם (עז). ^{לז}ואם לא

^{לז}לשון הרמב"ם שם בפ"ג ממסקנת הגמרא שם דף כד, ב וכפירוש התוספות. ^{לז}ציינתיו לעיל בסעיף ב. ^{לז}שם וכרב יצחק וכו' משמיה דרב וכו' וכהא דתנא טבל ועלה הרי הוא כישראל וכו' יבמות דף מז, ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(עד) בא ליכנס לדת – הגיור ביסודו מבוסס על הרצון להתקרב לה' ולתורתו, על כן שוללים כוונות אחרות.

(עה) שמא עיניה נתנה בבחורי ישראל – ולכן מבקשת להתגייר, כדי להינשא לבחיר לבה. אבל אין לה רצון כנה לחיות כיהודייה.

(עו) כדי שיפֿרְשוּ – כפי שלמדנו לעיל בסעיף ב, אם אינו מסכים למצוות, יפרוש מהליך הגרות.

(עז) מקבלים אותם – ומגיירים אותם.

בדקו אחריו, או שלא הודיעוהו שכר המצות ועונשן (עח), ומל וטבל בפני ג' הדיוטות (עט), הרי זה גר (פ) אפי' נודע שבשביל

שולחן ערוך כפשוטו

(עח) שלא הודיעוהו שכר המצות ועונשן – אם לא הודיעו לו על המצוות, לא יכול היה לקבלן בידועין.

(עט) ומל וטבל בפני ג' הדיוטות – לפי שיטת הרי"ף והרמב"ם המובאת לעיל בסעיף ג, הגיור חל בדיעבד כי לדעתם עיקר הגיור הוא המילה והטבילה לשם יהדות, ואף שלא הייתה קבלת מצוות, הגיור חל. ולפי שיטת השולחן ערוך המובאת שם – שקבלת מצוות מעכבת בגיור, צריך לומר שבמקרה זה חלה גרות או משום שמחשיבים טבילה לשם יהדות כקבלת מצוות, או משום שהייתה כאן קבלת מצוות פורמלית, אף שלא ידע על המצוות. ואף שהמחבר לא נימק כאן את דבריו, אין זאת אלא משום שסמך על מה שכתב בסעיף ג.⁶

(פ) הרי זה גר – ואם קידש אישה, היא נחשבת אשתו לכל דיניה.

6. יש מן הפוסקים שסברו כי לא חלה גרות כשנודע שהמתגייר לא התכוון לקיים את המצוות כולן, אף שקיבלן על עצמו. ואף שכתב המחבר "ואם לא בדקו אחריו, או שלא הודיעוהו שכר המצות ועונשן, ומל וטבל בפני ג' הדיוטות, הרי זה גר אפילו נודע שבשביל דבר הוא מתגייר", מפרשים הם שכוונת המחבר לגר שהתגייר בלב שלם, בכוונה לקיים את כל המצוות, למרות אי ידיעתן, ולמרות שהתגייר לשם אישה, ומסבירים שבשני המקרים קיבל את המצוות כולן – אף שלא הודיעוהו עליהם. ואף שבא לשם אהבת אישה, הסכים לקבל כל המצוות שיידרשו ממנו בבוא הזמן.

ומה שהמחבר כתב רק ש"מל וטבל" ולא כתב שקיבל מצוות, הרי זה משום שסמך על מה שכתב מפורשות בסעיף ג, שקבלת מצוות מעכבת בדיעבד. ומסבירים, שקבלת מצוות פירושה כוונה לקיים כולם. על כן לדעתם, מי שטבל ומל וקיבל עליו המצוות, אבל לא התכוון לקיים את כולם, אינו גר.

אמנם פשט דברי המחבר הוא שכל גוי שהתגייר לשם דבר ומל וטבל לשם יהדות כדין, הרי הוא גר בדיעבד אף שלא ידע כלל על המצוות ומסתמא לא התכוון לקיימם כולם.

עיי' בזה בספר "מסורת הגיור" של הרב אליעזר מלמד, שם פירט בהרחבה את השיטות השונות, וכיצד היא הנהגת הפסיקה למעשה, במשך דורות. עיי' עוד מה שכתבנו בזה בספרי "בעקבות המחבר" (חלק ד סימנים כד וכה), ועוד הרחיב בזה בספר "זרע ישראל" של הרב חיים אמסלם.

דבר הוא מתגייר, הואיל ומל וטבל יצא מכלל העובדי כוכבים (פא), וחוששים לו עד שתתברר צדקתו (פב); ואפילו חזר ועבד עבודת כוכבים, הרי הוא כישראל מומר (פג) שקדושיו קדושין. (ישראל מומר (פד) שעשה תשובה, אין צריך לטבול (פה); רק מדרבנן יש לו לטבול (פו) ולקבל עליו דברי חבירות בפני שלושה (פז)) (נ"י פ' החולץ) (*).

(*) עיין במ"ש לעיל בסי' רסז סעיף ח.

שולחן ערוך כפשוטו

(פא) **יצא מכלל העובדי כוכבים** – המילה והטבילה מהווים את עיקר הגרות, בתנאי שהגר טבל לשם יהדות או שפורמלית קיבל על עצמו את קיום המצוות.

(פב) **עד שתתברר צדקתו** – אין לקרב אותו לקהילה עד שיתברר שהוא מקיים את המצוות.

(פג) **הרי הוא כישראל מומר** – יהודי שעזב את המצוות.

(פד) **ישראל מומר** – שעבר לדת הנוצרית או לדת האסלאם (ולא מדובר ביהודי שאינו שומר מצוות).

(פה) **אין צריך לטבול** – אין אפשרות להמיר דת, לכן הוא נשאר יהודי כפי שהיה.

(פו) **מדרבנן יש לו לטבול** – כמעשה של חזרה לחיק היהדות.

(פז) **דברי חבירות בפני שלושה** – כלומר הוא מקבל על עצמו לשמור מצוות בפני בית דין שלושה.

סימן רס"ט

איסור עריות בגרים, ודינן לענין עדות וחליצה, ובו י"א סעיפים.

בין כלל איסורי עריות, אסרה התורה נישואים בין קרובי משפחה בישראל. חכמים הרחיבו איסור זה לקרובי משפחה רחוקים יותר ("שניות"). גם בני נח נאסרו בנישואי קרובי משפחה מסוימים, אך הרשימה אצלם מצומצמת יותר. כאשר גוי מתגייר הוא נחשב כאילו נולד מחדש ("כקטן שנולד דמי"), והקשרים המשפחתיים הקודמים אינם קיימים עוד, ואיסורי התורה בין קרובי משפחה אינם חלים עליו. עם זאת, חכמים גזרו איסור על חלק מקרובי משפחתו, הן כדי שלא יאמרו שעל ידי הגיור ירדו מדרגת קדושתם הקודמת, והן כדי למנוע בלבול בין המותר לגויים והאסור בישראל. לצורך הבנת הסימן, נציע רשימה מסודרת של עריות, הן בין בני ברית, והן בין שאינם בני ברית.

איסורי עריות בישראל

אימו, אם אשתו, אם האימא של אשתו, אם אבי אשתו, אשת אביו, אחותו – בין מן האב בין מן האם, בת אשת האב, בתו, בת הבן, בת הבת, בת אשתו (מנישואין אחרים), בת בתה של אשתו, בת בנה של אשתו, אחות אביו, ואחות אימו, אשת אחיו, אשת אחי אביו מן האב, אשת בנו, אחות אשתו. חכמים הוסיפו עשרים איסורים, ונביא כאן רק דוגמא: אם אמו ואם אביו (בניגוד לאם אשתו שיש בה איסור תורה, כי אם נשא את אמו, הוא הרי בקשר אישות רק עם אם אמו. ואילו הבא על אם אשתו, נמצא בקשר אישות עם שתי קרובות: גם אשתו, וגם האם שלה, שהם אם ובת, והוא איסור תורה (ויקרא יח, יז): עֲרוֹת אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תִגְלֶה). לפירוט נרחב יותר, ראה אבן העזר סימן טו.

איסורי עריות לבני נח

אימא ואחות מצד האם, ויש מחלוקת לגבי אשת האב. סימן זה יפרט את הגזרות שגזרו חכמים על גרים.

סעיף א

^אדין תורה שמותר לגר שישא אמו, או אחותו מאמו (א), שנתגיירו (ב). אבל חכמים אסרו דבר זה, כדי שלא יאמרו: באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה (ג). וכן גר שבא על אמו או אחותו, והיא בגיורתה (ד), הרי זה כבא על נכרית (ה).

^אלשון הרמב"ם פי"ד מהלכות אישות מהא דאמר רבא לרב נחמן חזי מר וכו', יבמות דף כב, א וכאיכא דאמרי דפליג רב אחא בר יעקב אפילו באחין מן האם, שם דף צז, ב.

סעיף ב

^בכיצד דין גרים בעריות של שאר בשר, אם היה נשוי כשהוא עובד כוכבים לאמו או לאחותו מאמו, ונתגיירו, מפרישין אותם (ו). ואם היה נשוי לשאר עריות, ונתגייר הוא ואשתו, אין מפרישין ^גשם, וכרב ששת שם, ולחומרא, וכלישנא קמא וכו"ע שם דף צח, א. והא דאמר שם בדף כב, א ומה ערוה גופה אי לאו שלא יאמרו וכו' על קרובים שמצד האם דוקא קאמר וכמו שפירש הכ"מ שם, והב"י, וכן דעת הרי"ף.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) **או אחותו מאמו** – רק הגר רשאי לישא את אמו או אחותו. אבל הגוי, אסור בהן.
- (ב) **שנתגיירו** – לאחר הגיור, כל אחד נחשב כבריה חדשה, ולכן מן התורה זה מותר.
- (ג) **מקדושה חמורה לקדושה קלה** – הלא בהיותם גויים, היו קרובי משפחה אלו אסורים עליהם.
- (ד) **והיא בגיורתה** – פירוש, שלא התגיירה.
- (ה) **הרי זה כבא על נכרית** – אין האיסור מצד קרבת משפחה, אלא כאיסור ליהודי לקיים יחסים עם גויה.
- (ו) **מפרישין אותם** – כי כבר בהיותם גויים, היו אלו נישואין באיסור.

אותם (ז).

סעיף ג

יעובד כוכבים אסור בְּשֹׁאֵר הָאֵם (ח) אחר שנתגייר, מדברי סופרים, ומותר בְּשֹׁאֵר הָאָב (ט), אף על פי שיודע בודאי שזה שארו מאביו, כגון תאומים (י), שדבר ברור הוא שאביו של זה הוא אביו של זה, אף על פי כן לא גזרו על שאר אביו (יא). לפיכך ישם ומהא דציננתיו לעיל. תימרא דרבא שם דף צח, א דאפקורי אפקריה רחמנא לזרעיה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) אין מפרישין אותם – ואף שאחר הגיור אסור לו להתחתן עם חלק מן העריות, בכל זאת, אם כבר חי עמה לפני הגיור, לא מפרישים אותם. כי מעיקר הדין הגר נחשב כקטן שנולד מחדש, ואין לו קשרי משפחה קודמים.

(ח) אסור בְּשֹׁאֵר הָאֵם – כל הקרובות מצד האם, שהן עריות מן התורה לישראל (כגון אחותו מן האם, אחות אמו מן האם, אשת אחיו מן האם וכדומה) אסורות לגר לאחר גיורו, מדרבנן.

(ט) ומותר בְּשֹׁאֵר הָאָב – קרובות מצד האב, שאף הן עריות לישראל, לא נאסרו על הגר אלא מותרות לו, כגון אחותו מן האב. הטעם להיתר הגר בשאר האב הוא, משום שדווקא אצל אומת ישראל, עם שיש בו קדושה, העניין של יחוס עם האב הוא יסודי. על כן בעלה של האם נחשב גם אביו של הילוד. לא כן אצל הגויים, שאינם מקפידים על קדושה, למרות שהוא נקרא בעלה של האם, הוא לא נחשב בהכרח אביו של היילוד.

(י) כגון תאומים – כלומר, גם כשהקרבה וודאית, וברור שמדובר בשֹׁאֵר האב, כגון בן ובת תאומים, עדיין מותר לגר לשאת את אחותו מאב לאחר הגיור, משום שלא גזרו בשאר האב.

(יא) לא גזרו על שאר אביו – הואיל ובעודו גוי, לא נאסרו עליו קרובות מצד האב. לכן גם במקרים של קרבה ודאית, לא גזרו חכמים לאחר הגיור.

נושא הגר אשת אחיו מאביו, ואשת אחי אביו, ואשת אביו, ואשת בנו, ^האף על פי שנשא את לאחיו או לאחי אביו או לבנו אחר שנתגיירו (יב). ^ווכן אחות אמו מאביה, ואחותו מאביו, ^זובתו, שנתגיירו, מותרות לו (יג). (ויש אוסרים באשת אביו (יד)) (טור בה"ג). ^חאבל אינו נושא לא אחותו מאמו, ולא אחות אמו מאמה (טו), ולא אשת אחיו מאמו, שנשאה אחיו מאמו אחר שנתגיירה (טז), אבל אם נשאה אחיו כשהיה עובד כוכבים, הרי זה מותרת לו (יז).

^השם, וכמו שכתב הרב המגיד שם, דהא דמוקים לה שם בנסבה כשהוא כותי, קאי אהא דמשמע אפילו אחיו מאמו, וכן הסכים הרמב"ן והרשב"א. ^ושם, והא דאיתא שם ע"ב הנך דאמור רבנן יקיים לכתחלה לא יכנוס, לא אמרו אליבא דרבי עקיבא, כיון דלא מצינו להם שאר האב כלל. ^זשם, וכן הסכימו הרמב"ן והרשב"א שהרי הכותי מותר בבתו. ^חשם מברייטא וגמרא שם ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) אחר שנתגיירו – כל ההיתרים שהביא השולחן ערוך (אשת אחיו מן האב, אשת אביו, וכו') נאמרו לאחר שהתגיירו. כי לא חידשו חכמים לאוסרם, מאחר ובעודם גויים לא היו אסורות.

(יג) מותרות לו – כי הגויים אינם מחויבים באיסור עריות מצד האב, וגם חכמים לא אסרו את קרובי האב לאחר הגיור.

(יד) ויש אוסרים באשת אביו – יש פוסקים האוסרים את אשת האב לאחר הגיור, כי לדעתם הייתה אסורה לו גם בעודו גוי; דעת המחבר שאשת אביו מותרת לו בעודו גוי, ולכן גם לאחר הגיור מותרת לו.

(טו) ולא אחות אמו מאמה – כי שתיהן היו אסורות לו כשהיה גוי. והגיור לא בא להקל על מה שהיה אסור בו לפני הגיור.

(טז) שנשאה אחיו מאמו אחר שנתגיירה – אח מאמו נחשב אחיו, כי גם לפני הגיור נחשב אחיו. וכיוון שגם לאחר שהתגייר הוא מוגדר "אחיו", על כן אסור לגר להתחתן עם אשתו.

(יז) הרי זה מותרת לו – כי הואיל ואין אישות לגוים, לאחר שייפרדו היא אינה מוגדרת אשת אחיו, על כן היא מותרת לו.

סעיף ד

^טשני אחים תאומים שהיתה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה (יח), חייבים משום אשת אח (יט), אבל לא חולצין ולא מיבמין (כ).
^טבריתא שם דף צו, ב.

סעיף ה

(כא) הנושא גיורת ובתה הגיורת (כב), "או שתי אחיות מן לשון הרמב"ם שם, וכפי פירושו בברייתא שם דף צח, ב. "מדין גיורת ובתה, וכן כתבו התוספות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה – האמא הייתה גויה בזמן שהתעברה, ובעודה בהיריון התגיירה, והילדים נולדו כיהודים.
 (יט) חייבים משום אשת אח – כאשר התאומים גדלו ונישאו, אם אחד מהם נפטר, אסור לשני לשאת את אשת אחיו. וזה איסור מן התורה כי הם נחשבים אחים לכל דבר, מאחר ונולדו כשאימם כבר יהודייה.
 (כ) לא חולצין ולא מיבמין – דיני ייבום וחליצה שייכים רק באחים שיש להם אב משותף. אם האחים נולדו רק מאם משותפת, אין להם דין ייבום או חליצה. כאן מדובר באחים מצד האם בלבד, ולכן לא חלים דיני ייבום וחליצה.
 (כא) הקדמה לסעיף – בתקופת התלמוד, היה אדם רשאי לשאת יותר מאשה אחת. לפיכך, מצבים של שתי נשים קרובות זו לזו (כגון אם ובת, או שתי אחיות) היו מציאותיים אצל גר. והיה צורך בהנחיה הלכתית כיצד לנהוג במקרה כזה, לכן היה סעיף זה מעשי. כיום, לאחר תקנת רבינו גרשום, אסור לשאת שתי נשים, ולכן דיון זה הוא בעיקר תיאורטי.
 (כב) הנושא גיורת ובתה הגיורת – מן התורה, גר שנתגייר דינו כקטן שנולד, ולכן אין לו קרבה משפחתית קודמת, וכל הנשים מותרות לו, כולל אם ובתה. אולם גזרו חכמים שאינו רשאי להמשיך לחיות עמן, וכשם שאיסור זה בישראל הוא מן התורה, כך תיקנוהו בגרים.

האם (כג), יושב עם אחת מהן ומגרש השניה (כד).

פעיף ו

י' נשא גיורת, ומתה, מותר לישא אמה או בתה, שלא גזרו אלא בחייהן (כה).

י"שם בברייתא וכרבי עקיבא.

פעיף ז

י' מותר לאדם לישא שתי אחיות גיורות מן האב, שלא גזרו בשאר האב (כו).

י"רמב"ם שם וכרבי עקיבא, וכמ"ש לעיל.

פעיף ח

י' השניות (כז), כולן, לא גזרו עליהם בגרים. לפיכך מותר הגר בעיא ונפשטא שם דף כב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) שתי אחיות מן האם – נישואי שתיהן אסורים מדרבנן, מפני שבעודן גויות נחשבו כבר קרובות משפחה מצד האם.

(כד) יושב עם אחת מהן ומגרש השניה – הואיל ונחשבו קרובות משפחה בעודן גויות, גזרו חכמים על הגר שלא ימשיך לחיות עם שתיהן כאחת, כדי שלא יבואו להתיר כן בישראל.

(כה) שלא גזרו אלא בחייהן – כל מה שאסרו זאת הוא רק למניעת נישואי גר עם קרובת אשתו מדרגה ראשונה, כגון "אמה ובתה". חשש זה שייך רק בזמן שאשתו חיה, אך לאחר מותה אין חשש כזה, ולכן הנישואין מותרים.

(כו) שלא גזרו בשאר האב – כי בהיותם גויים, קרבת משפחה מצד האב לא נחשבת קרבה משפחתית הלכתית, כנראה מאחר ובדרך כלל אי אפשר לדעת בוודאות מי האב. לכן, לאחר הגיור לא חלה עליהם התקנה המונעת נישואין בין קרובי משפחה.

(כז) השניות – לעריות, הן נשים שאסרו חכמים על כל יהודי; יש עשרים בסך

לישא אִם אִמּוֹ (כח). ונושא אדם גיורת ואִם אִמּוֹ (כט), או בת בת בתה (ל), וכן בשאר השניות.

סעיף ט

^{טו}גר שנתגייר ואשתו עמו, צריכים לפרוש זה מזה ג' חדשים, להבחין בין זרע שנזרע בקדושה לזרע שנזרע שלא בקדושה (לא). (ואם אינו רוצה לקיימה, אין צריכה גט אלא יוצאה ממנו בלא גט (לב)) (נ"י פ' נישואין על האנוסה).

^{טז}ברייטא יבמות דף מב, א.

שולחן ערוך כפשוטו

הכל. בהקדמת הסימן ניתנו שתי דוגמאות מרכזיות – אם אימו, ואם אביו. תקנת חכמים זו, לא חלה על גרים.

(כח) מותר הגר לישא אִם אִמּוֹ – שאינה אסורה לכל יהודי אלא מדרבנן, בניגוד לאִם אשתו האסורה עליו מן התורה.

(כט) גיורת ואִם אִמּוֹ – גם איסור אִם אמה ביהודי אינו אלא מדרבנן, ובגר לא גזרו.

(ל) בת בתה – בת בתו אסורה לכל יהודי מן התורה, אבל בת בתו (דור רביעי) אינה אסורה ליהודי אלא מדרבנן, ולכן מותרת לגר.

(לא) לזרע שנזרע שלא בקדושה – כאשר גר ואשתו מתגיירים יחד, חייבם חכמים לפרוש זה מזה לשלושה חודשים. כדי שאם נכנסה האישה להריון, נוכל לדעת אם הילד בא מזרע שנזרע לפני הגיור, או לאחריו. לאחר שלושה חודשים, כבר ניתן להבחין אם האישה בהריון.

כיום, נראה שאפשר להקל בדין זה, כיוון שניתן לדעת בצורה מהימנה מתי נכנסה האישה להריון. כמו כן, אם הגיור נעשה כשכבר אינה יכולה להוליד, אין צורך בהמתנת שלושה חודשים¹.

(לב) יוצאה ממנו בלא גט – כי למרות שבעודם גויים היו נשואים, אין אצלם מושג "קידושין". על כן יתבצעו הגירושים בהפרדות בלבד, ואין צורך בגט כריתות.

1. פתחי תשובה ס"ק ב.

סעיף י

ט"ז ולענין עדות, אפילו אחים מן האם מעידים זה לזה; דגר שנתגייר, כקטן שנולד דמי (לג).

ט"ח לשון הטור ממימרא דאמימר, יבמות דף כב, א. ומשמע דרב נחמן שם, כי שמע להא דאמימר, שתיק ואודי ליה. ולא חיישינן לאחלופי בישראל, דאין מקבלין עדות אלא בבית דין, והם בקיין בדבר.

סעיף יא

(לד) "לענין דין, גר כשר לדון דיני ממונות, והוא שתהא אמו מישראל (לה). אבל אם אין אמו מישראל, פסול לדון את ישראל (לו), אבל לחבירו, גר דן (לז). ולחליצה, פסול, אפילו לחליצת גרים, עד שיהא אביו ואמו מישראל (לח).

ט"ט שם, ממימרא דרבא שם דף קב, ב, וכמ"ש התוס' שם דף מה, ב. וכ"כ הרא"ש שם בפסקיו, והרי"ף בפ"ק דסנהדרין, והרמב"ם בפ"א מהל' סנהדרין.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) כקטן שנולד דמי – מכיוון שהגר נחשב כבריה חדשה, אין כל קרבה משפחתית הלכתית בינו ובין קרוביו לשעבר, ואף חכמים לא החמירו להחשיבם כקרובים בדיני עדות.

(לד) הקדמה לסעיף – בתורה נאמר: "שֹׁם תָּשִׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ... מִקְרֵב אֲחִיךָ" (דברים יז, טו). מכאן שאין להמליך מלך אלא אם נולד יהודי, ולא גר. עוד למדו מכאן, שגם מינוי לתפקיד שררה – כגון דיין – אין למנותו.

(לה) שתהא אמו מישראל – כאשר אימו מישראל, הגר נחשב ליהודי לכל דבר, ונקרא "אחיק".

(לו) פסול לדון את ישראל – בכפייה. אך אם הצדדים הסכימו לקבלו כדיין, הוא רשאי לדון.

(לז) גר דן – אפילו בכפיה.

(לח) עד שיהא אביו ואמו מישראל – כי בטקס החליצה אומרים: "וְנִקְרָא שְׁמוֹ בִּישְׂרָאֵל בֵּית הַלֹּוֹץ הַנֶּעַל" (דברים כו, י; אבן העזר סימן קסט סדר חליצה סעיף ג) ועל כן נדרשים העוסקים בדין חליצה להיות ישראל מאב ומאם.

קיצור ההלכות המעשיות שבשו"ע וברמ"א

בסוגריים מרובעים מובאות ההפניות לשו"ע.
הפניה לסעיף כוללת את דברי המחבר והרמ"א, ואף את דברינו בפירושם.
הפניה לדברינו בס"ק מצויינת בסוגריים עגולים.
מספר בסוגריים מציין הערה באותו סימן, והציון [הק] מפנה להקדמתנו לסימן.

הלכות כיבוד אב ואם (סימנים רמ-רמא)

א. איזהו כבוד ואיזה מורא, ודיניהם (סימן רמ)

1. מצוות כיבוד אב ואם היא מצווה מן התורה, ככתוב בעשרת הדברות (שמות כ, יב): "כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּ יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ". כיבוד ההורים כולל כל פעולה שהאדם צריך לעשות לטובת הוריו [הק].
2. כמו כן, מצווה מן התורה לירא את ההורים, ככתוב בפרשת קדושים (ויקרא יט, ג) "אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ". היראה מתייחסת לדברים שיש להימנע מהם, מפאת כבודם [הק].
3. כבוד ההורים מתבטא בדאגה לצרכיהם הפיזיים, ובגישה מכבדת כלפיהם. דוגמאות לכך כוללות הבאת אוכל להורים מבוגרים הזקוקים לעזרה בפעולות יומיומיות. סיוע בשתייה, הלבשה, כיסוי, העברה ממקום למקום, ודאגה לביטחונם. ואצל הורים בריאים, ביקור, שירות, ויחס מכבד [ד] ויעמוד מפניו [ז].
4. ההוצאות הכרוכות בכיבוד הן על חשבון ההורים, אם יש להם יכולת כלכלית. אם לא, על הבנים להתחלק בהוצאות כדי לספק מענה לצורכיהם. החלוקה תתבצע בהתאם ליכולת הכלכלית של הבנים, העשירים ייתנו לפי עושרם, והעניים לפי יכולתם [ה].
5. איזהו מורא: לא יישב במקומו המיוחד לו, ולא יסתור את דבריו, ולא יקרא לו בשמו [ג],
6. עד היכן מצוות המורא? אפילו היה הבן לבוש בגדים נאים ויקרים, ויושב בראש הקהל, ובאו אביו או אמו – קרעו את בגדיו, הכוהו על

- ראשו וירקו בפניו, לא ישיב להם, ולא יכלימם, אלא ישתוק ויירא ממלך מלכי המלכים שציווהו על כך [ח].
7. אם האב פוגע בממונו של הבן: למנהג הספרדים (כדעת המחבר), אין הבן רשאי למנוע, אך מותר לו לתובעו בדין. ולמנהג האשכנזים (כדעת הרמ"א), מותר למנוע את האב מלהזיק לו [ח].
8. חובה לכבד את ההורים גם לאחר מותם. ואם אומר שמועה (דברי תורה או חכמה) בשם אביו, יזכירו בדרך כבוד, כגון: "כך אמר אבא מורי". בתוך י"ב חודש יוסיף: "הריני כפרת משכבו". אחר כך יזכירו בדרך כבוד, לדוגמא: "זכרונו לברכה" [ט].
9. מכאן יפורטו המגבלות החלות על מצוות כיבוד ויראה.
10. לעיתים קורה שההורה מאבד את שפיותו בזקנותו. במצב כזה, חובה לנהוג כלפיו בכבוד הראוי. עם זאת, כאשר הטיפול בו קשה מבחינה נפשית או פיזית, רשאי הבן לבקש עזרה מקצועית ולטפל בו באמצעות מטפלים מתאימים, אך חייב לבקרו ולדאוג לרווחתו [י].
11. ראה שהאב עובר על דברי תורה, חייב להעיר לו, אך יעשה זאת בחכמה וברוב כבוד [יא].
12. אם הזדמנה לבן מצוה עוברת, שאינה ניתנת לדחייה, כגון קבורת מת, יניח זמנית את כבוד אביו, כדי לקיים את המצווה, ואחר כך ישוב לשרת את אביו [יב].
13. מותר לוותר מעט על כבוד ההורים כדי ללמוד תורה, ואם אינו יכול ללמוד במקום מגורי אביו, ילמד במקום שלבו חפץ. עם זאת, צריך לעשות כל מאמץ לשלב בין השניים, ולוודא שהלימוד אינו רק חיצוני, וחס ושלום אינו מתנהג כמי ש"לומד ואינו מקיים". אם גר בעיר עם הוריו, ישלב בין השניים [יג] (סו).
14. כששני ההורים חיים יחד, כבוד אביו קודם לכבוד האם. אולם לאחר גירושין, שני ההורים שווים בכבוד [יד].
15. אסור לציית לאב, כאשר דורש מהבן לעבור על מצווה, אפילו על דין דרבנן [טו].

16. הבן אינו חייב לציית לאביו, אם הוא מבקש דבר שאינו לצורכו, כגון דרישה שאינה קשורה לפרנסתו או רווחתו (ע).
17. הבן והבת שניהם חייבים במצות כיבוד ויראת ההורים, אולם לעיתים אישה נשואה מנועה מלקיים את המצווה בשל חובותיה לבית בעלה [טז].
18. לפי המחבר, הבן חייב לכבד את אביו גם אם הוא רשע, אך לדעת הרמ"א, הוא פטור.
19. חשוב להדגיש כי גם לדעת הרמ"א, אין זה פוטר אדם מכיבוד הורים שאינם דתיים, כי יתכן מאוד שדינם כשוגגים, שהרי לא לימדו אותם תורה, או לא חינכו אותם כראוי. הפטור מכיבוד חל רק על הורים שעברו על הערכים הבסיסיים של החברה, כגון אב גזלן, אנס או רוצח. במקרים כגון אלו, פטור הבן מלכבד את אביו לשיטת הרמ"א.
20. כמו כן, קשה להפריד בזה בין אשכנזים לספרדים. למעשה, נראה כי גם אם היה האב רשע ממש, ואפילו ישב בכלא על עבירות חמורות שלא שייך לומר שהוא כאנוס, עדיין חובה לכבדו, כפסק המחבר, למעט מקרים קיצוניים ממש, כגון שפגע בילדיו שלו עצמו, והילדים מתקשים מאוד לכבדו. במקרים אלו, ניתן לסמוך על שיטת הרמ"א, שאין חיוב של כיבוד (עח).
21. אסור לאדם להכביד את עולו על בניו ולדקדק עמהם בכבודו, כדי שלא יביאם לידי מכשול. עליו למחול על כבודו, ולהעלים עין, כי אב שמחל על כבודו, כבודו מחול [יט].
22. אב המכה את בנו הגדול, היו מגדים אותו, מפני שגורם לבן להגיב בכעס, ומכשילו [כ].
23. חייב אדם לכבד את אשת אביו, אף שאינה אמו, כל זמן שאביו חי. וכן חייב לכבד את בעל אימו, כל זמן שאימו חיה. ומכל מקום, דבר הגון לנהוג בהם כבוד אף לאחר מיתה [כא].
24. חייב אדם לכבד את אחיו הגדול, את חמיו, ואת סבו [כב, כג, כד].
25. אם האב רוצה לשרת את בנו, מותר לבן לקבל את שירותו (ואין בכך פגיעה בכבוד האב, כי נעשה מרצונו) [כה].

26. האב לא יכול להכריח את בנו בנושאים כמו בחירת אשה, לימוד תורה, או מקצוע. הבן רשאי להחליט בעצמו, והאב יכול לבקש רק את הכבוד הנוגע לצורכו [כה].

ב. דיני מכה ומקלל אביו ואמו (סימן רמא)

1. אסור לקלל כל יהודי, והמקלל את הוריו חוטא חטא חמור מאד, העושה כן חייב מיתה [א].
2. אסור לקלל את ההורים אפילו אחרי מותם [א].
3. אסור להכות כל אדם מישראל, והמכה את הוריו היא עבירה חמורה במיוחד, וחייב מיתה [ב].
4. אם אביו או אמו צריכים ניתוח, הבן רשאי לבצע את הניתוח כרופא, ואם אפשר, עדיף שרופא אחר יעשה זאת [ג].
5. אסור לבזות את ההורים אפילו ברמיזה [ו].
6. אסור לגר לקלל או להכות את אביו העובד כוכבים, ואסור לו לבזותו, כדי למנוע רושם שלילי, שלא יאמרו: "באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה", כלומר, שלא יחשבו שדת ישראל מתירה חוסר כבוד כלפי ההורים [ט].

הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם (סימנים רמב-רמד)

ג. שלא להורות בפני הרב, ורב שמחל על כבודו (סימן רמב)

1. סימן זה דן בכבוד של תלמיד כלפי רבו המובהק [ל].
2. מושג של רב מובהק כמעט ולא קיים היום (הק).
3. עיקר האיסור ברבו מובהק הוא להורות בפניו. והכוונה, לפסוק הלכות. אבל ללמד תורה ותלמוד, מותר לכל תלמיד.
4. סיכום עיקרי הדינים לפי שיטות המחבר והרמ"א [ד].

למחבר:

- א. תלמיד שקיבל רשות מרבו, רשאי להורות בכל מקום, בין חוץ ל-יב מיל, ובין תוך יב מיל.
- ב. אם יש לו מספר רבנים מובהקים, עליו לבקש רשות מכולם.

ג. לא קיבל רשות מרבו, רשאי להורות רק באופן אקראי, ורק מחוץ ל-יב מיל.

ד. תלמיד חבר רשאי להורות ללא רשות, רק מחוץ ל-יב מיל.

דעת הרמ"א:

א. תלמיד שיש לו רב מובהק, גם אם קיבל רשות, אסור להורות בתוך יב מיל.

ב. אם אין לתלמיד רב מובהק, יש אומרים שצריך לקבל רשות מכל רבותיו. ויש אומרים שמספיקה רשות מאחד מהם, כדי להורות מחוץ ל-יב מיל.

ג. תלמיד חכם גדול שאין לו רב מובהק, אינו צריך לבקש רשות מאף אחד מרבותיו, אפילו בתוך יב מיל של רבו.

5. בימינו, תלמיד שהגיע להוראה, רשאי לפסוק. אולם יזהר גם בכבוד רבו, שלא להורות ממש בפניו [ד].

6. גם בזמן שהיה מושג של רב מובהק, הותר לתלמיד לחלוק על רבו, ובלבד שיעשה בדרך כבוד [ג].

7. כיום נוהגים לתת לתלמידים שהגיעו להוראה "סמיכה", המעידה שלמדו והגיעו להוראה, ומסוגלים להורות [יד].

8. אדם שלא למד מספיק ומורה הלכה, הרי זה שוטה וגס רוח [יג].

9. אדם שהגיע להוראה ואינו מורה מתוך ענווה, עבירה היא בידו, כי מונע תורה מישראל [יד].

10. הרב חייב להסביר פנים לתלמיד, לעודד אותו ולכבד אותו. אמרו חכמים, יהא כבוד תלמידך חביב עליך כשלך [ג].

ד. זכויות תלמידי חכמים: פטור ממס, קדימות במכירה וכיבוד רוחני (ס' רמג)

1. לומדי התורה ומלמדיה, המקדישים את חייהם לשימורה ולהפצתה, ממלאים תפקיד מרכזי בשמירה על נשמתו הרוחנית של העם. על כן ראתה התורה צורך לחייב בכיבודם של תלמידי חכמים, וזה נקרא "עשה של כבוד התורה" [הק].

2. בעבר, נהגו לקבוע תורנויות לביצוע עבודות ציבוריות חיוניות, כגון בנייה וחפירות. תלמידי חכמים היו פטורים מעבודות אלו, משום

- שפעולות אלו עלולות לפגוע בכבודם בעיני הציבור. ואין לחייבם אף לממן אדם אחר שיעשה את המלאכה במקומם [א].
3. אולם בזמננו, כבר אין מייעדים אנשים לעבודת ציבור אלא גובים מיסים לצורכי הציבור, ומשלמים מכספי הציבור לעובדים – גם תלמידי חכמים חייבים להשתתף בתשלום זה [ב].
4. אף בעבר, תלמידי חכמים היו פטורים ממס מיוחד שנגבה לשם הגנה מגנבים [ב].
5. אך למעשה, בזמננו גם תלמידי חכמים חייבים בתשלום מיסים, מהסיבות הבאות: המיסים נגבים עבור שירותים שכל הציבור נהנה מהם, ובכללם גם תלמידי החכמים. נוסף על כך, אין בדורנו תלמידי חכמים שמוגדרים "תורתם אומנותם" במדרגה שתיארו הפוסקים, כלומר, מי שעסק כל ימיו בתורה והגיע לידיעת רוב חלקיה. כמו כן, גם החכמים נצרכים לשירותים הציבוריים, כגון הגנה, תשתיות, וכיוצא בזה [יב].
6. אף שתלמיד חכם משלם מיסים כמו שאר הציבור, חובה לכבדו ולסייעו מבחינה כלכלית. ואם הציבור נותן לו שכר בעבור תפקידיו התורניים ותרומתו לציבור, יש לשלם לו שכר בצורה מכובדת, ולא כתמיכה לעני (כ).
7. תלמיד חכם שמתפרנס מעמל כפיו ואינו נוטל שכר מהציבור – מצווה לסייע לו בפרנסתו, כדי שיוכל להרוויח בזמן מועט את הנדרש למחייתו, ולהתפנות ללימודו [ד].
8. עון גדול הוא לבזות תלמידי חכמים או לשנוא אותם. וכל המבזה תלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא, והרי הוא בכלל מי שנאמר עליו: כִּי דָּבַר ה' בָּזָה [ו].

ה. קימה והידור בפני חכם אפילו אינו רבו (סימן רמד)

1. כתוב בתורה "מפני שִׁיבָה תקום והדרת פני זקן" ומכאן למדים שיש לכבד אנשים מבוגרים ("שיבה"), ותלמידי חכמים ("זקן"). חז"ל דרשו ש"זקן" משמעו זה שקנה חכמה – תלמיד חכם [הק].

2. מכאן, יש חובה לעמוד בפני תלמיד חכם, וגם בפני אדם מבוגר מעל גיל שבעים (אפילו אם אינו תלמיד חכם) [א].
3. החובה לעמוד מתחילה רק כשהחכם או הזקן נכנס לארבע אמותיו (כשני מטרים בערך). אם רואה אותו מרחוק, עדיין לא חלה חובה. אחר שעמד, אינו צריך להישאר עומד עד שייעלם מעיניו, אלא די בכך שיעמוד עד שיחלוף מלפניו [ב].
4. אין חובה לעמוד בפני תלמיד חכם או זקן בבית המרחץ (מקום שאינו מכבד) [ד] וכן אין חובה לעמוד בעת שאדם טרוד בפרנסתו [ה].
5. ראוי שתלמיד חכם ישתדל ללכת בדרך שתצמצם את מספר האנשים שייאלצו לקום לכבודו, ואם אפשר, יימנע מזה לגמרי, ויקפיד להקיף את הדרך כדי שלא יעבור לפני הציבור כלל [ו].
6. אפילו אם החכם צעיר בגילו, צריך לקום לפניו [ז].
7. אף שאין חובה לכבד ולעמוד בפני גוי מבוגר, מכל מקום יש מצוה לסייע לו בעת הצורך, כגון להושיט יד, לעזור לו לשבת, או כשאין כיסא פנוי, לפנות לו מקום, מאחר והעמידה קשה לו [ז].
8. שני תלמידי חכמים, או שני זקנים, אינם חייבים לקום זה בפני זה כימה מלאה, אך נכון שיראו כבוד הדדי על ידי כימה חלקית [ח].
9. גם אדם שעוסק בתורה – אם בא תלמיד חכם או זקן לפניו, חייב לעמוד [יא].
10. ראוי לקום גם בפני אנשים ידועים במעשיהם הטובים, גם אם אינם תלמידי חכמים [יב].

הלכות תלמוד תורה (סימנים רמה-רמו)

1. חייב כל אדם ללמד לבנו ולהעמיד תלמידים (סימן רמה)

1. יש מצוות עשה מן התורה ללמד את בנו תורה, כפי שנאמר (דברים ו) "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" [א].
2. מצווה זו כוללת בתוכה גם את המצווה ללמוד תורה [א].

3. יש מצווה ללמד את נכדיו, כפי שנאמר (דברים ד): וְהוֹדַעְתֶּם לְבָנֵיכָה וּלְבָנֵי בְנֵיכָה. חובה זו חלה כשאין אב או כאשר האב אינו יכול לדאוג ללימוד תורה של בנו [ב].
4. כל חכם מישראל מצווה ללמד תורה לתלמידים, כפי שנאמר: "ושננתם לבניך". המשמעות של "בניך" בפסוק זה היא תלמידים [ב].
5. בדרך כלל, אב אינו פנוי ללמד את בנו תורה בעצמו. מסיבה זו, מוטלת עליו החובה לשכור עבורו מלמד שילמד את בנו. למעשה, חובה זו מתקיימת על ידי רישום הבן לתלמוד תורה או לבית ספר בו לומדים תורה [ד].
6. חובה על האב להתחיל ללמד את בנו תורה מרגע שהבן מסוגל לדבר. כשהילד מגיע לגיל 6 או 7, האב נדרש לרשום אותו לתלמוד תורה [ה].
7. על האב לוודא שבנו ילמד תנ"ך, משניות, גמרות, הלכות ואגדות. במקרה של מגבלות תקציביות, עליו לדאוג שלכל הפחות בנו ילמד את כל התנ"ך [ו]. יש אומרים כי די בלימוד כל החומש [הערה 6].
8. חובה להקים תלמוד תורה או בית ספר ללימוד תורה בכל עיר ועיר [ז].
9. כל תושבי העיר, כולל אלה שאין להם ילדים, מחויבים להשתתף במימון ובהוצאות הקשורות להקמה ותחזוקה של מוסדות אלו (כו).
10. יש לדאוג למשמעת בין התלמידים, אבל אסור להשתמש באלימות לשם כך [יא].
11. אין לסלק תלמידים המתקשים בלימודיהם [ט]. במקום זאת, יש להעניק להם סיוע אישי ותמיכה מותאמת, שתאפשר להם להצליח בלימודיהם (לג).
12. כשמתכננים הרצאות בבית הספר, חשוב לוודא שהן לא יבואו על חשבון זמן לימוד התורה. יש לקיים אותן בזמנים המיועדים ללימודים כלליים.

13. הילדים צריכים ללמוד בכל ימות השנה, למעט בסוף היום של ערב שבת וערב יום טוב [יב].
14. כיוון שבימינו התלמידים יוצאים לחופשות ארוכות, חשוב מאד לארגן להם פעילויות לימוד חווייתיות ומהנות במהלך תקופה זו, ולחזק את אהבתם לתורה (לו).
15. אסור שמספר התלמידים בכיתה יעלה על 25. אם ישנם למעלה מ-25 תלמידים, נדרש לצרף מורה מסייע. כאשר מספר התלמידים חוצה את רף הארבעים, יש לחלק את הכיתה לשתי קבוצות נפרדות [טו].
16. בפתחי תשובה הביא, שבזמננו, מאחר ו"התמעטו הלבבות", יש צורך בכיתות של עשרה או שנים עשר ילדים (מא).
17. מותר להעביר מורה מתפקידו, על מנת להביא במקומו מורה טוב ומקצועי יותר [יח].
18. אמנם, אם קיים חוזה המחייב את המעסיק (מוסד החינוך) לפרק זמן מוגדר, אין אפשרות לפטר את המורה לפני תום תקופת החוזה. למעט מצב בו המורה פשע (כלומר, הפר הפרה יסודית את תפקידו). במקרה זה, טובת התלמידים קודמת לזכויות המורה (נב).
19. עם זאת, בתום תקופת ההתקשרות (החוזה), ניתן להעביר מורה ממשרתו, גם אם לא פשע, ומשום שיש מלמד טוב ומקצועי יותר (נב).
20. כאשר עומדות בפנינו שתי אפשרויות למורים, האחד תלמיד חכם יותר, והשני בעל יכולות פדגוגיות גבוהות, עלינו להעדיף את הפדגוג. כי הוא ידע לחבב את הלימוד על התלמידים [יט].
21. אין למנות רווק למשרת מורה קבוע [כ]. עם זאת, בשעת הצורך (למשל, כשאין מועמד מתאים אחר), הדבר מותר (נז).
22. אישה לא תלמד ילדים מחשש לייחוד [כא]. אמנם כל זה רק בביתה, כי שם מביאים האבות את הילדים, עד ביתה. אמנם במסגרת בית הספר, הדבר מותר, כי זה מקום ציבורי, בו אין חשש לייחוד (נט).

23. אין איסור תחרות בלימוד תורה. מותר לכל אדם ללמד, גם אם יש כבר רב אחר במקום, המלמד תורה [כב].
24. למרות זאת, הציבור אינו חייב לממן כל מסגרת לימוד תורה נוספת שאדם פרטי פותח (מה).
25. משרת רב היישוב או העיר יציבה מזו של מורה לתלמידים. אין מפטרים אותו רק משום שנמצא מועמד טוב יותר. ניתן להעבירו מתפקידו רק במקרה שפשע [כב].
26. המנהג כיום הוא למנות רב לזמן קצוב ומוגדר. בתום תקופה זו, אין כל חובה להמשיך את ההתקשרות עמו, וכן אין חובה למנות את בנו של הרב אחריו לתפקיד [כב].

ז. שחייב כל אדם בתלמוד תורה, והיאך לומדים בשכר (סימן רמו)

1. יש מצווה מן התורה ללמוד תורה.
2. חכמים קבעו שיש חיוב ללמוד תורה בכל יום ובכל לילה, כפי שנאמר ביהושע (פרק א) "והגית בו יומם ולילה" [א].
3. אין הפירוש שחייבים ללמוד תורה במשך כל שעות היום וכל שעות הלילה, ללא הפסקה. אלא שיש להקדיש בכל יום ובכל לילה זמן מסוים ללימוד תורה [א].
4. מי שאינו מסוגל ללמוד תורה כלל (מחמת אונס, או חוסר יכולת), יסייע למי שלומד תורה, ובכך יקיים את חלקו במצווה [א].
5. חיוב זה חל על כל יהודי: עני או עשיר, בריא או בעל ייסורים, צעיר או זקן. רווק, או נשוי ואב לילדים, ואפילו עני המחזר על הפתחים [א].
6. יש להקדיש זמן הן ללימוד תנ"ך, הכולל בתוכו לימוד מוסר וחיזוק האמונה. והן ללימוד ההלכות למעשה, לצורך קיום המצוות. והן ללימוד הגמרא, שהוא לימוד מעמיק, המאפשר ניתוח, והבנת שורשי ההלכות, דבר מתוך דבר [ד].
7. אסור ללמוד קבלה לפני שאדם רכש בקיאות מעמיקה בתלמוד ובהלכות (למניעת טעויות ופרשנויות שגויות בלימוד הנסתר) [ד].

8. אין לעסוק באופן קבוע בפילוסופיה, אך מותר לעשות זאת באקראי. לעומת זאת, לימודי מדעים, מותרים ללא הגבלה [ד].
9. מעיקר הדין, מותר לקבל שכר על הוראת תורה שבכתב. בשל הצורך במיומנות מיוחדת להוראת ילדים צעירים. מיומנות זו כוללת לימוד קריאה, הבנת פשט הדברים, וניהול משמעת [ה].
10. אבל תורה שבעל פה, מעיקר הדין, אסור ללמד בשכר. אם כי למעשה מותר, מפני שאם לא יקבל שכר, לא יוכל להתפרנס ולהמשיך ללמד [ה].
11. החיוב לעסוק בתורה בעיון ובהרחבה שייך בעיקר לגברים [ו], אך גם נשים חייבות ללמוד את ההלכות שנוגעות להן, ואת יסודות האמונה.
12. במציאות של ימינו, נשים לומדות חכמות שונות, על כן יש חשיבות רבה שגם הן ילמדו תורה לעומק, כי אחרת יתרחקו מן התורה ומן המצוות (לה).
13. אמנם רק אצל הגברים קיים אידיאל נשגב של הקדשת עיקר הזמן בחיים ללימוד תורה, אך אין לחנך את הנשים בדרך זו, משום שחינוך כזה עלול להביא להזנחת מצוותיהן המרכזיות – גידול משפחה ועיסוק בחסד. (לה).
14. אין ללמד תורה לאדם שאינו ישר עד שיחזור למוטב. אבל כמובן, יש ללמדו מוסר והנהגה טובה, כדי שיחזור למוטב [ז].
15. רב שלימד, ותלמידיו לא הבינו, אסור לו לכעוס עליהם. תחת זאת, עליו לשנות ולחזור על הדבר כמה פעמים, עד שהתלמידים יבינו את עומק ההלכה [י].
16. תלמיד שלא הבין דבר מה, לא יאמר: הבנתי, כשלמעשה לא הבין. עליו לשאול ולחזור ולשאול כמה פעמים, ואל יתבייש מחבריו שהבינו מהר יותר [יא].
17. במהלך לימוד בבית המדרש, אין להירדם או לישון [טז].
18. אסור לדבר שיחת חולין בבית המדרש [יז].

19. לימוד התורה שקול כנגד כל המצוות, כי הוא מביא את האדם לקיימן ומעניק להן משמעות. כפי שאמרו חכמים (קידושין מ, ב) "גדול תלמוד המביא לידי מעשה" [יח].
20. כלל גדול הנוגע לכל המצוות קובע כי "העוסק במצווה, פטור ממצווה אחרת". כלומר, עיסוק במצווה, פוטר ממצוות אחרת. גם לימוד תורה פוטר מעיסוק במצוות אחרות. אך רק בתנאי, שאדם אחר יכול לקיים את המצווה. אם אין אפשרות כזו, חובה להפסיק את הלימוד כדי לקיים את המצווה בעצמו [יח].
21. האידאל בלימוד תורה הוא "לשמה" - לשם קיום מצוות הבורא ללא ציפייה לגמול, אך זו דרגה גבוהה מאד שאינה מושגת בתחילת הדרך. לכן, מותר ללמוד תורה שלא לשמה, למשל, כדי לזכות בשכר רוחני, או כדי להינצל מצרות. במיוחד כשמדובר בילדים, מותר ואף רצוי לעודד אותם ללימוד באמצעות פרסים שונים, כדי למשוך אותם לתורה בתחילת דרכם [יט].
22. ישנן שתי דרגות במצוות לימוד תורה. הדרגה הראשונה היא שכל אדם חייב להקדיש מידי יום זמן ללימוד תורה, הן ביום, והן בלילה, ואין לזמן זה שיעור מוגדר. מעבר לכך, קיימת דרגה גבוהה יותר, והיא הרצון להיות מוכתר בכתר תורה (פט).
23. לשם השגת מדרגת "כתור תורה" נדרשת מסירות עצומה. אין דברי התורה מתקיימים במי שמתרפה בהשגתם, וגם לא באלו הלומדים מתוך עידון, אכילה ושתייה. כתור תורה ניתן רק למי ש"ממית עצמו עליה" ומצער את גופו תמיד, ואינו נותן שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו [כב].
24. חייב כל אדם ללמוד תורה בביתו, בכל ערב. חכמים הדגישו זאת באומרם: "כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה, אש אוכלתו" [כד].
25. מותר לדבר דברי חולין, כלומר שיחות יום-יומיות שאינן עוסקות בתורה או במצוות. אבל צריך להיזהר מאוד שלא לדבר דיבורים מאוסים, כגון לשון הרע ודיבורי הבלים (חסרי תכלית) [כה].

26. לאחר שמסיימים מסכת, יש לעשות סעודה, והיא נחשבת סעודת מצווה [כו].

הלכות צדקה (סימנים רמז-רנט)

ח. גודל שכר צדקה, ואם כופין עליה (סימן רמז)

1. ישנה מצוות עשה לתת צדקה לעני, כנאמר "כִּי פָתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לֹא ... דֵּי מַחְסָרוֹ. יש להקפיד על כך מאוד.
2. איסור תורה קיים למי שנמנע מלתת צדקה, כפי שכתוב "לֹא תִאָּמֵץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן".
3. אדם אינו מעני מן הצדקה, ולא מתגלגל על ידה דבר רע או היזק, שנאמר "וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְדָּקָה שְׁלֹמֹם". כמו כן, הקדוש ברוך הוא מרחם על המרחם על העניים.

ט. מי חייב בה ומי ראוי לקבלה (סימן רמח)

1. כל אדם חייב לתת צדקה. גם עני, שאף הוא נתמך, צריך לתת סכום מועט ממה שקיבל. חובתו של עני, היא רק פעם בשנה [א].
2. בית הדין כופה אנשים שיש ביכולתם לתת צדקה, אך נמנעים מכך. במקרים מסוימים, בית הדין אף רשאי לקחת נכסים בכח כדי לממש את חובת הצדקה [ב].
3. אין לקבל צדקה מאדם שקיים חשש סביר שהכסף שהוא תורם אינו בבעלותו המלאה או הושג בדרכים אסורות [ד] (יז).
4. אסור לבקש צדקה מאדם שידוע שתורם מעבר ליכולותיו הכלכליות [ז].
5. יש להקפיד לתת את הטוב ביותר לצדקה, ולכל מצוה אחרת. כגון מאכל איכותי או בגד מכובד [ח].

י. כמה חייב ליתן וכיצד יתננה (סימן רמט)

1. מעיקר הדין יש לתת צדקה כפי צורך העניים, ככתוב בתורה "די מחסורו אשר יחסר לו" [א].

2. עם זאת, מכיוון שבדרך כלל זו בקשה לא מציאותית, תיקנו חז"ל שאדם נדיב יתן 20 אחוז מרווחיו, ואדם בינוני עשרה אחוז. אסור לתת יותר מעשרים אחוז, אם יש חשש שזה יגרום לו להתרושע [א].
3. כספי המעשר מיועדים אך ורק לעניים, ולא למצוות אחרות של התורם, כגון רכישת תפילין [א].
4. אולם, אם אין ביכולתו גם לתת צדקה (מעשר – עשרה אחוז), וגם לקיים מצוות אישיות המוטלות עליו, המצווה המוטלת עליו קודמת, וייתן צדקה כפי יכולתו (ט).
5. צריך לתת צדקה בסבר פנים יפות [ג].
6. גם אם אדם מתבקש ואינו יכול לתת סכום משמעותי, עליו לתת אפילו סכום קטן [ד].
7. המעלה הגדולה ביותר בצדקה היא לסייע לעני לצאת מעוניו, ולאפשר לו להתפרנס בכוחות עצמו [ה].
8. עדיף לתת צדקה בלי שהמקבל יידע ממי קיבל ומבלי שהנותן יודע מי המקבל (כגון דרך עמותות, הדואגות לרווחת העניים) [ז].
9. טוב לתת צדקה לפני התפילה, ככתוב "בצדק, אחזה פניך". ומי שתורם בהוראת קבע, מקיים דרישה זו [יד] (ל).
10. גבאי צדקה שיש בידו כספי צדקה מיותרים, צריך לתת עדיפות לסיוע לנישואי יתומות עניות [טו].
11. בנוסף, קיימת חשיבות רבה לתמיכה בנערים עניים הלומדים תורה, לסייע בטיפול רפואי לחולים עניים, וכן לתרום לתפעול בתי כנסת וצרכי צדקה אחרים לעניים [טו]. ואף שיש מדרג, צריך להתחשב בכלל הייעודים (לה).
12. קיים גם מנהג יפה להתחייב לתרום לעניים בעת אזכרת נשמות [ט], כי זה מוסיף זכויות לנפטרים (לו).

יא. כמה ראוי ליתן לכל אחד (סימן רנ)

1. חיוב הצדקה הוא לספק לעני את צרכיו ההכרחיים: כסף לאוכל, ביגוד, עזרה לחתונה וכדומה [א].

2. עקרונית, חיוב זה חל על כל יחיד. אולם בפועל, החיוב מוטל על הציבור, להקים מערך של איסוף, גבייה וחלוקת הצדקה.
3. חובת הצדקה היא בהתאם לממון. עשירים חייבים לתת יותר מבינוניים.
4. צריך לתת צדקה למחזור על הפתחים, אבל אין חיוב לתת לו מתנה מרובה.

יב. למי נותנין הצדקה ואיזה קודם לחבירו (סימן רנא)

1. אין לתת צדקה לרשעים [א].
2. יהודים שאינם שומרי מצוות בימינו, אינם מוגדרים כרשעים (א).
3. אדם רשאי להשתמש במעשרותיו לטובת ילדיו מעל גיל שש [ג].
4. אם יש לו את היכולת, עליו לתת בנוסף צדקה גם לעניים שאינם ילדיו (ו).
5. קרובי משפחתו, קודמים לשאר עניים. עניי עירך, קודמים לעניי עיר אחרת. ועניי ארץ ישראל, קודמים לעניי שאר ארצות [ג].
6. פרנסת האדם עצמו קודמת לפרנסת אחרים: מי שאין לו מספיק כסף לפרנסת עצמו, פטור מלתת צדקה [ג].
7. לאחר שאדם נתן צדקה לגבאים, אינו יכול להכתיב להם למי לחלק אותה [ה].
8. מי שמבקש אוכל, נותנים לו מיד, ולא בודקים אם הוא אכן עני. אך מי שמבקש ביגוד או צרכים אחרים, בודקים שאכן עני הוא [י].
9. כסף שניתן לצדקה, אפילו לצורך תלמוד תורה, מותר לשנותו למטרת הצלת יהודי הנמצא בסכנה מיידית [יד].

יג. דין פדיון שבויים וכיצד פודין אותם (סימן רנב)

1. סימן זה דן בפדיון שבויים שנחטפו על ידי לסטים תמורת כסף, והוא אינו זהה למצב החטופים בימינו, שמטרתו הכנעת ישראל. עם זאת, יש בו עקרונות חשובים, ורק הבנה מעמיקה של המצב העכשווי, יכולה לסייע ביישומם [הק].

2. מצוות פדיון שבויים קודמת לפרנסת עניים [א].
3. אפילו אם גבו כסף לבניית בית כנסת, ובמקביל ישנם שבויים, יש להעביר את הכסף לפדיונם [א].
4. השולחן ערוך כותב שהמעלים עיניו מפדיון שבויים, עובר על איסורים רבים: "לא תאמץ את לבבך". "לא תקפוץ את ירך". "לא תעמוד על דם רעך". "לא ירדנו בפרך לעיניך". ומבטל מצוות עשה רבות: "פתוח תפתח את ירך לו". "וחי אחיך עמך". "ואהבת לרעך כמוך". "והצל לקוחים למות" (משלי כד, יא), והרבה דברים כאלו.
5. קל וחומר למי שיכול לשרת בצבא ואינו עושה כן, שהוא מתעלם מסכנת הכלל כולו, ולא רק מסכנת הפרט, ועל כן עובר בוודאי על כל מה שכתב כאן המחבר (יג).
6. אין פודים שבויים ביותר מכדי דמיהם, מפני "תיקון העולם". כלומר, כדי שלא ירגילו האויבים את עצמם בחטיפה ולקיחה בשבי [ד].
7. מכאן נלמד שההלכה שוקלת לא רק את טובת הפרט השבוי, אלא גם בהשלכות הציבוריות הרחבות של פדיונו (טו).

יד. דין מי הוא הראוי ליטול צדקה (סימן רנג)

1. בזמן חז"ל נקבעו שיעורי צדקה לפי סוגי העניים השונים. עם זאת, המחבר קבע ששיעורים אלה אינם רלוונטיים היום. והכלל הוא שיש לתת בהתאם לצרכים האמיתיים של העני [ב].
2. חובת הקהילה, הציבור, או נותן הצדקה, לברר ולוודא שמבקש העזרה אכן אינו יכול לעבוד או להתפרנס, ואינו מחזיק באמצעים כלכליים נסתרים (כמו נכסים או הכנסות אחרות), כדי שלא ינצל את טוב הלב של הציבור, ללא צורך אמיתי. עם זאת, יש להיזהר שלא להכביד על העניים בדרישות בירוקרטיות מיותרות (כט).
3. אין דורשים מעני שיש לו נכסים למכור אותם במחיר הפסד, במקום זאת, יש לסייע לו עד שיוכל לממשם לפי ערכם האמיתי [ג].
4. עני שקיבל צדקה ולאחר מכן התעשר, אינו מחויב להחזיר את שקיבל, אלא מעתה יתרום לאחרים כפי יכולתו, כדרך כל אדם [ו].

5. עני שאינו יכול לעבוד ולהתפרנס, אך גם מתבייש או מסרב לבקש עזרה, מערימים עליו לטובתו בדרכים עקיפות, כגון בהצעת הלוואה שאין דורשים אותה בחזרה [ט].
6. חובה לתת לתלמיד חכם צדקה לפי כבודו (לא כמתן לאביון בלבד, אלא כתמיכה בכבוד התורה ולומדיה) [יא].

טו. שלא לקבל צדקה מן העובדי כוכבים (סימן רנד)

1. אסור ליהודי לקבל צדקה מגוי בפרהסיה, כי יש בזה חילול השם, שיהודים תלויים בחסדי הגויים [א].
2. אם יהודים לא דואגים לנזקק, ואינו יכול לקבל מהגוי בצנעה, מותר לקבל אותה אפילו בפרהסיה [א].
3. מעיקר הדין אסור לקבל תרומה ממומר [ב].
4. למעשה, היום מחשיבים את הלא-דתיים כאנוסים, ולכן מותר לקבל מהם צדקה (ח).
5. גוי שנותן נדבה לבית הכנסת מיוזמתו, מקבלים ממנו, כי אין בזה חילול השם, אלא הכרה באמיתות היהדות [ב].

טז. להרחיק מקבלתה (סימן רנה)

1. אדם צריך להתרחק מקבלת צדקה, ועדיף לעבוד בכל עבודה, אפילו זו שנראית בזויה, מאשר להסתמך על קבלת צדקה [א].
2. אמנם, אם אין יכולת להתפרנס, חייב לקבל צדקה. ואם מסרב ומצער עצמו, שלא מקבל צדקה, עובר על איסור [ב].

יז. קופת צדקה - הקמה, גבייה וחלוקה (סימן רנו)

1. חייבים להקים בכל עיר קופת צדקה, ולמנות גבאים שתפקידם לגבות את התרומות, ולחלקן לנזקקים [א].
2. צריך למנות שלושה אנשים, שיחליטו על חלוקת הכספים [ג].

יח. סדר גביית הצדקה ושלא לאחר (סימן רנז)

1. נאמר בתורה "והייתם נקיים מה' ומישראל". מכאן שחובה על גבאי הצדקה לדקדק מאוד בהנהגה ישרה, ולא לעשות שום מעשה שיגרום לרואים להעלות בדעתם חשד כלפיהם [א].
2. מותר לציבור להחליף גבאי אחד בגבאי אחר כאשר הדבר נראה להם צורך ציבורי [ב].
3. כן הדין גם בממונים אחרים; מותר לציבור להחליפם כשיש בכך צורך הציבור [ב].
4. אדם שהתחייב לתת צדקה לעניים, חייב לקיים מיד, שנאמר "לא תאחר לשלמו" [ג].
5. אם אין עניים מצויים שם בשעה שהתחייב, יפריש את הסכום לצד, וייתנו כאשר יזדמנו עניים [ג].
6. מי שהפריש כסף לצדקה בכוונה לתת אותו מאוחר יותר - מותר [ג].
7. צריך להיזהר שלא להתחייב לצדקה בלשון נדר [ד].
8. עני שיש לו קרובים עשירים, אין הגבאי חייב לתת לו מקופת הצדקה, שכן החיוב מוטל בראש ובראשונה על קרוביו העשירים [ח].
9. ראוי שלא ייתן אדם את כל הצדקה שלו לעני אחד, אלא יחלקנה בין עניים רבים; אולם אם יש לו עני מקרוביו, הוא קודם לכל עני אחר [ט].
10. גבאי צדקה לא ייטיבו עם קרוביהם יותר משאר עניים, אלא יחלקו את כספי הצדקה בצורה הגונה [י].

יט. דין המתפיס בצדקה (סימן רנח)

1. מי שציווה לפני מותו לתת כספו לצדקה לעניים, או לתרום ספר תורה לבית הכנסת, ולא פירש למי, מניחים שכוונתו לעניי עיר מגוריו, או לבית הכנסת שבו היה רגיל להתפלל [ד].

2. מי שהתחייב לתת סכום לצדקה, ואינו זוכר כמה נדר, ייתן עד שיצא הספק מליבו [ה].
3. המתחייב לתת צדקה בלשון של נדר, אינו יכול לחזור בו מהתחייבותו, אלא על ידי התרת נדרים בפני חכם [ו].
4. ואין לחזור בו אלא בשעת צורך גדול (לג).
5. אדם אינו יכול להקדיש או לתרום מה שאינו ברשותו, כגון חפץ שלא בא לעולם או ממון שעדיין אינו שלו [ז].
6. אמנם יכול להתחייב כשיהיה בידו יתנו לצדקה ואז כשיבוא לידו חייב לקיים נדרו [ח].

כ. דין אם מותר לשנות צדקה, והנהגת הגבאי עם הצדקה, והממונה עליה (סימן רנט)

1. אדם שייעד מעות לצדקה וצריך להם לצורך מידי, רשאי להשתמש בהם, ובלבד שיחזיר בהמשך סכום זהה לאותו ייעוד של צדקה [א].
2. משעה שנתן את המעות לגבאי, שוב אינו רשאי ללוותם לעצמו [א].
3. כספים שנאספו למטרה מסוימת, כגון לצורך בית עלמין, רשאים פרנסי העיר להסב אותם למצווה אחרת חשובה יותר, כגון לימוד תורה [ב].
4. אם השינוי זמני, באופן שוודאי לא תיפגע המטרה המקורית מותר להסב את הכסף לכל צורך ציבורי נדרש [ב].
5. תרם אדם מעצמו למטרה מסוימת, אסור לשנות ייעודו (כ).
6. במקום שגבאי העיר ממונים לשנות לפי הצרכים, מותר להם לשנות אף ממעות שנתרמו למטרה מסוימת, לפי המנהג [ב].
7. אם התורם פירש בבירור שאינו רוצה שינוי אסור לשנות את ייעוד המעות [ב].
8. מי שיש בידו ממון, ומסופק הוא אם הוא של צדקה, חייב לתתו לצדקה [ה].
9. אין רשות לקהל לתבוע מיסים מארגוני צדקה [ו].

הלכות ברית מילה (סימנים רס-רסו)**כא. מצות עשה למול את בנו (סימן רס)**

1. מצות עשה למול את בנו וגדולה מצוה זו משאר מצוות עשה.

כב. דין אם לא מל האב את בנו (סימן רסא)

1. לא מל האב את בנו, חובה על בית הדין למולו [א].
2. לא מלו אותו בית דין, משיגדל הבן, חובה עליו לדאוג למילתו [א].
3. אף שהאם אינה מצווה במילה, מנהג העולם שבהעדר אב היא דואגת למול את בנה (ו).

כג. זמן מילה לבריא, לחולה, ולאנדרוגינוס (סימן רסב)

1. זמן המילה הוא ביום שמיני ללידתו, וצריך להמתין עד הנץ החמה של יום השמיני [א].
2. כל היום כשר למילה, מהנץ החמה עד השקיעה. אבל נכון להזדרז ולמול מוקדם [א].
3. גם אם דחו את המילה, אין למול בלילה, אלא רק ביום [א].
4. תינוק חולה אין מלים אותו עד שיבריא, ולאחר הבראתו יש לספור שבעה ימים, ומלים אותו ביום השמיני [ב]. ואפילו בימי חמישי ושישי (הערה 6).
5. כל זה במחלה רצינית, אבל אם היתה מחלה קלה, ממתנים שיבריא ומלים אותו מיד [ב].
6. גם תינוק שנולד בניתוח קיסרי, והוא בריא, מלים אותו ביום השמיני, אם לא חל בשבת [ג].
7. נולד בין השמשות נימול בתשיעי ללידתו, אם לא חל בשבת. אם חל בשבת, דוחים עד למחרת [ד].
8. בין השמשות הוא הזמן שבין השקיעה לצאת הכוכבים.
9. אפילו אם הציבור התפללו ערבית לפני השקיעה, והילד נולד אחרי התפילה אבל לפני השקיעה, לא מתחשבים בתפילה של הציבור [ז].

כד. ילד שהוא אדום או ירוק, ומי שבניו מתים מחמת מילה (סימן רסג)

1. תינוק שנולד מהול, יש להטיף ממנו טיפת דם [ד].
2. תינוק שמת בטרם מלו אותו, נוהגים למול אותו ללא ברכה. וקוראים לו שם לפני קבורתו [ה].

כה. מי ראוי למול, ובמה מלין, וכיצד מלין (סימן רסד)

1. אף שגם אישה וקטן כשרים למול, המנהג הוא לבחור מוהל איש וגדול [א].
2. אין לבקש מגוי למול, אבל אם נעשתה המילה בידי גוי, התינוק נחשב מהול [א].
3. תינוק שגוי מל אותו, לדעת המחבר, אין צורך להטיף ממנו דם, ולדעת הרמ"א צריך להטיף ממנו דם ברית [א].
4. הרוצה למול, ילמד אצל מוהל מומחה וצדיק (כד).
5. יש ארבעה שלבים במילה: א. **מילה** – חיתוך העורלה; ב. **פריעה** – חיתוך או הפשלה לאחור של קרום העור שתחת לעורלה, לצורך חישוף העטרה בקצה האיבר, המתחילה משפת הבליטה והשיפוע, עד סוף האיבר; ג. **מציצה** – למניעת סכנת הנימול; ד. **חבישת** הפצע [ג].
6. תינוק שבוצעה בו מילה ללא פריעה, נחשב ערל כפי שהיה [ד].
7. אם נותרו "ציצים" (נימי עור) המכסים את רוב העטרה, אפילו במקום אחד ממנה, הוולד עדיין ערל [ה].

כו. סדר ברכת המילה, ודין מילה ביום התענית (סימן רסה)

1. לפני המילה המוהל מברך את ברכת "על המילה", ולאחריה, בין המילה לפריעה, יברך האב "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" [א]. ומיד אחריה, את ברכת "שהחיינו" [ז]. האשכנזים בחוץ לארץ לא נהגו לברך שהחיינו [ז]. חלק מקהילות הספרדים נוהגים לברך את ברכת "להכניסו" וברכת "שהחיינו" לפני שהמוהל מברך על המילה. אם שינו, אין זה מעכב, כי כל המנהגים טובים (ב).

2. בעת הברכות, צריכים האב והמוהל לעמוד [א].
3. אם האב לא נמצא, נוהגים שהסנדק המחזיק את התינוק מברך, והוא יברך כשהוא יושב (א).
4. נוהגים שכל הציבור עומדים בזמן המילה [א].
5. מיד אחרי ברכת האב, מברך הציבור את האב ומאחל לו: "כשם שהכנסתו לברית, כך יכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים" [א].
6. רבים מהספרדים אומרים כאן י"ג מידות של רחמים (י).
7. אחרי המילה, מכבדים אחד מן הציבור לברך "בורא פרי הגפן", ו"כורת הברית". ולאחר מכן מברך את התינוק, וקורא לו שם [א].
8. יש נוהגים שהמברך שותה לפני ברכת התינוק ונתינת שם, ויש שותים בסוף.
9. בהרבה מקומות נהגו גם לברך על הדס [א].
10. אם אבי הבן מל את בנו, יברך "למול את הבן". אמנם האשכנזים נהגו שגם אב המל את בנו מברך "על המילה".
11. אב המל את בנו יברך את שתי הברכות לפני המילה, ומקדים את ברכת "למול את בנו" לפני ברכת "להכניסו". והנוהגים לברך ברכת להכניסו לפני ברכת המילה, כך יעשו גם כשהאב מל את בנו [ג].
12. כשמטיפים דם ברית, אין מברכים [ג].
13. ביום כיפור ובתשעה באב, לא מברכים על הכוס [ד].
14. בתשעה באב, לא מברכים על ההדס [ד].
15. בשאר צומות, אם היולדת נוכחת בברית, מברכים על הכוס, והיא תשתה [ד].
16. למנהג אשכנז, מברכים על כוס בכל הצומות, וכשהיולדת לא יכולה לשתות, ישתה קטן ששמע את הברכות. אם אין קטן, נותנים מעט מן היין לתינוק [ד].
17. אם אפשר, מכנסים מגין אנשים למילה [ו].
18. אין צריך לכסות את ערות הקטן בעת הברכה, אבל נוהגים לנקות את צואתו [ח].
19. אבי הבן ממנה את המוהל כשלוחו [ט].

20. נוהגים לשים את העורלה בעפר וחול, ובשבת, צריך להכינו לפני כן [י].
21. נוהגים להניח את התינוק על כסא ולומר "זה כסא של אליהו מלאך הברית" [יא].
22. המחזיק את התינוק בזמן המילה נקרא "סנדק", וזכות גדולה היא לקיים מצוה זו [יא].
23. רבים נוהגים שלא לכבד אדם בסנדקאות ליותר מבן אחד [יא].
24. נהגו לעשות סעודת מצוה אחרי הברית, והיא נחשבת סעודת מצוה [יב].
25. בית הכנסת שנערכת בו ברית מילה, אין אומרים בו תחינות (תחנון), ואם הוא יום תענית, אומרים את הסליחות המיוחדות ליום התענית [יג].

סדר הברית בקצרה

1. מביאים את התינוק, ומוסרים אותו לאב.
2. המוהל מושיב את התינוק על כיסא, ואומר: "זה הכיסא של אליהו הנביא מלאך הברית".
3. האב ממנה את המוהל כשליח.
4. הסנדק יושב על הכיסא, ומניחים עליו את התינוק.
5. המנהג הוא, שהאב אומר פסוקים, כמובא בסידורים.
6. לפי מנהג אשכנז, ולחלק מהספרדים, המוהל מברך על המילה, ואחר שמל, בין המילה לפריעה, האב מברך שתי ברכות: להכניסו ושהחיינו.
7. לפי מנהג הספרדים, האב מברך "להכניסו" ו"שהחיינו". וגם המוהל, לפני שימול, מברך "על המילה".
8. ומל ופורע ומוצץ.
9. אחר ברכות האב ולפני ברכת המוהל, אומר הקהל "כשם שהכנסתו לברית כך תכניסהו לתורה לחופה ולמעשים טובים".
10. רבים מהספרדים אומרים כאן י"ג מידות של רחמים.

11. אחר המילה מברכים על היין "בורא פרי הגפן", ויש לוקחים הדס ומברכים עליו. אז מברכים את ברכת "אשר קידש ידיד מבטן", ומברכים את התינוק וקוראים לו שם.
12. יש שותים מן היין בסוף כל הברכות, ויש שותים אותו מיד לאחר ברכת "אשר קידש".
13. ויושבים לסעודת מצוה.

כז. איזה מילה דוחה שבת ויום טוב (סימן רסו)

1. מילה המתקיימת בזמנה, כלומר ביום השמיני, דוחה שבת ויום טוב [ב].
2. לא רק המילה עצמה, אלא כל טיפול הכרחי לרפואת התינוק, גם אם נעשה לאחר המילה, דוחה שבת [ב].
3. הכנת המילה, כגון הבאת סכין למקום המילה, אינה דוחה שבת ויום טוב [ב].
4. תינוק שנולד בבין השמשות, אין מלים אותו בשמיני, אלא רק למחרת. כגון: אם נולד בבין השמשות שבין יום שלישי לרביעי, מלים אותו ביום רביעי [ח].
5. מילה שנדחת, אינה דוחה שבת ויום טוב, ואף לא יום טוב שני של גלויות [ב].
6. תינוק שנולד בבין השמשות שבין שישי לשבת, אין מילתו דוחה שבת [ח].
7. בין השמשות הוא פרק זמן של כ-20 דקות בין השקיעה ללילה [ט].
8. בקיץ, כיוון שהימים ארוכים, צריך להוסיף ולחשב לפי שעות זמניות. וכל זה, לפי זמני ארץ ישראל. במקומות אחרים בעולם, צריך לחשב לפי המציאות המקומית (מח).
9. תינוק שנולד בניתוח קיסרי, אין מילתו דוחה שבת ויום טוב [י].
10. נולד מהול, אין הטפת דם ברית דוחה שבת ויום טוב [י].

הלכות גרים (סימן רסח-רסט)**כח. כיצד מגיירין הגר והגיורת, ודיני קדושת הגר (סימן רסח)**

1. הגרות היא שינוי זהות הגוי והפיכתו ליהודי, כשהוא רוצה להסתופף תחת כנפי השכינה, ולקיים את מצוות היהודים [הק].
2. שלושה שלבים לו להליך הגרות: 1) קבלת מצוות. 2) מילה לשם גיור. 3) טבילה לשם יהדות [א].
3. בכל שלב, נדרשת נוכחות בית דין של שלושה [ג].
4. המל את הגרים מברך שתי ברכות; 1) "בא"י... למול את הגרים". 2) "בא"י... למול את הגרים ולהטיף מהם דם ברית שאִלְמָלֵא דָם בְּרִית לֹא נִתְקַיְמוּ שְׁמַיִם וָאָרֶץ שֶׁנֶּאֱמַר אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וָלַיְלָה חֲקוֹת שְׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שְׁמַתִּי" [ה].
5. אם היה הגר מהול טרם הגיור, מטיפים ממנו דם ברית, ולא מברכים [א].
6. בסיום הטבילה, בעודו במים, יברך הגר "בא"י... על הטבילה" (מח).
7. כשגוי בא להתגייר, מסבירים לו שהיהודים רדופים. ואם אומר "אף על פי כן!" מלמדים אותו חלק מהמצוות, עונשין ושכרן, כדי שיחליט אם מעוניין להמשיך בתהליך, או לחזור בו. ואם קיבל, מגיירים אותו [ב].
8. התגיירה אשה מעוברת, אין היילוד צריך טבילה [ו].
9. גוי קטן, אביו או אימו יכולים לגיירו. אבל כשמגיע לגיל מצוות יכול למחות, וחוזר להיות גוי [ז].
10. אם משהגדיל נהג מנהג יהדות, אינו יכול למחות עוד, והרי הוא יהודי לכל דבר [ח].
11. כשבא להתגייר בודקים אם מתגייר לשם שמים, או מפאת איזה אינטרס. ואם אין כוונתו לשם שמים, לא מגיירים אותו [יב].
12. בדיעבד, אם התגייר לשם אינטרס, הרי הוא גר [יב].
13. בדיעבד, גר שלא הודיעוהו על המצוות, והתגייר לשם יהדות, הרי הוא יהודי [יב].

כט. איסור עריות בגרים, ודינן לענין עדות וחליצה (סימן רסט)

1. בני משפחה גוים שהתגיירו, הרי הם כתינוקות שנולדו. ומן התורה, אין ביניהם איסורי עריות [א].
2. חכמים אסרו על גרים קשרי נישואין בין גר עם האם, ועם אחותו מן האם [ב].
3. אך לא אסרו קשרי נישואין בין קרובים מצד האב, כגון אחותו מאביו [ג].
4. זוג שנתגייר ורוצים להמשיך לחיות ביחד, והם בגיל ילודה, צריכים לפרוש לשלושה חדשים [ט].
5. זוג שנתגייר ולא רוצים להמשיך לחיות ביחד, אינם צריכים גט [ט].
6. שני אחים אפילו מצד האם, כשרים להעיד אחד על השני [י].
7. גר אינו יכול לדון ישראל בכפיה [יא].
8. אבל אם בעלי הדינים קיבלו אותו עליהם כדיין, רשאי לדונם [יא].

מפתח נושאים

מפתח נושאים

**הלכות כיבוד אב ואם, הלכות כבוד רבו ותלמיד חכם,
הלכות תלמוד תורה, הלכות צדקה, הלכות ברית מילה והלכות גרים
סימנים ר"מ – רס"ט**

אות מודגשת מפנה לסימן בשולחן ערוך אות לא מודגשת ללא סוגריים מפנה לסעיף בדברי המחבר והרמ"א, ואות בסוגריים מפנה לסעיף קטן בפרושנו. הע' ואחריו מספר מפנה להערה. הציון (הק') מפנה להקדמה לסימן.

א:

אחיו הגדול – ע"ע כיבוד הורים
אשת אביו – ע"ע כיבוד הורים

ב:

ביזוי אביו ואמו – רמא ו (יט-כא).

ברית מילה:

הטפת דם ברית – רסב א (ו-ז) הע' 4 רסג ד (יג-יז) הע' 1 רסד א (י-יא)
(יג – יד) הע' 2 רסה ג (כג-כד).
יסוד מצות המילה, על מי מוטלת – רס (הק') רסא (הק') א (ג-ו) רסד א (כד),
רסה ט (סח).

זמן המצוה:

הזמן הראוי למילה ואם מלו שלא בזמנו – רסב (הק') א (א-ב) (ו) הע' 4.
זריזות והקדמת המילה או קיבוץ רוב עם – רסב (ג).
מילה בבין השמשות – רסב (ה) הע' 2.

סדר עריכת ברית מילה:

ראה הקדמת סימן רסה וסיכום בסוף הסימן:

הברכות:

א. ברכת המילה – רסה א (א) ב (יז-יט).
ב. ברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו – רסה א (ב-ה), הע' 1.
ג. ברכת אשר קדש ידיד מבטן – רסה א (יג-טו), הע' 4.
ד. ברכת שהחיינו – רסה ז (נט-סג).
ברכת ההדס – רסה א (יא).

השתתפות הקהל והסעודה – **רסה** א (יא), הע' 2, ו (נח), יב (פב-פו).

הכסא לאליהו – **רסה** יא (סח-עא)

נתינת הערלה בעפר או חול – **רסה** י (סט-ע).

עריכת ברית מילה בצום – **רסה** ד (לב-מב), יג (פז-צא).

עריכת מילה לתאומים – **רסה** ה (נא).

סדר המילה ושלביה:

הסרה וחיתוך הערלה והפריעה – **רסד** ג (ל-לג), ד (לח), ה (לט-מה), (מט-נב).

לא לשנות מהמסורת המקובלת – **רסד** ב (כה), (כט).

מציצת הדם – **רסד** ג (לד), הע' 6.

שמירת ההנחיות הרפאיות – **רסד** (לה-לז).

מילה בשבת (הדרכות הלכתיות):

אמירה לנכרי – **רסו** ה (לב-לד)

הכנת התחבושת, התרופות, המים לרחיצה – **רסו** ב (יג) (יט-כג) (כד-כו).

חזרה על ציצין – **רסו** ב (י-יב).

טלטול הסכין – **רסו** ב (יד).

מכשירי מילה – **רסו** ג (טו), (כ), ד (כט), ו (לה-לז).

מצבים שלא מלים בשמיני/מצבים שלא מלים בשבת:

כשהתינוק חולה ואינו ראוי למילה בשמיני, צהבת – **רסב** ב (ח-יד), הע' 6. **רסג**

א (א), **רסד** א (ג), (ד).

מילה שלא בזמנה – **רסו** ב (ח-ט).

נולד מהול, נולד בניתוח קיסרי – **רסב** ג (יז-יח), **רסו** (נד) (נז).

הנולד מנישואי תערובת – **רסו** יב (עד-עה), יג (עו).

קביעת רגע הלידה וזמנה (נולד בבין השמשות: לעניין מניין ח' ימים, לעניין

מילה בשבת) – **רסב** ד (יט-כא), ה (כה-כח), ו (לב-לה), ח (מב-מה), ט (מז-

נב), הע' 4.

המוהל והסנדק:

הסנדק – **רסה** יא (עג-עז), הע' 16.

לחזר אחר מוהל צדיק – **רסד** א (יח-כא), הע' 3.

מי כשר למול – **רסד** א (א-ז), (יב).

שכר ותשלום למוהל – **רסא** (ה-ו).

ג:

גרות:

גר בכיבוד הוריו הגויים – ע"ע 'כיבוד הורים'
 איסורי עריות בגרים ושניות – **רסט** (הק' וכל הסי')
 גיור קטנים – **רסח** ז, ח, (ג-נו).
 גרות שלא לשם שמיים – **רסח** יב (עד-עז).
 האם גר כשר לדון – **רסט** יא (לד-לח).
 הצורך בגיור בפני בית דין – **רסח** ב (כו), ג (לב-מב), ד (מג-מה), יא (ע), (עג).
 חודשי הבחנה בזוג גרים – **רסט** ט (לא).
 מהות ההסתפחות לעם ישראל והיחס לגר – **רסח** (הק'), (ט).
 נאמנות גר על שנתגייר במקום אחר – **רסח** י (סב-סז).
 נתגיירה כשהיא מעוברת מה דין העובר – **רסח** ו (מט).
 עדות גר על קרוביו – **רסט** י (לג).

השלבים בתהליך הגירות:

טבילת הגר:

אם טבל ואחר כך מל – **רסח** (ח-ט).
 ברכת הטבילה – **רסח** ב (כט)
 כשרות הטבילה – **רסח** ב (כד-כה)

מילת הגר:

ברכת המילה – **רסח** ה (מו-מח).
 החיוב למול תחילה, הטפת ברית ומקרים חריגים – **רסח** א (ב-ז), (כג).

הודעת וקבלת מצוות:

רסח (א), ב (י), (כז-כח), יב (עח-עט), הע' 6.

גוי:

מילת גוי לא לשם גירות – **רסג** (כד) הע' 4 **רסח** ט (נז-ס).
 גוי כמוהל – **רסד** (ז-יא)

ד:

דיבור ושיחה בבית המדרש – **רמו** יז (פג-פד).

ה:

הכאת אביו ואמו:

חומרת העבירה – **רמא** (הק'), ב (ח).
 טיפול רפואי לאביו (חשש פציעה) – ע"ע 'טיפול רפואי באביו'.
 כשאמו גויה או בתהליכי גיור – ע"ע 'קללת אביו ואמו'.
 הצלת נפשות – **רנא** יד (נח). ע"ע ערך 'פדיון שבויים והצלת נפשות'.

ח:

חבלה באביו – ע"ע 'הכאת אביו ואמו'.
 חמיו וחמותו – ע"ע 'כיבוד שאר קרובים'.

ט:

טיפול רפואי לאביו (מחשש שיפצענו) – **רמא** (הק'), ד (ט-י).

כ:

כיבוד אב ואם:

גר בכיבוד הוריו – **רמא** ט (לג).
 הערות וביקורת – **רמ** יא (נד-נו).
 התנגשות עם שאר מצוות וערכים וכשרצונו שונה משל אביו – **רמ** יב (נז-סד),
 (סז), כה (צג-צד).
 חינוך ילדיו לכבדו – **רמ** יט (פ-פא).
 טעם המצוה וגדרה – **רמ** (הק') א (א), ד (יג), (טו), (יז), (כט), ח (מג).
 טיפול רפואי לאביו (חשש פציעה) – **רמא** (הק'), ד (ט-י).
 כפייה על כיבוד הורים – **רמ** (ב-ג) כשאביו עובר עבירות – **רמ** ח (עו-עח), **רמא**
 ד (יא-יד), ה (טו-יח).
 כשאביו מצווה לו לעבור על דברי תורה – **רמ** טו (סט-עא), טז (עב).
 לאחר פטירתם – **רמ** ט (מז-נא), הע' מט.
 לעת זקנתם (דימנציה וכו') – **רמ** י (נג).
 מחל על כבודו – **רמ** יט (עט), כה (צא).
 מי משלם ועד כמה טורח – **רמ** ה (יט-כח), הע' 5.
 עמידה בפני אביו – **רמ** ז (ל-לד), הע' 6.
 תלמוד תורה מול כיבוד הורים – **רמ** יג (סה).
כיבוד קרובים אחרים:
 כיבוד אחיו הגדול – **רמ** כב (פו), כג (פז-פח).

כיבוד אשת אביו- **רמ** כא (פב-פד).

כיבוד חמיו וחמותו- **רמ** כד (פט).

כיבוד סבו וסבתו- **רמ** (צ).

כבוד רבו ותלמידי חכמים:

אהבת הרב לתלמידיו- **רמב** לג (קעג). **רמו** יא (נד).

המשמעות של כבוד רבו- **רמב** א (א), כ (קכא), לה (קפג).

התנהגות בפני רבו:

הליכה עם רבו- **רמב** (צ), יז (קט-קיד).

ישיבה בפני רבו- **רמב** (פו).

כיצד קורא לרבו- **רמב** א (ב-ג).

לאחר מיתת רבו- **רמב** (כה-כח), (קלד-קלה), (קלט), (קנח).

מחלוקת עם רבו וביקורת על מעשיו- **רמב** ב (ד-ה), ג (י-יא), כב (קכז-קלא).

נתינת שלום לרבו- **רמב** טז (פד).

סתירת דברי רבו- **רמב** טז (קד).

עמידה בפני רבו- **רמב** טז (קז-קיב), יז (קיג-קטז).

קשר עם רבו ושימוש- **רמב** (קג), יט (קיו), כ (קכ).

רב שמחל על כבודו- **רמב** לב (קע-קעב).

רחיצה עם רבו- **רמב** (צה-ק). תפילה עם רבו- **רמב** (פח-צ).

כבוד ראש ישיבתו ותלמידי חכמים שאינם רבותיו - **רמב** ו (מז) **רמב** ל (קנד-קנז), **רמד** (כה-כו).

לכבד תלמיד בפני רבו- **רמב** כא (קכא-קכה), הע' 7.

רבו המובהק- **רמב** (הק') (א) (לג) (לד) (עז) ל (קנ) (קנג) (קפב) **רמד** (כה-כז).

ל:

לימוד תורה- ע"ע 'תורה'

מ:

מילה: ע"ע ברית מילה

מורא אב ואם:

טעם המצוה וגדרה- **רמ** (הק'), ב (ד), ג (יא-יב).

ישיבה במקום אביו- **רמ** ב (ה).

סתירת דברי אביו- **רמ** ב (ז).

קריאה בשם אביו- **רמ** ב (ח-ז), הע' 4.

נ:

נישואין ולימוד תורה – ע"ע תורה

ס:

סבו וסבתו – ע"ע 'כיבוד שאר קרובים'

סמיכה להוראה:עניין הסמיכה ומגבולותיה – **רמב** (מא-מב), (סב), (סג-עו).

ע:

עמידה בפני זקן ותלמידי חכמים:

יסוד החובה לעמוד מפני זקנים – **רמד** (הק') א (ו) (סח)
 מתי על מי ואיפה חל החובה לקום – **רמד** ב (ח), (י-יא), ד (יב-יג), הע' 2. ה
 (טז), ז (יט), הע' 3, ט (כה), יח (נח).
 עמידה בפני אנשי חסד – **רמד** יב (לב), הע' 5.
 עמידה בפני גדולי הדור – **רמד** (כח-ל).

פ:

פדיון שבויים – **רנב** (הק'), א (א-ה), (יד-טו), (כח), (ל), הע' 3. וע"ע ערך 'הצלה'
 פיקוח נפש – ע"ע שירות בצה"ל ופיקוח נפש

פסיקת הלכה:

הגבלת הגיל להורות – **רמב** לא (קס).
 פסיקת הלכה כששתוי – **רמב** יג (נט-ס).
 לפנות לרב בשאלה במקרה שרב אחר כבר פסק – **רמב** לא (קסב-קסט), הע' 1.
 פרוסום פסק המעורר תמיהה – **רמב** י (נא), הע' 2.
 פסיקה ללא נימוק וסברא – **רמב** (קסה), (קפו-קצג).
 פסיקת רב אישי מול פסיקת רב המקום – **רמו** (ע-עט).
 תלמיד הפוסק בפני רבו – **רמב** ב (יג-יד), (מ), ז (מח), ח (מט-נ), יא (נב-נד).
 תלמיד הפוסק ללא סמיכה – **רמב** ד (יב), יב (נו-נז), יג (נז) יד.

צ:

צדקה:

דרך הנתינה והקבלה (וזהירות מחשד) – **רמט** ג, ד (יב-טו), (כז), (ל). **רנו** (הק')
 א (א) ג (יא) **רנז** א (ב), ב (י), ו (מג-מד).
 השקעה בכספי צדקה – **רנט** א (ט-יג).
 חלוקה בין הנותנים והמקבלים – **רנ** ה (טז), **רנז** ט (מח-נ).

חלם שאומרים לו ליתן צדקה – **רנט** (מד-מה).
 חשיבותה – **רמז** (הק'), א (ג-ה), (ט-י), **רנו** ב (י).
 כפייה על הצדקה – **רמח** א (ג-ד), הע' 1.
 כשמסופק מכשרות הממון הניתן – **רמח** (יז-יט).
 למי מחוייבים לתת – **רנא** (הק') א, ב, (א-ג), הע' 1, ג (ד-ה), הע' 2, ט (כח), י
 (מא-מג), יא (מז), **רנד** ט (נח-נט), יא (סא), **רנה** א, ב (א-ה), **רנז** ח (מו),
 (מט).
 ספק הכסף לפניו הינו צדקה – **רנח** ג (ט), **רנט** ה (לט), הע' 4, (נא-נג).
 פטור מיסים לארגוני צדקה – **רנט** ו (מא).
 קבלת צדקות ונדבות מגויים – **רנד** (הק'), א ב (א-ו). **רנט** ד (לג), (לה).
 קדימויות בצדקה – **רנא** ג (ו-ח), ד (טו), ח (כו-כז), ט (כח), **רנז** י (מט).
 צדקה מתי נחשבת כנדר, לחזור בו, להזדרז בנתינתה – **רנז** ג (טז-יט), הע' 3.
 (כ-כב) (כט) (לא) הע' 6. **רנח** א (א), (ג), הע' 2. ו (לא), (לה), י (ס-סא), (סה).
 שימוש זמני בכספי צדקה כשלבסוף יחזיר – **רנט** (הק'), (א-ח).
 שינוי הייעוד של כספי הצדקה – **רנב** (א-ד). **רנג** (מו-מח). **רנו** (כה-לא),
 הע' 1. **רנט** (יד-יז), (כד-כו). הע' 2, ג (לב).
 שיעור מינימלי ומקסימלי – **רמט** (ה-ז), (י). **רנ** ד (ח), הע' 1.
 שיעור נתינת הצדקה, מעשר כספים – **רמט** א (א), (ה-ו), הע' 1, (ז), (ט). **רנ**
 (הק'), א (ג), (ה-ו). **רנג** ב (כט).

ק:

קללת אביו ואמו ועונשה – **רמא** (הק'), א (א-ז).
 קללת אביו כשאמו גויה או בתהליך גיור – **רמא** (כט), (לא).

ש:

שינה בבית המדרש – **רמו** טז (פא-פב), הע' 8.
 שירות בצה"ל ופיקוח נפש – **רנא** יד (נז-נט), **רנב** הע' 2. ע"ע 'פדיון שבויים והצלת
 נפשות'.

ת:

תורה:

מה נכלל בלימוד תורה – **רמו** (יב-טו), (יט), (כד).
 החיוב ללמוד תורה – **רמו** (הק'), א, (א).
 הפסקת הלימוד לצורך מצווה – **רמו** (פה-פז).

הזמן הראוי להקדיש ללימוד – **רמו** א (ב-ד), (י-א), (פט), (קז), (קכא).
 לימוד מדעים ומקצועות חול – **רמה** יב (לו), **רמו** (כב), הע' 3, (קכב).
 החיוב ללמד אחרים והקיפו – **רמה** (ב) (ו-ז) ד (יא) (יח) (כא), **רמה** ו (כג-כו).
 התכונות הראויות למלמד והעסקתו – **רמה** יז (נא), (נג-נח), הע' 17.
 לימוד תורה לנשים – **רמה** (ג), **רמו** ו (לג-לז), הע' 4.
 משמעות הלימוד ומרכזיותו – **רמה** (הק'), (ל), (לח), **רמו** (הק'), א, (א).
 נישואין ולימוד תורה – **רמו** (ט).
 פרנסת אנשי ביתו ולימוד תורה – **רמו** (א), (ח), (יז).
 קבלת שכר עבור הלימוד או עבור הרבנות – **רמה** (כב-כג) **רמו** ה (כה-לב), כ
 (פח), הע' 9 כא (צד-ק) **רנד** יג, (נג), (נה).

תלמידי חכמים:

הצורך בדוגמה אישית והתנהגות הראויה – **רמג** ג (כא). **רמד** ו (יח). **רמו** ח
 (מג), יט (פז).
 נידוי לכבוד התורה בזמן הזה – **רמג** (לה), (מב), (מד).
 עמידה בפני תלמידי חכמים – **רמד** (הק'), א, (א-ג).
 פטור ממיסים (סיבת הפטור, איזה מיסים, איזה תלמיד חכם) – **רמג** (הק'), א
 (א), (ט), (יב-יד), הע' 2, (כ-כא).
 תמיכה בתלמידי חכמים ולומדי תורה – **רמו** (ד-ו).
 תקנות חז"ל לכבודם של תלמידי חכמים – **רמג** ד (כו-כח), (לא).

